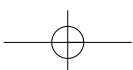
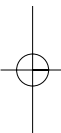
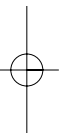

Leeuw en draak

Leeuw en draak

Vier eeuwen Nederland en Vietnam

Redactie:

John Kleinen

Bert van der Zwan

Hans Moors

Ton van Zeeland

Boom – Amsterdam

© 2007 de auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Vormgeving: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetwerk: Van Marle drukkerij BV, Moerkapelle
Druk en afwerking:

ISBN 978 90 8506 520 3
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Voorwoord

Inleiding

- 1 Over 'gewezen vrunden en geveinsde vijanden'. De Nederlandse betrekkin-
gen met Quinam in de zeventiende eeuw
JOHN KLEINEN
- 2 De Verenigde Oostindische Compagnie in Tonkin, 1637-1700
HOANG ANH TUAN
- 3 Domea, een grenshaven aan de monding van de Tonkin rivier
Nguyen Quang Ngoc
- 4 De rol van Pho Hien en Domea in het Tonkinese handelsnetwerk
NGUYEN VAN KIM
- 5 Een blik op Nederland in de memoires van Phan Huy Chú (1832-1833)
PHAN HUY LÊ
- 6 De Nederlandse consuls in Saigon, 1867-1946
JODY LEEWES
- 7 Standplaats Saigon. Nederlands-Vietnamese betrekkingen, 1945-1975
JOHN KLEINEN
- 8 Farewell to Saigon. De Nederlandse ambassade in Zuid-Vietnam, 1975
TON VAN ZEELAND

- 9 De Nederlandse Vietnam-beweging, 1965-1973
RIMKO VAN DER MAAR
- 10 Brandpunt Vietnam. Oorlogsverslaggeving door de KRO-televisie, 1966-1969
NIEK PAS
- 11 Wisselende perspectieven. Nederland en Vietnam van 1976 tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw
DUCO HELLEMA

Noten

Tijdbalk

Literatuur

Over de auteurs

Illustratieverantwoording

Personenregister

Voorwoord

Het tot stand brengen van dit boek was een groot genoegen. Allereerst omdat de redactieleden John Kleinen, Bert van der Zwan en Hans Moors over veel kennis en humor beschikken. Ik heb mij er regelmatig aan gelaafd

Verder waren Margriet Kruse en Janneke Dufourquet als redactiesecretarissen onmisbaar. De af en toe turbulente en schier oneindige e-mailwisseling wisten zij met inzicht en kunde in goede banen te leiden. Het boek zou er zonder hen vast en zeker niet zijn gekomen. Veel dank!

Velen verleenden op hun eigen wijze hun medewerking aan dit boek, hetzij door de inbreng van hun wetenschappelijke kennis of hun netwerk. Professor Phan Hu Le was in beide opzichten belangrijk. Tijdens het bezoek van de redactie aan Vietnam was hij meer dan behulpzaam, en ik denk nog vaak terug aan de prettige gesprekken die we toen in Hanoi hadden.

Vele ooggetuigen inspireerden de voortgang. Helaas kan ik ze niet allemaal noemen, maar ik maak met alle plezier een uitzondering voor de energieke mevrouw Henny Schoute Bussolati. Zij beseft misschien zelf niet hoezeer haar herinneringen en nuances een bron van inspiratie waren.

De staf van het Consulaat-Generaal in Ho Chi Minh Stad stond mij steeds met raad en daad bij, evenals de uitgever, met name de 'Boom-mensen' Geert van der Meulen en Marlies Enklaar.

Maar de meeste lof gaat uit naar de auteurs. Zij hebben deze bundel gemaakt tot het boek dat voor u ligt: een overzicht van de Nederlands-Vietnamese betrekkingen van de zeventiende eeuw tot heden. Het is een belangwekkend geheel geworden waaruit wetenschapper, belangstellende en reiziger kunnen putten.

Ik dank nogmaals allen die aan het boek hebben meegewerkt. Het was een genoegen met hen samen te werken en te schrijven!

Ton van Zeeland
Consul-Generaal der Nederlanden
Ho Chi Minh Stad (Vietnam)
mei 2007

Inleiding

Een boek over de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Vietnam gaat eigenlijk over een latrelatie. Al meer dan vier eeuwen onderhouden beide landen contact, maar iets zichtbaar gemeenschappelijks heeft dat verleden op het eerste gezicht niet opgeleverd. Zou die witte plek zijn veroorzaakt door onduidelijkheid over de landen waarover we nu eigenlijk spreken? Want juist dat lijkt ingewikkeld.

Nederland had in het verleden diplomatieke en commerciële relaties met een land dat afwisselend Tonqueen, Tonkin, Quinam, Cochinchina en Annam werd genoemd. Na de Tweede Wereldoorlog waren er Noord- en Zuid-Vietnam en pas sinds 1976 bestaat er een ongedeelde soevereine Vietnamese republiek. Vietnam had op zijn beurt oorspronkelijk te maken met een particuliere Nederlandse handelsonderneming, de Verenigde Oostindische Compagnie (voc) en later, als onderdeel van het Franse koloniale rijk, vooral met het koloniale bestuur in Nederlands-Indië. Pas tijdens de dekolonisatie en de Vietnamese oorlogen diende zich via diplomatieke weg direct contact aan met de Nederlandse staat.

Of zou de wederzijdse onbekendheid het gevolg zijn geweest van het feit dat de landen meestal buiten elkaars directe belangensfeer vielen? Hoewel het er in de vroegste periode soms heftig aan toe ging, ontbrak aan beide zijden uiteindelijk de echte prikkel om de contacten te bestendigen. Bovendien lag Vietnam als Franse kolonie ver in de periferie van de Nederlandse koloniale belangen in Azië, behept als men destijds was met Nederlands-Indië. Toen de dekolonisatie na de Tweede Wereldoorlog op gang kwam, was Vietnam voor Nederland vooral interessant met het oog op het verlies van de eigen koloniale bezittingen. Het conflict van de 'nieuwe Vietnamese staten' op de scherven van de mislukte Franse dekolonisatie werd daarnaast vooral bekeken vanuit het perspectief van de Koude Oorlog. Daartegenover stond dat de moeizame Nederlandse houding tegenover het protest tegen de Vietnam-oorlog in Vietnamese ogen vooral een westers luxeprobleem was. Vietnam wilde politieke en materiële steun om te overleven en was niet geïnteresseerd in de opvattingen van verschillende met elkaar concurrerende bondgenoten in Nederland.

De laatste jaren is er het nodige veranderd. Tegenwoordig telt Nederland twintigduizend burgers uit Vietnam. Nederlanders bezoeken steeds vaker Vietnam, zowel voor

zaken als voor hun plezier. Nederlanders en Vietnamezen leren elkaars land daardoor beter kennen. Werd het in Nederland levende beeld van Vietnam twintig, dertig jaar geleden nog bepaald door de oorlog en daarmee in verband staande interne politieke preoccupaties, in de laatste jaren is die associatie geleidelijk aan verdwenen. De politieke verhouding tussen beide landen is genormaliseerd. De hechte relatie op het gebied van ontwikkelingssamenwerking van de afgelopen twee decennia is intussen al weer aan herziening toe. Dat heeft allemaal te maken met de spectaculaire economische ontwikkeling die Vietnam momenteel doormaakt. De verhouding tussen beide landen zal als gevolg daarvan op den duur zeker opnieuw van karakter veranderen, maar dat is niet het onderwerp van dit boek.

In deze bundel legt een aantal Vietnamese en Nederlandse historici verschillende aspecten van vier eeuwen Nederlands-Vietnamese betrekkingen onder een vergrootglas. Het doel hiervan is om de eerste contouren van een gemeenschappelijk verleden in beeld te brengen en toegankelijk te maken voor een breed publiek.

Vroege contacten

De eerste keer dat Nederlanders in contact kwamen met de inwoners van het gebied langs de kust van het huidige Vietnam was kort na 1600, zelfs nog vlak voor de oprichting van de VOC in 1602. Maar die gebeurtenis is geen reden om een feestje te vieren. Bij een poging om vers water te halen in een baai werd de bemanning van twee Nederlandse schepen overvallen en werden 23 scheepslieden vermoord. Ondanks dit verlies voeren de schepen verder naar de internationale haven van Hoi An, ofwel Faifo zoals dit stadje in westerse teksten wordt genoemd. Aanvankelijk leek het erop dat men erin zou slagen handelsverdragen met de plaatselijke heersers van de Nguyen-dynastie te sluiten, maar geruchten over een op handen zijnde aanval van lokale gezaghebbers leidde tot een haastige aftocht van de Nederlanders, waarbij deze onderweg naar zee een dorp overvielen en in brand staken. Het zou tot 1635 duren voordat de eerste handelscontacten tussen de VOC en het koninkrijk Quinam tot stand kwamen.

De vroege handelscontacten tussen Nederland en Vietnam in de zeventiende en begin achttiende eeuw vormen het onderwerp van vier hoofdstukken in deze bundel. De in Azië oppermachtige VOC ontwikkelde zich in de zeventiende eeuw tot een belangrijke schakel in het interne handelsnetwerk tussen Japan, China en andere oeverstaten, zoals Siam, Cambodja en de beide Vietnamese koninkrijken op het vasteland van Zuidoost-Azië. Allerlei producten werden tegen elkaar geruild om de winsthonger in het vroeg-kapitalistische Europa zoveel mogelijk te stillen. Anders dan in de Indonesische archipel bleken de meeste vorstendommen daarbuiten stabiele, gecentraliseerde staten te zijn waarvan heersers een beperkt belang hechtten aan internationale handel. Dat maakte de positie van de VOC er niet eenvoudiger op.

De sleutel tot succes lag in Japan. Om zich daar te kunnen handhaven en vervolgens

in de rest van Azië de handelscontacten op peil te houden, was de VOC gedwongen in Japan Chinese zijde te ruilen voor zilver. De VOC moest voor wat de zijde-invoer betreft aanvankelijk een concurrentiestrijd met Japanse kooplieden voeren, maar de onderneming verwierf op den duur een monopoliepositie. Die werd gesymboliseerd door de fameuze post op het kunstmatige schiereiland Deshima, ontstaan als gevolg van het Japanse besluit het land te sluiten voor vreemdelingen. Omdat de VOC zelf geen toegang tot China had, moest deze zijde elders zien te verwerven. Chinese kooplieden die op hun beurt weer geen toegang hadden tot Japan brachten daarom, naast thee en porselein, zijde naar havens in regio's die wel voor de VOC toegankelijk waren. Daartoe behoorden ook de havens in Vietnam.

John Kleinen beschrijft in hoofdstuk 1 de moeizame pogingen van de VOC om handel te drijven met het 'zuidelijke' rijk van de Nguyen-vorsten. In de rudimentaire internationale diplomatie van die dagen konden vriendschappelijke relaties al gauw omslaan in openlijke vijandschap met bloedig geweld. Hoang Anh Tuan trekt in hoofdstuk 2 de belangrijke conclusie dat de verhouding tussen de VOC en Tonkin draaide om het uitwisselen van zijde voor zilver en kanonnen. In de hoofdstukken 3 en 4 laten twee andere Vietnamese historici, Nguyen Quang Ngoc en Nguyen Van Kim, zien hoe belangrijk het onderzoek naar de historische plaatsen in het noorden van Vietnam – waar het Nederlandse handelsverkeer plaatsvond – is voor een vollediger begrip van de Vietnamese geschiedenis.

Na een paar jaar te hebben verbleven in Pho Hien (Hung Yen), verhuisden de Hollanders in de vroege jaren veertig van de zeventiende eeuw naar de hoofdstad Thang Long, het huidige Hanoi, waar zij handeldreven tot 1700. Doorgaans werden deze kantoren elk jaar door ongeveer een tiental VOC-dienaren bemand, waaronder de later beroemd geworden Samuel Baron, de zoon van Hendrik Baron en een onbekend gebleven Vietnamese vrouw. Naar schatting enkele honderden zeelui van de compagnie hebben in Doméa gewoond, een klein plaatsje aan de kust dat een ankerplaats was voor buitenlandse schepen. Tussen Thang Long en Doméa werden de handelswaren vervoerd in smallere boten. Dat transport maakte deel uit van een wijdvertakt commercieel netwerk langs de Tonkin rivier, waarmee Thang Long, het commerciële centrum van Tonkin, verbonden was met de buitenwereld. Het feit dat de Hollanders en ook andere buitenlandse kooplieden daar woonden en handeldreven, speelde een belangrijke rol in de transformatie van de feodale maatschappij en economie van het zeventiende-eeuwse Tonkin. De zijde- en aardewerkindustrie kreeg een belangrijke impuls, terwijl de interesse voor nieuwe kennis buiten Vietnam toenam. Pikant is het libertijnse gedrag van zowel Hollanders als Vietnamezen voor wie Tonkinese of Japanse *liaisons dangereuses* geen enkel probleem leken te vormen. Pas in 1663 begon het hof in Thang Long 'obscene relaties tussen mannen en vrouwen' te verbieden. Of dergelijke relaties ook in het zuiden veel voorkwamen is, op grond van het onderzoek van Buch, waarop Kleinen steunt, niet vast te stellen. Duidelijk is wel dat de aanwezigheid van Nederlanders in het zuiden een veel minder permanent karakter had dan die in het noorden.

Een belangrijke oorzaak van de verslechterende verhoudingen tussen de Nederlanders en Quinam was de verbeterde handelsrelatie van de VOC met Tonkin. Zodra de betrekkingen met Tonkin werden geïntensiveerd, verminderde de betekenis van Quinam als handelsgebied voor de VOC automatisch. Aan de andere kant waren de connecties tussen Batavia en Thang Long de koning in het zuiden een doorn in het oog. In 1638 kwamen de Indische en Vietnamese regeringen tegenover elkaar te staan. Dat leidde tot een drietal zeeslagen waarbij de Vietnamese heersers, tot ontsteltenis van de Hollanders een kortstondige suprematie op zee aan de dag legden. In 1651 werden de betrekkingen zonder veel enthousiasme voor heel even hersteld. De VOC concludeerde echter al gauw dat van een verdere connectie met Quinam weinig profijt te trekken viel. Uiteindelijk gaf de VOC de voorkeur aan Tonkin, en met dat rijk bleven de handelsrelaties tot het einde van de zeventiende eeuw voortbestaan.

Tussentijd

Het zou daarna een halve eeuw duren voordat de VOC zich opnieuw, zij het kortstondig, op Vietnamese bodem waagde. Later, aan het einde van de achttiende en in de eerste helft van de negentiende eeuw, waren de betrekkingen zo goed als non-existent. De toenmalige strijd tussen het Vietnamese noorden en zuiden werd beslecht door de Tay Son-opstand, genoemd naar de plaats van waaruit drie broers uit centraal Vietnam er via een soort *Blitzkrieg* in slaagden het land voor een korte periode onder één centraal gezag te stellen. Een succesvolle tegenactie van de gerestaureerde Nguyen-dynastie zorgde in 1802 voor consolidatie van dat centrale gezag, en vanaf 1802 heerste er stabiliteit. Hoewel de Nguyens geen xenofobe houding tegenover het Westen aannamen, vreesden sommigen van de vorsten wel de ondermijnende invloed van de koloniale mogendheden. Daarom schermde ze hun rijk zoveel mogelijk af.

In dat verband is het artikel van de Vietnamese historicus Phan Huy Le (hoofdstuk 5) van groot belang. Hierin doet hij verslag van het bezoek van zijn overgrootvader Phan Huy Chú (1782-1840) aan Batavia. Deze in opdracht van keizer Minh Mang ondernomen missie was een van de in totaal 49 reizen die het hof in Hue tussen 1802 en 1844 deed uitgaan naar omringende landen. Phan Huy Chú, een kamergeleerde bij uitstek, bezocht Batavia in 1833. Zeker vergeleken met de Javanen vond hij de Nederlandse 'roodharigen' die hij er aantroef, met hun lange voortanden die op 'drakentanden leken, grote neuzen en diepliggende ogen', agressief en robuust. Het Batavia van die dagen was volgens Chú vooral het domein van Chinezen en Europeanen. Dankzij zijn Chinese contacten kreeg de Vietnamese afgezant een indruk van de Europese heersers wier schrift hij 'barbaars' noemde, gewend als hij was aan Chinese karakters, en over wier gebrek aan hiërarchie hij zich zorgen maakte. Ofschoon hij hun kwaliteiten op technologisch gebied bewonderde, leek Chú weinig geïmponeerd te zijn door de Nederlandse imperiale macht in de Indische archipel. Chú's tijdgenoot, Cao Bao Quat, zou na zijn bezoek aan Java met een heel ander

verslag zijn keizerlijke patroon informeren over Nederlands-Indië. Van de dertien verslagen die gemaakt zijn naar aanleiding van bezoeken aan Batavia zijn die van Chú en Quat de bekendste. Enkele jaren daarna hielden de missies van de Vietnamese gezanten op en begonnen de koloniale mogendheden zich directer, maar ook op agressievere wijze voor Vietnam te interesseren.

Napoleon III's belangstelling voor Zuid-Oost-Azië zou uitmonden in regelrechte koloniale expansie. Hij beschouwde die als een geschikt middel voor economische groei en een 'mission civilisatrice'. Tussen 1860 en 1885 kwam het schiereiland Indochina, gevormd uit delen van Vietnam, Laos en Cambodja, in handen van 'Parijs' en kon de exploitatie van deze kolonie in het Verre Oosten beginnen. Nederland bleef hierbij niet achter en meende met het aanstellen van een consul te Saigon in 1867 de handel vanuit Nederlands-Indië te kunnen stimuleren. Jody Leeuwis, die in hoofdstuk 6 de achtereenvolgende Nederlandse consuls in Saigon onder de loep neemt, wijst fijntjes op de overspannen verwachtingen die men in Den Haag en in Batavia – overigens geheel in de traditie van de negentiende eeuw – koesterde over de mogelijkheden om via de Mekong en de Rode Rivier handel met China te drijven. De rijst die naar Nederlands-Indië werd uitgevoerd, bleef als gevolg van de snel groeiende Javaanse bevolking het enige handelsproduct van betekenis. Misschien gold dat ook nog even voor de lampolie. Een gecombineerde onderneming van Shell en Koninklijke Olie, de APC, importeerde die lampolie in de Franse kolonie, evenals in China, maar stopte daarmee toen deze te duur bleek te zijn voor de plaatselijke bevolking. Rond de eeuwwisseling voerden de Fransen, met het oog op de protectie van hun eigen handels- en industriebelangen, een zwaar tariefsysteem in dat de ontwikkeling van Nederlandse handel de kop indrukte.

Na bijna tachtig jaar, in 1946, werd de honoraire Nederlandse consulaire vertegenwoordiging in Saigon omgezet in een beroepspost. Deze beslissing kwam voort uit politieke overwegingen die samenhangen met de veranderingen na de Tweede Wereldoorlog. Het dekolonisatieproces in Azië kwam op gang en de wereld raakte in de greep van de Koude Oorlog.

Na de Tweede Wereldoorlog

De piketpalen van de Koude Oorlog werden in Vietnam willekeurig op de 17e breedtegraad geslagen. Hiermee werd het land opnieuw verdeeld in een noordelijk en een zuidelijk deel. Na het 'verlies' van China en een deel van Korea, dreigde ook Vietnam ten prooi te vallen aan het internationale communisme, dat in Amerikaanse ogen moest worden ingedamd. De angst van de Amerikanen werd uitgedrukt door de metafoor van de vallende dominostenen: als één land in Zuidoost-Azië communistisch zou worden, dan zouden de buurlanden automatisch volgen. Om die reden zetten de Amerikaanse presidenten na Harry Truman (1945-1953) diens lijn voort om desnoods in te grijpen in landen waar een communistische machtsovername dreigde. Nederland speelde ten aanzien van

de Amerikaanse politiek in Vietnam slechts een bescheiden rol, maar het onderhield er wel een diplomatieke vertegenwoordiging.

De rol van het Nederlandse ambassadekantoor in Saigon tegen de achtergrond van de Vietnamoorlog is onderwerp van hoofdstuk 7. John Kleinen schetst daarin de Nederlandse diplomatieke en internationale betrekkingen met een land dat in 1976 zou ophouden te bestaan. Het jaar daarvoor was de hoofdstad ervan, Saigon, al door de troepen uit het Noorden onder de voet gelopen. De dramatische omstandigheden waaronder de val van de stad plaatsvond, als gevolg waarvan Nederland zich gedwongen zag de diplomatieke vertegenwoordiging in de stad te sluiten, wordt door Ton van Zeeland belicht in hoofdstuk 8.

De Nederlandse oorlogsverslaggeving tijdens die jaren is het onderwerp dat media-historicus Niek Pas bespreekt in hoofdstuk 9. Volgens Pas veranderde de gezagsgetrouwe journalist van de jaren vijftig in de jaren zestig in iemand die zijn of haar professie onafhankelijker en kritischer dan voorheen uitvoerde. Daaraan waren niet alleen het snel veranderende medialandschap en de turbulente sociaal-culturele en economische ontwikkelingen in het midden van de jaren zestig debet, maar ook de zich emanciperende televisiejournalistiek in het algemeen. De beeldverslaggeving van de oorlog in Vietnam paste zich in een snel tempo aan, maar dat had ook tot gevolg dat de journalist zelf op de stoel van de politicus plaatsnam. Hiermee deed een nieuwe vorm van geëngageerde, linkse journalistiek zijn intrede. De reportages van het Nederlandse actualiteitenprogramma *Brandpunt* behoorden ontegenzeggelijk tot de opvallendste uitingen van deze ontwikkeling.

De nieuwe journalistieke houding had grote invloed op het overheersende Nederlandse beeld van Vietnam: een door oorlog verscheurd en verwoest land. Twijfel aan het Amerikaanse optreden, ging hierbij steeds sterker hand in hand met een kritiekloze houding tegenover het Noord-Vietnamese bewind. Toch vormde de groep die dit beeld koesterde aanvankelijk een minderheid. In hoofdstuk 10 illustreert Rimko van der Maar treffend hoe de Amerikaanse interventie in Nederland eerst in brede kring werd gesteund vanwege de angst voor een veronderstelde opmars van het (Chinese) communisme en de overtuiging dat alleen de Verenigde Staten in staat was die opmars te stuiten. Pas vanaf het eind van de jaren zestig kregen de aarzelingen langzaam de overhand. Dat kwam vooral door de uitzichtloosheid van de strijd en de aanhoudende media-aandacht voor de bombardementen op Noord-Vietnam, maar ook door het ontstaan van een maatschappelijk klimaat waarin het gewoner werd een politiek protest te laten horen. De plotselinge protestgolf rond de kerst van 1972 illustreerde die kentering: anti-Amerikaanse gevoelens werden voornamelijk indirect geuit door steun te betuigen aan de Noord-Vietnamese bevolking. Door de internationale politieke ontspanning en de geleidelijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam werd Noord-Vietnam niet meer gezien als een gevaarlijk agressief communistisch bolwerk waarachter China schuilging, maar als een arm derdewereldland dat ten onder dreigde te gaan aan het Amerikaanse geweld.

De vanzelfsprekendheid van die gedachte kwam vanaf het einde van de jaren zeventig flink onder druk te staan als gevolg van de komst van duizenden Vietnamese vluchtelingen naar Nederland. Werden ze gastvrij ontvangen vanwege schuldgevoelens? De confrontatie met beelden van wanhopige vluchtelingen die op volle zee dreigden om te komen, deed veel Nederlanders wat beschaamd terugdenken aan de jaren dat het optreden van het Noord-Vietnamese bewind met de mantel der liefde was bedekt. De Nederlandse Vietnambeweging verloor dus op de langere termijn de greep op de Nederlandse politiek. Het traditioneel pro-Atlantische Nederlandse buitenlandse beleid veranderde in de jaren zeventig en tachtig dan ook nauwelijks, ofschoon individuele ministers wel degelijk empathie hadden getoond voor de, met betrekking tot Vietnam geuite, onlustgevoelens die onder de bevolking leefden. In de woorden van de historicus Maarten Kuitenbrouwer werd Nederland een gewone in plaats van een trouwe bondgenoot van de Verenigde Staten. De 'ontdekking van de Derde Wereld' leidde tot actieve steun van Nederland aan Vietnam. Met de inwilliging van de belofte om ontwikkelingshulp te geven, werd verhouding met de tegenstander van de Verenigde Staten in zekere zin genormaliseerd.

In hoofdstuk 11 laat Duco Hellema het kantelende beeld de revue passeren dat met dit proces gepaard ging. Na een euforische start verstarden de verhoudingen met het regime in Hanoi vanwege de strenge economische en politieke maatregelen waarmee de bevolking van het Zuiden was geconfronteerd alsook de door Nederland afgekeurde invasie van het Cambodja van Pol Pot. Een fase van wantrouwen en distantie was het gevolg, die zelfs leidde tot het besluit om de Nederlandse ambassade in Hanoi te sluiten. De Belgische ambassade in Hanoi nam tussen 1988 en 1992 de honneurs waar.

Begin jaren negentig herstelde de relatie zich weer; Vietnam werd een 'donorliefeling'. Nederland breidde de hulpverlening op grote schaal uit en beschikte zelfs over een van de grootste ambassadeafdelingen in de regio. Ook het Koninklijk Huis toonde belangstelling in de vorm van bezoeken van prins Claus en, later, zijn zoon kroonprins Willem-Alexander. Inmiddels keren ook veel Vietnamese Nederlanders terug naar het land dat ze na 1975 onder erbarmelijke omstandigheden hebben achtergelaten – zij het vaak tijdelijk als toerist of als employé van een Nederlands bedrijf. Nederlandse onderwijsinstellingen hebben meer dan 1500 Vietnamese academici opgeleid die vroeg of laat hun weg bij de overheid of in de particuliere sector zullen vinden.

Zoals al aan het begin van deze inleiding is aangehaald, is het onvermijdelijk dat de betrekkingen tussen Nederland en Vietnam op termijn weer in een nieuwe fase zullen belanden. Dit boek gaat in de eerste plaats over de betrekkingen die in het verleden hebben plaatsgevonden en biedt dus geen blauwdruk voor toekomstige verhoudingen. Maar het biedt hopelijk wel stof voor reflectie op de toekomst. Het boek heeft in dat opzicht misschien zelfs een voorbeeldfunctie. Het zou er nooit zijn gekomen zonder de hartelijke medewerking van vele Nederlandse en Vietnamese personen. Wij zijn dank verschuldigd aan Nederlandse oud-diplomaten als Jan Herman van Roijen, Jan Zaadhof,

Frans van Dongen en Charles Rutten, en aan hun Belgische oud-collega Piet Steel. Zij allen deelden hun lange ervaringen in Vietnam met ons. Op het ministerie van Buitenlandse Zaken was de vriendelijke hulp van Hans den Hollander, hoofd van de archiefstudiezaal, onmisbaar. In Vietnam toonde professor Phan Huy Le zich als geen ander enthousiast over het project. Als president van de Associatie van Vietnamese Historici opende hij voor ons deuren die anders lang gesloten zouden zijn gebleven. Het Nederlandse consulaat-generaal in Ho Chi Minh Stad speelde bij de totstandkoming van het boek een centrale rol. Zonder consul-generaal Ton van Zeeland, initiatiefnemer en onverbiddelijke aanjager van dit project, was het er nooit gekomen. Margriet Kruse en Janneke Dufourquet bleken doortastende en loyale redactieassistenten. Jelle Gaemers verzorgde op voortreffelijke wijze de beeldredactie. Sytske van Turennot was een nauwgezette assistent bij het archiefonderzoek. Voor vertalingen zorgden Jos Meijer, Ngo Lam, Dao Mai Trang, Cao Xuan Tu en Anya Burghes-White. De redactie dankt hen allen hartelijk voor hun inzet.

Degenen die wij zijn vergeten te bedanken, willen we vragen ons dat niet aan te rekenen. Zij waren betrokken bij een uniek project en hebben bijgedragen aan een manier van samenwerken tussen twee landen die in de moderne tijd navolging verdient – een samenwerking op gelijkwaardige basis met wederzijds begrip voor elkaars standpunten.

John Kleinen en Bert van der Zwan

1 Over 'gewezen vrunden en geveinsde vijanden'. De Nederlandse betrekkingen met Quinam in de zeventiende eeuw ¹

John Kleinen

Ten geleide

Het Vietnam van de zeventiende en achttiende eeuw waarmee Nederlanders kennismaakten, leek slechts in zijn geografische vorm op het land dat wij vandaag de dag kennen. Hoewel de bevolking waarschijnlijk even heterogeen was samengesteld als nu, vielen toen vooral de bevolkingsverplaatsingen op. Natuurrampen zorgden met enige regelmaat voor een exodus van de bevolking uit de vruchtbare delta van de Rode Rivier naar de zuidelijke kustdelta's. Daar lag het Hindoe-koninkrijk Champa, dat aanvankelijk gewapenderhand, zoals in 1471, en vervolgens sluipenderwijs via een uitgekiende huwelijksstrategie met de heersende vorsten onder invloed van Vietnamezen uit het noorden kwam. Dat was het werk van de Le-koningen die in 1428 Dai Viet (Het Grote Vietnam) hadden gesticht in de Rode Rivier-delta. Door de toename van de bevolking zochten zij naar vestigingsplaatsen in de zuidelijke rivierdelta's van het schiereiland. Rond 1530 was het noorden van Vietnam het toneel van een burgeroorlog die, met wisselende tussenposen, anderhalve eeuw zou duren. De aanleiding vormde de staatsgreep, in 1527, van de legerleider Mac Dang Dzong, die Thang Long bezette en zich tot heerser uitriep.

Aanhangers van de Le-koningen schaarden zich rondom twee personages: de militaire mandarijn Nguyen Kim en zijn schoonzoon Trinh Kim. Zij vertegenwoordigden twee feodale familieclans die loyaal waren gebleven aan de Le-koningen. Nguyen Kim werd onder duistere omstandigheden vermoord op instigatie van de Mac. De andere families zetten daarna hun strijd tegen de Mac voort, maar raakten ook onderling slaags. Daarop week de zoon van Nguyen Kim, Hoang, met zijn volgelingen uit naar Quang Nam, dat hij eerder had veroverd op Champa. Vanuit Phu Xuan (letterlijk 'Het land van de rijke lente'), op de plek waar nu Hue ligt, steunde hij actief de pogingen van de Trinh om de Mac van de troon te verjagen. Dat lukte in 1592 met de verovering van Hanoi. De aanhangers van de Mac-dynastie vluchtten naar Cao Bang aan de Chinese grens, waar zij met steun van China tot 1677 de strijd tegen Dai Viet probeerden voort te zetten. De Trinh-clan toonde zich op haar beurt ongelukkig over de onafhankelijkheid van de Nguyen in het zuiden.

Rond 1600 brak Hoang onder nog steeds niet opgehelderde omstandigheden met hen. Hij betitelde zichzelf als *Vuong* – ofwel prins van de (Le-) koning – die als *Vua* werd aangeduid. Na zijn dood in 1613 kreeg het gebied waarover hij had geheerst de naam Dang Trong, i.e. de Binnenregio, dat de Nguyen tot ver in de achttiende eeuw verder naar het zuiden zouden uitbreiden. De zogenoemde ‘Buitenregio’ oftewel Dang Ngoai, dat buitenlanders Tongking noemden met als hoofdstad Thang Long – het huidige Hanoi – was het domein van de Trinh. Vanuit Quang Nam zette een van Hoangs zonen, Nguyen Phuc Nguyen, het verzet van zijn vader tegen de Trinh-familie in het noorden voort. Dat leidde in 1620 tot een formele breuk toen hij weigerde nog langer tribuut te betalen. Nadat een paar jaar later in Hanoi weer een telg van de Trinh-familie op de troon was gekomen, brak in 1627 een gewapende strijd uit. Om de regelmatige aanvallen vanuit het noorden te stoppen, bouwden de Nguyen-vorst een Vietnamese versie van de Muur van Hadrianus bij Dong Hoi aan de overkant van de Gianh-rivier op de 17e breedtegraad. Hij versterkte deze met een aantal militaire kampen en stationeerde er 2000 soldaten.² De Nguyen bleken daarbij in het voordeel te zijn vanwege de relatief korte afstand tot de muur, waardoor hun bevoorradingslijnen kort bleven, maar ook omdat zij handelsrelaties aangingen met buitenlandse mogendheden. Aanvankelijk dreven zij handel met de Portugezen en later met de Nederlanders.

De Portugezen noemden de Binnenregio ‘Cochinchina’, naar de Maleisische term *Kuchi*, het Cochinchina van China, dat weer een verbastering is van de oude Chinese term *Jiao zhi* of *Gao zhi*. De Nederlanders spraken later over ‘Coetsjientsjina’. Zij gaven echter eerst de voorkeur aan de naam ‘Quinam’, een verbastering van *Quang Nam Quoc*, het koninkrijk Quang Nam. Met dit Quinam onderhield de VOC de eerste contacten. De haven van Hoi An, dat de Portugezen ‘Faifo’ noemden, vermoedelijk naar Hai Pho (stadje bij de zee), was in de zestiende eeuw een voor Chinese en Japanse kooplieden ‘neutrale’ enclave om ongehinderd Chinese zijde tegen zilver te verhandelen.

Dai Viet

Het ongedeelde koninkrijk Dai Viet was in de vijftiende eeuw al bekend om zijn productie van ruwe zijde en geweven stoffen. Japanse kooplieden van de Ryuku-eilanden traden op als bemiddelaar in het handelssysteem tussen de oeverstaten van de Zuid-Chinese Zee. Zij speelden een prominente rol bij de aanvoer van grondstoffen voor de weefindustrie. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw namen ook Chinezen, Cham en ‘kooplieden van alle koninkrijken’, dus ook Nederlanders, deze handel over.³

De positie en betekenis van Dang Trong zijn in de moderne historiografie van Vietnam sterk onderbelicht. Deels is dat te wijten aan de eenzijdige visie van noordelijke historici van nationaalcommunistische snit. Zij beschouwden de geschiedenis van het hartland van de Rode Rivier-delta als alles bepalend voor het ontstaan en de ontwikkeling van een door hen veronderstelde vroege natiestaat. Ook het gegeven dat het afge-

scheiden deel van Dai Viet zich sterker dan het noorden oriënteerde op buitenlandse handel is bij veel historici van dit type geen populair thema. Dat herinnerde hen namelijk te veel aan de latere Nguyen-koningen die in de negentiende eeuw weer buitenlandse mogendheden in staat stelden invloed uit te oefenen op binnenlandse ontwikkelingen. In hun ogen had dat tot dramatisch gevolg dat Vietnam zijn onafhankelijkheid verloor. Sinds enige tijd wordt dit beeld echter drastisch gecorrigeerd door nieuw onderzoek.⁴

Wilhelm Buch was zich van deze gevoeligheden niet bewust toen hij in 1929 zijn dissertatie over de VOC en Quinam schreef (zie kadertekst). Bovendien had hij, op grond van zijn bronnen, slechts oog voor de kortstondige flirt van de compagnie met het zuiden van Vietnam. Nu delen van zijn werk in vertaling uitkomen, draagt hij onbedoeld bij aan een herziening van een gretig gekoesterd, maar onduidelijk beeld van een regio die door haar geschiedenis een veel grotere dynamiek heeft dan tot nu werd aangenomen.

Wilhelm Buch

Wilhelm Jozef Maria Buch (1895-1975) promoveerde op 19 maart 1929 bij de Amsterdamse historicus Hajo Brugmans (1868-1939) op een dissertatie met de titel *De Oost-Indische Compagnie en Quinam. De betrekkingen der Nederlanders met Annam in de XVIIIe Eeuw*. Het was de eerste volledige publicatie die werd gewijd aan de betrekkingen met het zuiden van Vietnam. Na zijn promotie werkte Buch bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, waar hij verantwoordelijk was voor het in 1862 naar Nederland gezonden archiefrestant van de Hoge Regeering in Batavia. In 1936 werd een *Inventaris van de bescheiden der voormalige Nederlandsche bezittingen in Voor-Indië 1703-1826* opgesteld, die nog steeds te raadplegen is bij het Nationaal Archief in Den Haag. In 1935 kreeg Buch het verzoek van de École Française d'Extrême Orient een samenvatting van zijn proefschrift te maken. Die verscheen in twee afleveringen, in 1937 en in 1938, en week nauwelijks af van het oorspronkelijke proefschrift. Wel kon hij nieuwe details toevoegen omdat hij inmiddels had kennisgemaakt met Franse koloniale bronnen over Vietnam en archiefstukken had verkregen uit Hanoi. Helaas nam hij daarmee ook enkele hardnekkige misverstanden van de toenmalige Franse historiografie over Indochina over. Met de publicatie in een gezaghebbend Frans tijdschrift, trok Buch internationaal de aandacht en werd zijn dissertatie in buitenlandse tijdschriften besproken. In 1934 publiceerde hij een dagboek van de Tilburgse priester-dichter Antonius van Gils uit de periode 1797-1801. In de jaren vijftig begon Buch aan een juridische studie die hem een aanstelling bezorgde als substituut-griffier bij het Haagse gerechtshof. Hij overleed in Rotterdam op 2 januari 1975. Voor zover is na te gaan bleef 'Vietnam' een afgesloten hoofdstuk in zijn leven.

Vroege contactens

Het eerste contact van Nederlanders met Vietnam dateert van vóór de oprichting van de VOC in 1602. Kapitein Jacob Cornelisz. van Neck, die met zes schepen op weg was van China naar Patani, landde in 1601 op zoek was naar drinkwater bij een 'mooie baai' aan de westkust van Vietnam. De bewoners van (vermoedelijk) het koninkrijk Champa kreeg hij 'door hun schuwheid' niet te zien. Twee andere schepen onder bevel van vice-admiraal Gaspar van Groensbergen, die vanuit Ternate op weg waren naar China, werden voor dezelfde kust aangevallen, waarbij 23 bemanningsleden de dood vonden. Van Groensbergen zelf werd gevangengenomen, maar hij wist zich in ruil voor twee kanonnen vrij te kopen. Verder naar het noorden varende, gingen de koopman Jeronimus Wondaer en zijn onderkoopman Albert Corneliszoon Ruyl aan land om handelsverdragen te sluiten met de Nguyen-vorst in wat de koninklijke residentie 'Thachem' werd genoemd (een verbastering van 'Dai Chiem' (de oudere naam van het huidige Hoi An). Daar troffen zij handel drijvende Japanners en Portugezen aan. Zij kregen onderdak bij een lokale koopman, die optrad als gezant van de koning. Via vrouwelijke tolken kwam Wondaer in contact met koning Nguyen Hoang. Deze beloofde hem dat hij elke vorm van agressie tegen de Hollanders zou bestraffen. Ook zegde hij alle hulp toe bij commerciële onderhandelingen.

De ontvangst bij de koning in de residentie van Sinoa, ten noorden van Hoi An, was vriendelijk maar leverde, behalve de uitwisseling van curieuze commentaren op elkaars geloof en culturele gebruiken – zoals het eten met stokjes – niets op. Vijf maanden lang trachtten Wondaer en Ruyl peper en zijde te kopen, overigens zonder veel succes. De handelsreis eindigde abrupt toen Van Groensbergen er lucht van kreeg dat men een nieuwe aanslag beraamde. Hij wist met zijn schip te ontsnappen, na eerst een dorp te hebben aangevallen en geplunderd.⁶

Met de oprichting in 1609 van de handelspost in Hirado in Japan kreeg de VOC belangstelling voor zijde uit China en Vietnam. De Chinese zijde was de beste en daarmee ook de duurste. Het keizerrijk was in de zeventiende eeuw echter moeilijk toegankelijk voor Europese handelaren. Honderden Japanse schepen voeren onder het stelsel van de Rode Zegelvergunningen (*shuinjo*) naar Zuidoost-Azië en ook naar Vietnam, met als voornaamste exportproducten ruwe zijde, dierenhuiden en ceramiek. Omdat er geen directe toegang tot China was, stuurde het hoofd van de loge in Hirado, Hendrik Brouwer, zijn landgenoten Cornelis Claesz. van Toorenburch en Adriaen Cornelisz in 1613 naar de kust van Vietnam om er contact te maken met de aanwezige koning. Vlak voor hun aankomst in Hoi An had zich echter een incident met een Engelse koopman voorgedaan. Diens denigrerende opmerking over de koning had hij met de dood moeten bekopen. Zijn handelswaar werd verbeurd verklaard. De Vietnamezen, die heus wel onderscheid konden maken tussen Engelsen en Nederlanders, richtten hun agressie ook tegen Van Tooren-

burch en een Japanse collega in zijn gevolg en bovendien werden de Compagniesgoederen verbeurd verklaard. Cornelisz, die de slachting overleefde, mocht naar Japan terugkeren. Geharrewar over de te volgen strategie zorgde echter voor uitstel. Ondanks nieuwe signalen dat de Vietnamese vorst bereid was handel met buitenlanders te drijven, duurde het nog jaren voordat Vietnam opnieuw werd aangedaan.

Kopje

Deze uit 1626 daterende brief is afkomstig van 'de kroonprins van Annam' aan GG J.P. Coen, die als Kapitein Moor, *mor* in het Portugees van het Latijnse *maior*, werd aangeduid. Vermoedelijk is koning Nguyen Phuoc Nguyen de auteur en niet zijn zoon, Nguyen Phuc Lan, die pas in 1631 zijn overleden broer als kroonprins verving. Anders dan de machtige Nguyen Huong, die zich van zijn noordelijke familieleden had afgescheiden, noemde Nguyen zich niet Heer of Koning (*Vuong*) maar *Nhon Quoc-Cong*, dat zoiets als 'Hertog van de Zuidelijke Provincies' betekende. Hij toonde zich sterk internationaal georiënteerd door onder meer van Hoi An een internationale haven te maken en Portugeese soldaten in zijn leger op te nemen. Rond 1620 huwde hij zijn dochter Nguyen thi Ngoc uit aan een Khmer-vorst die daarvoor in ruil de vestiging van Vietnamese pioniers bij het Cambodjaanse havenstadje Saigon toestond. Het bewaard gebleven antwoord van J.P. Coen, eveneens vergezeld van geschenken, luidde dat hij vooralsnog geen gebruik kon maken van de uitnodiging. Pas in 1633 volgde een nieuwe uitnodiging van de koning aan de GG, die leidde tot het begin van de Nederlandse betrekkingen met Quinam (Dang Trong).

Missive van de Kroonprins van Annam aan Zijne Excellentie de Kapitein Moor: De zon en de maan bewegen zich door de hemel, en hoewel de jaartellingen verschillen, ontbreken de seizoenen niet; het noorden en het zuiden zijn van elkaar gescheiden, en hoewel de talen afwijken, zijn de gevoelens van rechtvaardigheid gelijk. Door de eeuwen heen de vorsten uit de oudheid beschouwend, blijkt dat zij allen het als hun plicht zagen contacten met hun buurlanden te onderhouden. Daarom onderwierpen de vazallen zich aan hen, en zagen tienduizend generaties met ontzag op tegen hun verhevenheid; daar was inderdaad alle reden toe. [Ik], eenzame mens, heeft eerbiedig [het mandaat des] Hemels aanvaard, de beschaving voortgezet, en de troon bestegen. In het verleden heb ik bewondering gekoesterd voor de hoogstaande moraal van uw eerbiedwaardige land, en daarom gezanten gestuurd om onderhandelingen aan te gaan. Echter, de gans [symbool voor brenger van berichten] is naar de rand van de wolken gevlogen, en de berichten zijn spaarzaam geweest. Misschien kwam het doordat de tijden en zaken verschil-

Brief van de kroonprins van Annam aan de J.P. Coen. Het rode zegel links is de 'Stempel van de generaal van de landsverdediging' met daarnaast twee karakters in zwarte inkt, die resp. 'Brief' en vermoedelijk de naam van de kroonprins betekenen.

安南國儲君致書于

甲必單物麾下書曰日月行天歲序雖易而時令不爽北
南分界言語雖殊而義氣則同歷觀往古之君皆有交鄰
之義所以諸侯服其事萬世仰其高蓋有由也寡人自恭
已承天繼文受禪前者竊慕貴國長風乃遣介人交啟
然雲遠隔去消息音希意者時異事殊歟海闊旗梁數
茲憑介使再瀆

尊前所望誦止信之句詠皇華之詩早泛航舟同伸舊約
以為兩國之美事一時之偉觀也外附奇南香戈矛二事
儀不及物聊以適干城之用聊以播馨于外郡耳謹書

den, of doordat de zee te breed en de duisternis te diep was. Hierbij steun ik op gezanten om Uedele nogmaals lastig te vallen. Wat ik hoop is dat u bij het lezen van de zinnen van deze enkele brief, een lied van bloei en voorspoed zult zingen, en spoedig vele schepen zult uitsturen, om gezamenlijk een verdrag van weelderige groei te sluiten, en daarmee de schone zaak van de twee landen te ontwikkelen en prachtige vooruitzichten voor dit moment te scheppen. Daarbuiten voeg ik wonderbaarlijke zuidelijke geurstof [i.e. adelaarshout of *aquilaria cressna*] en een lans en piek toe, twee dingen die te weinig zijn om de vriendschap te bekrachtigen, en alleen voorlopig geschikt zijn voor gebruik door een [leider die zijn volk tot] schild en veste [is], en om voorlopig in de buitengewesten welriekende geuren te verspreiden. Eerbiedig geschreven op de 21ste dag van de eerste maand van het 8ste jaar van Vinh Tac [25 februari 1626] [Vertaling Koos Kuiper].

Haperende handel (1633 tot 1635)⁷

De derde keer dat de VOC met Hoi An in contact kwam, was in 1632. In dat jaar leed een gekaapte Portugese kustvaarder (galjoot) schipbreuk op de Zuid-Vietnamese kust. De kaping was het werk van het fluitschip Warmond dat in opdracht van Bataviase vrijburgers op weg was naar Taiwan. Door een storm raakten beide schepen elkaar kwijt en leed de galjoot schipbreuk. Na aanvankelijk vriendschappelijk te zijn bejegend, werden de Nederlanders echter gevangengenomen en met de in beslag genomen goederen naar koning Nguyen Phuoc Nguyen (1613-1635), de zoon van koning Hoang, gebracht. De vorst dreigde de Nederlanders uit te leveren aan zijn rivaal in Cambodja. Een Chinese handelaar stelde echter voor hen op zijn jonk naar Batavia te vervoeren met een uitnodiging voor de gouverneur-generaal om met 'Quinam' handel te drijven.

Op 3 mei 1633 kwam dit schip aan in Batavia. De Hoge Regering bleek interesse te hebben voor de handel in de Binnenregio, omdat van daaruit producten konden worden aangevoerd voor de handel met Japan, zoals zijde, sandelhout, kruidnagelen, noten, lood en goud. Bovendien maakte de aanwezigheid van kooplieden uit China en Japan, maar ook uit de rest van Zuidoost-Azië, Hoi An aantrekkelijk als handelsplaats. De opperkoopman Paulus Traudenius en de commies François Caron, die ooit als koksmaat met de VOC in Japan terechtgekomen was, kregen de opdracht om in Quinam zoveel mogelijk goud en gele zijde in te kopen, maar ook om restitutie te eisen voor de in 1613 en 1632 geleden schade. Caron moest zich daarna voegen bij een vloot van zes schepen die naar China zouden varen onder leiding van gouverneur Putmans.

Na aankomst in de baai van Da Nang (door de Nederlanders 'Toeron' genoemd), kregen zij bezoek van het hoofd van de Japanse kolonie – een zekere Domingos – en enkele mandarijnen in gezelschap van een Chinese tolk. De Japans sprekende Caron

kwam erachter dat de meeste zijde en het goud al door Japanners was opgekocht. De havenmeester, aangeduid als 'opperstrandheer Onkadoy',⁸ stelde voor om de geschenken en de meegegeven brieven zelf aan de koning te overhandigen. Tien dagen later liet de vorst weten dat hij blij was met de komst van de Nederlanders. Hij gaf hun toestemming handel te drijven en zelfs een post te bouwen. In ruil voor koperen *zenes* (ronde muntstukken die als pasmunt dienden), grof porselein en ijzeren pannen hoopte hij bij een volgende gelegenheid goud en zijde te leveren. Om die redenen bleven de Portugees sprekende onderkoopman Jan Gommersbach en de assistent Daniël Reiniersen in Hoi An achter.

Op 15 juli 1633 vertrok een van de twee schepen naar Putmans's vloot die bij Quy Nhon voor anker lag. Het andere schip ging naar het oosten van Hai Nan. De handel met Vietnam werd echter als zeer teleurstellend ervaren. De kooplieden hadden geen toegang gekregen tot de koning. Enigszins verongelijkt somden zij in een lijst de precieze omvang en de kosten van de geschenken op. Teruggave van de goederen die in 1632 in beslag waren genomen, had niet plaatsgevonden, en evenmin waren de in 1613 geleden verliezen vergoed. De naar Hoi An meegebrachte handelswaar was tegen verlies verkocht omdat de koning hen gedwongen had om een deel tegen inkoopprijs te verhandelen. Niettemin produceerde Quinam gele zijde, ijzer en goud van verschillende kwaliteit, dat voor de VOC aantrekkelijk was als ruilmiddel met sommige handelsposten in India. Uit Batavia brachten de Nederlanders lood, peper voor de daar handelende Chinezen, ruwe parels, veelkleurige zijden doeken en *sarassen*, bedrukte katoen met gevarieerde patronen uit Coromandel, en voor de Japanners kamfer uit Borneo en wollen en licht gekeperde wollen stoffen uit Europa mee. De Chinezen ruilden witte ruwe zijde en porselein tegen uit Japan afkomstige *zenes* en rood koper.

Om de hierboven genoemde redenen werd in Batavia toch besloten de handel met Quinam te hervatten, en wel vanuit Taiwan, omdat in de tweede helft van het jaar de wind van de noordermoesson gunstig was voor een dergelijke operatie. Dat in 1633 opnieuw vijandelijkheden plaatsvonden tussen de beide delen van het Dai Viet-rijk vormde geen beletsel voor de handel. Nadelig was echter dat de VOC in de wateren ten zuiden van China gehinderd werd door piraten. Vanaf 1621 deed de VOC pogingen deze te bestrijden, maar tevens om hen te betrekken bij haar pogingen China tot vrijhandel te dwingen. Onder het motto dat men dieven met dieven vangt, liet gouverneur Putmans van Taiwan de piraat 'Janlauw' (Lin Xian) opsporen om een verbond met hem te sluiten. Men vermoedde namelijk dat deze piraat een belangrijke invloed kon uitoefenen op andere piratenverbonden, die er welig tierden. Toen dat niets opleverde, besloot de Raad van Taiwan in oktober 1633 de vijandelijkheden tijdelijk te staken en twee schepen naar Hoi An te sturen. Onderweg werden deze overvallen door zware stormen. Een van de schepen, de Zeeburg, kwam ongedeerd aan, maar het andere dreef ten zuiden van Da Nang aan als wrak, overigens met een ongedeerde bemanning.

Vijf dagen eerder was er ook een ander Nederlands schip aangespoeld, dat door de Viet-

nameese autoriteiten in beslag was genomen. Een uit Vietnam komend schip nam het handelskapitaal over van een uit de koers geraakt schip dat betrokken was bij de jacht op piraten en bracht dit in een vissersboot naar Hoi An. Nadat in januari 1634 ook nog een vierde schip met een Japanse lading van 172 kisten koperen *zenes* en 4 kilo schuutgeld met een waarde van 1500 gulden in Da Nang aanmeerde, leek de handel met Vietnam gunstig te zijn.⁹ In totaal hadden de schepen een bedrag van bijna 200.000 gulden als handelskapitaal bij zich.

Niettemin ondervonden de Nederlanders grote tegenwerking van Japanse kooplieden die een sterke invloed uitoefenden op het hof. De handel vlotte niet en teleurgesteld bracht men meer dan de helft van het bedrag dat was meegenomen naar Batavia. Uit de verslagen van de opperkooplieden Abraham Duijcker en Adriaan van Liesvelt die bij deze handelsmissie de leiding hadden, komt een zeer pessimistisch beeld naar voren: de *voc* kon maar beter van dit land afzien, vooral nu Chinese kooplieden met grote jonken in Taiwan verschenen waren.¹⁰ Niettemin keerde Duicker in dat jaar nog tweemaal terug naar Quinam om met de Nguyen-koning te onderhandelen over schadekwesties en handelsmogelijkheden. Pas in 1636 zouden zijn pogingen enige vruchten afwerpen.¹¹

De handelsbetrekkingen van 1636 tot 1638¹²

Een serie edicten van het Tokugawa Sjogunaat legde een verbod op Japanse schepen om buiten Japan te varen. Voor de *voc* was dit een buitenkansje dat men onder andere benutte om ook de handelscontacten van Japan met Dai Viet over te nemen. Abraham Duijcker verscheen met een kleine oorlogsvloot onder leiding van Adriaan Anthoniszoon in Hoi An. De dreiging die van deze zeemacht uitging, werkte kennelijk, want hij kreeg er een hartelijke ontvangst. Bij die gelegenheid vernam hij dat de oude koning Nguyen was overleden, wat een felle en bloedige troonsopvolgingsstrijd tot gevolg had.

Inmiddels was in Hue een nieuwe vorst aangetreden, Nguyen Phuc Lan (1635-1648), die onder de titel Cong Thuong Vuong regeerde. Ter plekke werden hem stukken geschut getoond, waarvan er achttien afkomstig waren van een in 1633 gestrand schip. Tussen de Nederlanders en de nieuwe vorst ontstond zich vervolgens een diplomatiek steekspel over de schadevergoeding, waarin de laatste liet blijken alleen direct met de gouverneur-generaal als de Hollandse koning in Indië te willen onderhandelen en niet met diens ondergeschikten. De koning bevestigde de ontvangst van de gezanten en bood aan om twee van de achttien kanonnen terug te geven. Van schadevergoeding wilde hij, alle dreigementen ten spijt, niet horen. Deze perikelen hadden zich immers afgespeeld tijdens de regering van zijn vader. Wel had hij de opperstrandmeester, die onder zijn vader had gediend, laten onthoofden en vierendelen wegens verduistering en als straf voor zijn daden tegen de vreemdelingen. Niettemin bood de vorst vrijdom van ankergeld aan, gaf geschenken en stond de vrije handel toe. De handel leek veelbelovend. De aanwezige Portugezen stelden weinig voor. De Japanners kozen eieren voor hun geld nu de Nederlanders de enigen waren die nog met Japan handel mochten drijven.

De kust van 'Quinam' of Dang Trong, ten zuiden van Hainan. De kaart is gemaakt door Johannes Vingboons (1665).

Terug in Taiwan bracht Duijcker opnieuw verslag uit bij zijn superieuren in Batavia over de situatie in Dang Trong. Zijn belangrijkste conclusie was nu dat het land niet moest worden opgegeven omdat de handel in ruwe zijde weer enigszins aantrok. Bovendien waren de 'zuiderlingen' in hun oorlog tegen de noordelijke Buitenregio aan de winnende hand. Dat bood kansen voor de VOC om in beide delen van het land handel te drijven.

Toch leidde de rapportage van Duijcker aan Batavia tot felle kritiek op zijn beleid. Wat vooral stak was de onopgeloste kwestie van de schadevergoeding. Het hoofd van de vestiging in Hirado, Nicolaas Coeckebacker, kreeg opdracht orde op zaken te stellen, maar ook zijn reis in de loop van 1636 leverde geen betere resultaten op dan die welke Duijcker in zijn rapportage en zijn weerwoord op de kritiek van de Hoge Regering had gegeven. Fijntjes had de koning van Quinam aan de 'koning van Jacatra', zoals Van Diemen werd genoemd, laten weten dat als hij liever handel wilde drijven met de Tonkinezen, hij moest weten dat 'hier sprake is van den "Chua" [vorst of koning] Trinh Trang, niet van den "Vua" [koning of keizer] uit het Huis Le. Deze wordt door de Nederlanders ten onrechte voor een groot koning gehouden'.¹³

Op 18 januari 1637 vertrok Duijcker vanuit Taiwan opnieuw naar Vietnam. De ontvangst bij de koning was hartelijk en de vooruitzichten op een hervatting van de handel leken gunstig. In Taiwan had Karel Hartsinck inmiddels de opdracht gekregen om 't

Antonie van Diemen, gouverneur-generaal van 1636 tot 1645.

schip Grol (...) naar Toncquyn te zenden om den profijt gevenden handel mede voor de generaele compagnie te incorporeren'.¹⁴ Na een maand wachten en onderhandelen, kregen Hartsinck en zijn assistent Romeyn toestemming voor een audiëntie bij koning Trinh Trang (1623-1652) in Hanoi. De ontvangst was allerhartelijkst; Hartsinck werd zelfs naar traditioneel gebruik geadopteerd door de koning. Deze liet blijken goed op de hoogte te zijn van de activiteiten van de VOC in het zuiden. Hartsinck betoogde dat de VOC geen gebiedsuitbreiding wilde, maar slechts geïnteresseerd was in handel. Ook kwam het conflict over de schadevergoeding aan Quinam en over een eventueel verbond tegen dat land aan de orde. Trinh Trang sprak over de Quinammers 'als mensen (...) wier leven en ommeegang dood is, en alle goede en gepresene dinge recht verkeerd doen. Haar gemoed is vol arglistigheid, des zij de beesten der aarde gelijk zijn. Zij verlaaten, en troosten haar op ongebruikelijke wegen, en gehoorsaamen mij niet.'¹⁵ Het verzoek van de koning om drie schepen en tweehonderd kanonniers te sturen om de bevolking in het zuiden van Vietnam een lesje te leren werd door Hartsinck diplomatiek gepareerd met

Carel Hartsinck, opperhoofd in Tonkin van 1637-1641.

een verzoek daartoe aan zijn superieuren in Batavia. De VOC vreesde niet langer neutraal te kunnen blijven, omdat Trinh Trang geschut van de VOC had gebruikt bij zijn aanval-
len op de muur van Dong Hoi.

Duijcker was inmiddels op 28 april 1637 in Batavia aangekomen waar hij de gouverneur-generaal uitvoerig inlichtte over de gebeurtenissen in Quinam. Hij stelde voor om de Portugezen de toegang tot Vietnam onmogelijk te maken. Een onderkoopman zou zich in Senua (Hue) moeten vestigen om zijde van Tonkinese handelaren te kopen en tegelijkertijd met de vorst en zijn hovelingen contact te onderhouden. Van de handel had hij nu hoge verwachtingen. Op basis van zijn observaties in Vietnam rekende hij erop dat de in Hoi An achtergelaten koopman Cornelis Ceasar grote hoeveelheden zijde en bruine suiker in voorraad zou hebben. Met dit optimistische rapport overtuigde hij ditmaal zijn superieuren. Zij besloten er een permanent handelskantoor te vestigen. Bij zijn terugkeer in Hoi An ervoer Duijcker dat tweederde van de toegezegde (ruwe) zijde niet aan de VOC was geleverd maar aan Chinese handelaren. De koning van Tonkin had

de uitvoer van zijde verboden, terwijl de productie ter plaatse slecht was uitgevallen door overstromingen. Aan het hof werd hij hartelijk ontvangen, maar er volgde geen gesprek over de manier waarop er handel kon worden gedreven; dat werd overgelaten aan de opperstrandmeester. Wel nam Duijcker de gelegenheid te baat om zich te beklagen over een besluit om van elke scheepslading grote partijen *zenes* op te eisen, waarvan de vorst de prijs vaststelde en die hij betaalde met ruwe zijde en zijden stoffen. Duijcker verzocht om restitutie en vroeg verder vergunning voor de vrije handel en de uitvoer van timmerhout voor de scheepsbouw. Het verzoek om restitutie werd geweigerd; de Nederlanders moesten zich maar voegen naar de gebruiken van het land. Er was bovendien al vrijdom van ankergeld gegeven. Wel stond de koning de houtkap en het uitvoeren van hout toe.

Deze tegenvallers gaven de doorslag bij het besluit van Batavia om het kantoor in Quinam op te geven. Tonkin zou voortaan het centrum van de VOC-handel worden. In een generale missive van 22 december 1638 wees de Raad van Indië op het gevaar dat de dienaren van de compagnie liepen als de handelsrelatie met Quinam zou worden voorgezet. Bovendien werden de afpersingen en de schaarste aan zijde en zijdewaren als zeer nadelig beschouwd, niet opwegend tegen de voordelen die de handel met Dang Ngoai beloofde. In Quinam was in 1638 een verlies van 25.000 gulden geleden; dat bedrag werd in Batavia geboekt bij de schade die men had opgelopen door het verlies van schepen.

Duijcker kreeg de opdracht om de koning in Thang Long te polsen over zijn voornemen een alliantie tegen Dang Trong te vormen, die volgens het woordgebruik van die dagen zou duren 'zolang de zon schijnt en de maan haar licht zal geven'.¹⁶ Hem werd wel op het hart gedrukt erbij te zeggen dat de VOC-handel niet gedoogde 'gewezen vrienden tot vijanden' te maken.¹⁷ Nadat Duijcker uit Hanoi vertrokken was op weg naar Taiwan kwam hij in een storm terecht die hem dwong terug te keren. Daar aangekomen, verspreidden de Portugezen het gerucht dat hij Dang Trong van rijst had voorzien. De Tonkinezen legden vervolgens beslag op het schip en de lading, en zetten de opperkoopman gevangen. Pas op 1 maart 1639 werd Duijcker in vrijheid gesteld, maar zijn gezondheid was geknakt. Hij stierf op 11 maart 1639.

Handel met het noorden en oorlog met het zuiden, 1639-1644¹⁸

Met het afbreken van de betrekkingen hield het contact met Quinam op: in de ambtelijke correspondentie van de compagnie komt de naam aanvankelijk niet meer voor. In de loop van het jaar 1639 zochten de VOC en Trinh Trang opnieuw toenadering tot elkaar. De laatste zond een gezant naar Batavia om een 'Bataviaas-Tonkinees' verbond te sluiten, dat echter niet van de grond kwam. De gezant zeilde samen met Nicolaas Couckebacker terug naar Thang Long. Couckebacker had van gouverneur-generaal Anthonie van Diemen *carte blanche* gekregen om met de koning te onderhandelen over eventuele steun van de VOC in zijn strijd met Dang Trong. Na aankomst werd besloten om op termijn vier in plaats van drie schepen, waar Trinh Trang om had gevraagd, te leveren.

Over de financiële tegenprestaties die de VOC vroeg in ruil voor de hulp werd men het echter niet eens. Nadat Trinh Trang zijn verzoek om hulp nog eens had herhaald, en zelfs had verhoogd, bood hij niettemin een aantal handelsvrijheden aan. In de ogen van de Nederlanders speelde de Noord-Vietnamese koning hoog spel. Hij was er slechts op uit om de oorlog tegen zijn rivaal in Hue geheel door zijn nieuwe bondgenoten te laten voeren. Met oog voor detail wijdde Couckebacker uit over de zwakke positie van Trinh Trang, de wijze waarop hij de troon van de Le-dynastie had verworven en over de onenigheid aan de kant van de mandarinale bureaucratie wier familierelaties met de Nguyen sterker waren dan die met de Trinh. De Hoge Regering ging akkoord met de steun aan Trinh Trang in ruil voor diens toezegging de handel te heropenen. Men wachtte op het bericht dat het leger gereed was zich met de Nederlandse krijgsmacht te verenigen om in actie te komen. Mocht Quinam zich uit vrees voor de 'Tonkinsch-Bataviaasche strijdkrachten' onderwerpen, dan was het de bedoeling dat de koning zorg zou dragen voor de vorderingen van de VOC op dat land.

Op deze brief kwam weliswaar een antwoord van Trinh Trang, maar deze repte niet meer over samenwerking. Een jaar later opperde Anthonie van Diemen dat hij de indruk had dat de zuiderlingen zich door een Nederlands-Tonkinees bondgenootschap niet lieten afschrikken en zich op de oorlog voorbereidden. In Batavia hoopte men op een gunstig bericht: de alliantie en de vriendschappelijke betrekkingen tussen Dang Ngoai en Batavia zouden, zo liet Van Diemen weten, 'duizenden jaren mogen duren'. Karel Hartsinck, die inmiddels tot opperkoopman was bevorderd, ging op 15 mei 1641 naar Hanoi. Het aanbod van bijstand viel bij Trinh Trang in goede aarde en hij beloofde opnieuw een gezant naar Batavia te sturen.

Een schipbreuk van twee Nederlandse schepen¹⁹ op 26 november 1641 voor de kust van Hoi An zorgde echter voor een onverwachte wending die de Nederlanders deed besluiten het akkoord met Dong Ngoai versneld aan te gaan. De nieuwe vorst Nguyen Phuc Lan had weliswaar opdracht gegeven 82 overlevenden in het Japanse kwartier van Hoi An onderdak te verschaffen, maar de Nederlanders vreesden dat hij hen als gijzelaars zou gebruiken. Bovendien waren de scheepslading en achttien stukken geschut van de beide gestrande schepen in beslag genomen. De VOC berekende in haar *Daghregister* dat deze scheepsramp een verlies had opgeleverd van 455.736 gulden.

Escalatie en oorlog, 1642-1644

Reizend vanuit Taiwan was de koopman Jacob van Liesvelt in Thang Long aangekomen. Deze kreeg van Trinh Trang de toezegging dat hij de in Quinam geleden schade zou vergoeden als de Indische Regering hem tegen zijn rivaal in Hue wilde bijstaan. Voor dat doel moest een gecombineerde Vietnamees-Nederlandse strijdmacht van leger en vloot bijeenkomen bij de rivier de Gianh (die de Nederlander de Poutsin noemden) op de grens van Dang Ngoai en Dang Trong.

Op 6 februari 1642 verschenen Van Liesvelts schepen voor Da Nang met aan boord de gezant van Trinh Trang. Op verzoek van deze gezant zou, volgens een lezing achteraf, een aanval zijn geopend op Vietnamese boten waarbij 120 personen gevangen werden genomen. Twintig van hen, voornamelijk ouderen, stuurde men terug. Van Liesvelt kreeg daarmee ook details over de schipbreuk en de gevangenschap van de bemanning te horen. Hij maakte terstond contact met zijn landgenoten in Hoi An, met als gevolg dat de plaatselijke mandarijn (door de Nederlanders consequent 'prins' genoemd, omdat hij een zoon van de koning was) 35 galeien naar de baai stuurde om zich tegen de Nederlanders te verzetten. Op verzoek van deze kroonprins, de latere koning Nguyen Phuc Tan, ging onderkoopman Isaac Davids als onderhandelaar aan land om een uitruil van de gevangenen te bespreken. Volgens één lezing van het gebeurde zouden de Nederlanders hun Vietnamese gevangenen hebben vrijgelaten, maar uit voorzorg werden een mandarijn en de Japanse tolk, Francisco, gegijzeld.²⁰

Daarop weigerde men aan Vietnamese kant de Nederlanders vrij te laten. Nguyen Phuoc Lan toonde zich beledigd over de aanwezigheid van de Tonkinese gezant op een voc-schip, waarover de vrijgelatenen hem hadden geïnformeerd. Hoewel hij zich ergerde aan de Nederlanders, die de gewoonten van zijn land – zoals het opnemen en huisvesten van schipbreukelingen – niet kenden, vergaf hij hen hun gedrag, maar eiste hij de uitlevering van de 'noordelijke' gezant. De Nederlandse gevangenen in Hoi An smeekten Van Liesvelt om de eis in te willigen, daar zij voor hun leven vreesden. Van Liesvelt kreeg de waarschuwing dat er driehonderd oorlogsschepen gereedlagen, maar hij sloeg het verzoek af. Hij kon immers geen gezant van een bevriende natie uitleveren. Men wilde ook geen nieuwe onderhandelaar sturen omdat die dan ook gevangengenomen zou worden. Daarop zette Van Liesvelt zijn reis naar Batavia voort.

In Hoi An besloten de Nederlandse gevangenen alsnog een poging te doen de koning te overreden hen te laten gaan om zo in Batavia te kunnen bemiddelen. Phuoc Lan gaf daarop aan vijftig van hen toestemming te vertrekken. Zij voeren weg op 1 april 1642, maar hun reis eindigde in een ramp. Op 15 april 1642 werden zij aangevallen door een jonk met Portugezen en Chinezen. Achttien drenkelingen wisten zich in veiligheid te brengen op de kust van het naburige koninkrijk Champa. Vier stierven er alsnog van uitputting. Eén overlevende, de korporaal Juriaan de Roode, bereikte ten slotte Batavia, waar hij de Hoge Regering vertelde wat er in Hoi Anh was voorgevallen.

Onbekend met het feit dat Phuoc Lan de schipbreukelingen goed had behandeld, besloot de Indische regering het geschonden prestige te herstellen. Een krijgsvloot van vijf schepen bemand met 152 zeelieden en 70 soldaten werd onder bevel van Jan van Linga naar Quinam gestuurd. Aan boord bevonden zich ook de beide onderling vijandige Vietnamese gezanten en de Japanse tolk Francisco, die zijn nut nog zou bewijzen door direct in contact te treden met Phuoc Lan. Aan hem is ook een uitvoerig inlichtingenrapport over Dang Trong te danken dat Van Linga gebruikte bij zijn voorgenomen strafexpeditie.²¹ Op 31 mei 1642 viel Van Linga in de baai van Cambir, het huidige Quy

Nhon, een tweetal dorpen aan en gijzelde er ongeveer vijftig personen. Omdat men krachtig verzet van Vietnamese kant vreesde, werd besloten tot een list. Een tweetal schepen onder leiding van Van Liesvelt voerde een landing uit ten zuiden van Hoi An met als doel contact te maken met de Nederlanders. De operatie mislukte: ongeveer 150 soldaten van de prins wachtten hen op en doodden niet alleen Van Liesvelt maar ook 23 opvarenden.

Na deze nederlaag besloot Jan van Linga geen nieuwe landing meer te ondernemen. Zijn vloot posteerde zich nu in de baai van Da Nang. De Japanse tolk Francisco kreeg de opdracht de kroonprins te melden dat er vijf schepen voor Da Nang lagen, die beschouwd moesten worden als een voorhoede van een grotere krijgsmacht uit Batavia. Daarop volgde een ingewikkeld diplomatiek verkeer waaruit het Van Linga duidelijk werd dat er van Vietnamese kant serieuze pogingen waren ondernomen om het conflict tot een goed einde te brengen. Hoewel Van Linga wist dat de koning vijftig Nederlanders had vrijgelaten, weigerde hij diens verzoek om in ruil daarvoor de koninklijke gezant aan boord van zijn schip vrij te laten. Daarmee herhaalde zich het spel dat met Van Liesvelt was gespeeld, zo redeneerden de Nederlanders. De tolk Francisco ging zelfs naar Hue om de koning op andere gedachten te brengen. Het mocht niet baten. Na vijf etmalen werden er twintig Vietnamese gevangenen geëxecuteerd. De koning dreigde daarop de Nederlandse gevangenen op een bark in zee brengen, ze ter plekke te doden en de lijken naar de VOC-schepen te sturen. Zo ver kwam het echter niet. De patstelling leidde tot een scherpere bewaking van de 24 Nederlandse gijzelaars.

Jan van Linga voer met zijn vloot naar de monding van de Gianh bij Dong Ngai. Hij zocht tevergeefs naar een Tonkinese strijdmacht. Op 24 juni 1642 liet hij Trinh Trang weten teleurgesteld te zijn en sprak de hoop uit spoedig met zijn leger tegen zijn rivaal een 'rechtvaardigen oorlog' te voeren. Trinh Trang had zijn hoop nu gevestigd op de noordermoesson om de VOC onder zijn bevel te stellen. Van Linga weigerde en leverde zes gevangenen aan de koning. De overigen voerde hij mee naar Taiwan. Tijdens die reis stelde hij een strategisch plan op dat hij met zijn verslag van de expeditie aan gouverneur Paulus Traudenius overhandigde. Na aankomst, in augustus 1642, werd hij echter niet meer betrokken bij militaire aangelegenheden aan de Vietnamese kust.

De zeeslag van 1643

In Taiwan werd besloten een nieuwe oorlogsvloot van vijf schepen naar het noorden van Vietnam te sturen om samen met een Vietnamees leger tegen de 'boozen Quinammer' ten strijde trekken.²² Ook deze schepen wachtten tevergeefs op de strijdmacht vanuit Tonkin. Veldoverste Johannes Lamotius (Jean Lamotte) kreeg van Trinh Trang met enige moeite toestemming door te varen naar Batavia, aangezien de zuidermoesson gunstig was. Een jacht met de toepasselijke naam 'De Wakende Boeye' bleef met vijftig busschutters ter beschikking van de koning. Twee schepen waren in de golf van Tonkin van de twee

andere van Lamotius' vloot afgeraakt. Wegens het verlopen van de moesson keerden zij tot vreugde van de koning terug naar Tonkin.

In Batavia was dit feit echter niet bekend, maar de gouverneur-generaal en de Indische Raad besloten desondanks dat er drie schepen onder bevel van commandeur Pieter Baeck naar Tonkin zouden gaan. Baeck moest zich wederom bij de Gianh-rivier aansluiten bij het leger van Trinh Trang. Op 7 juli 1643 werd deze vloot echter door 50 à 60 gewapende galeien overvallen ten zuiden van de rivier. Aan beide zijden vielen veel slachtoffers. Het commandeursschip, de Wijdenes, vloog in brand en explodeerde, waarbij Baeck en praktisch de hele bemanning omkwamen.²³ Zeven drenkelingen werden door de Vietnamezen opgepikt en vervolgens onthoofd. Op het land waren al twee Nederlandse gevangenen geëxecuteerd die geweigerd hadden zich te onderwerpen aan de Vietnamese koning. Twee schepen wisten met moeite te ontkomen, maar ook zij leden grote verliezen. Aan Vietnamese kant zouden 700 tot 800 man zijn omgekomen. Achteraf kreeg de Scheepsraad van Baecks vloot de schuld van de nederlaag omdat er te weinig kanonnen aan boord waren geweest en men de tegenstander had onderschat. De rest van de vloot durfde niet langer te wachten op het leger van de Dang Ngoaise-vorst. Zij voeren door naar de monding van de Rode Rivier waar zij bij het Parelseiland voor anker gingen. Daardoor misten zij de schepen van Lamotius, die als ondersteuning van Trinh Trang ook naar het zuiden waren gevaren, maar zij kwamen niet in actie.

Op het land bevond zich inmiddels een 'noordelijk' leger van 100.000 man. Om zijn veldtocht extra status te verlenen, had Trinh Trang zelfs de wettige Le-koning Le Thanh Ton in zijn gevolg opgenomen. Tot een gezamenlijk optreden kwam het echter niet en het Vietnamese leger maakte rechtsomkeert. Anderhalve eeuw later lieten de Nguyen-koningen het verslag van de voor hen glorieuze zeeslag alsnog officieel vastleggen in hun eigen hofkronieken. Zij voegden eraan toe dat de kroonprins zijn vader niet in kennis had gesteld van het aanvalsplan. De vijand was op de vlucht geslagen in het zicht van de aanvallers. Het generaalsschip was na een schotenwisseling in brand gevlogen en gezonken. Nadat de koning het brandende schip met eigen ogen had gezien, besloot hij zijn zoon aan de kust op te wachten. Na zijn vaderlijk verwijt dat hij te veel risico's had genomen, prees hij hem uitvoerig en ging terug naar zijn paleis in Hue.²⁴

In Taiwan was men zeer ontevreden over de gebeurtenissen. Niettemin trachtte het hoofd van de factorij in Hirado, Jan van Elserack, zijn gezicht te redden door Trinh Trang mee te delen dat de slag eigenlijk was gewonnen door de VOC. Volgens de Nederlanders zou Trinh Trang met de eer hebben willen strijken, maar hij beklagde zich later in een brief aan de gouverneur-generaal in Batavia over de geringe hulp die de Nederlanders hadden gegeven. Hij vroeg om twintig schepen en vijfduizend man troepen. Maar, zo voegde hij eraan toe, hij zou het de VOC niet kwalijk nemen als ze de oorlog staakte. Wenste de VOC de handel voort te zetten, dan kon dat tegen een pittige prijs voor invoerrechten en een aparte betaling aan hem, als koning, voor de leverantie van zijde.²⁵

Mochten deze voorwaarden bezwaarlijk zijn, dan moest er maar van de handel worden afgezien zodat er geen vijandschap zou ontstaan.

De voc-leiding in Batavia wenste de handel voort te zetten, maar zij zag weinig heil in het bieden van steun aan Trinh Trang tegen zijn zuidelijke rivalen. Hij zou de kosten voor de oorlog immers toch niet aan de voc vergoeden. Zo dacht ook Karel Hartsinck erover die in Amsterdam aan de Heren XVII rapporteerde dat 'de "trouweloze natie" van "Tonking" na een eventuele overwinning op "Quinam" haar beloften tegenover de Compagnie toch niet zou nakomen en dat deze dus beter de onderwerping van Quinam aan de Tonkineezers zelf zou over laten.'²⁶ Desondanks rustte de Indische regering in 1644 nogmaals een militaire expeditie uit om het verlies van de Wijdenes en de mislukte operaties van haar andere schepen te wreken. Daarmee wilde men het prestige herstellen, de gevangenen in Hoi Anh bevrijden en schadevergoeding verkrijgen. Deze operatie zou dan tevens gericht zijn tegen de monarch van Cambodja die in 1643 de opperkooplieden Pieter van Regemortes, Harman Broeckmans en tien andere Nederlanders had laten ombrengen.

Midden juni 1644 vertrok een tot de tanden gewapende vloot van vijf schepen naar de Zuid-Chinese zee. Zij kregen de instructie mee om schepen uit Champa dat met Cambodja en Dang Trong in onmin verkeerde, met rust te laten. Tot een treffen met Dang Trong kwam het niet, want er vertoonde zich geen Vietnamese schip. De vloot voer toen door naar Taiwan. Onder leiding van de Vietnamese generaal Ongsouma Ongadangh²⁷ trok een expeditieleger van 15.000 man en een groot aantal olifanten en paarden naar de grens met Dang Trong. Koning Trinh Trang zou, volgens een verslag van Van Broeckhorst die zich in Thang Long bevond, zijn beklag hebben gedaan over de 'laffe Hollanders' die toelieten dat hun onderdanen 'op de vleijbank geraakt waren'.²⁸ Ook deze expeditie haalde weinig uit. Tot 1648 bleef het rustig tussen de beide rivaliserende vorstenhuizen.

Onderhandelingen, vredetraktaat en het eind van de betrekkingen met de Nguyen-staat, 1651- 1652²⁹

De handel met Tonkin woog inmiddels ruimschoots op tegen die met Quinam. Niettemin bleven er zorgen bestaan over de schipbreukelingen die nog steeds in Hoi An gevangenzaten. Van hen waren er nog negentien in leven, en er was, op basis van een brief die in Siam was gearriveerd, reden om aan te nemen dat zij in zorgelijke omstandigheden verkeerden. In juli 1644 leefden er nog veertien gevangenen, onder wie twee als 'kleurlingen' aangeduide personen van wie minstens één uit Goa afkomstig was. Over het lot van de Vietnamezen die door de voc naar Taiwan of elders waren vervoerd, reppen de Nederlandse bronnen niet. Over hen beklagde zich wel koning Lan tegen de Franse jezuïetenpater Alexandre de Rhodes, die in maart 1644 Dang Trong bezocht. Hij adviseerde de koning de Nederlanders vrij te laten, maar deze weigerde dit vanwege zijn weggevoerde onderdanen. De Rhodes leende de gevangen Nederlanders zestig taël

schuitzilver, waarvoor hij geen rente vroeg, maar wel een kwitantie van vijftig taël, uit te betalen in Batavia.³⁰ De hartelijke contacten tussen De Rhodes en enkele compagniesdienaren leidden overigens in de daaropvolgende jaren nog tot een kerkelijke rel. Arnold de Vlamingh van Outshoorn (1608-1661), de Nederlandse gouverneur van Malakka, moest zich voor zijn vriendschap met de beroemde jezuïet tot in Amsterdam verantwoorden.³¹ De kerkenraad van Batavia verdacht hem ervan het katholieke geloof aan te hangen en liet hiernaar tot in Patria een onderzoek uitvoeren. Bewijzen ontbraken echter. Het liep voor De Vlamingh met een sisser af. Als 'pacificator' van Ambon zou hij de geschiedenis ingaan.

Een uitruil van Nederlandse tegen Vietnamese gevangenen liep stuk op het verzet van de Raad in Batavia en de gouverneur van Taiwan, François Caron. Af en toe ontvingen de Nederlander wel troostbrieven en geldzendingen van Caron en diens opvolger. In 1645 lukte het zes van hen te vluchten naar Champa van waaruit ze met een Chinese jonk naar Johor en Malakka voeren. Hun lotgenoten in Hoi An leefden in die tijd in de hoop bevrijd te worden, maar dat gebeurde niet.

Inmiddels waren de vijandelijkheden tussen Quinam en Tonkin opnieuw opgelaaid. Na aanvankelijke successen van de noordelijke legers, keerde het tij ten gunste van het hof in Hue. Nguyen Phong Lans zoon, Nguyen Phuc Tan, die in 1643 al met succes de zeeslag tegen de Nederlanders had gevoerd, bleek ook op land een uitstekende strateeg te zijn. Hij versloeg de troepen van Trinh Thang in 1644 en in 1648 bij Thuan Anh (Non Hai) ten noorden van Hue. Na zijn overwinning volgde hij zijn overleden vader op (19 maart 1648). Tan (Hien Vuong voor de Nederlanders) die tot 1687 zou regeren, was uit op vrede met de VOC. Hij stuurde via het hoofd van de Chinezen in Batavia een brief met die strekking. Het gevolg was dat Willem Verstegen, extraordinarius van de Raad van Indië, in november 1651 een missie ondernam naar Dang Trong; hij liet zich vergezellen door de vloeiend Vietnamees sprekende Hendrik Baron. In Dinghtlay, op de 17e breedtegraad, werden 33 Dang Trongse gevangenen aan Verstegen overgedragen, samen met een groot aantal geschenken.³² Met behulp van Baron werd een uit tien artikelen bestaand vredesverdrag opgesteld, dat niet alleen de vrije handel regelde, maar ook een procedure bevatte voor de gang van zaken bij gestrande schepen.³³

In Hoi An kreeg Hendrik Baron de leiding over een nieuw VOC-kantoor, samen met onderkoopman Jan Houtman en geassisteerd door Pieter Backer, Jacob Driscordt – een van de overlevenden van de schipbreuk van 1641 – en een niet met name genoemde matroos. Het kantoor, bestaande uit een stenen huis en twee half in de grond gebouwde opslagplaatsen, werd gekocht van een Japanse koopman die het had laten bouwen. Eromheen lag een tuin met fruitbomen.³⁴ Toen Verstegen op 19 december 1651 wilde vertrekken, probeerde de Vietnamezen zijn schip te inspecteren. De koning had bij geruchte vernomen dat hij, Verstegen, gezanten uit Dang Ngoai aan boord zou hebben die naar Batavia wilden reizen. Helemaal ongegrond was die verdenking niet want Verstegen had in juni Thang Long aangedaan waar hij orde op zaken had gesteld en via Taiwan op weg

was naar Batavia. Het plotselinge vertrek van Verstegen leidde tot de arrestatie van Baron en de vier andere Nederlanders van de factorij. Zij zouden onthoofd worden op het marktplein van Hoi An. Op het laatste moment verleende de koning hen echter gratie op verzoek van de Japanse havenmeester 'Taffioyedonne' en de mandarijn Ongsia (Ong Xia). Zij kregen toestemming om met een Chinese jonk naar Batavia te varen en de opdracht de gouverneur-generaal te laten weten dat het gesloten verdrag van kracht bleef en dat de 'Hollandse Loge' ter beschikking bleef staan. Wel eiste de koning het recht op om voortaan de bemanning van de schepen te mogen inspecteren.

Het incident luidde het einde in van de betrekkingen met Dang Trong. Op 18 januari 1652 vertrokken Baron en de andere beambten van het kantoor Hoi An naar Batavia, waar zij op 2 februari aankwamen. Beledigd liet de Indische regering in een dienstbrief aan het hoofd van de loge in Tonkin weten dat zij opdracht aan haar schepen had gegeven 'den Quinammers en allen, die hun land bezochten, alle mogelijke afbreuk' te doen; zij wachtte slechts 'totdat zij een voldoende krijgsmacht bijeengebracht zou hebben, om den Quinamschen koning weer te beoorlogen.' (...) Zoover is het (...) niet gekomen, doch de handelsbetrekkingen waren afgebroken (...) en zouden niet meer hersteld worden.'³⁵

Afsluiting

Aldus het relaas van Buch. Hij besluit zijn boek met enkele concluderende opmerkingen. Het afbreken van de handelsrelaties tussen Batavia en Quinam is in het kort het gevolg geweest van een combinatie van factoren: gebrek aan eenstemmigheid wat betreft internationaalrechtelijke opvattingen over gestrande schepen en de verhouding waarin beide partijen ten opzichte van Tonkin afstonden. De VOC was van mening dat het verbeurd verklaren van die schepen met de daarin aanwezige lading niet tot de rechten van de Vietnamese vorst behoorde. Een zwaarwegender oorzaak van de verslechterende verhoudingen was echter de verbeterde handelsrelaties met Tonkin. Zodra er betrekkingen met het veel belangrijker Tonkin waren aangeknoopt, verminderde de betekenis van Quinam als handelsgebied voor de VOC. Aan de andere kant waren de connecties tussen Batavia en Thang Long de koning in het zuiden een doorn in het oog.

Het verbreken van de betrekkingen in 1638 is het gevolg geweest van deze stemming van de Indische en Vietnamese regeringen tegenover elkaar. Het herstel in 1651 gebeurde zonder veel enthousiasme. De compagnie concludeerde dat van een connectie met Quinam weinig profijt te trekken viel, en de uitkomst heeft bewezen dat de VOC terecht de voorkeur gaf aan Tonkin waarmee de betrekkingen tot het einde van de zeventiende eeuw zijn blijven voortbestaan. Het zou een eeuw duren voordat de VOC zich weer opnieuw, zij het kortstondig, op Vietnamese bodem waagde (zie de kadertekst over de betrekkingen in de achttiende eeuw, p. xx).

2 De Verenigde Oostindische Compagnie in Tonkin, 1637-1700

Hoang Anh Tuan

Nu met het vertreck van dit schip, soo send ick desen brieff aen den Bataviasen Coning, op dat hy myne meeninge soude kunnen weten, dat de coopmanschappen, die in het aenstaende mochten gesonden werden, nevens eenige groote stucken, die ick salpeter betaëlen met syde naer haer waerde; ock soo versoeck ick, dat my een constapel Macy [mach?] toegesonden werden om by my te blyven, daermede ick versoecke de Coning van Batavia my gelieve te helpen tot myn contentement, op dat wy, soo langh de son en maen haer schynsel geven sullen, voor altoos vrunden blyven mogen.¹

Inleiding²

Het eerste gedocumenteerde contact tussen Hollanders en Vietnamezen vond nog plaats voor de oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie, ofwel de *voc*. In 1601 deden twee schepen, de *Leiden* en de *Haarlem*, op weg naar China de kust van het Zuid-Vietnamese koninkrijk *Quinam* (*Dang Trong*) aan. Drieëntwintig Hollandse zeelieden werden daar door de plaatselijke bevolking gedood. Dit bloedige incident weerhield de Hollanders er echter niet van twee kooplieden naar *Hoi An* te sturen om te onderhandelen over het opzetten van handelsactiviteiten. Tot hun grote verbazing werden zij daar niet alleen vriendelijk ontvangen, maar kregen zij ook toestemming om zaken te doen. Kort daarna ging er een gerucht dat de gezaghebbers van de *Nguyen*-dynastie een verrassingsaanval op de Hollanders aan het voorbereiden waren. De Hollandse kooplieden haastten zich terug naar hun schepen, waarbij zij onderweg naar de zee een dorp overvielen en platbrandden. De zuidmoesson was inmiddels afgelopen, reden voor de de Hollandse schepen terug te keren naar *Patani*, in plaats van hun tocht naar China voort te zetten. Zo eindigde het eerste contact tussen Holland en *Quinam* op een zeer onplezierige manier.

In het begin van de zeventiende eeuw was de handel waarbij zijde geruild werd tegen zilver de ruggengraat van de Europese handel in Oost-Azië. Om aan zilver te komen voor haar interne handel binnen Azië had de *voc* Chinese zijde nodig. Aangezien zij geen

directe toegang tot het vasteland van China had, moest de VOC Chinese ruwe zijde van derden zien te kopen in plaatsen die onderling ver uiteen lagen, zoals Hoi An en Manilla. Het ongelukkige eerste contact in 1601 bleek echter een geduchte hindernis voor de Hollanders te zijn bij het verder ontwikkelen van de handelscontacten met Quinam. In 1613 werden er twee kooplieden van de Hollandse factorij in Japan naar Hoi An gestuurd die eveneens werden overvallen en vermoord. In het volgende decennium deden de Hollanders opnieuw pogingen om handel te drijven met het rijk van de Nguyens, maar zonder succes. Eindelijk, in 1633, werd er een factorij in Hoi An opgezet, maar die moest vijf jaar later weer gesloten worden.

De betrekkingen van de VOC met het Noord-Vietnamese koninkrijk Tonkin (Dang Ngoai) verliepen veel gunstiger. Toen het politieke klimaat en de handelssituatie in Oost-Azië in het midden van de jaren dertig van de zeventiende eeuw drastische veranderingen ondergingen, richtte de VOC haar aandacht op Tonkin. Toen de Tokugawa een politiek van isolatie (*sakoku*) afkondigden, moesten de Japanse kooplieden hun handelsnet tussen Japan en de Zuidoost-Aziatische havens opgeven. Kort nadat de Japanners zich terugtrokken van de regionale maritieme handelsroutes, nam de VOC de plaats van haar voormalige Japanse concurrenten in, als exporteur van Tonkinese zijde naar Japan. Tegelijkertijd waren de vorsten van de Le- en Trinh-dynastie in Thang Long (het tegenwoordige Hanoi) op zoek naar militaire steun van westerse machten om hun rivalen, de Nguyens in Quinam, de baas te worden in hun langdurige onderlinge oorlogen. In 1637 zonden de Nederlanders in Japan een schip naar Tonkin om handelsbetrekkingen met het hof van de Le's en de Trinh's aan te knopen. Deze betrekkingen zouden tot 1700 voortduren. In de 64 jaar dat er handel werd gedreven met het noorden van Vietnam importeerde de VOC voornamelijk zilver, koperen munten en militaire goederen, zoals kanonnen, kanonskogels en munitie in Tonkin; zij ontving daarvoor Vietnamese zijde en zijdeproducten. De betrekkingen van de VOC met Tonkin maakten vele ups en downs door en kunnen in grote lijnen worden onderverdeeld in vijf hoofdperiodes.

Ideologische strijd en oorlogszuchtige beslissingen, 1637-1643

Het uiteindelijke doel van de Le/Trinh-vorsten (de Le-keizer regeerde slechts in naam; de werkelijke macht lag in handen van *Chua*, of koning, Trinh) was om een militair verbond te sluiten met de VOC om zo hun Nguyen-rivalen in Quinam te kunnen verslaan. Dit werd letterlijk zo verwoord door *Chua Trinh Trang* tijdens zijn ontmoetingen met het Hollandse 'opperhoofd' Carel Hartsink in 1637. Met de bedoeling Batavia over te halen een 'duizendjarig verbond' met Tonkin aan te gaan, zonden *Chua Trinh* en zijn zoon, kroonprins Trinh Tac, regelmatig hartelijke boodschappen en geschenken naar gouverneur-generaal Antonio van Diemen te Batavia en de Nederlandse gouverneurs in Formosa (nu Taiwan) en Japan. In een groots gebaar adopteerde de koning Hartsink zelfs als zijn eigen zoon. In 1639 zond *Chua Trinh Trang* voor de allereerste keer een ambassadeur naar

Batavia. Zeer onder de indruk van de pracht en praal in de hoofdstad van Nederlands-Indië en van de aanblik van de machtige Nederlandse vloot bracht de ambassadeur een zeer gunstig verslag uit van de Hollandse aanwezigheid in Batavia en drong hij er bij de *Chua* op aan de betrekkingen met de compagnie verder aan te halen.

In Batavia aarzelde de 'Hoge Regering' echter om zich in het conflict tussen Tonkin en Quinam te mengen. Batavia had een langetermijnstrategie voor het Indochinese schiereiland op het oog en wilde daarom, ondanks de recente zware tegenslagen in Quinam, de betrekkingen met het rijk van de Nguyens vriendschappelijk houden. Daarom hoopte Batavia, na het vestigen van een officiële relatie met Tonkin in 1637, daarnaast de factorij in Hoi An te kunnen aanhouden. In het jaar daarop besloot Batavia het kantoor in Hoi An echter te sluiten, vanwege het risico dat verbonden was aan het handhaven van employees en eigendommen van de compagnie in een koninkrijk dat op voet van oorlog stond met Tonkin, haar bondgenoot in het noorden. Bovendien was de handel in Tonkin goed van start gegaan en leek zij veelbelovend te zijn voor de nabije toekomst. Uiteindelijk was Batavia dus eerder geneigd een bondgenootschap met Tonkin aan te gaan, op grond van de gunstige vooruitzichten voor haar zijdehandel tussen Tonkin en Japan en van grote compensatie voor de in Quinam geleden verliezen. In 1640 benoemde Batavia Nicolaes Couckebacker tot vertegenwoordiger van de compagnie om met de Le/Trinh-heersers over een militair bondgenootschap te onderhandelen. De onderhandelingen mislukten al spoedig, omdat *Chua Trinh* de 'extravagante eisen' van de Hollanders betreffende financiële compensatie en handelsprivileges afwees.

Noch Couckebackers mislukte onderhandelingen, noch de tweeslachtige houding van de Trinh's konden de Hoge Regering echter afhouden van een bondgenootschap met Tonkin. In de zomer van 1640 deelde de gouverneur-generaal *Chua Trinh Trang* mede dat Batavia bereid was schepen en soldaten te zenden ter ondersteuning van de oorlog van Tonkin met Quinam. Hij verzocht de *Chua* daarom hem te laten weten welke militaire plannen Tonkin voor de Nguyens in petto had. Omdat *Chua Trinh* in zijn antwoord niet inging op de vragen van Batavia herinnerde de gouverneur-generaal hem in de zomer van 1641 opnieuw aan de plannen om actie tegen Quinam te ondernemen. In de winter van hetzelfde jaar stuurde de gouverneur van Formosa, Paulus Traudenius, eveneens een brief en geschenken naar Thang Long. Nu hij zekerheid had over de intenties van de compagnie, liet *Chua Trinh* Batavia weten dat hij de verliezen van de compagnie in Quinam zou compenseren. Bovendien zou hij zijn troepen in garnizoen leggen om in het estuarium van de Gianh-rivier (nu de provincie Quang Binh) op de Hollandse vloot te wachten, van waaruit zij dan naar het zuiden zouden trekken om Quinam aan te vallen. Opnieuw werd een Tonkinese ambassadeur naar Batavia gestuurd om de wederzijdse betrekkingen te consolideren.

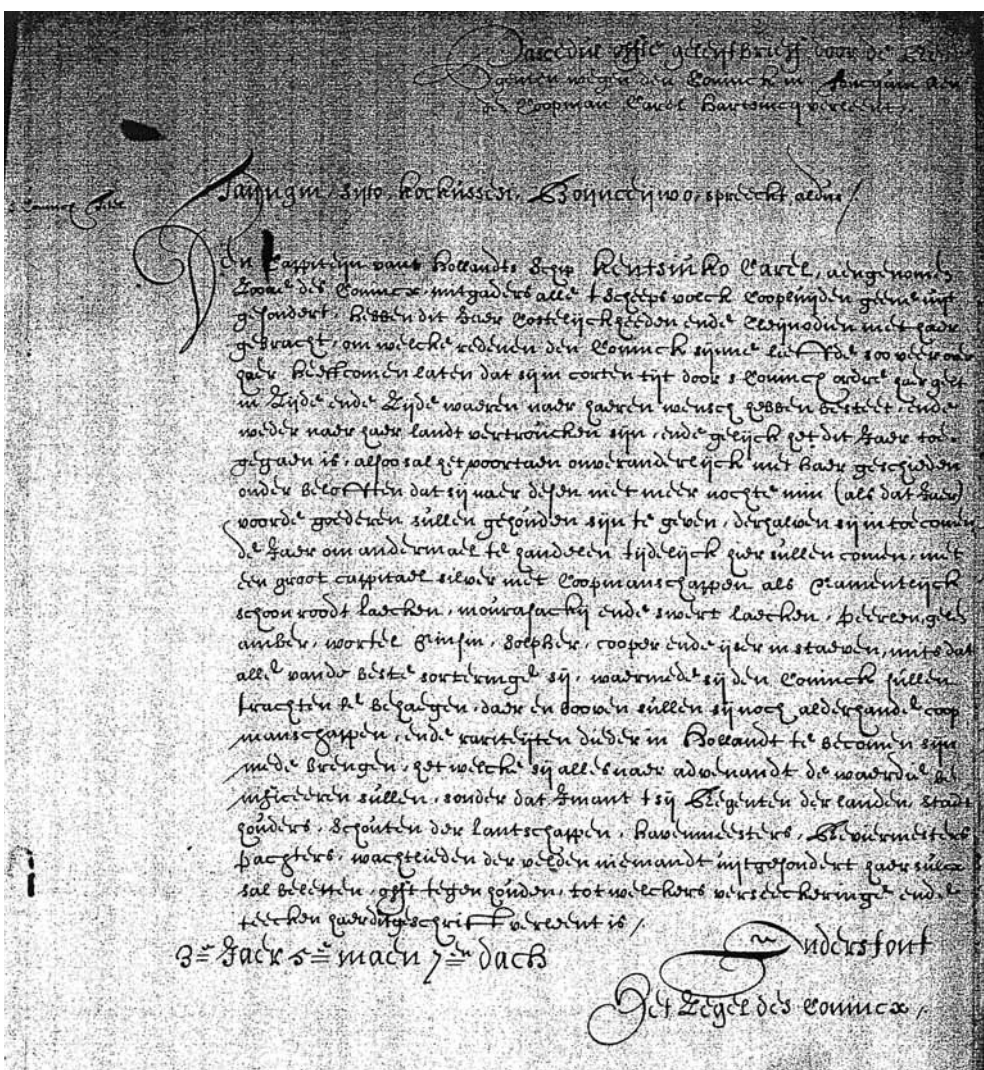
Naarmate Batavia's militaire verbond met Tonkin vastere vormen aannam, liep de spanning tussen de VOC en Quinam gevaarlijk op. In het voorjaar van 1642 kwam het tot open vijandelijkheden. De Maria de Medicis en de Gulden Buijs, op weg van Taiwan naar

Batavia, leden schipbreuk voor de kust van Hoi An. Tweeëntachtig overlevenden werden gevangengenomen en hun geborgen goederen werden in beslag genomen. De verschijning van Jacob van Liesvelt op het toch al licht ontvlambare toneel maakte de zaken alleen nog erger. Om zijn Tonkinese ambassadeur een plezier te doen, had Van Liesvelt op weg naar Batavia aangelegd in de haven van Tourane (nu Danang), alwaar hij Hollandse soldaten aan wal had gestuurd om een paar honderd inwoners van Quinam gevangen te nemen. Nadat hij over het vergaan van de schepen van de compagnie en de gevangenneming van de bemanning gehoord had, keerde Van Liesvelt terug naar Tourane om met de Nguyen-heersers over uitwisseling van gevangenen te onderhandelen. De onderhandelingen liepen echter uit op een mislukking. Toen dit bericht over de nieuwste tegenslagen van de compagnie in Quinam Batavia bereikte, besloot de Hoge Regering unaniem om een verbond met Tonkin te sluiten en Quinam aan te vallen.

In 1642 and 1643 zonden de Hollanders driemaal schepen om Tonkin te steunen (dertien in totaal, met ongeveer duizend soldaten), maar door een gebrek aan coördinatie waren deze schepen niet in staat zich bij de troepen van de Trinh te voegen om de strijd aan te gaan. Gedurende de derde expeditie, in de zomer van 1643, leden de Hollandse schepen zware verliezen tegen de zeemacht van de Nguyens; één schip vloog zelfs met bemanning en al de lucht in. Het militaire verbond van de VOC met Tonkin werd om verschillende redenen een mislukking, hoofdzakelijk door de tweeslachtige houding van de Trinh tegenover zo'n verbond en Batavia's onderschatting van de macht van de Nguyens – nog afgezien van het impulsieve gedrag van de Hollandse soldaten. Teleurgesteld over de halfslachtige inzet van de Trinh, besloot Batavia af te zien van militaire samenwerking met Tonkin en de oorlog tegen Quinam alleen voort te zetten. In 1644 werd er opnieuw een Hollandse vloot uitgezonden om Quinam aan te vallen, wederom zonder resultaat. In de jaren voorafgaand aan het vredesverdrag van 1651 bleef de verhouding tussen de VOC en Quinam vijandig, ook al ondernam de VOC geen militaire acties meer. Wel kregen de schepen van de compagnie die langs de kust van Quinam voeren opdracht om alle buitenlandse schepen die handel dreven met het rijk van de Nguyens te overvallen en te kapen.

Een koele verhouding, 1644-1651

Toen Batavia het militaire verbond met Tonkin beëindigde, bekoelde de verhouding van de Hollandse factorij met het hof van de Le's en de Trinh aanzienlijk. Het grootste deel van de handelsprivileges die het hof eerder aan de factorij verleend had, werd ingetrokken. Toen opperhoofd Antonio van Brouckhorst in de winter van 1644 arriveerde bij het estuarium van de Thai Binh-rivier, deelde een *capado* (eunuch) hem namens de *Chua* mede dat, tenzij de Hollanders zijn heer 25.000 *taëls* zilver zouden voorschieten, terug te betalen in zijde, zij maar beter meteen weer konden afvaren om conflicten te voorkomen. Toen zij de onvrede van de *Chua* met de compagnie zagen, probeerden hooggeplaatste

Akte waarbij de koning van Tonkin in 1637 de koopman Carel Hartsinck als zijn geadopteerde zoon aannam.

mandarijnen de factorij zilver en geïmporteerde goederen af te persen. In 1650 bijvoorbeeld moest de Hollandse factorij aan vijf eunuchs in totaal 10.000 *taël* geven, afgezien van de 25.000 *taël* die al waren voorgesloten aan *Chua Trinh* en de 10.000 *taël* aan zijn zoon, de kroonprins.

Ondanks de koele verhouding met het hof slaagde de factorij in Tonkin erin haar im- en exporthandel gladjes te laten verlopen. Na een korte experimentele periode (1637-1640) maakte de VOC-export van Tonkinese zijde naar Japan tussen 1641 en 1654 een bloeiperiode door. Gedurende deze periode verscheepte de VOC voor ongeveer 3,5 miljoen gulden

Tonkinese zijde naar Japan, die daar een gemiddelde brutowinstmarge van 130% opleverde. Volgens ruwe berekeningen bedroeg het aandeel van de Tonkinese zijdehandel van de VOC in de periode 1641-1654 71% van de brutowinst, die door de factorij in Deshama naar Batavia werd overgemaakt.

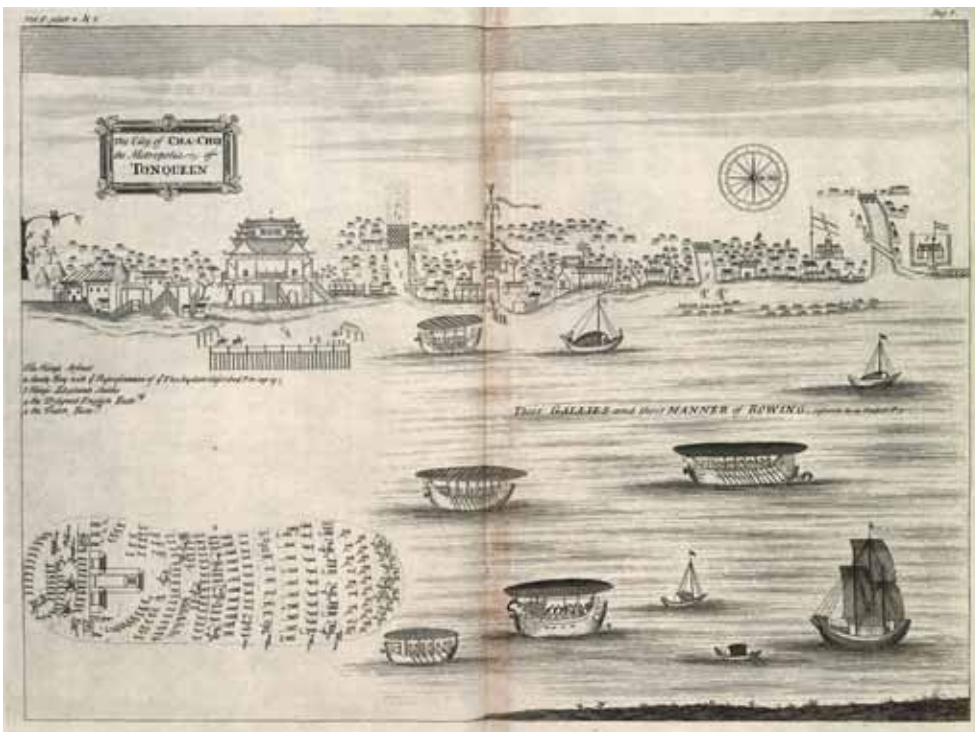
Na 1648 verslechterde de verhouding van de VOC met Tonkin, hoofdzakelijk vanwege het zwakke bestuur van het derde opperhoofd, Philip Schillemans. In 1649 werd de Hollandse factorij in Thang Long geheel afgebroken omdat de prins op die plek een schietbaan wilde bouwen. Aan de im- en exporthandel werden ook grote beperkingen opgelegd. De eunuchs zonden hun dienaren naar de Hollandse residentie om daar rond te sluipen en alle plaatselijke kooplieden af te ranselen die handel wilden drijven met de factorij. Toen het opperhoofd de *Chua* hierover aansprak, antwoordde deze ijszig: *'Ick en heb uw niet in mijn landt geroepen.'* In 1650 nam het hof van Tonkin zich voor om alle buitenlandse kooplieden uit de hoofdstad te verwijderen; de Hollandse factorij zou verplaatst worden naar het district dat bestuurd werd door de grote *capado* Ongiatule (de eunuch-mandarijn Hoang Nhan Dung ofwel Trinh Lam).

Die zomer, terwijl de problemen met de factorij zich opstapelden, overleed Schillemans. Het bestuur van de factorij in Tonkin stelde Jacob Keijser aan als interim-opperhoofd.

Opleving en wisselvalligheden, 1651-1660

Meteen nadat het vierde opperhoofd, Jan de Groot, in Tonkin arriveerde, in het voorjaar van 1651, stelde hij een gedetailleerd rapport op over hoe de handel van de compagnie in Tonkin er op dat moment voorstond. Na alle moeilijkheden en risico's te hebben afgewogen die de factorij in Tonkin te trotseren had, adviseerde De Groot aan Batavia om de handel in Tonkin voor een paar jaar op te schorten. Dit voorstel werd echter door de Hoge Regering verworpen. Ondertussen gaven de Heren XVII in Nederland de Hoge Regering in Batavia opdracht om de factorijen van de compagnie in Tonkin, Formosa en Japan aan een onderzoek te onderwerpen, omdat er wellicht grootschalige privé-handel gedreven werd in deze noordelijke streken. In 1651 benoemde Batavia Willem Verstegen tot buitengewoon commissaris voor de compagnie in Thang Long met de dubbele taak om de betrekkingen met de Trinh-heersers te verbeteren en de factorij in Tonkin te inspecteren.

Het plotselinge verschijnen van de commissaris kwam geheel onverwacht voor de factors in Tonkin. Verstegen ontdekte tot zijn ontsteltenis een uitgebreid netwerk van privé-handel, waarbij de meeste factors in Tonkin betrokken waren. Er werden privé-waren aangetroffen aan boord van de Kampen en de Witte Valk, alsook binnen de factorij zelf. De boekhouding was slordig en al een tijdje niet bijgehouden; zo was de privé-handel van De Groot per vergissing in de boeken van de factorij bijgeschreven. Nadat Verstegen De Groot wegens verregaand wanbeheer ontslagen had, stelde hij Jacob Keijser,

De hoofdstad van Tonkin, Cha-Cho (letterlijk: marktplaats), het huidige Hanoi. Legenda: 1) het koninklijk arsenaal; 2) Zandbaai-eiland waar de ceremonie van de Te Ky Dao plaatsvindt ter bevestiging van het koninklijk gezag; 3) de koninklijke stallen voor de olifanten; 4) de plaats waar de Engelse factorij moest verschijnen; 5) de Nederlandse factorij.

die overigens ook beschuldigd werd van onwettige handel zij het op kleinere schaal, aan als interim-directeur.

Verstegen werd hartelijk onthaald aan het hof. Zeer verheugd met het bezoek van een hooggeplaatste Hollandse functionaris, verleende *Chua Trinh Trang* de plaatselijke factorij goedgunstig extra handelsprivileges. Hij zond ook ambassadeurs naar Batavia om de zojuist aangestelde gouverneur-generaal Carel Reniers te feliciteren; hij adopteerde hem als zijn zoon, met de edele rang van 'Thieu Bao Quan Cong'. Trinh Trang's zoon, kroonprins Trinh Tac, zond de gouverneur-generaal – die nu zijn 'broer' was – ook kostbare giften, namelijk een hoofddeksel en drie prinselijke parasols als 'blijk van zijn liefde'. In Batavia werden de Tonkinese gezanten vorstelijk onthaald.

Nadat Verstegen uit Thang Long vertrokken was, verhief Batavia de factorij van Tonkin tot 'permanente' status. Deze beslissing werd niet alleen genomen vanwege de verbeterde betrekkingen met Tonkin, maar was ook gebaseerd op de verwachting in Batavia dat er in de komende maanden een aanzienlijke hoeveelheid Tonkinese zijde naar Japan geëxporteerd zou worden. Dit optimisme bleek echter van korte duur te zijn. Vroeg

in het erop volgende jaar besloot Batavia het project in te trekken, overwegende dat het riskant was veel kapitaal in Thang Long te hebben terwijl daar maar weinig employees waren, en de Tonkinese zijde in Japan minder winst opleverde dan men verwacht had. De intrekking bleek een terechte beslissing te zijn omdat de verbetering in de wederzijdse verhouding slechts van korte duur was.

Na Verstegens vertrek belemmerden de mandarijnen de handelsactiviteiten van de factorij opnieuw. In 1653 leed de factorij een zeer zwaar verlies door de executie van de grote eunuch-mandarijn Ongiatule op beschuldiging van hoogverraad: hij was de factorij nog 14.499 gulden schuldig. Tot overmaat van ramp eiste de kroonprins dat de factorij hem, afgezien van de grote kanonnen en allerlei andere waren, ten minste 25.000 *taël* zilver per jaar zou betalen. De Hollandse factors beseften dat de prins helaas alleen maar het voorbeeld van de Japanse Shoguns volgde in zijn omgang met buitenlandse kooplieden. Batavia was ontstemd over zijn eis omdat, afgezien van de 25.000 *taël* zilver die de factorij jaarlijks al aan de *Chua* moest overhandigen, bijna de helft van de jaarlijkse investering in de factorij van Tonkin in de schatkist van de Trinh's verdween, die op hun beurt echter altijd lage kwaliteit zijde leverden tegen exorbitant hoge prijzen.

Ondertussen droeg de politieke onstabiliteit van Tonkin ook veel bij aan het teruglopen van de handel van de factorij. In 1655 bereidden de andere zonen van *Chua* Trinh een opstand tegen de kroonprins voor en dreigden zij de hoofdstad in brand te zetten. Als de *Chua* de opstand niet op het laatste moment had weten te verijdelen, zou er bloed gevloeid zijn in de stad. Terwijl een groot deel van de stadsbevolking naar het platteland vluchtte, verborgen de Hollanders en andere vreemdelingen zich in paniek in hun factorijen. Hoewel de rebellie uiteindelijk werd neergeslagen, duurde het maanden voordat de commerciële activiteiten weer hun normale ritme hadden teruggevonden. Kort na deze mislukte opstand trokken de legers van Tonkin zuidwaarts om Quinam voor de vijfde keer aan te vallen. De campagne duurde bijna zes jaar (1655-1660) en absorbeerde het grootste deel van de arbeidskrachten van het land. In 1660 schatten de Hollandse factors dat ongeveer één vijfde van de bevolking van Tonkin (op dat moment bestaande uit zo'n 4,5 miljoen mensen) dienstplicht in het leger vervulde.

Deze bloedige en onbeslist afgelopen oorlogscampagne deed de Trinh's opnieuw hun aandacht op Batavia richten, nu voor het verkrijgen van wapens en munitie. Zoals uit de VOC-archieven blijkt, zonden de vorsten van het huis-Trinh in de jaren voorafgaand aan de wapenstilstand in 1672 regelmatig brieven en geschenken naar gouverneur-generaal Joan Maetsuyker met verzoeken om wapens en ander oorlogsmaterieel. In noodgevallen bediende *Chua* Trinh zichzelf, door kanonnen van de compagnieschepen die te Doméa voor anker lagen van boord te halen. Om zich voor te bereiden op de campagne van 1656 vroeg *Chua* Trinh Tac bij aankomst van de Cabo de Jacques om hem negen kanonnen te geven en 'confisqueerde' hij er vervolgens nog zeven toen het weer vertrok. Om de Trinh's gunstig te stemmen, probeerde Batavia over het algemeen aan een deel van hun eisen tegemoet te komen.

Behalve door de onstabiele politieke situatie, liep de economie van Tonkin sinds het midden van de jaren vijftig ook terug ten gevolge van natuurrampen. De zware overstroming van 1654 vernielde het grootste deel van de moerbeibomen, hetgeen een groot tekort aan zijde op de plaatselijke markt veroorzaakte. Erger nog, het tekort aan koperen *kasjes* (munten) leidde tot een ernstige devaluatie van zilver, de belangrijkste vorm van investeringskapitaal, dat de VOC vaak voor haar handel in Tonkin bestemde. In april 1654 was de verhouding zilver-*kasjes*, die in de drie maanden ervoor op 1:1.600 tot 1:1.700 had gestaan, gedaald tot 1:800. Verder werd voorspeld dat als de situatie zich niet ten goede zou keren en een *taël* zilver binnen de kortste tijd geen 700 of 600, ja zelfs geen 500 *kasjes* meer waard zou zijn. Als gevolg daarvan schoten de prijzen omhoog, gemiddeld met zo'n 20%. Tegelijkertijd liep de winstmarge op Tonkinese zijde in Japan terug. Gezien deze negatieve ontwikkelingen adviseerde opperhoofd Louis Isaacszn. Baffart Batavia om de handelsactiviteiten in Tonkin voor een paar jaar op te schorten. Batavia verwierp dit voorstel en verlaagde in plaats daarvan het jaarlijkse investeringskapitaal voor de factorij te Tonkin.

Om de compagnie minder afhankelijk te maken van de jaarlijkse zijdeproductie in Tonkin, die de voorgaande jaren nogal onregelmatig was geweest, vatte Batavia het plan op zijderupsen uit Tonkin en Bengalen te importeren om zelf zijde te gaan produceren op Java. In 1653 gaf de Hoge Regering aan de factorij te Tonkin de opdracht aldaar zijderupsen te kopen. De eerste zending van dit speciale product mislukte praktisch geheel, daar de meeste zijderupsen de lange reis niet overleefden. De overlevende rupsen, evenals de moerbeibomen uit Tonkin, deden het echter goed in Batavia. De Hoge Regering hoopte dat goede moerbeiplantages rijke zijdeoogsten zouden opleveren. Daarom werd een nieuwe lading Tonkinese zijderupsen besteld voor verzending in 1654. De factorij in Tonkin kon echter niet aan dit verzoek voldoen, omdat de bijgelovige Tonkinezen geen rupsen aan de Hollanders verkochten en ze zelfs niet aan de Hollanders wilden laten zien: zij waren bang dat de rupsen zouden doodgaan als de vreemdelingen er een blik op zouden werpen.

Ook deed Batavia een poging om de handel in Tonkin te doen opleven door de afhankelijkheid van de schaarse koperen munten te verminderen. Deze schaarste leidde tot een daling van de wisselkoers zilver-*kasjes*. De Portugezen hadden door Chinezen in Macau geslagen koperen munten in Tonkin geïmporteerd om het verlies op de zilverimport te compenseren en hun afhankelijkheid van deze munten te verminderen. In 1654 deed Batavia een eerste poging om iets aan het tekort aan *kasjes* in Tonkin te doen door zelf ter plaatse koperen munten te laten slaan en die naar het noorden van Vietnam te zenden. Dit was een goede poging, maar het experiment mislukte omdat de Trinh-heersers deze munten devalueerden. Het tekort aan koperen munten in Tonkin duurde voort tot in het erop volgende decennium. In de eerste jaren na 1660 echter lukte het de compagnie om de wisselkoers van de koperen munten onder controle te krijgen toen zij grote hoeveelheden Japanse *zeni* (koperen *kasjes*) in Tonkin begon te importeren. Daar deze Japanse

munten in noordelijk Vietnam als betaalmiddel werden geaccepteerd en de import ervan winstgevend bleek te zijn, werden er in de periode 1661-1677 door de VOC zo'n 213.812.376 stuks van Deshima naar Tonkin verscheept.

Ondanks deze pogingen kon de Hoge Regering de teruggang van de handel van de compagnie in Tonkin niet tegenhouden. Na een tijdelijke opschorting kreeg de factorij in Tonkin in 1655 weer opdracht om Tonkinese zijde naar Japan te exporteren. De bruto-winstmarges waren echter dermate teleurstellend dat Batavia besloot de zijdehandel tussen Tonkin en Japan in de jaren 1658-1660 opnieuw op te schorten. Ten gevolge daarvan werd het bedrag dat Batavia jaarlijks in de factorij in Tonkin investeerde aanzienlijk verlaagd.

Pogingen tot expansie, 1660-1670

Vanaf het begin van de jaren zestig van de zeventiende eeuw waren de politieke veranderingen in China direct van invloed op de Oost-Aziatische handel van de VOC. Onder de steeds groeiende druk van de Qing werden de laatste restanten van de Ming verslagen; de anti-Qing leider, Zheng Chenggong, verliet Zuid-China en bezette Hollands Formosa in 1662. Het verlies van Formosa aan Zheng was een zware slag voor het Oost-Aziatische handelsnet van de compagnie.

Als reactie op het zware verlies van Formosa vormde de VOC een bondgenootschap ter zee met de hof van de Qing – op de eerste plaats om wraak te nemen op Zheng en op de tweede plaats om handelsprivileges te verkrijgen in bilaterale betrekkingen met Beijing om het verlies van Formosa te compenseren. Ondanks sporadische gezamenlijke operaties ter zee in de jaren 1662-1664, die de macht van Zheng in Amoy en Quemoy inderdaad deden afnemen, werd het uiteindelijke doel, namelijk de verovering van Formosa, vanwege de aarzelende houding van Beijing niet bereikt. De handelsprivileges die de Chinezen de compagnie hadden verleend, werden daarom weer ingetrokken.

Een andere manier om in de handel met China binnen te komen, was Tonkin als springplank te gebruiken. Afgezien van de diplomatieke kanalen met Beijing instrueerde Batavia haar Tonkinese factors ook de zeehavens rond de Chinees-Tonkinese grens te verkennen, om daar naar te zoeken mogelijkheden voor een permanente factorij, zodat er direct handelgedreven zou kunnen worden met de Chinezen. Batavia had de factorij in Tonkin in feite al sinds het midden van de jaren veertig opdracht gegeven de handel met China te ontwikkelen om de aankoop van Chinees goud en muskus voor de compagnie te vergroten. Deze opdracht was echter niet volledig uitgevoerd als gevolg van de snelle neergang van de Chinees-Tonkinese grenshandel vanaf het midden van de jaren vijftig. In 1655 rapporteerden de Tonkinese factors aan hun heren dat, hoewel de Chinese burgeroorlog de export van Chinese goederen naar Tonkin niet geheel gestagneerd had, deze wel de toevoer van Chinees goud naar noordelijk Vietnam aanzienlijk had doen afnemen. Omdat Tonkin geen belasting aan Beijing afdroeg, pakte Qing-soldaten in 1662 als straf-

maatregel Vietnamese kooplieden op die aan de grens werkten. Zo maakten ze de grenshandel tussen Tonkin en China nog moeilijker.

Batavia's pogingen om het verlies van Formosa te boven te komen, leidden tot wat bekend zou worden als de 'Tinnam-strategie'. Na vergunning te hebben verkregen om een verkenningreis te maken, voeren de Hollanders onder opperhoofd Hendrick Baron in maart 1662 uit om de noordoostelijke grens tussen China en Tonkin te verkennen. Bij terugkomst adviseerde Baron Batavia om een permanente factorij in Tinnam (nu de provincie Quang Ninh) te vestigen, en wel om de volgende redenen. Ten eerste lag Tinnam dicht bij verschillende handelsplaatsen in het Chinees-Tonkinese grensgebied, waardoor kooplieden liever naar Tinnam reisden dan naar andere plaatsen. Ten tweede had Tinnam een goede haven: de schepen van de compagnie konden gemakkelijk recht voor de factorij aanleggen. Ten derde was het kustgebied bevaarbaar en nauwkeurig op diepte gepeild. En op de laatste én belangrijkste plaats zou de aanwezigheid van een factorij in Tinnam niet alleen Chinese goederen uit Nanning aantrekken, maar ook Chinees goud en muskus uit Yunnan.

De voorzichtigheid van de Trinh's maakte de Hollandse 'Tinnam-strategie' echter tot een illusie. Ondanks de herhaalde oproepen van gouverneur-generaal Joan Maetsuycker aan Thang Long om handelsactiviteiten in Tinnam op te zetten, gaf *Chua* Trinh Tac geen goedkeuring aan het Hollandse project. Terwijl de mandarijnen te vreesachtig waren om voorspraak bij de *Chua* te doen, beschouwde de eunuch Ongdiu het Hollandse plan als 'zeer schadelijk' voor Tonkin. Hij waarschuwde de *Chua* dat de Hollandse aanwezigheid aan de grens onrust zou brengen en een bedreiging zou vormen voor de veiligheid van het land. In de winter van 1664 informeerden de factors van Tonkin Batavia dat de *Chua* had aangegeven dat hij geen enkele vreemdeling zou toestaan zich in Tinnam te vestigen en daar handel te drijven. Zo kwam 'Tinnam-strategie' van de VOC tot een vroegtijdig einde.

Ondertussen stelden de factors van Tonkin hun heren in Batavia begin 1663 voor om hun factorij opnieuw permanente status te verlenen teneinde de handelsactiviteiten van de compagnie in Tonkin nieuw leven in te blazen. Soortgelijke adviezen werden ontvangen van de handelspartners van de VOC in Tonkin, zoals de Tonkinese mandarijn Plinlo-chiu en de vrije Japanse koopman Resimon. De Hoge Regering besloot op een vergadering op 24 april 1663 de factorij in Tonkin opnieuw permanente status te verlenen om: a) de lokale bevolking te stimuleren hun jaarlijkse zijdeproductie op peil te houden, omdat de compagnie die nodig had, zowel voor Japan als voor Nederland, b) de factors te helpen ruwe zijde en zijdeproducten met meer zorg te kunnen selecteren en c) het voor meer Chinese kooplieden aantrekkelijk te maken met hun goud en muskus naar Tonkin te komen.

Ondanks de nimmer aflatende pogingen van Batavia om de handel van de VOC in Tonkin nieuw leven in te blazen, bleef deze in de jaren zestig van de zeventiende eeuw snel achteruitgaan. Omdat Tonkinese zijde in het handelsseizoen van 1659 in Japan slechts 25% winst opleverde, zag Batavia zich genoodzaakt het jaarlijkse kapitaal voor de

factorij in Tonkin te verlagen. Evengoed konden de Hollanders slechts voor 12.038 gulden aan plaatselijke goederen kopen. Volgens de factors kwam dat doordat de vijfde militaire campagne van Tonkin tegen Quinam het merendeel van 's lands arbeidskrachten had opgeëist. Uit vrees plotseling voor het leger te worden opgeroepen, waren veel inwoners van de hoofdstad naar het platteland gevlucht. De crisis in de handel in Tonkin sleepte zich in de daaropvolgende jaren voort door een reeks natuurrampen, burgeroorlogen en het ernstige tekort aan koperen munten. In 1660 gaf de Japanse handelaar Resimon de schuld van de devaluatie van zilver in Tonkin aan de VOC, met als argument dat de overmatige invoer van zilver door de compagnie een snelle daling in de zilver/*kasjes*-koers had veroorzaakt. Sinds het mislukte experiment om in Batavia geslagen *zeni* naar Tonkin te zenden, had de Hoge Regering geen oplossing voor dit probleem weten te vinden – tot 1661, toen zij grote hoeveelheden Japanse koperen *zeni* (munten) naar Tonkin begon te exporteren.

Terwijl de koperen *zeni* de afhankelijkheid van de VOC van plaatselijke koperen munten inderdaad verlichtten en deels het verlies op de zilverinvoer compenseerden, was de hernieuwde permanente status van de factorij in Tonkin in 1663 niet zo succesvol als men verwacht had. Vanwege veelvuldige natuurrampen was de jaarlijkse zijdeopbrengst in Tonkin zeer onstabiel. In 1663 bijvoorbeeld zetten zware regens het grootste deel van het koninkrijk onder water. Ten gevolge daarvan kon de factorij van Tonkin slechts 198.974 van de 373.465 gulden besteden die Batavia voor de handel in Tonkin had gereserveerd. De niet-bestede gelden waren grotendeels oorzaak van de wijdverbreide corruptie onder de factors, zoals verduistering, oneigenlijk gebruik van gelden en privé-handel.

Tegelijkertijd had de factorij in Tonkin te kampen met zware competitie van verschillende kanten. De vrije Hollandse koopman Bastiaan Brouwer, die opereerde onder bescherming van hooggeplaatste mandarijnen, concurreerde scherp met de Hollandse factors bij de aankoop van goederen. Ook de Chinese koopman Itchien, die een uitgebreid handelsnet tussen Japan en Tonkin onderhield, was een gevreesde concurrent. Hij ontving vaak extra kapitaal van Japanse functionarissen in Nagasaki. In 1664 gaf Batavia de factors in Tonkin opdracht Itchien te verhinderen uit te varen naar Japan. Uit vrees dat de Hollanders zijn jonken op zee zouden kapen, dorst hij niet naar Nagasaki te vertrekken. Maar deze maatregel pakte ten nadele van de Hollanders uit: niet alleen waren de Trinh-vorsten erover ontstemd, zij riep ook een sterke reactie op in Nagasaki omdat Japanse regeringsfunctionarissen tevens deeleigenaren van deze jonken waren. In de zomer van 1665 moest Batavia de factors in Tonkin opdracht geven de blokkade van Itchiens jonken op te heffen, uit vrees voor een Japanse vergelding.

Voortdurende spanningen met Quinam in de jaren zestig van de zeventiende eeuw dreven de vorsten van de Trinh-dynastie ertoe de betrekkingen met Batavia aangenaam te houden om wapens te kunnen kopen. De *Chua* zond regelmatig brieven en geschenken aan de gouverneur-generaal en gedroeg zich genereuzer tegenover de Hollandse factors

in Thang Long. In 1666 en 1667 bijvoorbeeld bood *Chua Trinh Tac* de Hollandse factorij zeer goede prijzen voor de salpeter die de compagnie naar Tonkin verscheepte – iets wat tot dan toe ongehoord was. Batavia van haar kant probeerde aan een deel van de Trinh's verzoeken om wapens tegemoet te komen, om zo haar handel in Tonkin te faciliteren. Terwijl het gemakkelijk was om salpeter en zwavel in grote hoeveelheden naar Tonkin te verschepen, kon aan verzoeken om kanonnen en kogels maar gedeeltelijk worden voldaan omdat, zoals de gouverneur-generaal in zijn brieven betreurde, de Nederlandse oorlogen in Europa tegen Frankrijk en Engeland de toevoer van deze vitale objecten naar Azië vertraagd hadden. De *Chua* kon de hachelijke positie waarin Batavia zich bevond grotendeels meevoelen, maar reageerde soms op deze excuses met sarcastische argumenten zoals: 'Ik heb er geen enkele twijfel over dat de gouverneur-generaal deze [kanonnen en kogels] nodig heeft voor de verdediging van zijn fort. Maar u dient te beseffen dat ik ze even hard nodig heb voor de verdediging van de mijne!' Voor de voorbereiding van de laatste campagne tegen Quinam in 1671 vroeg *Chua Trinh Tac* aan Batavia om hem, naast wapens en munitie, ook te voorzien van een bedreven konstabel, die zich in Tonkin kon vestigen om hem persoonlijk bij te staan. De gouverneur-generaal wees het speciale verzoek van de Trinh's beleefd van de hand en sprak de hoop uit dat deze afwijzing geen nadelige invloed zou hebben op de 'duizendjarige vriendschap' tussen de twee partijen.

Neergang en het definitieve einde, 1670-1700

In de jaren zeventig van de zeventiende eeuw waren er verschillende politiek-economische veranderingen in Tonkin die op de lange duur een ommekeer bewerkstelligden in de politiek van de Trinh's betreffende de buitenlandse handel, en meer speciaal hun betrekkingen met de VOC. Nadat de zevende campagne in 1672 zonder enige doorbraak geëindigd was, besloten de Trinh-heersers de langdurige burgeroorlogen met hun Nguyen-rivalen te beëindigen en richtten zij hun energie op het pacificeren van het noordelijke grensgebied. Vijf jaar later versloegen zij uiteindelijk de restanten van de Mac in Cao Bang. De laatste overlevenden van de Mac-clan, die naar het zuiden van China waren gevlucht, werden door de Qing-legers gevangengenomen en in 1683 naar Tonkin uitgezonden. Na bijna twee eeuwen van achtereenvolgende conflicten tussen de verschillende dynastieën was er eindelijk weer vrede in het noorden van Vietnam. De behoefte van Tonkin aan militair materieel van de VOC nam daardoor aanzienlijk af, hoewel de Trinh's nu en dan nog wel om wapens vroegen. De economie van Tonkin zou na het intreden van de vrede normaal gesproken weer hebben moeten aantrekken, maar ging in plaats daarvan snel bergafwaarts, vanwege regelmatige natuurrampen en – ten gevolge daarvan – mislukte oogsten in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Tegelijkertijd vonden er aan het eind van de zeventiende eeuw aan het hof van de Le's en de Trinh's hervormingen plaats waarbij de macht overging van militaire officieren naar intellectuelen, die vanuit

hun confuciaanse ideologie zeer afwijzend tegenover handel stonden. Dit alles kon weinig goeds betekenen voor de buitenlandse kooplieden die handeldreven met Tonkin. Er begon vreemdelingenhaat te groeien, nog aangescherpt door de wantrouwende houding van het hof tegenover de activiteiten van christelijke missionarissen.

Aan het begin van de jaren zeventig van de zeventiende eeuw vond Batavia het nodig om de structuur van haar handel in Tonkin te hervormen. Daar haar pogingen in de jaren zestig om de handel tussen Tonkin en Japan weer te doen opleven, mislukt waren, gaf Batavia in 1671 uiteindelijk de directe scheepvaart tussen Tonkin en Japan op. Voortaan zouden de vracht uit Tonkin naar Batavia verscheept worden. Ondanks deze nieuwe opzet bleef het bergafwaarts gaan met de Hollandse handel in Tonkin. In 1678 bijvoorbeeld, brachten Tonkinese zijde en zijdeproducten in Japan respectievelijk slechts 16 en 14 procent winst op, wat de vrachtkosten nauwelijks dekte. Ook vertoonde de factorij een deficit van 21.036 gulden. Teleurgesteld over de crisis in de handel in Tonkin besloot Batavia in 1679 om het jaarlijkse investeringskapitaal te verkleinen, evenals de omvang van de factorij zelf.

De situatie van de plaatselijke handel in Tonkin verslechterde snel gedurende de jaren tachtig. De overstroming van 1680 veroorzaakte een ernstige hongersnood in Thanh Hoa en in het zuidelijkste deel van Tonkin. Het jaar daarop werd het grootste deel van de rijst-oogst in het koninkrijk door ernstige droogte geteisterd. Overal was hongersnood, hetgeen op grote schaal dood en verderf bracht. Zo hevig was de hongersnood van 1681 dat, volgens berichten van de Hollanders, uitgehongerde mensen onbegraven lijen moesten eten om te overleven. Overal werden de rijken geplunderd. *Chua Trinh Tac drong* er bij de compagnie op aan rijst en ander voedsel naar Tonkin te zenden om zijn mensen van de hongerdood te redden. In de jaren daarop werd de economie van Tonkin vaak door natuurrampen geteisterd, wat de economische recessie van het land nog versnelde. In 1688 had Tonkin opnieuw te lijden onder een omvangrijke hongersnood. De *Trinh-vorst drong* er weer bij de Hoge Regering op aan rijst naar Tonkin te sturen. De aankomst van de *Gaasperdam*, die zomer, met 80 balen Javaanse rijst was daarom zeer welkom. Geteisterd door een reeks hongersnoden en een verregaande schaarste aan essentiële levensbehoeften, bevond de economie van Tonkin zich op een dieptepunt, met prijzen die omhoogschoten en een wisselkoers die niet meer te controleren was. Tegelijkertijd werd de concurrentie tussen buitenlandse kooplieden scherper. Vermeld dient te worden dat in deze periode naast de Chinezen ook de Fransen en de Engelsen probeerden voet aan de grond te krijgen in de Tonkinese handel, wat het zakendoen veel moeilijker maakte.

De Tonkinese handel van de *voc* liep verder terug, parallel met de verslechtering van de plaatselijke handelssituatie. Erger nog was dat Japanse regering in 1685 im- en exportregulaties oplegde, die maakten dat de Tonkinese zijde, de belangrijkste handelswaar van het koninkrijk, praktisch nergens in het Verre Oosten meer verkocht kon worden. Batavia gaf de factors in Tonkin daarom opdracht vooral muskus en zijdeproducten voor

Nederland in te kopen. De gouverneur-generaal verzocht de Trinh-vorsten ook om de compagnie van nu af aan geen zijdedraad meer te leveren. Dat verzoek vond geen gehoor omdat *Chua Trinh* stug doorging de Hollandse factors ruwe zijde als betaling te geven, met de vraag waarom hij deze normale betalingswijze zou moeten veranderen als zijn voorgangers die zoveel jaren hadden toegepast. Daar ruwe zijde goedkoop was in Tonkin, gaf Batavia de factors in Tonkin opdracht een paar monsters van lokaal zijdedraad te laten spinnen volgens de Chinese en Bengaalse methodes, om die in Nederland te kunnen verkopen. Dit experiment mislukte echter, en het plan van Batavia om Tonkinees zijdedraad naar Europa te exporteren liep op niets uit.

Het behoeft geen betoog dat de teruggang in de handel een sterke invloed had op de politieke betrekkingen. Naarmate de Tonkinese handel minder winstgevend werd, begon Batavia de kwaliteit van de geschenken die jaarlijks naar Thang Long gezonden werden te verlagen, hetgeen de Trinh heersers grotelijks irriteerde. In 1682 dreigde *Chua Trinh Can* de Hollanders zijn land uit te zetten als Batavia hem geen waardevolle geschenken zou aanbieden. In 1688 en 1689 stuurde hij geen brieven meer aan de gouverneur-generaal omdat Batavia hem niet gezonden had waar hij uitdrukkelijk om had gevraagd. In 1691 dreigde de *Chua* opnieuw de Hollanders uit de hoofdstad te verwijderen omdat Batavia hem niet de kristallen objecten gestuurd had waarom hij verzocht had. De spanningen bereikten een hoogtepunt in 1693, toen opperhoofd Jacob van Loo en de kapitein van de Westbroek gevangen werden gezet omdat Batavia de *Chua* niet de gevraagde kostbare amber had gestuurd. In 1694 arresteerde de kroonprins koopman Gerrit van Nes en een tolk van de factorij omdat deze laatste hem geen 200 *taël* zilver had willen lenen. Tot slot nam in 1695 *Chua Trinh Can* opnieuw de tolk van de factorij gevangen en nam hij een deel van het zilver van de factorij in beslag ter compensatie van de lage kwaliteit van de giften die Batavia hem had geschonken.

De voortdurende slechte behandeling van de Hollandse factors door de Trinh-vorsten ontmoedigden de autoriteiten in Batavia. In 1695 adviseerden de gouverneur-generaal en de Raad voor Indië de Heren XVII om de factorij in Tonkin te sluiten. Niettemin was Batavia, zolang er nog geen officieel antwoord uit het moederland was binnengekomen, verplicht de handel in Tonkin open te houden. Onderwijl werden de Hollandse factors aangespoord om vol te houden en kalm te blijven. Ook verzocht de gouverneur-generaal *Chua Trinh Can* schriftelijk om de employees van de compagnie te beschermen. Dit verzoek had geen effect: de Hollandse factors werden voortdurend lastiggevallen en vernederd. In 1696 werden de tolken van de compagnie twintig dagen vastgehouden terwijl ongeveer vijftig Tonkinese soldaten de factorij afsloten en doorzochten.

Ontmoedigd door al deze negatieve ontwikkelingen overwoog Batavia opnieuw de handel in Tonkin op te geven. In aanmerking nemend dat *Chua Trinh Can* niet de moeite had genomen de brief van de gouverneur-generaal uit 1698 te beantwoorden, nam Batavia zonder tegenstemmen het besluit om de factorij in Tonkin op te geven. De Heren XVII in Nederland waren het echter niet eens met dit plan van Batavia en stelden de vraag

waar de compagnie anders zijdeproducten voor de Nederlandse markt (zoals *pelings*, *hockiens*, *chiourongs* en *baas*) zou kunnen kopen als de handelsactiviteiten in Tonkin beëindigd zouden worden. In hun missive aan Nederland uit datzelfde jaar hielden de gouverneur-generaal en de Raad voor Indië vol dat, hoewel Tonkin verkoopbare zijdeproducten voor de Nederlandse markt produceerde, de winst daarop onbetekenend was. Als de compagnie de handelsactiviteiten met Tonkin eenmaal beëindigd zou hebben, zou zij geld kunnen investeren in andere plaatsen, zoals Bengalen en Batavia, waar de winstmarges veel hoger waren.

Met het ontmoedigende nieuws dat de Cauw in het voorjaar van 1699 naar Batavia bracht, werd ook de de handel in Tonkin opgegeven. Aangezien de Tonkinese handel de laatste decennia geen winst had opgeleverd, en de employees van de compagnie meer en meer aan mishandeling blootstonden, hield voor de voc elke aanleiding op om haar betrekkingen met Tonkin voort te zetten. In de zomer van 1699 zeilde de Cauw naar Tonkin om de employees en de eigendommen van de compagnie op te halen. De gouverneur-generaal legde aan *Chua Trinh Can* uit dat deze compagnie zich gedwongen zag de factorij in Tonkin een paar jaar op non-actief te stellen vanwege het gebrek aan handelswinst en de ondraaglijke vernederingen waaronder zij te lijden had. Opperhoofd Van Loo kreeg opdracht de factorij voort te zetten in het geval de *Chua* hem hierom verzocht.

In tegenstelling tot wat de gouverneur-generaal verwacht had, vormde Batavia's beslissing om Tonkin te verlaten totaal geen probleem voor de Trinh-vorsten. In het voorjaar van 1700 vertrokken de Hollandse factors in alle stilte, zonder afscheid genomen te hebben, uit Tonkin naar Batavia. In zijn brief aan de gouverneur-generaal verklaarde *Chua Trinh Can*, na de Hollandse factors berispt te hebben om hun slecht gedrag: 'Ik verzet mij niet tegen uw besluit uw mensen terug te roepen en de handel in mijn land op te geven, maar ik hoop dat u van gedachten zult veranderen.' Deze halfslachtige woorden waren de laatste slag voor de betrekkingen tussen de voc en Tonkin. Het was het einde van de, zo wisselvallig verlopen, 64 jaar durende relatie.

Samenvatting: de handel van de voc en de Vietnamese maatschappij in de zeventiende eeuw

Na een paar jaar gevestigd te zijn geweest in Pho Hien (Hung Yen), verhuisden de Hollanders in de vroege jaren veertig van de zeventiende eeuw naar de hoofdstad Thang Long, waar zij tot 1700 toestemming hadden om handel te drijven. Het aantal Hollandse factors in Tonkin schommelde rond de negen en liep op tot veertien in de tijden dat de factorij een permanente status had. Het daalde weer tot tien zo gauw die promotie werd teruggedraaid. Tussen de maanden mei en juli arriveerden er honderden zeelui van de compagnie in Doméa – een aanlegplaats voor buitenlandse schepen. Tussen Thang Long en Doméa werden de waren vervoerd in plaatselijke boten, die een goed samenhangend commercieel systeem langs de 'Tonkin Rivier' vormden, waardoor Thang Long, het com-

Van Tonquin onder dato 16 December 1699

Amang Cockong Comenatant zijt
van Tonquin, en deden bij in anwerd, aan
den Edeelen van Gouvern. Generaal tot Batavia.

Willem van Outhoorn in dien Naam
Edeelen Raden van India, met Gouvern. Generaal
alle tijt, Waarvan Ende Voorsoep op aarden, met
een Vroeten Deft in haren Ophoudal ende
met haren Vrienden in begenijene en ginge lijd
lange haren mogen Verkeeren.

Rangefon daton Eo: van Tonquin, tot die staet en waardig: warden geeten

god Verari is, om hijn onderaan in vrede, ene Eendragt te regeren, en

anderefies een vredeget faren wooning ene liglaan onderfont te befoeg

So los ide altyt ghracht volgens gods bevel mijn onderaan ene tijt te bekie,

en; ene haren plegt is, mij als laren beftaankeer te cominnen ene befoeg,

famen, vaders met haren van regeren vaders beftaankeer tot mijn Vrede,

beftaan, ene ghracht Eendragt om laren Eendragt ene beftaan

de beftaan, afbeftaan, vaders beftaankeer altyt voor anders cominnen ene

baan in mijn tijt met vaders beftaankeer, waardoude naar hijn

anderefies beftaan, ene cominnen onderfont, maeten hijn beftaan

om ghracht.

Nijt en beftaan ghracht: Gener, en raden van India en mijn ghracht

ontdekt een minnegeen bij beftaankeer opgebaet, om dat ide met tot vaders beftaan

beftaan met ghracht: Eendragt met en is ghracht, als of ide op beftaankeer

vaders, ene dat ide geen ghracht ghracht voor beftaankeer meer vaders beftaan

dat mijn agtinge ene ghracht: Eendragt Zij, vaders dat daardoe niet beftaan

beftaan vaders, dat mijn beftaankeer beftaankeer ene beftaankeer: vaders, vaders ide

nijt ghracht: beftaan, ide vaders beftaankeer: dat ide nijt ene ghracht ghracht beftaan, tot

nabijken dat ide nijt ghracht: beftaan, is inde beftaankeer ghracht, om beftaankeer vaders nijt

te beftaankeer, om vaders beftaankeer nijt beftaankeer; ide beftaankeer beftaankeer

ghracht

Brief van de koning van Tonkin aan gouverneur-generaal Willem van Outhoorn, 1699. Hiermee kwam een einde aan de handelsrelatie tussen de voc en Tonkin.

merciële centrum van Tonkin, verbonden was met de buitenwereld. Algemeen gesteld vormde de aanwezigheid van de Hollandse en andere buitenlandse kooplieden, plus hun handelsactiviteiten, een belangrijke bijdrage aan de transformatie van de feodale maatschappij en economie van Tonkin in de zeventiende eeuw.

De im- en exporthandel van de VOC had een aanzienlijke inwerking op de feodale economie van Tonkin. De invoer door de compagnie van metalen met geldswaarde, namelijk munten van zilver (rond 2.527.000 *taël* tussen 1637 en 1668) en koper (rond 213.812.376 stuks tussen 1661 en 1677) had een groot effect op de zilver-/kassjes-wisselkoers. Ten gevolge daarvan stegen en daalden de prijzen al naar gelang de schommeling van de wisselkoers, hoewel zij op de lange duur betrekkelijk constant bleven. De opkomst en neergang van de exporthandel van de VOC was ook van invloed op het aantal arbeiders in de zijde- en aardewerkindustrie. Wat bijvoorbeeld de zijde betreft, is de ruwe schatting dat er voor Tonkins jaarlijkse productie van 1.500 *piculs* (90 ton) ruwe zijde op zijn minst 90.000 huishoudens nodig waren, ofwel 45.000 arbeiders (rond 1% van de bevolking van Tonkin in het midden van de zeventiende eeuw) – nog afgezien van grote aantallen spoelers, blekers, wevers, enzovoort, die een rol speelden bij de productie van zijdeproducten. De groei van 's lands wareneconomie gedurende deze eeuw stimuleerde het ontstaan van kapitalistische elementen in de Vietnamese maatschappij. Er bestaan aanwijzingen dat Tonkin kennis maakte met westerse takken van kennis, zoals ethiek, wiskunde en klokkenmakerij. Volgens Vietnamese bronnen reisde er in de achttiende eeuw een Vietnamees naar Nederland om de techniek van het klokkenrepareren en -maken te leren.

Samuel Baron was here', de eerste Vietnamese Nederlander

'Baron 1680'. Deze tekst, we zouden tegenwoordig spreken van graffiti, is tot ver in de negentiende eeuw te zien geweest op een rots ergens in de buurt van de monding van de Day-rivier in het noorden van Vietnam. Wie was deze Baron en wat deed hij in Vietnam? Hij was bekend als de auteur van *A Description of the Kingdom of Tonqueen*, dat in 1732 verscheen en was opgenomen in een omvangrijke collectie reisverhalen over Azië. Achter zijn naam stond 'A Native thereof', waarmee werd aangegeven dat de schrijver geboren was in Tonkin. Wanneer is onbekend.

Samuel Baron was de zoon van de Nederlandse VOC-dienaar Hendrik Baron, die van 1660 tot 1664 aan het hoofd van de Compagniesloge in Hanoi stond, en van een onbekend gebleven Vietnamese vrouw. Hendrik, een 'langdurighe inwoner van Tonkin en vloeiend de taal sprekende', was een oudgediende die ook al in de jaren vijftig in Vietnam was geweest: eerst als vervanger van het hoofd van de vestiging in Hanoi, een zekere De Groot, en later – zij het voor korte duur – als opperkoopman in

Hoi An. Daarmee was Hendrik Baron genoeg opgevallen bij zijn werkgever om de leiding over de VOC-vestiging in Hanoi toevertrouwd te krijgen.

Hoewel de naam 'Baron' niet ongewoon was op de loonlijsten van de VOC, komt die van Samuel Baron er pas voor de eerste keer op voor in 1659 onder de voornaam Salomon. Zijn vader stuurde hem in dat jaar, voordat hij zelf naar Hanoi zou vertrekken, vanuit Batavia naar Nederland. Bijna vijftien jaar later melden de bronnen dat de 'Toncquinsen mixtis' (Tonkinese halfbloed) Baron was overgelopen naar de Engelsen, met wie Nederland op dat moment opnieuw in staat van oorlog verkeerde. (*Daghregister* 1678, geciteerd in 'Une factorerie anglaise au Tonkin au XVIIe siècle', *BEFEO* 10 (1910), p.151.) Het hoofd van de Engelse vestiging op Bantam beschreef hem in 1674 als iemand die 'aan de kust van China' was geboren. Zelf beweerde Samuel Baron, die veel moeite had gedaan om in dienst te komen van de Engelse East India Company (EIC), dat zijn grootvader een Schot, zijn vader een Nederlander en zijn moeder een Portugese was. Kennelijk wilde hij de EIC niet laten weten dat zijn moeder, met wie zijn vader in de eerste jaren van zijn verblijf in Tonkin een relatie had gehad, van Vietnamese afkomst was.

Overigens waren dit soort van intieme contacten niet ongewoon. Tijdgenoten als William Dampier wezen al op de als libertijns ervaren gewoonte van Vietnamese handelaars om zich als tijdelijke echtgenotes aan te bieden aan buitenlandse kooplieden om zo hun zakelijke belangen te behartigen. Hoewel dit volledig paste in een Vietnamese traditie van polygynie, waarschuwde het Vietnamese hof vrouwen ervoor niet al te losjes met buitenlanders om te gaan. Kennelijk vreesde ook Baron de opinie van zijn tijdgenoten over zijn afkomst. Zijn Engelse superieuren zagen hem als een 'actieve, intelligente persoon met een voor zijn leeftijd opvallende geschiktheid' en 'goed bekend met' Tonkin, Taiwan, Japan en China. Als opperkoopman wezen ze hem af, want 'Een vreemdeling als hoofd van onze factorijen is, denken we, niet handig'.

Voor die functie werd William Gyfford gevraagd die vanuit de Engelse enclave op Bantam op 25 juni 1672 in Pho Hien aankwam. Daar legde deze met een kleine staf de basis voor de Engelse Compagnie, die er tot november 1697 zou blijven. De jonge Baron onderhield nauwe contacten met Glyfford. In 1680 liet Baron zijn merkteken achter op de rotsen aan de Day-rivier. Hoe vaak hij vóór of na die datum nog in Tonkin is geweest, is op grond van de EIC-bronnen niet goed vast te stellen. Zeker is wel dat hij, aldus de Nederlandse concurrentie, in 1685 'met een last barcq uijt Toncquin na Ziam gesteevent' is en dat hij in datzelfde jaar – dat volgde op de Nederlandse verovering van het sultanaat Bantam – 'na 't mousson kentert vertrecken' moest. (*Daghregister (van 't Casteel Batavia van het jaar)* 1685, p. 162-163, 204.

<http://www.anri.go.id/web/link/voc/induk.htm> (1 juni 2007))

Barons diepgaande kennis van het noorden van Vietnam bracht hij tot uiting in zijn beroemd geworden *Description of the Kingdom of Tonqueen* (1732). Het manuscript schreef hij in Bantam en in Madras, waar Gyfford op dat moment (na zijn ambtsperiode in Tonkin) gouverneur was. Uit Barons relaas blijkt dat hij tussen 1678 en 1683 ook regelmatig in Hanoi is geweest onder de patronage van een zoon van koning Trinh Tac, wiens begrafenis hij in het laatstgenoemde jaar nog had bijgewoond. In het voorwoord beschrijft hij Tonkin als 'het land van mijn geboorte', en dat hij zich daar met personen van alle rangen en standen ophield.

Barons uitgebreide verhandeling over zijn land van herkomst was een reactie op de fabuleuze vertelling van de Franse wereldreiziger Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689), die zes keer Azië aandeed. Op een van die reizen bezocht Tavernier zijn broer op Java, die hem over Tonkin had verteld. Op grond van die verhalen schreef hij eveneens een beroemd geworden verslag over Oost-Azië en Tonkin, waarin hij passages verwerkte uit de geschriften van missionarissen als Alexandre de Rhodes en Joseph Tissanier, vaak zonder de bron te vermelden. Met dit relaas verwierf Tavernier zich de naam een groot kenner te zijn. Toen het boek in 1680 in Engeland verscheen, was dat aanleiding voor vrienden van Gyfford – waaronder een wetenschapper – om Baron hierover om commentaar te vragen. Dit resulteerde in het gedetailleerde *Description*, waarin menigmaal de vloer wordt aangeveegd met Taverniers beweringen. Het relaas is ongetwijfeld een van de vroegste, scherpzinnigste en levendigste beschrijvingen van het noordelijke deel van Vietnam waarmee de auteur zo goed vertrouwd was.

Na zijn verblijf in Madras vertrok Baron naar China. Helaas voor ons, is van die reis geen verslag overgeleverd. Baron zou tijdens zijn leven niet de roem genieten die Tavernier beschoren was. Het manuscript raakte zoek en zou pas bijna een halve eeuw later herondekt en gepubliceerd worden. Samuel Baron was toen al overleden. In Engeland leefde hij dankzij zijn geschrift over Tonkin voort als een tot de verbeelding sprekende koopman-avonturier.

John Kleinen

Vermeld dient te worden dat de traditionele Vietnamese sociale normen, met name seksuele normen, zwaar onder druk kwamen te staan door de aanwezigheid van de reizende kooplieden, inclusief de Hollanders. Veel Hollandse factors in Thang Long hadden hun 'Tonkinese echtgenotes', terwijl de seizoenhandelaren gemakkelijk prostitutees in Doméa vonden, net zoals hun collega's in Japan hun 'Japanse echtgenotes' en *keisei* (courtisanes) hadden. Uit deze tijdelijke huwelijken en vluchtige seksuele relaties werden verscheidene Hollands-Vietnamese nakomelingen geboren. Het Hollandse opperhoofd Hendrick Baron (1660-1664) woonde bijvoorbeeld samen met een Vietnamese vrouw die

hem een zoon schonk, Samuel Baron – een beroemd reiziger en handelaar. Op het sociale vlak had dit alles ook invloed: tegen het eind van de zeventiende eeuw was de prostitutie in Doméa zo algemeen dat er een ernstige ziekte onder de Engelse zeelieden uitbrak die niet alleen werd toegeschreven aan het harde tropische klimaat, maar in het bijzonder aan ‘overdadige uitspattingen’. Het leed geen twijfel dat de wijdverbreide prostitutie het hof irriteerde; het hof verordende dan ook in 1663 dat ‘obscene relaties tussen mannen en vrouwen’ verboden waren. Het gerucht ging dat keizer Le Than Tong een Hollandse concubine had, hoewel dit nergens in Hollandse of Vietnamese documenten vermeld wordt.²

Hoewel de betrekkingen voornamelijk gebaseerd waren op gedeelde belangen – de uitwisseling van zijde en zilver, samengaand met een overdracht van militair materieel in ruil voor handelsprivileges – was de inwerking veel groter. In de loop van 64 jaar wonen in en handelen met Tonkin, hebben de Hollanders ongetwijfeld hun stempel gedrukt op de politieke economie van Tonkin. Tegen de achtergrond van de zeventiende-eeuwse Vietnamese geschiedenis mag de invloed van de Nederlanders op het plaatselijke gebeuren niet onderschat worden: zij vraagt om verder onderzoek.

Appendix 1 Opperhoofden van de Nederlandse factorij in Tonkin

1637-1641	Carel Hartsinck
1642-1647	Antonio van Brouckhorst
1647-1650	Philip Schillemans
1650-1651	Jacob Keijser (interim-opperhoofd, eerste maal)
1651 (maart-juni)	Jan de Groot (door commissaris Verstegen ontslagen)
1651-1653	Jacob Keijser (interim-opperhoofd, tweede maal)
1653-1656	Louis Isaacszn. Baffart
1657-1659	Nicolaas de Voogt (de Voocht)
1660-1664	Hendrick Baron
1664-1665	Hendrick Verdonk
1665-1667	Constantijn Ranst
1667-1672	Cornelis Valckenier
1672-1677	Albert Brevinck
1677-1679	Johannes Besselman
1679-1687	Leendert (Leonard) de Moy
1687-1691	Johannes Sibens
1691-1700	Jacob van Loo

Appendix 2 Nederlandse schepen in Tonkin, 1637-1700

Jaar	Naam schip	Kapitaal (guldens) bij	
		aankomst	vertrek
1637	Grol, plus een jonk uit Taiwan	188.166	190.000
1638	Zandvoort; Waterlooze Verve; Wijdenes	298.609	187.277
1639	Rijp; Lis; Waterlooze Verve	382.458	311.268
1640	Lis; Engel; Rijp	439.861	431.974
1641	Meerman (twee reizen); Klein Rotterdam	202.703	240.380
1642	Kievit (twee reizen); Brack (twee reizen); Kelang; Kievit; Wakende Boei; Meerman (twee reizen); Zeeuwsche Nachtegaal	297.529	129.352
1643	Kievit; Wakende Boei; Zeeuwsche Nachtegaal; Wijdenes; Zandvoort; Lillo; Waterhond; Vos; Jonge Zaaier	299.835	200.000
1644	Leeuwarden; Zwarte Beer; Bresken	397.590	299.572
1645	Gulden Gans; Zwarte Beer; Hillegaersbergh	454.606	378.092
1646	Zwarte Beer	352.544	?
1647	-	377.637	352.454
1648	Kampen; Witte Valk	457.928	393.384
1649	Kampen; Witte Valk; Zwarte Beer; Maasland	334.105	254.126
1650	-	372.827	513.293
1651	Witte Valk; Kampen; Delfhaven	552.336	?
1652	Witte Valk; Taiwan; Katwijk; Bruinvisch	680.294	434.628
1653	Witte Valk; Taiwan; Kampen	-	?
1654	Witte Valk; Zeelandia	149.750	300.000
1655	Vleermuys	25.773	?
1656	Cabo de Jask (twee reizen)	184.215	?
1657	Coukerken ; Wakende Boei	276.077	93.606
1658	-	-	-
1659	Zeeridder; Spreeuw	317.500	318.183
1660	Roode Hert	64.773	-
1661	Roode Hert; Meliskerken	164.703	316.487
1662	Klaverskerke; Bunschoten; Roode Vos	405.686	318.264
1663	Bunschoten; Hooglanden; Zeeridder	394.670	510.102
1664	Elburg (twee reizen); Zeeridder; Bunschoten	347.989	533.785
1665	Spreeuw; Zeeridder; Buiksloot	420.245	309.384
1666	Spreeuw; Hilversum; Zwarte Leeuw	419.779	371.044
1667	Witte Leeuw; Buiksloot	137.181	11.459?
1668	Buiksloot; Zuylen; Overveen	254.219	16.019?
1669	Bloempot; Overveen; Pitoor	184.657	44.194?
1670	Vredenburg; Pitoor. Hoogecappel	183.804	249.335?

Jaar	Naam schip	Kapitaal (guldens) bij	
		aankomst	vertrek
1671	Bleyswyck; Meliskercken; Armuyden	366.338	297.529
1672	Meliskercken; Bleyswyck; Papegay	318.327	450.998
1673	Papegay; Meliskercken	182.544	80.030
1674	Papegay; Voorhout	167.386	215.943
1675	Experiment; Marken	343.600	147.668
1676	Janskercke; Croonvogel	244.933	90.800
1677	Experiment; Croonvogel	385.213	488.407
1678	Experiment; Croonvogel	19.284	230.334
1679	Croonvogel	110.576	125.608
1680	Croonvogel	113.318	94.922
1681	Croonvogel	132.354	126.053
1682	Croonvogel	165.420	137.964
1683	Croonvogel	197.879	172.145
1684	Croonvogel; Bombay	138.980	161.480
1685	Wachthond	60.303	?
1686	Wachthond	58.000	111.371
1687	Gaasperdam	?	74.648
1688	Gaasperdam	115.091	158.371
1689	Gaasperdam	174.930	145.453
1690	Gaasperdam	174.786	345.943?
1691	Gaasperdam	150.759	125.933
1692	Boswijk	?	130.000
1693	Westbroek	172.711	-
1694	De Wind	50.000	219.843
1695	Cauw	84.813	49.840
1696	Cauw	61.502	57.000
1697	Cauw	~50.000	~50.000
1698	Cauw	~50.000	~50.000
1699	Cauw	~50.000	58.956
1700	Sluiting factorij Tonkin		

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag, Nederland

Archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie, 1602-1795 (NA VOC)

- Overgekomen Brieven en Papieren: VOC 1123, 1124, 1140, 1141, 1144, 1145, 1146, 1149, 1156, 1158, 1161, 1163, 1166, 1169, 1172, 1175, 1184, 1194, 1197, 1206, 1213, 1216, 1219, 1220, 1230, 1233, 1236, 1240, 1241, 1243, 1252, 1253, 1259, 1264, 1265, 1267, 1272, 1278, 1283, 1290, 1294, 1302, 1304, 1307, 1311, 1314, 1320, 1322, 1330, 1339, 1348, 1350, 1354, 1362, 1377, 1386, 1403, 1407, 1415, 1438, 1440, 1445, 1453, 1456, 1462, 1485, 1489, 1498, 1517, 1521, 1536, 1557, 1563, 1573, 1580, 1596, 1602, 1609, 1623, 8361, 8364, 8365, 8680, 8681, 8714, 8715, 8716, 8717.
- Resolutiën: 661, 665, 666, 672, 673, 675, 676, 677, 678, 679, 694, 713, 714, 784, 790
- Dagregisters, Nederlandse Factorij in Japan, 1609-1860 (NA NFJ): 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69

Oriental and Indian Office Collections, British Library, Londen (BL OIOC)

- G/12/17-1 – G/12/17-10: Journal Registers of the English factory in Tonkin, 1672-1697
- E-3-87; 88; 90; 91; 92, General letters sent to Asia between 1668 and 1697

Dagh-register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlands-India (31 dln.), uitg. door het Departement van Koloniën, Den Haag 1887-1931

Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie (11 dln.), deel 1 (1610-1638), deel 2 (1639-1655), deel 3 (1655-1674), deel 4 (1675-1685), deel 5 (1686-1697), deel 6 (1698-1713), red.: W.Ph. Coolhaas, Den Haag 1960-1976

3 Domea, een grenshaven aan de monding van de Tonkin rivier

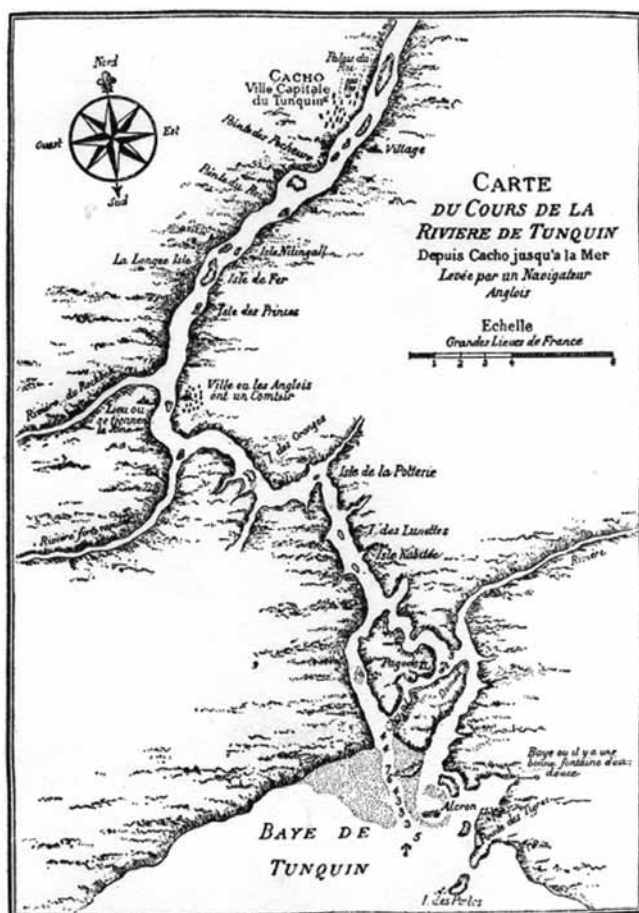
Nguyen Quang Ngoc

De monding van de Tonkin en de grenshaven Domea op oude westerse kaarten en in documenten

De beroemde Britse zeevaarder, avonturier en vrijbuiters William Dampier (1652- 1715) heeft ons een gedetailleerde beschrijving nagelaten van het gebied van de Tonkin en van de aanlegplaats bij Domea, samen met een kaart van de rivier de Tonkin, van Cacho tot aan de zee. Wie de rivier – die de Golf van Tonkin verbond met de delta van de Rode Rivier – bekijkt, zou kunnen menen dat de Tonkin de Rode Rivier was. De Rode Rivier is de

De Tonkin-rivier van de kust tot aan de Hollandse loge. Kaart gemaakt door Isaac de Graaff, ca. 1695.

Kaart van de Tonkin-rivier van 'Cacho' tot de zee. Vermoedelijk een Franse reproductie van Dampiers kaart.

belangrijkste ader van de hele delta en snijdt deze in tweeën: in een linker- en een rechterhelft. De mondingen van de Rode Rivier bij Nam Dinh en Thai Binh waren zo ondiep dat grotere schepen er geen doorvaart vonden. Deze schepen voeren oorspronkelijk vanaf de monding van de Day-rivier (in het westelijk deel van de monding ook Doc Bo of Roc Bo genaamd) naar het centrum van de Rode Rivierdelta. In de zestiende en zeventiende eeuw werd dit estuarium echter geplaagd door zandbanken en laag tij, zodat de grote schepen uit het Westen er niet meer door konden; alleen de kleinere Chinese en Siamese vaartuigen konden er nog doorheen varen. De monding van de Tonkin – in de zeventiende en achttiende eeuw de belangrijkste toegangspoort voor handelsverkeer tussen Tonkin en het Westen – lag niet op de plaats waar nu de kustprovincies Ninh Binh, Nam Dinh en Thai Binh liggen. De vraag is daarom gerechtvaardigd waar de toegang tot de Rode Rivierdelta zich dan wel bevond.

Kaart van het district Tien Minh bij Haiphong in de Atlas van koning Dong Khanh (1885-1889), 1834.
Gebaseerd op een kaart uit het begin van de Nguyen-dynastie.

Op basis van archiefstukken en kaarten uit het National Archief in Den Haag, in 1991 nog Algemeen Rijksarchief geheten, hebben wij een reconstructie gemaakt van de als Tonkin-rivier aangeduide waterweg, die de delta met de zee verbond (zie afb. x en x). Een vergelijking met een uit 1838 afkomstige kaart, de *Annam Dai quoc hoa do* [kaart van Groot-Annam] leert dat de loop van de Tonkin-rivier daarop niet veranderd is ten opzichte van oudere kaarten als die van de VOC.

Op basis van wat wij weten uit verslagen en reisverhalen van westerse handelaren en missionarissen uit die tijd zelf, en uit negentiende-eeuwse documenten, meenden wij dat de huidige Rode Rivier echter níet dezelfde is als de negentiende-eeuwse Tonkin-rivier. Die laatste rivier was namelijk veel beter toegankelijk voor westerse schepen dan de Rode Rivier. Op weg naar Pho Hien en Thang Long-Cacho voeren ze de monding van Thai Binh op. Deze kwestie is echter al uitvoerig besproken door een aantal westerse specialis-

ten, zoals de Duitse geograaf Karl Gützlaff. Deze schreef in zijn *Geography of the Cochinese Empire* uit 1849 al dat

de rivier toen naar het zuidoosten stroomde. Daar lag de hoofdstad van Tunkin, Cacho of Hanoi genaamd, aan de rechterkant. Deze veranderde abrupt van koers bij Heën, stroomde noordwaarts en vormde een delta waarin Domea de haven voor de buitenlandse scheepvaart was. De rivier had drie estuaria: de noordelijke was het diepste en in de zuidelijke zaten stukken met zand en ondiepe zones die de toegang voor schepen met een waterlijn van 3 meter bemoeilijkten.¹

Wij veronderstellen dus dat de rivier de Tonkin bestond uit delen van de Rode Rivier, waaronder het deel dat vanaf Hanoi loopt tot het punt waar zij in de Hai Trieu uitkomt, de hele Luac-rivier van Hai Trieu tot Quy Cao en de benedenloop en de monding van de Thai Binh bestrijkt. Dit concluderen wij uit het feit dat er op de kaart van de Tonkin twee rivierarmen staan. Bij de bovenste staat links 'Roc-bo' (de Dac Ba of Day); de onderste is het volgende deel van de Rode Rivier, maar die was niet zo lang als tegenwoordig het geval is. Op de kaart staan ook plaatsen aangegeven, waaronder Dao Ngac en Moi Ho bij de monding. Tot op de dag van vandaag kan men de Ngac-heuvel herkennen in het stadje Do Son (met op de top ervan de tijdens de Ly-dynastie gebouwde toren die wordt aangeduid als Tuêng Long) en Moi Ho in het district Kien Thuy te Haiphong. In veel andere documenten uit die tijd wordt vermeld dat het gebied van de monding van de Tonkin bij het land van de Mac-dynastie behoorde, en dat schepen die de monding binnenvoeren altijd de Olifantenheuvel (Nui Voi in het district An Lao) als oriëntatiepunt gebruikten.² De conclusie die we hieruit kunnen trekken, is dat de monding van de Tonkin niets anders kan zijn dan het estuarium van de Thai Binh. De hoofdstroom van de rivier de Tonkin, die via het oosten naar de zeemonding liep, had een naam die iedereen die deze kaart bestudeerde onmiddellijk in het oog sprong: Domea. In 1688 schreef William Dampier in zijn *Voyages and Discoveries*:

De andere rivier of monding was die waarover wijzelf binnengekomen waren; deze is breder en dieper dan de eerstgenoemde. Ik weet niet precies welke naam zij heeft, maar ter wille van het onderscheid zal ik haar de rivier van Domea noemen, omdat het eerste stadje van enige betekenis dat ik op haar oever zag ook zo wordt genoemd. De monding van de rivier ligt op een breedte van 20 gr. en 45 min. Zij komt 20 zeemijlen ten N.O. van Rokbo in de zee uit. Er liggen veel gevaarlijke zandbanken en ondiepten tussen deze twee rivieren, die 2 zeemijlen of meer in de zee doorlopen (...) Domea is de waterweg waarover, vanwege haar diepte, de meeste Europese schepen binnenvaren (...) Een punt dat kan helpen het vanaf de monding te herkennen, is een hoge heuvelrug op het vasteland, Noi Voi genaamd (...) Wanneer schepen water met een diepte van ongeveer 6 vadem (1 vadem = 1,8 m), op een afstand van ongeveer 2,3 mijl van de

zandbanken en Dao Ngac hebben bereikt, kan men voor anker gaan om op een loods te wachten. De loodsen op deze rivier zijn vissers die in het dorp Batsha wonen, dichtbij de monding. Van daar af kunnen zij de schepen zien die op een loods wachten, maar de Europese schepen kunnen zij ook horen, omdat deze schoten lossen om hun aankomst aan te kondigen ...’.

William Dampier beschreef de omgeving van het dorp Domea en de monding van de Thai Binh als volgt:

Op ongeveer 5 of 6 zeemijlen (16 tot 18 mijl) stroomopwaarts passeerden wij het dorp Domea. Het dorp is erg mooi en het was de eerste vestiging van belang die we op de oevers zagen. Wanneer men stroomopwaarts vaart, ligt het aan stuurboord en zo dicht bij de rivier dat de golven bij hoog water soms tegen de muren van de huizen opslaan, want het getij stijgt en daalt hier met 9 of 10 voet. Dit dorp bestaat uit ongeveer honderd huizen. Nederlandse schepen die er handeldrijven, liggen altijd in de rivier voor deze plaats; de Nederlandse zeelui hebben zeer goede contacten met de inboorlingen, omdat zij hier jaarlijks langskomen op hun terugreis uit Batavia. Ze voelen zich er zo vrij alsof ze thuis zijn, want de Tonkinezen zijn over het algemeen een zeer vriendelijk volk, vooral de handelaren en de armen onder hen. Maar meer hierover op de daartoe bestemde plaats.

De Nederlanders hebben de inboorlingen de kunst van de groenteteelt geleerd; waardoor zij een overvloed aan verse groenten voor salades hebben. Dat is, samen met andere zaken, een goede verfrissing en ontspanning voor de Nederlandse zeelieden wanneer zij hier arriveren.

De Nederlanders die in dit koninkrijk komen handeldrijven, gaan niet verder stroomopwaarts met hun schepen dan dit plaatsje Domea. De Engelsen varen echter meestal 3 mijl verder stroomopwaarts en gaan daar dan voor de duur van hun verblijf in dit land voor anker. Wij deden dat deze keer ook en gingen, na Domea gepasseerd te zijn, voor anker op de hierboven vermelde afstand. Het getij is daar niet zo sterk als bij Domea. Er was daar geen enkel huis in de buurt, maar onze schepen hadden er nog maar enkele dagen gelegen, of van overal uit het land kwamen inboorlingen naar ons toe die op hun manier huizen begonnen te bouwen. Binnen een maand was er zo een stadje bij onze ankerplaats verrezen (...). De armeren onder de inboorlingen namen de gelegenheid te baat om ruilhandel met ons te drijven. Door kleine diensten aan te bieden, te bedelen, maar vooral door hun vrouwen aan te bieden, krijgen zij wat zij willen van de zeelui.³

In 1778 schreef ook Jérôme Richard in zijn *The Tonkin History*: ‘Op ongeveer 5 of 6 zeemijlen vanaf de monding ligt een ander stadje, Domea, dat weliswaar kleiner is dan Pho Hien, maar zeer bekend onder de buitenlanders, omdat het aan een bocht in de rivier ligt

die door de rivier ertegenover gevormd is. Alleen hier mochten zij voor anker gaan en handelsposten vestigen.’⁴

Met behulp van de kaarten van de rivier de Tonkin en de beschrijvingen door William Dampier en Richard zijn we tot de conclusie gekomen dat het Thai Binh-estuarium in Vinh Bao en het district Tien Lang (Haiphong) de plaatsen waren die de monding van de rivier de Tonkin genoemd werden, dat wil zeggen in die tijd toegang verleenden tot de delta van de Rode Rivier. Hier was het dat de autoriteiten van Tonkin buitenlandse koopvaardijsschepen al dan niet toestemming gaven om binnen te komen voor handelsdoel-einden en de internationale betrekkingen uit te breiden. Het handelsverkeer in het Thai Binh-estuarium maakte in de zeventiende en achttiende eeuw een gestage ontwikkeling door, wat tot een welvarende economie leidde en bijdroeg aan betere levensomstandighe-den voor de bevolking.

Bestudering van de geschiedenis van Vietnam in de zeventiende en achttiende eeuw aan de hand van deze oude westerse verslagen en kaarten toont onomstotelijk aan dat de monding van de Tonkin verbonden was met Domea – een echte, levendige grenshaven die door sommige westerlingen is beschreven als de derde stad of stadshaven na Thang Long/Cacho (Hanoi) en Pho Hien (Hung Yen).⁵ Domea was een soort voorhaven van Pho Hien en de enige plaats in Vietnam waar vreemdelingen – voornamelijk Nederlanders – vrij mochten wonen en handeldrijven. Vanuit cultureel, economisch en historisch oogpunt was dat in die periode een grote uitzondering in Vietnam. Ook op de kaart van Azië die in 1744 door Johann Matthias Hase in Duitsland werd uitgegeven, staat Domea aangegeven als de belangrijkste plaats in Tonkin (fig. 5).

De naam ‘Domea’ komt voor in de meeste westerse documenten die verband houden met de Nederlandse, Engelse en Franse handelsactiviteiten in Tonkin in de zeventiende en achttiende eeuw. Des te vreemder is het dat Domea in geen enkele Vietnamese histo-rische bron wordt genoemd en Vietnamese historici die naam niet kennen.

Documenten die verband houden met veldwerk aan de estuaria van Thai Binh

Op grond van analyses van oude documenten en kaarten van de Hollandse, Engelse en Franse Oost-Indische Compagnieën, kunnen wij aannemen dat Domea niet helemaal in het uiterste noorden lag van het huidige district Tien Lang, waar zich tegenwoordig de stad Haiphong bevindt. Deze streek stond ook bekend als ‘Me’ of ‘Do Me’ en was bekend door plaatselijke uitdrukkingen als ‘Dau Me, duoi Uc’ [Me is het hoofd, Uc het eind]. ‘Dau Me’ verwijst naar de rivier de Do Me (de plaatselijke naam voor het deel van de Thai Binh-rivier dat door dit gebied loopt), die de grens vormde tussen Tien Lang (de kop van het district in het noordwesten) en het district Tu Ky. Ook vele andere zaken in het district werden ‘Me’ genoemd, zoals markten, kades, tempels, banyan of waringinbomen, man-

darijentuinen en straten. Tot de overblijfselen van de prefectuur van Tien Minh uit het begin van de Nguyen-dynastie behoren de straat van het district Me, ruïnes van gebouwen en vondsten van geglazuurd terracotta en aardewerk in het veld van Dai Cong. Volgens William Dampier meerden de Nederlanders en Engelsen soms aan in het gebied van de Do Me en dreven er handel. Zij mochten die rivier echter alleen bevaren na toestemming van de plaatselijke autoriteiten in Domea. Om die reden is het buitengewoon moeilijk om nog archeologische sporen van westerse handelsactiviteiten langs de Do Me te vinden, terwijl die van de Chinezen nog heel duidelijk aanwezig zijn.

De rivier Do Me vloeit met de Tonkin samen bij Quy Cao, of om het preciezer uit te drukken: de zogenoemde 'Luoc' (het middelste deel van de Tonkin dat de westerlingen de hoofdstroom noemden), kwam uit in de Do Me bij Quy Cao, die in die tijd de hoofdstroom was van de rivier de Thai Binh. Van daar voerde deze verder naar de benedenloop en vervolgens naar de monding van de Tonkin (of de benedenloop en monding van de Thai Binh – het volgende deel van de Do Me). De plaats waar zij samenstroomden, werd het eerste belangrijke punt waar de scheepvaart gecontroleerd kon worden, maar ook waar de schepen die hun juiste route moesten vinden, geloodst werden. Als westerse schepen alleen naar Pho Hien of Thang Long gingen, volgden ze niet de belangrijkste arm van de Thai Binh tot aan de Do Me, maar draaiden ze de Luoc-rivier op.

De rivier de Do Me wordt ook de 'Lap' genoemd, want in de afgelopen decennia zijn grote stukken ervan veranderd in velden en dorpen, terwijl andere delen van de rivier gekanaliseerd zijn. Wij denken dat de Do Me de 'rivier ertegenover' was die de bocht maakte die door Richard werd beschreven, en dat de rivier de Domea in de geschriften van William Dampier de Thai Binh was of de benedenloop van de Thai Binh – het deel van de Do Me-rivier vanaf de Quy Cao-samenstroming tot aan de zee. Dit laatste rivierdeel is in de afgelopen decennia echter sterk van aanzien veranderd. Er zijn nieuwe stukken ontstaan en gegraven die de natuurlijke loop ervan volkomen veranderd hebben, terwijl bestaande stukken gedempt zijn. De bodemvondsten die we hebben aangetroffen, geven een indicatie van de oorspronkelijke loop van de rivier. Om sporen te vinden van handelsactiviteiten in de zeventiende en achttiende eeuw is het van belang de oude loop van de rivier te reconstrueren, maar dat is een uiterst moeilijke opgave.

Het dorp An Ha – het huidige An Du – dat deel uitmaakt van het administratieve dorp Khoi Nghia in het district Tien Lang, is een rijk en zeer bekend handelsdorp in het gebied van Dau Me en de oever van de Thai Binh (door William Dampier 'Domea' genoemd). Het was, zoals Dampier al schreef, het eerste dorp dat westerse groenten, zoals kool, koolraap, bloemkool en sla, verbouwde. Wij lokaliseren het dorp An Ho in het gebied van Dau Me, omdat het in feite maar 3 kilometer van de Me-kade ligt, de belangrijkste plaatsnaam in dit gebied. Volgens de overlevering was het gebied Me tamelijk groot en omvatte het dorpen en gemeenschappen, vanaf het eind van Tu Ky (Hai Duong) tot aan het begin van het district Tien Lang (Haiphong). Echter, geen van deze dorpen had de naam 'Me'; dat woord wordt alleen gebruikt voor een rivier, een kade of een straat. De grenzen aan de

kop of het eind van Me stonden niet vast. Misschien kwam dat deels doordat het land van An Ha tegenwoordig doorloopt tot aan de huidige Moi-rivier. Daardoor plaatste de samensteller van de *Dong Khanh Du Dia Chi* [De beschrijvende geografie van koning Dong Khanh] het dorpje An Ho en het district Ninh Duy in de buurt van de samenstroming bij Quy Cao en de rivier de Do Me op de kaart van het kanton Tien Minh, of het district Duy Ninh dichtbij het district Dai Cong op de kaart van prefectuur Nam Sach.⁶

Men kan zich voorstellen dat 'Do Me' op de eerste plaats een lokale naam was voor dat deel van de rivier de Thai Binh dat tegenwoordig langs de plantage van Quy Cao stroomt, en dat die naam vervolgens langzamerhand algemeen in gebruik kwam voor het gehele stroomafwaartse deel van de Thai Binh in het noorden van het district Tien Lang in Haiphong. Westerlingen die per boot naar Tonkin kwamen, namen deze naam over voor de rivier over en gebruikten hem ook voor het punt waar de schepen en boten naar binnen konden, voor de kade waar zij voor anker gingen én de plaats waar zij verbleven en handel werd gedreven. Dat is de context waarin de naam Domea zijn oorsprong vond. Wellicht komt hij dus oorspronkelijk van de plaatsnaam 'Do Me'.

Volgens de kust-geomorfoloog Tran Duc Thanh lag het dorp Khoi Nghia aan de kop van een oude zanddijk van 4 tot 6 meter hoogte. Binnen de dijk bevond zich vanouds een inham of baai die bijna het gehele gebied van de samenstroming van de Moi en de Thai Binh besloeg: het noorden van de woonplaatsen Tien Tien en Tien Cong, het huidige dorp Dai Cong en het veld Lac in het administratieve dorp Giang Bien in het district Vinh Bao. In het zuiden van Khoi Nghia bevonden zich moerassen en velden die regelmatig onderliepen; dit gebied liep door tot aan de kop van de oude zanddijk die de monding van Thai Binh afsloot, met aan de linkerkant Nam Am en Ngai Nam (district Vinh Bao), en aan de rechterkant Phong Doi en Tien Minh (district Tien Lang). Deze dijk werd door prof. Tran Duc Thanh opgenomen in een stelsel van andere dijken en had een hoogte van 3,3 tot 3,5 meter. Dit gunstige gelegen terrein verleende An Du een bijzondere en belangrijke positie aan de benedenloop van de Tonkin. Op de al genoemde vocaart komt in het gebied Khoi Nghia de plaatsnaam 'Domey' voor, wat volgens ons een andere schrijfwijze van Domea is. William Dampier schreef dat de rivier de Domea op een breedte van 20 gr. en 45 min. lag. Wij hebben vastgesteld dat de Do Me-rivier die bij de oude golf met de Luoc samenkwam en vandaar naar de benedenloop van de Thai Binh stroomde, nabij het noordwesten van Khoi Nghia, exact op een breedte van 20 gr. en 45 min. lag, wat dus precies overeenkomt met de zeventiende-eeuwse beschrijving van William Dampier.

Ter plaatse kan men heden ten dage nabij het dorp An Du nog duidelijke sporen aantreffen van een haven en een handelsinfrastructuur, en van een nederzetting op de oude rivieroever – de rivier is nu gedempt – die doorloopt tot het stadje Tien Lang. De vondsten die in dit voormalige handels- en woongebied zijn gedaan, omvatten de Okkade, de Thap Giang-kade,⁷ de Vang-pagode, de Bac-brug en een stelsel van oude waterbronnen die waarschijnlijk bedoeld waren om schepen te voorzien van vers drinkwater.

De tempel van Hai Dinh, gewijd aan een lid van de Tran-dynastie die heerste van 1225 tot 1400.

Verder zijn er restanten van bouw materiaal gevonden, zoals bakstenen, tegels, pijptegels en bakstenen uit Bat Trang bij Hanoi, en aardewerk uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Dit alles lag verspreid over een oppervlakte van 1 km². De gebruiksvoorwerpen werden gevonden in een laag op ongeveer 2 meter diepte.

Net zoals bij de oude stadjes Hoi An en Pho Hien, stonden de kantoren van waaruit men de schepen controleerde apart op een hoge heuvel op de tegenoverliggende zijde. Dat was de plek die als So Cao werd aangeduid met de plaatsnamen Dong Quan en Cong Phu. In een logboek van het VOC-schip Groll staat vermeld dat de zeelieden een officiële ontvangst kregen in het mandarijnenpaleis Tran Hai. Wij vermoeden dat dit paleis op de plek So Cao lag die als 'Se Cai' werd aangeduid. Op ongeveer 1 kilometer hemelsbreed van de plaats waar de overblijfselen van de straat en de haven zijn aangetroffen, en tegenover de verzilte rivier, stond de Ha Doi-tempel; deze lag in het (administratieve) dorp Tien Thanh in het district Tien Lang, waar Tran Quoc Thanh, een lid van de koninklijke familie Tran, werd vereerd. Dit was de belangrijkste marinebasis van de Tran-dynastie aan de monding van de Thai Binh.⁸ Het was ook de juiste plaats voor een 'pagode', namelijk dicht bij de afmeerplaats en de kaap die op de kaart van de rivier Tonkin in de zeventiende eeuw als 'Domea' staat aangegeven. De plaats waar deze belangrijke pagode stond, is op ook te zien op VOC-kaarten en op de kaart van het district Tien Minh uit de

tijd van koning Dong Khanh die van 1885 tot 1889 regeerde nadat zijn voorganger Ham Nghi zich tegen de Fransen had verzet.

Op grond van al deze documenten, gecombineerd met archeologisch veldwerk zijn er goede redenen om aan te nemen dat het dorp An Ha (of An Du in het administratieve dorp Khoi Nghia, in het district Tien Lang in het huidige Haiphong) niet buiten de plaats lag die 'Domea' werd genoemd. Wij hopen spoedig in de gelegenheid te zijn om, in samenwerking met andere Vietnamese en buitenlandse onderzoekers, een grootschalig onderzoek op deze locatie uit te voeren, met het doel de exacte positie van Domea te bepalen en haar weer haar oude eer te doen toekomen van de belangrijkste internationale grenshaven van het koninkrijk Tonkin in de periode dat het handel dreef op de Chinese Zuidzee.

Vanaf Khoi Nghia volgden wij de oude loop van de rivier, die op de kaart van Dong Khanh en op Frans-koloniale kaarten uit het begin van de twintigste eeuw redelijk correct is aangegeven). De vele archeologische vondsten van restanten van markten, kades, pagodes, gemeenschapshuizen, tempels, handels- en militaire activiteiten, maakten het mogelijk ons een beeld te vormen van het grote belang dat de – nu dode – rivier tussen de veertiende eeuw tot de achttiende eeuw gehad moet hebben. Het laatste deel van de oude rivier dat we onderzocht hebben stroomde door Cong Doi en voegde zich daarna bij de rivier de Do Han (of de huidige Thai Binh-rivier). Stroomafwaarts en ongeveer 500 m van Cong Doi bevond zich het dorp Phong Doi (of Hoa Doi) – de plaats waar de oude zanddijk de monding van de Thai Binh afsloot.

Dichtbij Phong Doi en bij de dijk was een gehucht met de naam Tao Phao (of Tao Phao Tien Trieu), in een gebied van ongeveer 14.400 m², dat tegenwoordig ongeveer 3 m hoger ligt. In dit dorp treft men nog plaatsnamen aan als Cong Don, Ho Don, Truong Ban, Veng Ban, die verwijzen naar overblijfselen van de militaire post Ngai Am of Ngai Huu. Deze post was opgezet om in de tijd van de Le/Mac-koningen de monding van de Thai Binh te verdedigen (verder zijn er nog vele andere Le/Mac-sporen in de omgeving). Aan de andere kant van de rivier de Thai Binh is een restant te zien van de hoge zanddijk waarop de militaire post Ngai Am Ta stond die het Thai Binh-estuarium verdedigde. Tegenwoordig stroomt de Thai Binh langs dit gebied, maar het gedeelte van Cong Doi tot Khoi Nghia, dat door de plaatselijke bevolking de 'Do Han' wordt genoemd, was in ieder geval zeer klein.

De zestiende-eeuwse dichter en filosoof Nguyen Binh Khiem vermeldt in zijn boek over de stèle in de Trung **Ton**-tempel dat de rivier de Tuyet Giang die langs de Han-markt stroomde, en waarover de veerboot van Nguyet voer, slechts een smal watertje was. Later werd dat smalle water een grotere rivier, die de hoofdstroom vormde van de Thai Binh (wij hebben zoals gezegd zijn oude loop gevolgd), totdat hij langzamerhand opdroogde. In 1936 is de rivier de Moi gedregd, waardoor het water van de Luoc naar de Van Uc stroomde. Het gevolg hiervan is dat de rivier zijn vitaliteit weer verloren heeft, zodanig dat deze weer gelijk werd is aan de oude Tuyet Giang, zoals Nguyen Binh Khiem hem meer dan 400 jaar geleden beschreef.

Het huidige gebied So Cao bij Hai Phong waar vroeger Domea lag.

Er is deskundig onderzoek nodig om deze unieke verschijnselen in de monding van de Thai Binh te verklaren, net als Nguyen Binh Khiem deed. Die hoefde echter slechts ‘thuis te zitten en het opkomende en neergaande getij gade te slaan om alles te weten te komen over wat er lang geleden gebeurd was’,⁹ over het ontstaan van de dynastie der Mac met de hoofdstad Duong Kinh met zijn uitzicht op de zee, of over de opkomst en ondergang van Domea.

Dit laatste gegeven is vooral belangrijk voor de geschiedenis van Vietnam in de zeventiende en achttiende eeuw, toen de buitenlandse handel en internationale betrekkingen een bloeiperiode doormaakten. De opkomst en ondergang van Domea is daarnaast van belang voor het begrijpen van de rol van de VOC en de betrekkingen tussen Nederland en Tonkin in die eeuwen. Wij verwachten dat in de nabije toekomst systematisch onderzoek zal worden verricht naar de documenten in de archieven van de VOC en dat het zoeken naar gegevens via geschriften en op basis van orale geschiedenis, evenals met behulp van de archeologische vondsten in Tien Lang, Vinh Bao (Haiphong), Tu Ky en Thanh Ha (Hai Duong), zo diepgaand en volledig mogelijk aangepakt zal worden genomen. Wij zullen daarom beginnen bij de eerste belangrijke grenshaven in Tonkin in de zeventiende en achttiende eeuw. In hun geschiedenis van de mobiliteit, transformatie en ontwikkeling van de monding van de Tonkin-rivier zijn de in dit artikel genoemde plaatsen nauw met elkaar verbonden. Domea dient daarom gezien te worden als de voorloper van de stad Haiphong.

4

De rol van Pho Hien en Domea in het Tonkinese handelsnetwerk

Nguyen Van Kim

Al geruime tijd doet een team van de Nationale Universiteit van Hanoi archeologische opgravingen in Pho Hien en Domea. Om een beter inzicht te verkrijgen in de economische positie die beide plaatsen in het verleden hebben ingenomen in Vietnam, is het van belang om eerst een schets te geven van de natuurlijke en sociaal-economische omstandigheden die het handelsstelsel van Pho Hien, Domea en Tonkin in de zestiende en zeventiende eeuw hebben bevorderd. Eerst zullen we een beeld geven van de plaats die Pho Hien en Domea innamen binnen het handelsnetwerk dat Tonkin met het buitenland verbond. Tot nog toe weet het Vietnamese publiek bitter weinig over Domea. Dankzij het onderzoek dat daarnaar is verricht, is nu bekend dat deze plaatsen zich bevonden op de plek waar de Thai Binh – Luoc en Domea-rivieren bij elkaar samenkwamen: bij de stad Hai Phong in het huidige district Tien Lang. Ook heeft het onderzoek meer gegevens opgeleverd over de ambachtsgilden die zich in vestigingen als Pho Hien en Domea bevonden en de economische activiteiten van de handelshavens ondersteunden.

Het handelssysteem van Dai Viet

De handelshavens van Dai Viet, waarvan zich enkele in Tonkin (Dang Ngoai) bevonden, lagen op een van de belangrijkste routes van het Aziatische handelsnet. In de zestiende en zeventiende eeuw speelden zij een belangrijke rol bij het aanleveren en vervoeren van goederen binnen een regionaal economisch netwerk. Na de grote ontdekkingen van de vijftiende eeuw ontstond er een wereldwijd handelsstelsel dat het Oosten verbond met het Westen. Voor het eerst in de geschiedenis waren westerse koopvaardij schepen in staat Aziatische landen te bereiken.¹

Het verschijnen van westerse koopvaardij schepen in Aziatische wateren in de zestiende en zeventiende eeuw zorgde voor ingrijpende veranderingen in de economische en culturele betrekkingen tussen de landen uit de regio en leidde ertoe dat de economie van Azië deel ging uitmaken van het mondiale economische systeem. Gebruikmakend van allerlei veranderingen in het Aziatische handelsstelsel, begonnen kooplui uit China, Japan, Siam, Patani en Java deel te nemen aan de handelsactiviteiten in de regio.

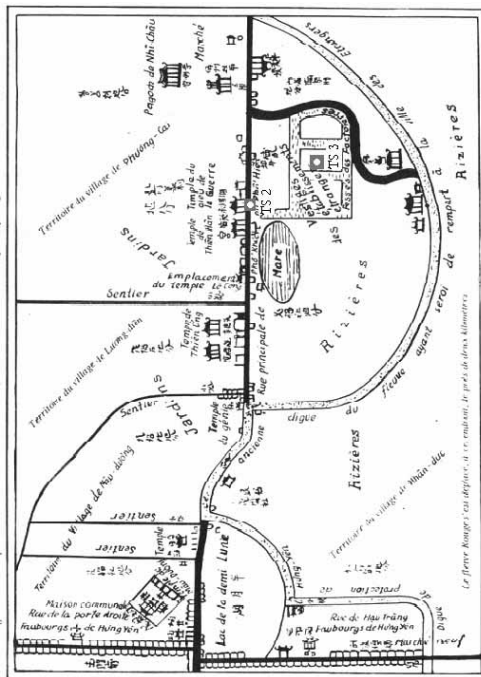
Vietnams lange kustlijn liep van oudsher langst de belangrijkste routes van het Aziatische maritieme handelsnet. De contacten met het buitenland kregen daardoor zeer sterke impulsen van buitenaf, vooral vanuit de Zuid-Chinese economische regio. Deze buitenlandse handelsactiviteiten hadden echter ook ingrijpende sociale gevolgen voor een aanzienlijk aantal landen.

In de zeventiende eeuw voerden de feodale Le-Trinh-machthebbers in het noorden een betrekkelijk gunstig beleid dat erop gericht was de binnenlandse productie te bevorderen en de handel met andere landen te ontwikkelen. Beschutte handelshavens als Thang Long, Pho Hien en Domea in Tonkin (Dang Ngoai) en Thanh Ha (Hoi An) in Cochinchina (Dang Trong) verschaften niet alleen goederen en vers water aan talrijke Chinese koopvaardij-schepen, maar ontvingen ook schepen uit andere Aziatische landen en uit Europa. Nooit eerder in haar lange geschiedenis is de buitenlandse handel van Vietnam zo bloeiend geweest als in deze periode. Die bloeiende handel zorgde ervoor dat het land diplomatieke en culturele betrekkingen met westerse mogendheden kon opbouwen.

Pho Hien en Domea, die deel uitmaakten van het stelsel van handelshavens in het noorden, groeiden in de zeventiende eeuw, samen met Thang Long, uit tot belangrijke rivierhavens. Kooplieden uit verschillende Aziatische landen, maar ook westerse landen zoals Portugal, Nederland en Groot-Brittannië, kwamen hier om handelsfaciliteiten op te zetten en zaken te doen.

Pho Hien lag slechts op 50 kilometer van de hoofdstad, twee dagen stroomopwaarts per boot de Rode Rivier op. In de zestiende en zeventiende eeuw groeide het uit tot een heuse havenstad, in nauwe samenhang met Thang Long, met het stelsel van zee- en rivierhavens in zijn geheel en met in de regio bekende nijverheidsdorpen. Echter, vanwege het door de Le-Trinh-heersers uitgesproken verbod op handel met het vijandige Dang Trong (Cochinchina) alsmede door natuurlijke factoren kon slechts een beperkt aantal van de buitenlandse koopvaardij-schepen die in die periode in het noorden aankwamen, verder zeilen dan Pho Hien. Dat maakt het zeer plausibel dat in veel gevallen waar in westerse historische documenten de naam 'Tonkin' gebruikt wordt, in feite Pho Hien bedoeld is.

In zijn bloeitijd waren er in het stadje Pho Hien straten en gilden, markten, buitenlandse factorijen en militaire en koninklijke controleposten, zoals het kantoor van het Departement van de Mandarijnen. Om die reden is Pho Hien zeer wel als een havenstad te beschouwen.² Pho Hien en andere rivierhavens werden sterk beïnvloed door de sociale en economische veranderingen in het land en door de welvaart van Thang Long, maar ook door de veranderende internationale economische situatie. Deze plaatsen ontvingen vooral impulsen vanuit de maritieme handel, die toen op de toppen van zijn bloei was. In diezelfde periode werd Domea een overslaghaven, wat erop neerkwam dat de schepen van de Nedrelandse VOC en de Engelse East India Company (EIC) in veel gevallen daar hun goederen moesten overladen in kleinere Vietnamese boten, die ze vervolgens verder vervoerden naar de markten van Hien en Thang Long.³

Plattegrond van Pho Hien met in rood de plek waar Portugezen en Nederlanders hun kantoren en opslagplaatsen hadden. Ernaast stond een pagode gewijd aan de god van de oorlog.

In de zestiende en zeventiende eeuw ontstond er een groot aantal havensteden in Zuidoost-Azië die een hoog niveau van welvaart bereikten. Ze ontwikkelden zich als gevolg van de dramatische integratie in de regionale en interregionale economische netwerken. De belangrijkste activiteit van deze havensteden was van economische aard, wat een nieuwe ontwikkeling was in de stedelijke gebieden van Zuidoost-Azië. De aard en functie van deze havenstadjes verschilden sterk van die van het traditionele type stad, dat gekenmerkt werd door 'oosterse' vormen van bestuur en beleid. Pho Hien en Domea ondergingen dezelfde verandering en werden typische havens voor de buitenlandse handel in Tonkin. Tegelijkertijd vervulden deze stadjes ook een zekere bewakingsfunctie door de aanwezigheid van voorposten van de landinwaarts gelegen stad Thang Long (het huidige Hanoi).⁴

Net zoals dat het geval was in de overgrote meerderheid van de Vietnamese steden in die tijd, waren de huizen van Pho Hien eenvoudig gebouwd. Volgens de Engelse zeevaarder William Dampier telde Pho Hien in 1688 tweeduizend huizen. Het eerste hoofdkantoor van de EIC bestond uit een klein huis met een rieten dak. Daarna werden er een aantal bakstenen gebouwen neergezet, zoals de hoofdkantoren van de VOC en de EIC, twee residenties van Franse bisschoppen en woonhuizen van Chinese kooplieden. In hofkronieken, zoals de *Dai Nam nhät thong chi*, staat hierover vermeld: ‘De hogere en lagere

Bac Hoa [Noord-China]-straat lagen aan de zuidwestkant van het district Kim Dong. Onder de Le-dynastie waren het kustdorp Lai Trieu [Van Lai Trieu] en het Hien Nam-paleis hier gelegen. De huizen in deze twee straten waren gemaakt van tegels die op omgedraaide kommen leken; hier kwamen de Chinezen bijeen om te handelen. Er was ook een Chinese Nam Hoa [Zuid-China]-straat tegenover een Bac Hoa [Noord-China]-straat'.⁵ De Vietnamezen noemden de straten waar de Chinezen woonden Pho Khach: de bakstenen straten.

De Le-Trinh-autoriteiten zonden grote aantallen ambtenaren naar Pho Hien om de veiligheid te bewaren en het handelsverkeer in goede banen te leiden, en vestigden er zelfs een militaire post. Gedurende de Vroege Le-periode (980-1009) en de Le-Trinh-periode (1533-1788) was ook het hoofdkantoor van de stad Son Nam in Pho Hien gevestigd. Vanuit het oogpunt van veiligheid was Pho Hien daarom het belangrijkste controlepunt voor Thang Long, waar het buitenlandse handelsverkeer werd geregeld en men ook een zekere ervaring had om, namens de autoriteiten van Tonkin, zaken te doen met buitenlanders. Domea was een soort voorhaven van Pho Hien en had als functie goederen te reguleren en te distribueren, en om toezicht te houden op het gebied rondom de riviermonding. Anderzijds kon Domea onafhankelijk handelsactiviteiten met Pho Hien en Cacho ontplooiën. Het was daarom niet makkelijk voor Domea om zich tot een echte stad of haven te ontwikkelen. Er zijn echter archeologische en etnologische aanwijzingen gevonden dat Domea al vanaf de veertiende eeuw en tot ver in de achttiende eeuw een betrekkelijk hoog ontwikkeld gebied was.

Japanse shuin-sen en Chinese jonken in het Tonkinese handelsgebied⁶

Het is waarschijnlijk dat er in het begin van de vijftiende eeuw veel Japanse koopvaardij-schepen uit het koninkrijk Ryukyu (het huidige Okinawa) naar Dai Viet kwamen om er handel te drijven. Dat is althans op te maken uit de brief die de koning van Ryukyu in 1509 naar koning Le Uy Muc zond.⁷ De Japanse markt had aan het eind van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw grote hoeveelheden zijde nodig. Echter, de Ming- en de Qing-vorsten hadden de handel overzee zee verboden. Omdat men begreep welke voordelen handel kon brengen, besloot het Edo-shogunaat, toen het in 1600 aan de macht kwam, koopvaardij-schepen naar Zuidoost-Azië te sturen om zijde, specerijen en porselein in Japan te importeren.⁸ Na eerst handelsbetrekkingen te hebben aangeknoopt met havens in Thanh Hoa, Nghe An en Ha Tinh, gaven de koopvaardij-schepen uit China, Japan en Siam in de Shuin-sen-periode (1592-1639) er vooral de voorkeur aan om havens aan te doen in Tonkin (Dang Ngoai). Deze verplaatsing van de economische activiteit heeft veel bijgedragen aan de welvaart van de stadshavens en de Rode Rivierdelta.

In zijn *A History of the Tonkin Kingdom* vermeldde de Franse priester Alexandre de Rhodes dat er vóór 1627 veel Japanners in het noorden van Vietnam verschenen om er handel te drijven: 'Er kwamen zelfs buitenlandse handelaren uit Japan en China om te

handelen in zijde en adelaarshout. De Chinezen handelden verder in porselein, bloemen en consumptie- en luxeartikelen. De Japanners brachten meestal veel zilver mee om zijde te kopen en verkochten zwaarden en andere wapens.⁹

Na het eerste conflict tussen de Trinh en de Nguyen in 1627 liet de Nguyen-heerser de Japanse zakenlieden weten – onder wie Chaya Shinrokuro, die nauwe banden had met de Edo machthebbers – dat zij geen schepen meer naar Tonkin konden zenden om er handel te drijven. Een andere belangrijke tussenpersoon was de Japanner Wada Rizaemon, die aanvankelijk voor de Nguyen en later voor de Trinh's werkte, en met wie Karel Hartsinck in 1637 te maken kreeg. De Nguyen vreesden dat de militaire macht van de Trinh-heerser te zeer zou toenemen als deze wapens, zwavel, salpeter en koper zouden krijgen van buitenlandse handelaren, onder wie Japanners. Maar omdat zij het evenwicht in hun buitenlandse betrekkingen wilden bewaren en hun economische belangen niet wilden schaden, mochten de Japanse kooplieden wel handel blijven drijven met Tonkin.

Onder het stelsel van Rode Zegelvergunningen (*shuinjo*) zeilden Japanse schepen naar achttien bestemmingen, voornamelijk landen in Zuidoost-Azië. Tussen 1604 en 1635 arriveerden er in totaal 356 van deze schepen in Zuidoost-Azië en Taiwan. Daarvan bereikten er 87 het zuiden van Vietnam, 56 Siam en een even groot aantal Luzon in de Filippijnen, 44 Cambodja en 37 Tonkin.¹⁰ Na 1635, toen het niet meer mogelijk was om goederen mee terug te nemen naar Nagasaki of naar andere havens in Zuidoost-Azië, moest Wada Rizaemon Hollandse kooplieden om hulp vragen. In 1661 vervoerde een Nederlands schip 14.000 Japanse zilveren munten naar diens familie in het noorden. Wada wilde greep krijgen op de omloop van Japanse munten in Tonkin, maar de Trinh-heerser duldde geen bemoeienis van buitenlandse handelaren met zijn binnenlandse economie.

Ondanks het feit dat er een groot aantal Japanse schepen op Thang Long, Pho Hien en wellicht ook naar Domea voer om er handel te drijven, resulteerde dit niet in de vestiging van een Japanse kolonie (*Nihon machi*) in deze plaatsen. Wel hielden zich in sommige plekken in Pho Hien redelijk grote concentraties Japanners op. Sommige onderzoekers menen dat dit oorspronkelijk Japanse vestigingen geweest kunnen zijn. Uit vrees voor de zogenaamde *sakoku*- of afsluitingspolitiek die bepaalde religieuze praktijken verbood, waren sommige Japanse katholieken naar Tonkin uitgeweken. Anderen werkten daar als onderhandelaar of tolk; zij speelden een rol bij zakelijke transacties en hielpen bij het leggen van contacten tussen buitenlandse kooplui en Vietnamezen.

In de Tokugawa tijd (vanaf 1639) sloot Japan zich voor de buitenwereld. Als gevolg daarvan konden Japanners niet langer direct handeldrijven met Dai Viet en werden de Nederlanders die beperkt op het eiland Deshima verbleven, de belangrijkste tussenpersonen. Vele onderzoekers hebben daarom gemeend dat er in 1639 een einde kwam aan de Vietnamees-Japanse betrekkingen. Het handelsverkeer tussen Japan en Tonkin ging echter in een indirecte vorm door via de activiteiten van de Hollanders en Chinezen. Het vervoer van ruwe zijde, zijden stoffen, specerijen, aardewerk, hout en landbouwproducten naar Japan vond nog steeds doorgang. Aan de andere kant hadden de westerse en

Chineze handelaren in Taiwan en Zuidoost-Azië een hoop problemen met de directe handel op China vanwege het embargo op zeehandel van de Ming (1368-1644) en de Ching (1644-1911). Terwijl de betrekkingen tussen China en Japan officieel verbroken waren, moesten zij naar plaatsen als Domea, Pho Hien, Thang Long komen om zijde, aardewerk en andere producten te kopen voor de Japanse en overige markten. De overzeese Chinezen vormden de belangrijkste kracht achter het bijeenbrengen en vervoeren van goederen van de binnenlandse markt naar andere landen. Tussen 1647 en 1720, voeren er 266 overzeese Chinese koopvaardijschepen van Dai Viet naar Japan.

De zijde die geëxporteerd werd door Tonkin was voornamelijk geproduceerd in het land zelf. Tonkin importeerde echter een nog grotere hoeveelheid zijde uit China om de buitenlandse handelsschepen te voorzien van voorraden, maar ook om zijde van hoge kwaliteit te kunnen leveren. Deze extra hoeveelheid importzijde kwam van de Chinese handelaars in het zuiden van China, zoals ik elders in detail heb aangetoond op basis van gegevens van Nagazumi Yoko.¹¹

Chinezen waren de eerste buitenlanders die zich in Tonkin vestigden en er handel dreven. Ze speelden er niet alleen een belangrijke economische rol, maar ook een sociale rol van gewicht, want ze onderhielden nauwe contacten met de kring van de kooplieden, de plaatselijke bevolking en de ambachtsdorpen, zowel via officiële als niet-officiële kanalen. Samen met kooplieden uit Nederland en enkele andere westerse landen vormden Chinezen een actief onderdeel van het maritieme handelsstelsel in Azië, met name in de economische driehoek die gevormd werd door China, Japan en Zuidoost-Azië. Ondanks de moeilijkheden in het moederland China handhaafden zij hun handel in Tonkin. Dit was mogelijk omdat zij in staat waren een aandeel in de regionale markt te veroveren en een goed inzicht hadden in de economische en politieke situatie. De zeevaarder William Dampier observeerde in 1688: 'Er woonden veel Chinezen in Pho Hien. Hun belangrijkste producten waren ruwe zijde en bewerkte zijde.'¹² In het handelsseizoen lagen er lange rijen Chinese boten in de rivier in Pho Hien. Bij de concurrentiestrijd tussen verschillende groepen buitenlandse kooplieden op de Tonkinese markt kwamen de Chinezen altijd als winnaar naar voren. In een brief van de Engelse factorij in Pho Hien (1672-1683), die op 29 januari 1677 werd verzonden aan de Engelse East India Company, werd in duidelijke taal gesteld: 'De zijde in Tonkin is dit jaar duurder omdat er vier Chinese schepen gekomen zijn die alles opgekocht hebben om het in Japan te verkopen.'

Toen zich in 1682 een ernstige hongersnood voordeed in Tonkin voerden tweehonderd Chinese schepen rijst aan om deze in Pho Hien te verkopen. In 1687 brachten zeven schepen uit Guangzhou, Macao en Taiwan Chinese medicijnen en suiker naar Tonkin. Chinese kooplieden waren de drijvende kracht achter het bijeenbrengen en vervoeren van lokaal geproduceerde goederen en in de export ervan naar Japan. Tussen 1647 en 1720 vertrokken er 266 schepen van Chinese kooplieden vanuit Dai Viet naar Japan.

Naast zijde waren ook aardewerk en porselein belangrijke exportartikelen in Tonkin. Chinees aardewerk, met name uit de ovens van Jingdezhen, was altijd zeer gewild

geweest op de Europese markten, maar vanwege de politieke chaos in China, voornamelijk veroorzaakt door de machtswisseling van de Ming- naar de Qing-dynastie (1644), maakten verscheidene ambachtelijk industrieën – waaronder de aardewerksector – een diepe recessie door. Ten gevolge daarvan werd de regionale markt spoedig gedomineerd door Vietnamese en Japans aardewerk.

In 1647 exporteerde Japan voor het eerst aardewerk naar het buitenland. Het is meer dan waarschijnlijk dat een deel van die eerste lading naar Tonkin werd geëxporteerd. Na die eerste zending werd – vanaf 1650 en vooral na 1661 – Japans Hizen-aardewerk in grotere hoeveelheden naar Zuidoost-Azië en de wereldmarkten geëxporteerd. Het grootste deel hiervan werd vervoerd op schepen van Chinese en Nederlandse kooplieden. De Nederlanders penetreerden de Tonkinese markt als onderdeel van het plan van de *voc* om een machtspositie in deze potentiële markt te verkrijgen. Zo gauw de *sakoku*-politiek werd afgekondigd, maakte Nederland daar gebruik van door koopvaardischepen naar Pho Hien en Thang Long te sturen om zijde en aardewerk in te voeren. De bedoeling was om die dan door te verkopen aan Japan of aan Zuidoost-Aziatische havensteden. De aankomst van het schip de *Grol* in 1637 was het begin van een lange serie contacten die Nederlandse schepen onderhielden met het noorden van Vietnam.¹³ Ondanks de beperkingen van de *sakoku*-politiek, bleven Nederland en bepaalde Aziatische landen naar Japan komen om er handel mee te drijven. Dankzij de activiteiten van deze tussenhandelaars werden de economische betrekkingen tussen Tonkin en Japan niet verbroken.

De Le-Trinh-autoriteiten hadden goed in de gaten hoe sterk het economische en militaire potentieel van de Hollanders was. Daarom verleenden ze de Hollanders een zeker voordeel en schiepen zij goede voorwaarden voor hen om buitenlandse handelsrelaties aan te knopen; op basis daarvan konden zijzelf dan moderne westerse wapens importeren.

Het is duidelijk dat het opzetten van een tweede Hollandse handelsbasis in Thang Long in 1644 de handel tussen Tonkin en Nederland verder deed groeien. Dertien jaar lang, van 1641 tot 1654, kwam 51% van de hoeveelheid zijde die door de *voc* werd geïmporteerd in Japan (met een tegenwaarde van 3.538.000 gulden) uit Tonkin. Men kan stellen dat 'de periode van 1641 tot 1654 een gouden tijd was voor de *voc*, omdat zij toen zeer goedkoop zijde kon kopen in Tonkin, die vervolgens met een goede winstmarge werd verkocht in Japan. De *voc* maakte doorgaans 250% of meer winst op deze handel. Van 1636 tot 1668 was de gemiddelde winst voor de *voc* in de zijdehandel 119% [voor zijde] uit China, 183% [voor zijde] uit Bengal en 186% [voor zijde] uit Tonkin, omdat de zijdeprijs daar laag was.'¹⁴ Tussen 1650 en 1660 zetten de Hollanders hun betrekkingen met Tonkin voort vanwege de handelswinsten, ook al ging dat gepaard met een hoop moeilijkheden.¹⁵ De Japanse markt had grote hoeveelheden geïmporteerde zijde nodig. De handel in ruwe zijde uit Tonkin was voor de Hollanders een belangrijke reden om hun betrekkingen met Japan, alsook de activiteiten van de *voc* in het handelssysteem ter zee in Azië, aan te houden.

Een reconstructie van Pho Hien en Domea op basis van recente archeologische vondsten

Het tot nu toe ondernomen archeologische onderzoek in Pho Hien en Domea is bescheiden in vergelijking met dat in Hoi An. Gedurende de laatste drie decennia is er een aantal onderzoeken en opgravingen ter plekke uitgevoerd, waarbij geomorfologische ontwikkelingen in de lagere zone van de delta zijn vergeleken met historische documenten. De loop van de Rode Rivier heeft in de laatste drie eeuwen grote veranderingen ondergaan, wat het bepalen van de centrale plaats en de kades van de voormalige handelshavens van Pho Hien en Domea bemoeilijkt.

De handel met Tonkin hing samen met de wisseling van de moessons. Zo duurde het 'handelsseizoen' als gevolg van de noordermoesson van november tot april. In die periode was er grote activiteit van handelaren die goederen kochten en bijeenbrachten, terwijl ze op de zuidermoesson wachtten. Maar wanneer het seizoen vroeger begon, daalde het waterpeil van de Rode Rivier met zo'n 20 à 30%, terwijl in het natte seizoen de rivierbedding ten gevolge van regen en overstromingen sterk aan veranderingen onderhevig was.¹⁶ Dat was het grote nadeel van het stelsel van de rivierhavens in Tonkin.

Er waren twee zeeroutes om het achterland, waar die havens lagen, te bereiken. De al eerder genoemde William Dampier merkte op dat de monding van de Thai Binh-rivier dieper en breder was dan de Rokbo of Day, die verder naar het zuiden lag en via welke de Nederlands-Vietnamese handelaar en schrijver Samuel Baron was gevaren. Volgens Dampier was de Domea-rivier genoemd naar 'het eerste stadje van enige betekenis dat ik op haar oever zag'. Hij vervolgt met de mededeling dat de 'mondung van de rivier op een breedte van 20.45 ligt. Zij stroomt 20 zeemijlen ten noordoosten van Rokbo (de monding van de Day) in de zee uit. (...). Domea is de waterweg via welke de meeste Europese schepen binnenlopen, vanwege haar diepte (...).¹⁷

Ongeveer 5 of 6 mijl stroomopwaarts van de monding bevond zich een dichtbebouwde nederzetting met meer dan honderd huizen. In deze plaats, die eveneens Domea genoemd werd, gingen de Hollandse schepen meestal voor anker. Schepen uit andere westerse landen, zoals Portugal en Engeland, voeren ook via deze rivier die Pho Hien met Thang Long verbond, naar binnen. Engelse schepen gingen altijd drie mijlen stroomopwaarts van Domea voor anker. Op basis van oude kaarten en historische bronnen kunnen wij bevestigen dat de zeeroute van de koopvaardijsschepen van de Zuid-Chinese Zee naar Domea, en vandaar naar Pho Hien, in die tijd de rivier de Thai Binh (of Lau Khe) was; deze was via de Luoc-rivier verbonden was met de Rode Rivier. Derhalve was de monding van Domea tevens de monding van de Thai Binh en lag de oude vestiging Domea hoogstwaarschijnlijk op de plaats waar deze samenstroomden. Dit was de belangrijkste rivierroute via welke de grote economische centra en steden in Tonkin voorzien werden van goederen.

Sinds 1972 hebben Vietnamese archeologen er opgravingen verricht. In 1989 ontdekten zij, bij het stadje dat tegenwoordig Hung Yen heet, op een diepte van 60 cm een aardewerken oven met een wand van 50 cm dikte, alsmede vrij grote kommen en borden die gemaakt waren met een speciale techniek. Bij verder onderzoek ontdekten zij ook vele stapels zeventiende-eeuwse rijstkommen. Op grond hiervan kunnen we stellen dat dit de plaats moet zijn geweest waar het ambachtelijke aardewerk van Pho Hien werd geproduceerd.¹⁸

Tijdens het internationale seminar over Pho Hien in 1992 gaf het Museum van de provincie Hai Hung een overzicht van de vele vondsten die men in Pho Hien en omgeving had gedaan.¹⁹ De opgravingen in het centrum van de oude haven brachten ook aan het licht dat daar een hoge dichtheid van religieuze en culturele monumenten was geweest. Ondanks de vele veranderingen sindsdien, kan op basis daarvan gesteld worden dat Pho Hien ooit erg welvarend is geweest. Ook is er gezocht naar sporen van winkelstraten en van gebouwen die dienstgedaan hebben als woon- en werkruimten van westerlingen. Op plekken als Ben Da, de belangrijkste handelskade, en het gebied van Hien Ha waren de westerse handelsfirma's gevestigd, waaronder de Hollandse. In de negentiende eeuw was dit gebied met veel buitenlandse bedrijven nog redelijk intact. Vanwege ingrijpende ecologische veranderingen, alsook het feit dat er een grote dijk over een deel van deze overblijfselen is aangelegd, raakte het gebied waar de handelsfirma's gevestigd waren in onbruik. Op twee plaatsen in Pho Hien, in de buurt van de voormalige handelsposten, is een grote hoeveelheid Chinees (Qing-dynastie) en Vietnamees (Le-dynastie) aardewerk gevonden. Opmerkelijk is dat met de vondst hiervan ook sporen van zeventiende- en achttiende-eeuwse architectuur zijn gevonden.

In februari 2002 hebben Vietnamese en Japanse archeologen opgravingen verricht op andere plekken rondom Hung Yen, met name in het gebied waar men, op grond van oude kaarten, de Hollandse loge vermoedde. Op minstens twee locaties trof men ook aardewerk aan uit de vijftiende en zestiende eeuw. Het is nodig in de nabije toekomst verder onderzoek te doen om te kunnen vaststellen of het om handelswaar gaat waarvoor westerlingen zich interesseerden. Aangezien de meeste vondsten aardewerk betreft dat gebakken is in ovens die operationeel waren in de zeventiende en achttiende eeuw, moet het grotendeels afkomstig zijn uit Canh Duc Tran, de Vietnamese naam voor het westen van China, en uit Guangdong in het zuiden van China; aardewerk uit die laatstgenoemde streek was toen erg in trek bij overzeese Chinezen. Tot nog toe is er weinig onderzoek verricht naar specifiek in Vietnam gevonden buitenlands aardewerk, met uitzondering van dat uit China. Volgens sommige onderzoekers dat Tonkin ook een groot im- en exportcentrum van aardewerk was. Verder was het moeilijk Japans aardewerk in Vietnam te importeren vanwege de hoge prijs.²⁰ Ook het feit dat er ovens zijn gevonden, doet ons concluderen dat er in de zeventiende en achttiende eeuw dorpen in Pho Hien waren die zich toededen op de productie van aardewerken en terracotta voorwerpen.

Dichter bij de rivierhaven van Domea hebben archeologen allerlei soorten handelsoBJECTEN, sporen van gebouwen, geografische locaties en verwijzingen naar oude plaatsnamen gevonden, alsmede grote hoeveelheden zestiende- en zeventiende-eeuwse (en zelfs vijftiende-eeuwse) bakstenen, dakpannen, tegels en al dan niet geglazuurd aardewerk en terracotta. De ovens afkomstig uit An Do, in de buurt waarvan de meeste voorwerpen zijn gevonden, produceerden aardewerk voor eigen binnenlands gebruik én voor de export. Er werd zelfs een kom met oude Siamese inscripties aangetroffen, waarvan de exacte datering nog moet worden vastgesteld door Thaise specialisten. De vondst van Vietnamese aardewerk dat ook in Japan is aangetroffen, doet vermoeden dat dit type aardewerk exclusief bestemd was voor de export van aromatische kruiden, honing en suiker naar Japan.²¹ In het huidige Japan is dit 'Vietnamese aardewerk' met zijn eenvoudige vormgeving erg in trek bij liefhebbers van bloemsierkunst (Ikebana) en theeceremonies (Chado).

Dat er belangrijke gebouwen gestaan hebben, is nog niet vastgesteld, maar de grote hoeveelheden dakpannen en tegels die er zijn aangetroffen, waarvan sommige zelfs dateren uit de dertiende eeuw, wijzen erop dat hier eeuwen geleden een nederzetting is geweest die verband hield met de functie van Domea als rivierhaven. Ook het feit dat zich belangrijke pagodes en tempels in deze regio bevinden, is een aanwijzing dat Domea als toegangspoort tot de delta heeft gefungeerd.

Op grond van deze resultaten hebben medewerkers van de geschiedenisfaculteit plus een aantal kandidaats- en doctoraalstudenten in de periode 2003-2006 hun veldwerk uitgebreid. De voornaamste reden om dit te doen was de stellige overtuiging dat de rivierhaven Domea een groot gebied langs het riviernetwerk van de Thai Binh besloeg, met inbegrip van vele, voor schepen goed bereikbare kades waar voor anker kon worden gegaan om im- en exporthandel te drijven in aardewerk en andere handelswaar. In dat geval zouden ook het dorp An Do en de gemeenschap Khoi Nghia deel van dit havenstelsel uitgemaakt kunnen hebben. Om hier duidelijk over te krijgen, is het noodzakelijk een overzicht van het hele gebied te hebben en meer concreet onderzoek op andere plaatsen te doen, allereerst daar waar de Thai Binh en de Luoc rivier samen komen met de Do Mi op de reeds bevestigde coördinaat 20 gr. 45 min. 52 sec. Deze plek ligt op ongeveer 3 kilometer ten noorden van An Do.

In het kader van het voorgenomen bezoek van de Nederlandse consul-generaal in april 2006, ben ik in 2005 opnieuw naar Haiphong gegaan om twee dorpen te bezoeken, te weten Dai Thang en Tien Cuong in het district Tien Lang, en dan vooral naar de plek die door de plaatselijke bewoners de Do Mi-werf wordt genoemd. De rivier de Do Mi is nu gedempt, waardoor er dus geen boten meer door kunnen, maar de vroegere loop ervan is nog redelijk goed te traceren. Ter plekke bleek ook dat de namen van het gebied Ben Do (de Mi-kade) en van andere plaatsnamen, zoals Vuon Quan (in het dorp Tram Khe), Ao Don, Vuon Don en Ao Trao (in het dorp Nhue Dong) verwezen naar de nabijheid van de rivier de Do Mi. In het veld van Nhue Dong was een heuvel waarop watermeloen, sla, koolrapen en kool werden verbouwd. Volgens de 80-jarige Vu Van Sa uit het dorp Tram

Vu Van Sa op tachtigjarige leeftijd (links) uit het dorp Tram Khe in gesprek met de historicus Phan Huy Le.

Khe, die een goede kennis van de plaatselijke geschiedenis bezit, liep de Thien Ly-route langs de rivier. Het moge duidelijk zijn dat deze plaatsnamen van belang zijn voor het onderzoek. De plaatselijke bewoners vermoeden ook dat Tram Khe en Nhue Dong ooit zeer welvarend zijn geweest, omdat ze nabij de rivier de Mi lagen. Zo herinneren zij zich nog de regel uit een volksgedicht: 'Kom naar Dai Cong om een mooie echtgenote te vinden; trouw met een man in Tram Khe als je van feesten houdt.'²²

Het dorp Giang Khau ligt dichtbij Nhue Dong. In het gemeenschapshuis van dit dorp staan een aantal waardevolle stèles die uit de zeventiende en achttiende eeuw dateren. Bovendien bevonden zich in dit dorp, volgens een paar ouderen, ook een aantal graven van buitenlanders, die 'Ma Phien' en 'Ma Ngo' genoemd werden. 'Ma Phien' zullen de graven van westerlingen zijn geweest en 'Ma Ngo' de graven van Chinezen. Tussen Van Tram Khe en de plaats waar de rivieren samenkamen, lag het dorp Dai Cong in de gemeenschap Tien Cuong, waar de plaatsnaam Dai Do of Ben Do Lon voorkomt. De bewoners van Dai Cong stonden bekend om hun bedrevenheid in de tuinbouw. Volgens enkele ouderen was Dai Do de belangrijkste kade voor het goederenvervoer. In het verleden liep daar de 'Dai Do-sstraat'. Dit was mogelijkwerwijs de weg langs de rivier waarnaar ook William Dampier in zijn geschriften verwijst. Er wonen nog enkele families met een Chinese oorsprong, zoals de Uong en de Dang, hetgeen op een connectie met een handelsverleden met China

zou kunnen wijzen. Verder troffen we er opvallende plaatsnamen aan die verwijzingen inhouden naar een groot gebouw of een paleis van waaruit het gebied gemakkelijk te overzien was. In het dorp Lac staat op de oever van de rivier een grote tempel waar een hoge beambte uit de Tran-dynastie vereerd wordt om zijn rol in het verzet tegen de Mongolen in de dertiende eeuw. Dit betreft zeer waarschijnlijk de plaats die op een Europese kaart is aangeduid als pagode met het teken van een anker.

Hoewel er nog geen serieuze opgravingen hebben plaatsgevonden, is er wel een groot aantal waardevolle voorwerpen bijeengebracht die afkomstig zijn uit het gebied van de samenstroming bij Domea. Daar waar vroeger de Do Mi liep, hebben we veel zestiende- en zeventiende-eeuws Vietnamees en Chinees aardewerk, geglazuurde terracotta en keramiek aangetroffen. Daaronder bevonden zich talrijke voorwerpen in de Chinese Chu Dau-stijl. De aanwezigheid van Chinees keramiek en aardewerk is opmerkelijk. Uiteraard is het niet mogelijk om, louter op basis van aangetroffen keramiek en aardewerk, een duidelijke relatie te leggen met een handelshaven, laat staan de voormalige functie van Domea als centrale rivierhaven te bestempelen. Daarvoor zijn meer archeologische vondsten en interdisciplinair onderzoek nodig, en hetzelfde geldt voor het vaststellen van de historische plaatsnamen. Toch durven wij nu al te stellen, op basis van de grote concentratie oude plaatsnamen en sporen van handelsactiviteiten in de grond, dat Domea in het verleden beslist een belangrijke functie als handelscentrum en rivierhaven heeft gehad. Volgens Japanse, Nederlandse en Vietnamese experts is alleen al de aanwezigheid van geëxporteerd Chinees keramiek en aardewerk, en van Vietnamees aardewerk en geglazuurde terracotta op die plaatsen een belangrijke aanwijzing dat het oude samenvloeiingsgebied Do Mi een internationaal karakter heeft gehad. Het Vietnamees-Nederlandse samenwerkingsprogramma opent perspectieven om hernieuwd onderzoek te doen naar het gebied rond de monding van de Thai Binh, dat in de zestiende en zeventiende eeuw zo'n belangrijke rol speelde in het netwerk van de binnen- en buitenlandse handel.

Conclusies

In de loop van twee eeuwen groeide Pho Hien, samen met Thang Long en een paar andere havenstadjes, uit van niets tot een groot economisch centrum, ofwel een 'klein Trang An' in Tonkin. In feite vormden Thang Long/Pho Hien en Domea een handelsnetwerk in Tonkin. De buitenlandse handel droeg ertoe bij dat het sociale en economische leven van Tonkin een nieuw gezicht kreeg. Sommige havenstadjes waren in hun bloeiperiode niet alleen centra van binnenlandse handel, maar ook de belangrijkste toegangswegen tot de internationale handel van Dai Viet. Naast de stuwende krachten van binnenuit was ook de ontwikkeling van de Aziatische handel ter zee een objectieve factor die de activiteiten van de economische zone van de Rode Rivier-delta deed groeien en de regio nieuwe vitaliteit gaf.

De koopkracht van de internationale markt zorgde ervoor dat de voor de binnenlandse markt en regionaal gebruik geproduceerde goederen veranderden in exportgoederen. De vraag vanuit binnen- en buitenland naar deze producten werkte ook stimulerend en schiep een basis waarop vele sectoren zich konden ontwikkelen.

Na ongeveer een eeuw van welvaart, in de tweede helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw, begonnen de economische activiteiten om verschillende redenen terug te lopen. Daarbij speelden onder andere, naast politieke elementen, veranderingen in de regionale en internationale economische context een grote rol: zij leidden tot een crisis in het Aziatische handelsstelsel en van de Vietnamese handelsstadjes.

De betrekkingen in de achttiende eeuw

Bijna een eeuw nadat de laatste Nederlanders Quinam hadden verlaten, deed in 1749 opnieuw een Nederlands VOC-schip de haven van Hoi An aan, dit keer omdat het havenstadje gunstig leek te liggen als handelspost op de rechtstreekse vaart tussen de Coromandel en China.²³ De mogelijkheid om goedkope suiker voor de VOC-vestiging Surat te verwerven en in één adem de Franse Compagnie des Indes Orientales dwars te zitten, leken de regering in Batavia aantrekkelijke voorwaarden om een nieuwe poging handelsrelaties met Quinam aan te gaan. Het idee was afkomstig van een Schotse particuliere zakenman die in 1747 schipbreuk had geleden voor de kust van Hoi An. Deze Archibald Duff zou als dokter de gunst van de toenmalige vorst van Dang Trong, Nguyen Phuoc Khoat (1738-1765)²⁴ hebben verworven nadat Duff met succes een gevaarlijke fistel bij de koning had behandeld. Tijdens een verblijf op Macao wist hij VOC-dienaren in Canton te interesseren voor een plan om wederom handelsbetrekkingen met de zuidelijke koning aan te knopen.

De Hoge Regering in Batavia besloot daarop eind 1752 Frederik Roemer, die in Canton als toezichthouder op ladingen (supercarga) werkte, met de Tulpenburg naar Hoi An te sturen. Duff werd aangesteld als onderkoopman, reisde vooruit, maar wachtte de aankomst van het Nederlandse schip niet af. In plaats daarvan vertrok hij naar Hue om zich bij de koning te vervoege, bij wie hij in ongenade zou zijn gevallen. Roemer werd vervolgens gedwongen hoge toll en havenrechten te betalen. Bovendien bleken de verkoopprijzen van allerlei goederen voor de Nederlanders bijna 20 procent hoger uit te vallen dan voor kooplieden van andere nationaliteiten. Roemer vertrok na betaling van de toll en uit Hoi An en kwam met lege handen in Canton aan.

Het jaar daarop werd een nieuwe poging ondernomen om een handelsverbinding met Hoi An op te zetten. Vu Vuong kreeg van de VOC een Hollandse koets met paarden, spiegels, schilderijen en vogels ten geschenke, alles ter waarde van 5500 gulden. In ruil daarvoor kon men goud en een grote hoeveelheid rietsuiker inkopen

die in Ceylon en Suratte tegen goede prijzen werd verkocht. In 1755 sloot de VOC zelfs een contract voor vijf jaar om een grote partij afgedankt geschut, lood en tin naar Hoi An te verschepen. Daarmee werd muntgeld geproduceerd waarmee handelsgoederen bekostigd konden worden. De overeenkomst werd in Batavia echter afgedaan als een 'onvoordelig, nutteloos, ja winderig contract'.

In 1756 zond de Raad van Indië een schip naar Hoi An om alle bezittingen van de VOC op te halen. Zelfs een oproep aan de burgers van Batavia om met dit schip op eigen kosten handelsgoederen mee te sturen leverde niets op. Met Dang Trong werden geen zaken meer gedaan. Slechts het graf van de scheepskapitein Jacob (de) Roeper bleef in Hue achter, dat van de matroos Anna Reesloot in Hoi An.²⁵ Het kantoor in Thang Long was al een halve eeuw eerder opgeheven.

5

Een blik op Nederland in de memoires van Phan Huy Chú (1832-1833)

Phan Huy Lê

Phan Huy Chú was een telg uit een geslacht van beroemde geleerden dat bekendstond als 'het letterkundige geslacht van Phan Huy'. Zijn grootvader Phan Huy Cận (1722-1789) behaalde in 1754 de graad van doctor en bekleedde belangrijke functies in de regering der Lê-Trịns in het noorden van Vietnam. Zijn vader Phan Huy Ích (1750-1822), die in 1775 ook een doctorsgraad verwierf, was politicus, diplomaat, dichter en schrijver van talrijke werken, zowel in het Chinees als in het Vietnamees dat werd geschreven met Chinese karakter: het *chữ nôm*. Diens werk is bijeengebracht in *Dụ Am văn tập* (Prozageschriften van Dụ Am) en *Dụ Am ngâm tập* (Gedichten van Dụ Am). Phan Huy Chú's moeder, Ngô Thì Thục (1750-1792), was de dochter van Ngô Thì Sĩ (1726-1792) en een zuster van Ngô Thì Nhậm (1746-1803) – beide bekende culturele figuren in de achttiende eeuw. Phan Huy Chú's vrouw, Nguyễn Thị Vũ, was de dochter van Nguyễn Thế Lịch, die zelf een gelauwerde doctor was en een beroemd expert op medisch gebied. Met deze rijke culturele erfenis van zowel zijn vaders als moeders zijde, las Phan Huy Chú vanaf zijn vroege jeugd alles wat hij te pakken kon krijgen, waarbij hij een speciale belangstelling aan de dag legde voor geschiedenis en aardrijkskunde. Hij had niet het soort temperament dat hem geschikt maakte voor de formele, geheel vastgelegde loopbaan van mandarijn. Hoewel hij in 1807 wel het regionale examen deed, slaagde hij alleen voor het lagere niveau (*tú tài*); dit maakte hem nog vastbeslotener om zijn tijd en energie te wijden aan studie en het doen van onderzoek.

De familie Phan Huy stamde uit het dorp Gia Thiện (nu de gemeenschap Thạch Châu in het district Thạch Hà, provincie Hà Tĩnh). Phan Huy Chú's grootvader, Phan Huy Cận, verhuisde naar het dorp Thụy Khuê (nu Sài Sơn in het district Quốc Oai, provincie Hà Tây). Dit dorp ligt in de schilderachtige streek rondom de West-Pagode, Chua Thầy, waar kalksteenbergen met adembenemende grotten erin uit de vlakten van de Rode Rivier oprijzen. Hier vindt men de pagode Thiên Phúc (de Thàypagode), de pagode Bối Am (de Pagode met één dak) en andere belangrijke historische en culturele monumenten. Ook het beroemde festival van Chùa Thầy, dat elk jaar in de lente plaatsvindt, moet men minstens een keer bijgewoond hebben.

Te midden van dit natuurschoon en de cultuurrijke omgeving van zijn geboorteplaats bouwde Phan Huy Chú een bescheiden huis in de bergen om ongestoord te kunnen lezen

en schrijven. Tien jaar lang was zijn motto ‘*bé môn, tạ khách*’ (houd de deur dicht en zeg bezoekers dat u het druk hebt) en wijdde hij al zijn intellectuele energie aan het samenstellen van de 49 delen van *Lịch Triều Hiến Chương Loại Chí* (Gebruiken van de verschillende dynastieën). Met dit encyclopedische werk over de geschiedenis en cultuur van Vietnam vestigde Phan Huy Chú zijn reputatie als vooraanstaand geleerde uit het negentiende-eeuwse Vietnam.

In 1819 nam Phan Huy Chú voor de tweede keer deel aan het regionale examen om mandarijn te worden, maar hij eindigde opnieuw op de lijst van *tú tài*. Blijkbaar bestond er een onoverbrugbare afstand tussen de strenge eisen van de formele examens en de enorme kennis waarover de getalenteerde kandidaat zelf beschikte. Hij besloot van toen af aan niet meer de loopbaan van mandarijn na te streven – de normale weg voor intellectuelen in zijn tijd –, maar zich verder te wijden aan de studie. Zijn lot nam echter een onverwachte wending toen koning Minh Mệnh (die regeerde van 1820 tot 1841) in 1820 een aantal intellectuelen uit het noorden voor een audiëntie naar de hoofdstad Huế bij zich ontbood, onder wie Phan Huy Chú. Deze kreeg toen de mandarinale functie van ‘samensteller’ aan de Koninklijke Academie toegewezen en werd uit dien hoofde belast met het opstellen van hofdocumenten. In zijn nieuwe functie reisde Phan Huy Chú driemaal als officiële gezant naar het buitenland, waarvan tweemaal naar China: in 1824 en in 1832. Bij de tweede missie werd de delegatie waarvan hij deel uitmaakte echter berispt, omdat deze zijn verplichtingen niet goed had vervuld. Als straf werd de leider verbannen en werden twee afgevaardigden, onder wie Phan Huy Chú, van al hun functies ontheven. In 1833 kregen dezelfde drie in ongenade gevallen gezanten echter opdracht een missie te leiden naar Giang Lưu Ba, ofwel Batavia (het huidige Jakarta).

De delegatie vertrok in de winter van 1833 op drie grote zeilschepen en keerde in de zomer van het jaar daarop terug. Het resultaat van de missie viel bij het Hof in zeer goede aarde en alle drie de gezanten werden in hun vroegere functie hersteld. Phan Huy Chú echter wendde pijn in zijn been voor en vroeg om vervroegd pensioen. Gedurende de twaalf jaar die hij als mandarijn in dienst was geweest, had Phan Huy Chú belangrijke functies bekleed, zoals die van prefect van het district Thừa Thiên (grenzend aan de hoofdstad Huế) en plaatsvervangend gouverneur van de provincie Quảng Nam.

Driemaal was hij naar het buitenland gereisd als gezant van het hof. Maar hij had ook slechte tijden meegemaakt, met berispingen, degradaties en zelfs ontslag. Het lijkt erop dat de weg van mandarijn met al zijn valkuilen niet paste bij Phan Huy Chú's roeping en temperament van onderzoeker. Na zijn pensionering besteedde hij de rest van zijn leven aan schrijven en onderwijzen. Naast het monumentale *Lịch Triều Hiến Chương Loại Chí*, waarvan de eerste vijf hoofdstukken over geografie ook afzonderlijk zijn gepubliceerd onder de titel *Hoàng Việt Dư Địa Chí* (Aardrijkskunde van Vietnam), zijn enkele andere werken van Phan Huy Chú het aan de koning gerichte *Điều trần tể sự tấu sớ* (Een petitie over vier onderwerpen) en de reisbeschrijving *Hải Trình Chí Lược* (Kort verslag van een

zeereis), waarin hij verhaalt over zijn reis naar Batavia; het voorwoord ervan is geschreven in de zomer van het veertiende jaar van de regering van Minh Mệnh (1833).

Phan Huy Chú's missie naar Batavia maakte deel uit van de buitenlandse politiek van het hof der Nguyễns in de eerste helft van de negentiende eeuw. Na hun macht te hebben uitgebreid over het hele gebied van Vietnam, stelde het hof der Nguyễns, met name onder Gia Long (1802-1819) en Minh Mệnh (1820-1841), zich ten doel het binnenlandse bestuur van het land te versterken. Zonder de aandacht te verliezen voor economische, sociale en culturele ontwikkelingen aan het thuisfront volgde het hof ook nauwkeurig de gebeurtenissen in de buurlanden, om voorbereid te zijn op eventuele bedreigingen van buitenaf.

Vietnam onderhield al eeuwenlang betrekkingen met China en de landen van Zuidoost-Azië. Vanaf de zestiende en zeventiende eeuw ontwikkelde het handelsbetrekkingen met westerse landen, zoals Spanje, Portugal, Holland, Groot-Brittannië en Frankrijk. Dichter bij huis bezetten de Britten in 1702 het eiland Côn Lôn. Iets verder weg hadden de Portugezen al in 1511 handelsposten in Malakka bezet en de Spanjaarden in 1571 Manilla. De Hollanders namen in 1522 Soenda Kalapa in en de Britten en de Fransen bezetten verschillende zeehavens op het subcontinent India. De agressieve koloniale acties van Groot-Brittannië en Frankrijk aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw vormden een bedreiging van de soevereiniteit van de Aziatische landen. Geconfronteerd met dit onheilspellende gevaar, zonden de Nguyễns, vooral tijdens het bewind van Minh Mệnh, een aantal gezanten naar de belangrijkste handelscentra van de westerse mogendheden, zoals Malakka, Singapore, Batavia, Penang, Semarang, Luzon, Bengalen, Calcutta en Madras – weliswaar met het doel om koopwaar en wapens te kopen, maar tegelijkertijd ook om een beeld te krijgen van de activiteiten van de westerse machten. De missie van Phan Huy Chú in 1832-1833 toont ons waar het hof der Nguyễns in dit verband bezorgd over was en wat het eraan deed.

Vóór Phan Huy Chú waren er al andere gezanten gezonden naar 'Hạ Châu' (het zuiden) – een begrip waarmee de zuidelijke regio werd aangeduid, inclusief de Indonesische archipel. In 1830, bijvoorbeeld, ging Lý Văn Phức (1796-1867) naar Bengalen via Singapore, Malakka en Penang, in 1830 gingen Hà Tông Quyền (1789-1839) en Phan Thanh Giản (1796-1867) naar Hạ Châu en in 1844 reisde Cao Bá Quát (1809-1854) naar Batavia. Deze gezanten waren niet alleen hooggeplaatste mandarijnen, maar ook beroemde schrijvers en dichters; zij hebben een aantal gedichten nagelaten waarin zij hun indrukken en gevoelens tijdens hun reizen vastgelegd hebben. Lý Văn Phức vormde een uitzondering met zijn reisverslag *Tây Hành Kiến Văn Ký Lược* (Beknopt verslag van zaken gezien en gehoord op een reis naar het Westen). Phan Huy Chú was dichter en schrijver, maar bovenal geschiedschrijver, geograaf en onderzoeker. Daarom had hij zijn ervaringen verzameld om de *Hải Trình Chí Lược* te schrijven, in de geest die hij in zijn voorwoord uitlegde: 'Gedurende de overtocht deed ik observaties en maakte ik nogal haastig aantekeningen van de omgeving waarin wij ons bevonden. Na aankomst in Singapore (Giang Ba) en

Kelapa (Luru Ba) heb ik mijn observaties van de plaatselijke gewoonten en producten zeer nauwkeurig opgeschreven, samen met wat ik geleerd heb over de plaatselijke geschiedenis, voor zover ik in staat was daarachter te komen.'

Het reisverslag van Phan Huy Chú verschaft ons een waarheidsgetrouw beeld van Singapore en Jakarta, en van het dagelijkse leven en de gewoonten van de Nederlanders aldaar, gezien door de ogen van een Vietnamese intellectueel in de eerste helft van de negentiende eeuw. Hoewel de missie niet beschikte over een tolk, konden de gezanten terugvallen op een uitgebreide Chinese gemeenschap, die een grote rol speelde bij het handelsgebeuren van die plaatsen. Phan Huy Chú was een confuciaanse geleerde met een diepgaande kennis van de Chinese cultuur en taal – met name van de Sino-Vietnamese variant van de *Hán Việt*. Wanneer hij en andere gezanten werden uitgezonden naar China of naar buitenlandse havens waar zich een grote Chinese gemeenschap bevond, gebruikten zij vaak plaatselijke Chinezen als tolk: met hen konden ze namelijk communiceren door snel hun boodschappen in Chinese letters neer te krabbelen. Dit wordt '*bút đàm*' genoemd: conversatie met behulp van het penseel.

Tân Gia Ba (Singapore)

De Vietnamese missie vertrok op drie grote zeilboten. In de winter van 1832 verlieten zij de haven van Đà Nẵng, volgden de kust, voeren langs het eiland Chàm (tegenover Hoi An in de provincie Quảng Nam), het eiland Ré (e Quang Ngãi), de haven van Thị Nại (het huidige Qui Nhơn in de provincie Bình Định), Vũng Lắm (provincie Phú Yên), Vĩ Nê of Mũi Né (provincie Bình Thuận) en het eiland Côn Lôn (Bà Rịa, provincie Vũng Tàu). Vandaar zetten de schepen koers naar het eiland Tiuman, waarvan de top als herkenningpunt diende voor de scheepvaart op de zeeroutes die China met Zuidoost-Azië en – via Malakka – met Zuid-Azië verbonden. Vandaar de naam *Địa Bàn* (het kompas) (zie afb. 1). De schepen voeren dan vervolgens langs de haven van Bạch Thạch (de Witte Rots – Pedra Branca), een herkenningspunt op 32 mijl ten noordoosten van Singapore. Die verschijnt als een witte rots die uit de zee oprijst, met aan de voet ervan een vuurtoren, gebouwd in 1851 ten behoeve van de scheepvaart. Van hieruit gingen de schepen de haven van Tân Gia Ba (Singapore) binnen.

Singapore vormde vroeger een deel van het koninkrijk Srivijaya, dat bestond uit het schiereiland Malakka en de eilanden Java en Sumatra – in de historische Vietnamese bronnen *Đồ Bàn* of *Chà Bàn* genoemd (fonetische transcripties van de naam Java). Zoals Phan Huy Chú schreef: 'Tân Gia Ba (Singapore) was vroeger *Đồ Bàn*', en 'Tân Gia Ba (Singapore) en Giang Luru Ba (Kelapa/Batavia/Jakarta) behoorden vroeger aan dit land'.¹ In het begin van de zestiende eeuw viel het Hindoe-koninkrijk Majapahit uiteen, toen de islam zich begon uit te breiden en er verschillende sultanaten in dit gebied werden gevormd, waaronder ook het sultanaat Malakka. Singapore was toen al een welvarende handelshaven. De westerse mogendheden begonnen hun handelsactiviteiten en hun invloed in de

regio uit te breiden. De Portugezen kwamen naar Malakka in het begin van 1509 en bezetten het in 1511, daarmee een belangrijke machtsbasis in het verre oosten vestigend. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw breidde de Hollandse VOC haar macht op de eilanden in Zuidoost-Azië uit met de inname van Java en Malakka. In de daaropvolgende eeuw ontworstelde de Engelse Oost-Indische Compagnie, in felle competitie met de VOC, Penang aan het sultanaat van Kedah (1785) en bezette Malakka in 1795.

Op het Congres van Wenen, na de nederlaag van Napoleon, stemde Engeland erin toe Java en Malakka aan Nederland terug te geven, maar het behield Penang en vestigde een nieuwe basis in Singapore. De plaatsvervangend gouverneur (van Benkoelen), Thomas Stamford Raffles was zich ervan bewust hoe strategisch de ligging van Singapore was en oefende daarom druk uit op de sultan van Johore om een contract te tekenen dat de Britten het recht gaf een handelspost in Singapore te vestigen, in ruil voor een vast bedrag plus de helft van de douaneopbrengst van deze haven. De ondertekening vond plaats op 6 december 1819. Vanaf dat moment ontwikkelde Singapore zich in snel tempo tot een vooraanstaande vrijhaven. In 1823 tekende Raffles een tweede verdrag met Johore, waarin de eigendomsrechten verder werden uitgebreid alsook het recht om Britse wetten in Singapore van kracht te doen zijn. Het Engels-Nederlandse verdrag van 1824 bevestigde het gezag van Engeland over het schiereiland Malakka. Vanaf 1826 werden Singapore en Penang bestuurd door de Engelse Oostindische Compagnie onder het gezag van de gouverneur-generaal van Bengalen. Dit waren de belangrijkste ontwikkelingen voordat Phan Huy Chú voet aan land zette in deze handelshaven. Singapore was toen al een kolonie van Engeland, maar de Hollandse invloed was nog wel merkbaar – ook voor Phan Huy Chú die deze in zijn memoires beschreef.

Phan Huy Chú wist dat de 'Hồng Mao', zoals hij de Britten noemde, Singapore bezet hadden en er de scepter zwaaiden. 'De Hồng Mao hebben vijf maanden nodig om van de Atlantische Oceaan naar hier te varen.² Hun schepen zijn uitgerust met zeer zware wapens. Zo konden zij lange afstanden varen en deze eilanden bezetten, ze in hun macht houden en besturen. Bồ Đà (Java) is nu al een paar honderd jaar onderworpen; de mensen zijn bosbewoners en worden gedwongen belasting te betalen. Zij zouden de agressors graag bestreden hebben maar konden dit niet doen en moesten zich aan hen onderwerpen en hen vervolgens dienen.'

Vervolgens gaf hij een korte beschrijving van de officiële Britse aanwezigheid in Singapore: 'De kantoren van het bestuur zijn gevestigd op een heuvel; de vlaggenstok en de gebouwen rijzen majestueus op. Er zijn een paar honderd professionele soldaten. Hun banieren en wapens verkeren in uitstekende staat.' Het betreft het tegenwoordige fort Canning Hill, vroeger Singapore Hill of Government Hill genaamd; een uit 1830 daterende illustratie daarvan bevindt zich in het Nationale Museum in Singapore.³ Het drukke stadsleven van Singapore werd als volgt beschreven: 'Langs de rivier staan rijen pakhuizen; dat is het deel van de stad waar de buitenlandse handelaren wonen. De grote zeeschepen liggen voor anker in de haven en er is een druk handelsverkeer.' Een kaart van

Singapore uit 1828 laat zien dat de stad in aparte wijken was opgedeeld verdeeld: de Europeanen woonden in het centrum, de Boeginezen en de Arabieren in het oostelijke deel, terwijl de Chinezen, Maleiers en Indiërs in het westelijke deel woonden.⁴ Het gebied dat Phan Huy Chú beschreef, is de Scheepskade, zoals te zien is op een illustratie uit 1830. Dit is in overeenstemming met wat G.W. Earl in 1837 schreef: 'Het commerciële gedeelte van de stad ligt aan de westkant van de ingang van de rivier. Een serie huizen, met kades ervoor, loopt door tot aan de brug, een afstand van ong. 300 meter, de belangrijkste straten staan haaks op de rivier. Met uitzondering van het plein waar de handel gedreven wordt, wonen er in deze straten uitsluitend Chinezen, Khips en andere inboorlingen, die voor het merendeel handelaren of scheepseigenaren zijn.'⁵ Volgens De Rienzi (1836) 'zijn de Europese schepen gewapend met kanonnen en wapperende wimpels van verschillende kleuren, jonken uit China, Siam en Annam, korokoros van de Boeginezen, proms uit Borneo, pontinos van de Filippijnen'.⁶

In historische Vietnamese bronnen worden westerlingen meestal *Tây Dương* genoemd, de Britten *Hồng Mao* en de Hollanders *Hòa Lang*. Phan Huy Chú beschreef hoe de bewoners van Singapore leefden en gekleed gingen: 'Zij zijn over het algemeen in het wit gekleed, met een kort vest en lange broek. Hoed en schoenen zijn zwart, hun algehele verschijning is verzorgd en elegant. De westerlingen, Hollanders zowel als Engelsen, dragen witte kleren. De Javanen dragen een lange tuniek en een wijde broek van katoen met een gebloemd motief, meestal in rood en zwart, terwijl de stijl varieert. De westerlingen wonen in huizen van baksteen, twee of drie verdiepingen hoog; zij versieren hun deuren en ramen met gekleurd glas. Alle huizen zien er helder en ruim uit.' Wat een Vietnamees zoals Phan Huy Chú het meest opviel, was de voorkeur die de Hollanders hadden voor witte kleding, want wit is de kleur van de rouw in China en Vietnam. In de geschriften van Vietnamese gezanten, zoals Cao Bá Quát (1808-1855) en Hà Tông Quyền (1789-1839), worden de Nederlanders *tuyét y kháchi* genoemd (mensen in sneeuw witte kleren).⁷

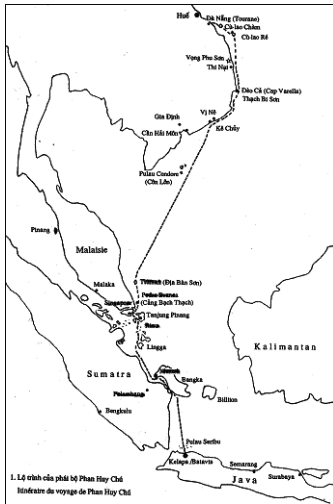
Phan Huy Chú wijdde enkele opmerkingen aan het monetair systeem en de kalender die in die tijd in Singapore in gebruik waren: 'In Singapore worden dollars (*phiên ngân*) en duiten (*đồng lỗi*) als ruilmiddel gebruikt en niet *tiền vãn* [een Vietnamese munt met een vierkant gat om aan een koord te rijgen]. Een *phiên ngân* heeft een waarde van 360 *đồng lỗi*. De *đồng lỗi* zijn rond, net als de *tiền vãn*, maar omdat zij geen gaatje in het midden hebben, is er een afbeelding van een kip op gegraveerd.' *Phiên ngân*, ofwel zilveren dollars, en *đồng lỗi*, of koperen duiten, zijn geldeenheden die in Singapore en in Nederlands Oost-Indië in gebruik zijn geweest. De *đồng lỗi* met de afbeelding van een kip erop die in Maleisië in omloop zijn, zijn de 'duit ayam' ofwel de 'kippemunten'. Phan Huy Chú vergeleek deze met de *tiền vãn* die op dat moment in Vietnam and China in omloop waren en wees erop dat, terwijl ze beide rond zijn, de *tiền vãn* een vierkant gat in het midden heeft – een afspiegeling van de oude symbolen 'ronde hemel, vierkante aarde'. Phan Huy Chú merkt op dat 'dit misschien het (geld)systeem is dat in de westerse landen gebruikelijk is, want zowel de *Hồng Mao* [Britten] als de *Hòa Lang* [Hollanders] gebruiken het'.

Daar voegt hij aan toe dat 'een *lãi* bij normale transacties de waarde heeft van een *tiền*, terwijl in ons land een *lãi* 6 *văn* waard is, hetgeen redelijk duur is'. In Vietnam is de *quan* de betaaleenheid: 1 *quan* is 10 *tiền* waard, 1 *tiền* is 60 *văn* waard, en volgens de wisselkoers van die dagen is een *lãi* gelijk aan 6 *văn*, terwijl een *lãi* in Singapore een waarde heeft van 1 *tiền*, of 60 *văn*. Wat betreft de jaartelling: waar in China en Vietnam de regering van de koning als uitgangspunt genomen wordt, staat er in Singapore, wanneer er een gebeurtenis geregistreerd wordt, 'een regel onderaan het blad: dit is het Hollandse jaar 1833, op die en die dag, in die en die maand; dit is de manier waarop de Hollanders en de Engelsen het doen.' De auteur speculeerde dat 'de jaartelling waarschijnlijk begonnen is bij (het jaar van) de stichting van Holland ...' en was verbaasd over het feit dat 'de stichting van Holland dan zeer lang geleden had plaatsgevonden'. Deze vergissing van Phan Huy Chú hangt misschien samen met een onder de Chinezen van Singapore levend misverstand; zij maakten geen verschil tussen de christelijke jaartelling en de stichting van Holland. Al vóór Phan Huy Chú hadden een aantal Chinezen die naar Batavia waren gereisd, zoals Trình Tôn Nhã (Cheng Xun Wo) en Uông Đại Hải (Ong Tae Hae), dezelfde vergissing gemaakt.⁸

Phan Huy Chú zag de zevendaagse week van de westerlingen en hun manier van leven als volgt: 'De Europeanen komen eenmaal per week bij elkaar om zich te vermaken. Op die dag zijn de kantoren van het bestuur en de markten gesloten. Dit lijkt enigszins op de oude (Chinese) gewoonte om eenmaal iedere tien dagen te rusten en zich te baden. In het Westen vermaken de mensen zich door bij elkaar te komen en uitgebreid te eten. Wat hun eetgewoonten betreft: zij gebruiken lepels in plaats van eetstokjes en zij drinken water met suiker erin, het liefst zeer gekoeld. De eettafel staat vol met schalen vlees, dat zij er met hun handen aftrekken. Zij houden ervan wijn uit de fles te drinken, en houden die ondersteboven alsof ze de wijn door hun neus gieten.' De gewoonten en leefwijzen van de Europeanen, zoals die hier beschreven worden, staan in sterk contrast met de Vietnamese en Chinese cultuur. In China en in landen die cultureel onder zijn invloed staan, wordt een maand van drie weken en week van tien dagen in acht genomen; men kent geen week van zeven dagen met een zondag, zoals in de christelijke kalender. De auteur wijst ook op de oude traditie die nog uit de tijd der Han dateert volgens welke de mandarijnen iedere tien dagen een dag vrij kregen om zich te baden.

Giang Luu Ba (Kelapa/Batavia)

Phan Huy Chú's schepen verlieten vervolgens Singapore en bereikten na twee dagen en twee nachten Riauw, wat hij beschouwde als een grensgebied tussen de Hollanders en de Britten: 'het begin van Hollands gebied'. De haven van Riauw of Tandjong Pinang op het eiland Bintan stond onder Hollands gezag en werd pas belangrijk nadat Malakka bij het Verdrag van Londen in 1824 was afgestaan aan de Britten. Na 1828 probeerden de Nederlanders het te ontwikkelen tot een vrijhaven in een poging te concurreren met Singapore.

Vermoedelijke reisroute van Phan Huy Chú.

Dit mislukte echter omdat – zoals Earl, de Britse koopman die deze plaats kort na 1830 bezocht, beschreef – de schepen die via de Straat van Malakka uit het Oosten kwamen er niet stopten maar meteen doorgingen naar Singapore, dat maar 40 mijl verder lag; zo werd het handelsverkeer overgelaten aan plaatselijke en Chinese handelaren.⁹ Toen de Vietnamese schepen daar arriveerden ‘kwam een patrouilleboot met een rood-witte vlag¹⁰ ons tegemoet. Vijf soldaten voerden de inspectie uit, vroegen ons met hoevelen wij waren en waar we naartoe gingen, maakten aantekeningen en gingen toen weg.’

Vanaf Riauw zeilden de boten met de gezanten zeven of acht dagen over open zee, totdat zij het plaatsje Bồn Tố (Mentok) bereikten, ten noordwesten van het eiland Banka. Zij voeren langs de kust van Banka en Ba Liêm Bãng (Palembang), een district in Sumatra, en kwamen toen in een gebied met vele kleine eilandjes, Thiên Sơn genaamd (Duizend Eilanden of Pulau Seribu). De doortocht hier is ‘vol met zandbanken en rotsen onder water; één verkeerde manoeuvre kan een ramp betekenen, er is geen schip dat ’s nachts door deze wateren durft te gaan.’ Ook was er volgens Phan Huy Chú het gevaar van *gió xoáy* of wervelwinden, die zich ’s ochtends of ’s avonds voordeden: ‘Iedere keer als er donkere wolken verschenen, werd er bevel gegeven om drie of vier zeilen neer te halen. De wind kwam onmiddellijk. De golven liepen hoog op, de boot rolde vervaarlijk heen en weer. De kapitein moest het roer stevig vasthouden om de boot in evenwicht te houden totdat de wervelwind weer bedaarde. Dan werden de zeilen weer gehesen, en met de wind in de rug leek de boot wel vooruit te vliegen. Dit gebeurde eens per dag, soms één keer in de twee of drie dagen.’ Vanwege deze wervelwinden was men bang dat de schepen niet behouden zouden aankomen. Ze worden vaak beschreven in de logboeken van Chinese maar ook westerse reizigers.¹¹ Daarna meerde de boot die de Vietnamese gezanten vervoerde af in de haven van Giang Luru Ba, het huidige Jakarta.

Deze haven dateert van vele eeuwen geleden. In de veertiende eeuw behoorde hij bij het Hindoe-koninkrijk Soenda en heette Kelapa of Kalapa, Maleis voor klapperboom of kokospalm. De Chinezen noemen hem Giau Luru Ba of Gia Luru Ba, wat soms vertaald wordt als Da Thành: kokospalmstad. In het begin van de zestiende eeuw breidden de Portugezen in Malakka hun invloed uit tot Java, en zij kregen in 1522 van de koning van Soenda gedaan dat zij een handelspost in Kepala mochten vestigen. Echter, in 1527 nam het sultanaat van Demak in Midden-Java Kepala over en veranderde de naam ervan in Jayakarta. Tegen het eind van de zestiende eeuw begonnen er koopvaardijochten van de Nederlandse Oostindische Compagnie (de VOC) in Jayakarta te arriveren; de Nederlanders zetten de sultan van Banten onder druk om hen toestemming te geven daar pakhuizen en een fort te bouwen. De sultan was zeer ongerust over deze ontwikkelingen en deed in 1618 een beroep op de Engelsen om hem te helpen, maar de troepen van de VOC bezetten Kepala gewapenderhand en veranderden de naam in Batavia (1619).

Vanuit deze strategische basis begonnen de Nederlanders met de verovering van de sultanaten Banten en Mataram; tegen het eind van de zeventiende eeuw hadden zij heel Java in hun bezit. In de tweede helft van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw bereikte de rivaliteit tussen Nederland en Engeland een hoogtepunt. In 1811 bezetten de Britten Batavia met geweld. Na de val van Napoleon her kreeg Nederland zijn onafhankelijkheid en werd bondgenoot van Engeland; Batavia en de rest van Nederlands-Indië werden teruggegeven aan de Nederlanders. Toen Phan Huy Chú Batavia bezocht, was dit al weer aan Holland teruggegeven, hoewel er nog steeds veel rivaliteit was in de hele regio.

Phan Huy Chú had enige algemene kennis van de geschiedenis van Batavia, maar was niet helemaal correct toen hij schreef: 'Kelapa behoort bij het oude land Java. De Nederlanders hebben het sinds enige eeuwen in hun macht. Niet lang geleden hebben de Engelsen het overvallen en ingenomen. De Nederlanders hebben geen verzet geboden en zich teruggetrokken in afgelegen berggebied alwaar zij samen met de Javanen plannen smeedden om de bronnen van de rivieren te vergiftigen. Veel Engelsen overleden na van dit water gedronken te hebben. De overlevenden werden bang; zij durfden daar niet meer te blijven en gaven (Batavia) aan de Nederlanders terug, maar vroegen wel schadeloosstelling (...). Nu zijn zij (de Engelsen) boos en bereiden zich voor op oorlog. Zij werken samen met de Fransen tegen de Nederlanders (...). Zij staan nu op het punt Kelapa opnieuw in te nemen. De gouverneur-generaal hier is bezig forten te bouwen, troepen te trainen en de verdediging ter zee te versterken.' Kennelijk was Chu op de hoogte van het feit dat de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1830, in afwachting van de oorlog die in Europa dreigde los te barsten, een plan voorstelde om Java te verdedigen en de forten van Batavia te versterken.

Phan Huy Chú was zeer onder de indruk van de grootte en welvaart van Batavia: 'Wat betreft het niveau van luxe, overtreft Kelapa Singapore aanzienlijk. Van de haven tot aan de voorsteden staan er mijlenlang huizen met pannendaken. In de straten staan huizen

Batavia met links de sociëteit De Harmonie en in het midden de winkel van kleermaker P. Oger (uit Parijs). De onbestrate zandwegen moesten met gieters vochtig gehouden worden.

van meerdere verdiepingen tegenover elkaar, de koopwaar ligt overal hoog opgetast. Langs de straten lopen kanalen die met de haven in verbinding staan; er is een komen en gaan van boten, terwijl op het land de ene koets de andere volgt; erin zitten in het wit geklede mannen op geborduurde kussens. In de Nederlandse wijk zijn de huizen luxueus en modern. De muren zijn prachtig versierd met schilderijen en spiegels, het is oogverblindend. Van binnen staan de huizen vol met kostbare schitterende kunstwerken. De meer welvarende huizen hebben sierlijke tuinen, verfraaid met zeldzame bloemen en stenen, een genot voor het oog. De algehele aanblik van welvaart en schoonheid doet ons denken aan Ngô Châu (Wuzhou) in China, maar de huizen hier zijn ruimer en comfortabeler.' Wij kunnen hier verwijzen naar de kaart van E. Selberg.¹²

Ngô Châu was een welvarende en schilderachtige stad in de provincie Guanxi; Phan Huy Chú bezocht deze plaats op zijn twee dienstreizen naar China. Als confuciaanse geleerde was Phan Huy Chú doortrokken van de Chinese beschaving, die hij daarom als maatstaf gebruikte. Hij kwam daarbij tot de conclusie dat in Batavia alles van een grotere schaal is dan in Wuzhou. Hij stond ervan versteld dat 'de wijken zo goed aangelegd en georganiseerd zijn, de straten zo breed en vlak; dat de bruggen over de rivieren aan beide zijden met houten leuningen beschermd zijn. 's Ochtends sproeien arbeiders de straten om zo het verkeer makkelijker te maken.' Een afbeelding van de Europese wijk door C. Th. Deeleman van rond 1850 bevestigt deze beschrijving.

Wat betreft de bestuurlijke structuur, vertelde Phan Huy Chú ons dat de Hollanders Batavia in drie districten verdeeld hadden: Giang Luru Ba (Kelapa, Batavia), Ba Lãng (Semarang) and Tứ Lý Mạt Vân (Surabaya). Aan het hoofd stond een gouverneur-generaal onder wiens gezag ook Bôn Tố (Mentok) en Hạ Liêu (Riau) vielen. 'Het paleis van de gouverneur-generaal ligt in de bergen, en om er te komen moet men zes postkoetsstations passeren. Wanneer hij uitgaat, rijdt hij in een koets vol houtsnijwerk, bedekt met parasols; acht bewakers rijden vooruit om de weg vrij te maken. Hij draagt geen wapenrusting en heeft geen wapens, hij ziet er ontspannen maar indrukwekkend uit. De Chinezen noemen hem Grote Koning of Zijne Majesteit (...). Deze functie wordt elke drie

jaar door een nieuwe persoon vervuld, zodat niemand lang hoeft te blijven.’ Zonder twijfel wordt met het paleis van de gouverneur-generaal het buitenverblijf Buitenzorg in Bogor bedoeld, dat in 1745 gebouwd werd door gouverneur-generaal Van Imhoff en later voltooid is door gouverneur-generaal Van der Capellen. Het ligt in een wijde vallei in het midden van de hoge bergen van de Preanger.

Phan Huy Chú onderzocht ook heel nauwkeurig hoe de zaken militair georganiseerd waren en gaf hiervoor een hoog cijfer: ‘Het militaire systeem van de Hollanders is goed georganiseerd. De soldaten zijn gekleed in een kort vilten jasje met een donkergroene kraag, en dragen een rugzak die op een koperen plaat rust; om hun middel een nauwsluitend stuk geborduurd rood fluweel; zij hebben verder een riem om, een lange broek van katoen en leren schoenen aan. Over het algemeen zijn de uniformen behoorlijk goed verzorgd, en de geweren met een scherpe bajonet zijn indrukwekkend. De vlaggen zijn kleurrijk en niet langer dan 6 meter. Over het algemeen verschillen deze troepen niet zoveel van de Qing-soldaten; het enige verschil is dat zij geen pijl en boog dragen. De militaire discipline lijkt behoorlijk streng. Men vertelde mij dat het aantal vaste troepen dat hier gestationeerd is de duizend niet overschrijdt. De soldaten op Java dienen alleen maar in de lagere rangen.’

Hoewel Phan Huy Chú niet in eigen persoon het wetboek van strafrecht had gelezen, was hij een scherp waarnemer van wat er zoal plaatsvond: ‘Wie een lichte misdaad begaat, wordt gestraft met zweepslagen: de overtreder wordt aan een houten schavot gebonden, krijgt een paar dozijn zweepslagen op zijn schouder en wordt dan vrijgelaten. Wie een zwaardere misdaad heeft begaan, wordt van lichaam tot voeten in de ketenen geslagen en moet dwangarbeid verrichten. Men ziet deze veroordeelden vaak aan de versterkingen werken. Een in het rood geklede opzichter bewaakt tientallen geketende mannen die aan de aarden wallen werken (...). Ik heb gehoord dat de wetten zeer streng zijn. Geld uitlenen tegen uitzonderlijk hoge rentes wordt gestraft. De wetten zijn gebaseerd op onpartijdigheid, zodat er onbevooroordeeld wordt rechtgesproken, hetgeen een goed openbaar bestuur garandeert.’

Tijdens zijn verblijf in Java besteedde Phan Huy Chú speciale aandacht aan zaken van commerciële en technische aard uit het Westen, in het bijzonder die van de Hollanders. Hij merkte op: ‘Koopvaardischepen uit verafgelegen landen verzamelen zich voor de haven van Batavia.’ Uit gesprekken met de Chinezen leerde hij dat er in het jaar ervoor schepen uit Siam en Frankrijk waren geweest, en dat er dit jaar uit het Westen Amerikaanse schepen gekomen waren. Hij merkte op dat ‘er zich veel buitenlandse handelaren in Batavia verzamelen; er is een overvloed aan koopwaar. De jaarlijkse belastingopbrengst is 20 miljoen *dun* (...). Westerse handelaren kunnen hun geld hier moeiteloos vele malen verdubbelen.’ Volgens Phan Huy Chú zijn de Hollanders zeer deskundig: ‘De producten die zij uit het Westen aanvoeren zijn voornamelijk van kristal en glas; er zitten geen parels tussen of jade.’

Over het monetaire stelsel merkte hij op dat ‘de mensen in Kelapa dezelfde valuta

Javaanse cavalierist. Aquarel door E. Hardouin, ca. 1850.

gebruiken als in Singapore, namelijk de *phiên ngân* (zilveren dollar) en *đồng lỏi* (de duit). Daarnaast is er papiergeld, dat zo'n tien jaar geleden voor het eerst werd uitgegeven, vervolgens voor een tijd uit de circulatie is genomen en vorig jaar door de autoriteiten weer opnieuw in omloop is gebracht.'

Phan Huy Chú onderzocht enkele voorbeelden van westerse technologie, zoals de stoomboot, de zaagmachine en de koets: 'De stoomboot is werkelijk iets zeer buitengewoons. Binnen in de boot zit een kookvat dat gevoed wordt met kolen, wat een groot vuur geeft. Een dwars lopende buis voert water uit de zee aan. Als de machine eenmaal begint te lopen, stuwt het vat de stoom op terwijl de buis water opzuigt en vervolgens loslaat. De wielen veroorzaken golven die de boot voorwaarts stuwten alsof hij vliegt. Er zijn geen zeilen nodig om wind te vangen; de boot kan op elk moment elke gewenste richting opgaan. Als men dit vanaf de kust bekijkt, lijkt het wel een wonder. Zo'n machine is zoiets buitengewoons. Men heeft niet het minste idee hoe hij gemaakt wordt. Ik heb het westerlingen gevraagd en zij zeiden mij dat hij is uitgevonden door de Amerikanen; daarna hebben andere landen hem overgenomen. De stoomboot is tegenwoordig een alledaags verschijnsel in het Westen.'

Over de zaagmachine schreef hij het volgende: eerst moet men 'een kanaal graven om water van de rivier aan te voeren. Vervolgens maakt men een bouwsel van twee verdiepingen aan de rand van het kanaal met daarnaast een wiel dat door de stroming van het kanaal in beweging wordt gebracht. In het bovenste deel van het bouwsel monteert men horizontaal een wiel dat de vorm van een paraplu heeft, en daaronder wordt een ronde spil geïnstalleerd. De beide uiteinden daarvan zijn vastgemaakt aan houten kolommen die als draaiassen functioneren. Op de benedenverdieping is een ander wiel gemonteerd dat gekoppeld is aan het wiel aan de buitenzijde; men plaatst twee grote zagen aan elke kant (elke zaag heeft acht ijzeren bladen) die vastzitten aan de spil op dezelfde verdie-

ping. Onder iedere zaag wordt een groot stuk hout geplaatst, dat met ijzeren haken wordt opgehouden. Wanneer men de machine aanzet, wordt het wiel door het water bewogen, en de as van het parapluvormige wiel veroorzaakt dan een opwaartse beweging; de wielen binnen en buiten draaien naar beneden en de zagen bewegen op en neer. De tanden van de zaag dringen het hout binnen en openen de aderen. De planken worden naar de zagen geduwd d.m.v. hangende haken; er is geen menselijke arbeid vereist om het hout erin te duwen of te vervangen. In een mum van tijd zijn twee grote stukken hout in acht planken veranderd. Zo gauw het water beweegt, begint het zagen van het hout. Alles verloopt op zo'n volmaakte manier dat het wel lijkt of het deel is van de schepping. Er komt totaal geen menselijke arbeid of beweging aan te pas. Wie deze techniek heeft uitgevonden, moet wel begiftigd zijn met de meest sublieme hersenen.

De koetsen van de westerlingen vond Phan Huy Chú 'verfijnd, licht maar stevig, veel beter dan de Chinese koetsen. De meeste hebben vier wielen, van een middenmaat, goedgebouwd. De onderkant is rond, de bovenkant is vierkant. De koets rust op vier ijzeren balken die een delicate vering bieden; binnenin zijn er verhoogde zitplaatsen; er zijn raampjes aan vier kanten. De carrosserie is van hout en bedekt met groene lak en versfraaid met glinsterend verguldsel. De wielen zijn precisiewerk en draaien met gemak. Het voertuig is flexibel en valt niet gauw om. Het wordt voortgetrokken door twee paarden, en als zij hard lopen lijkt de koets wel te vliegen.'

Phan Huy Chú deed veel moeite om de werking van de verschillende machines en instrumenten die de door hem zo bewonderde Hollandse en westerse technologie hadden voortgebracht, te begrijpen: 'Over het algemeen zijn Nederlandse instrumenten staaltjes van vernuft en precisie. Hun klokken en stoomschepen zijn bijvoorbeeld werkelijk wonderen van de schepping. Zij zitten zeer ingewikkeld in elkaar, zijn zeer compact en het is niet makkelijk erachter te komen hoe ze gemaakt zijn.'

Rijtuigen op het Waterlooplein (het latere Koningsplein) van Batavia.

Europeaan in net wit pak. Aquarel door E. Hardouin, ca. 1850.

Ook aspecten van de Nederlandse en westerse cultuur trokken zijn aandacht. Hij had bijvoorbeeld oog voor de manier waarop de Hollanders zich kleedden: 'Naar Nederlandse gewoonte dragen de mannen een kort jasje, terwijl de kleren van de vrouw aantrekkelijk en elegant zijn; jurk en rok slepen over de grond; hun haar is samengebonden in een knot die met bloemen versierd is; ze hebben een zijden riem rond hun middel; de schoenen zijn fijn gemaakt. Dit zijn de kleren voor alledag. Wanneer zij een banket bijwonen, doen de vrouwen flonkerende sieraden van goud en edelstenen op hun hoofd. Het is gewoonte onder de Hollanders speciale aandacht aan vrouwen te schenken; men besteedt aandacht aan de manier waarop het schone geslacht zich kleedt en siert.' Phan Huy Chú merkte op dat de Nederlanders vaak een wit jasje en een zwarte hoed dragen en gebruikte termen als *tuyết y* (sneeuwwitte jurk) of *tuyết y khách* (mannen met sneeuwwitte kleren aan) bij zijn beschrijving. De afbeelding van een in het wit geklede Nederlander door Hardouin beantwoordt aan de beschrijvingen die Phan Huy Chú geeft. Ondanks zijn achtergrond van confuciaans geleerde, gedrenkt als deze was in patriarchale voorschriften van *trọng nam khinh nữ* (mannen zijn belangrijker dan vrouwen) en het maken van een star onderscheid in sociale klassen, gaf Phan Huy Chú een objectieve weergave van de hoge achting jegens vrouwen en de voet van gelijkheid waarop de Nederlanders met elkaar omgingen. Hij schreef: 'Wanneer zij uitgaan, moet de echtgenoot zijn vrouw helpen bij het instijgen in de koets. Wanneer zij thuis een bezoeker ontvangen, neemt de vrouw aan de conversatie deel en lacht zij vriendelijk; zij is niet verplicht in haar eigen kamer te blijven, want zo zijn hun manieren.'

Hij vervolgt zijn relaas: 'De westerse gewoonten zijn eenvoudig; men geeft niet om sociale klasse of gezag. Hoge functionarissen en ambteloze burgers worden op dezelfde manier bejegend als zij een koets instappen of erin zitten. De mensen begroeten elkaar door elkaar de rechterhand te schudden en tonen zo hun beleefdheid. Wanneer iemand een persoon met een hogere status groet, is er geen sprake van onderdanigheid. Men zegt

dat zelfs hun koning zich zeer eenvoudig gedraagt; als hij in zijn koets rijdt en ziet dat iemand zijn hand opsteekt om hem te begroeten, dan laat hij de koets stoppen om dit gebaar te beantwoorden.' Het grote respect voor vrouwen en de informele relaties tussen hoge functionarissen en het gewone volk vormden een groot contrast met de Vietnamese gedragscodes, die doortrokken was van de (neo)confuciaanse ethiek. In de dagen van Phan Huy Chú dicteerde de traditie dat de vrouw de plicht heeft haar vader en haar man te gehoorzamen, speciaal in de hogere lagen van de maatschappij; zij diende altijd achter haar man te lopen en, wanneer er bezoekers waren, hen kort te begroeten en zich vervolgens achter in het huis terug te trekken om eten te bereiden en de nodige zaken voor de gasten te regelen.

Aangezien de koning en zijn mandarijnen de heersende klasse vormden, was hun hele leefwijze – van hun behuizing tot dagelijkse gebruiksvoorwerpen, vervoersmiddelen en persoonlijke manieren – anders dan die van het gewone volk. Phan Huy Chú was zich wel bewust van deze zaken toen hij de vergelijkingen maakte, maar hij beperkte zich tot het beschrijven van wat hij zag, zonder hierop uitvoerig commentaar te geven.

Algemene opmerkingen

Vietnam onderhield al vanaf de veertiende eeuw contacten met het Westen. Eerst kwamen de Portugezen en vervolgens de Nederlanders, Engelsen, Fransen en Amerikanen. Missionarissen en handelaars arriveerden in de havens van Vietnam om er respectievelijk het christelijke geloof te verkondigen en handel te drijven. Velen van hen hebben gedetailleerd verslag gedaan van het landschap en de bewoners van het land en de cultuur en leefwijze van deze mensen beschreven. Het is verrassend dat ondanks het feit dat talrijke Vietnamezen – onder wie koningen, mandarijnen, kooplieden, geleerden en historici – in contact kwamen met westerlingen, zeer weinigen van hen over deze ontmoetingen hebben geschreven, afgezien van een aantal gedichten en beknopte aantekeningen. Bij de belangrijkste havens, zoals Thăng Long (Hà Nội), Phố Hiến (Hưng Yên) en Hội An (Quảng Nam), bevonden zich factorijen, opgezet door Nederlanders, Engelsen en Fransen.

In de achttiende eeuw nodigden de Nguyễn-heersers in Đàng Trong een aantal westerse doctoren uit om leden van hun familie te behandelen, te weten de Spanjaard Juan de Arnedo, de Tsjechen Jan Koffles en Jan Siebert en de Hongaar Karol Sleminski. Een aantal wetenschappers, zoals Jean Baptiste Saunier uit Italië en Sebastian Pirès en Francisco de Lima uit Portugal, hebben de Nguyễn onderwezen in de astronomie en wiskunde. De missionaris Alexandre de Rhodes in Đàng Ngoài (Tonkin) gaf de heerser Trịnh Tráng in 1627 een boek over sterrenkunde dat vertaald was in het Chinees.¹³ De Nguyễn-heerser nodigde ook de Portugees Jao Da Cruz uit om in Phú Xuân (Huế) een ijzergieterij op te zetten om kanonnen te fabriceren. Een ambachtsman genaamd Nguyễn Văn Tú uit Quang Tri voer mee op een koopvaardijship naar Nederland waar hij klokken

en verrekijkers leerde maken; twee jaar later keerde hij terug, na zich deze technische vaardigheden eigen gemaakt te hebben.¹⁴ Tegen het eind van de achttiende eeuw, tijdens de oorlog tussen Nguyễn Ánh en de Tây Sơn, ontving de eerstgenoemde steun van Franse officieren, onder andere door de overdracht van westerse militaire knowhow; een voorbeeld daarvan is de bouw van citadels in de Vauban-stijl. In de negentiende eeuw ontbood keizer Minh Mệnh (1820-1841) een aantal missionarissen in de hoofdstad Huế met het doel hen technische boeken in het Chinees te laten vertalen. In 1839 gaf Minh Mệnh de staatswerf opdracht een stoomboot te bouwen – een opdracht die met succes werd uitgevoerd. Helaas worden de vele ontmoetingen met de westerse wereld die op Vietnamese bodem hebben plaatsgevonden en te maken hadden met economische, culturele en technische zaken, in de officiële Vietnamese historische documenten slechts vermeld als feit, zonder de toevoeging van concrete details waaruit de opvattingen van de plaatselijke bevolking en hun reacties op de mensen uit het westen en hun technologie zouden kunnen blijken.

Gedurende de achttiende eeuw en de eerste helft van de negentiende eeuw zonden de Vietnamese hoven vele missies uit naar de commerciële en militaire bolwerken die de westerse mogendheden er in Zuidoost- en Zuid-Azië op nahielden. Die missies hadden tot doel producten en wapens aan te kopen, maar ook de situatie ter plaatse te observeren en daarover te rapporteren. Volgens Chen Chinh Ho¹⁵ vonden er tussen 1778 en 1847 elf Vietnamese missies naar Batavia plaats, zes naar Singapore, twee naar het subcontinent India, twee naar Penang, twee naar Semarang, twee naar Luzon, één naar Johore en één naar Goa/Malakka – nog afgezien van achttien missies waarover weinig informatie beschikbaar is. Onder de gezanten bevonden zich dichters, schrijvers en geleerden; wat zij onderweg meemaakten, beschreven ze meestal in de vorm van gedichten; er bestaan nauwelijks gedetailleerde verslagen van. De *Hải Trình Chí Lược* door Phan Huy Chú vormt daarop een zeldzame uitzondering. Ondanks het feit dat het kort is, bezit het zoals ik hierboven het aangegeven concrete, diepgaande observaties en levendige beschrijvingen van Singapore en Batavia, waaronder de scherpzinnige beschrijvingen die de schrijver van de Hollanders gaf.

Niettegenstaande culturele en ideologische verschillen, schilderde Phan Huy Chú de Hollanders – een volk uit een verafgelegen land, wiens gewoonten en tradities hemelsbreed verschilden van die van Vietnam en het Oosten – als buitengewoon getalenteerd op het gebied van handel en techniek. Hij sprak geen oordeel uit over hun leefwijze, die anders was dan de zijne, en gebruikte zelfs termen als ‘complex’, ‘prachtig’ en ‘superintelligent’ bij het prijzen van hun talenten en prestaties op technisch gebied, welke, naar zijn mening, die van China nog overtroffen. Hij associeerde de Hollanders ook met de technologisch georiënteerde beschaving van het Westen en merkte op dat ‘men de westerlingen al sinds lange tijd bewondert om hun vermogen precieze berekeningen te maken en om hun grootse en onovertrefbare intelligentie’. Zijn enige bezwaar was dat de mensen uit Nederland, en in feite overal uit het Westen, ‘onkundig zijn van de ideeën en de leer

van Chu (Zhou) en Confucius. Hoewel zij in vele zaken uitmunten, blijven zij barbaren.' Niettemin was Phan Huy Chú geenszins ultraconservatief en stond hij niet vijandig tegenover de westerse beschaving. De jezuïtische missionaris Matteo Ricci (1552-1610), bijvoorbeeld, preees hij nadat hij diens werken over de kalender en de wereldkaart had bestudeerd, om 'zulke eminente kennis, zulke buitengewone ideeën die verschillen van onze eeuwenoude kennis, en dit van een westerling'. Aangezien Phan Huy Chú was doortrokken van de leer van Confucius, moet dat wat hij in Singapore en Batavia aanschouwde, de door hem aangehangen doctrines tot op zekere hoogte op hun grondvesten hebben doen trillen. Het geeft blijk van een verfijnde geest en respect voor de waarheid dat hij zijn reiservaringen op zo'n onbevooroordeelde en waarheidsgetrouwe wijze heeft kunnen opschrijven. Bovenal geven de aantekeningen die hij op zijn reizen maakte een goed beeld van de wijze waarop een Vietnamese intellectueel in de eerste helft van de negentiende eeuw aankeek tegen mensen uit Nederland, hun leefwijze, cultuur en technologie.

6

De Nederlandse consuls in Saigon, 1867-1946

Jody Leewes

In april 1946 ondernam jhr. D. van den Brandeler, een Nederlands militair attaché, een officiële missie naar Frans Indochina. Zijn reis stond in het teken van de repatriëring van Nederlanders die in deze kolonie waren achtergebleven, nadat een half jaar daarvoor de RAPWI (Recovered Allied Prisoners of War and Internees) al het leeuwendeel van hen – circa 1700 door Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog geïnterneerde burgers en krijgsgevangenen – naar Singapore had overgebracht. Acht maanden nadat Ho Chi Minh het noorden van Vietnam had uitgeroepen tot de Democratische Republiek Vietnam noteerde Van den Brandeler hoeveel Nederlanders er nog in het land aanwezig waren. Het werd een kort lijstje van 25 personen, bestaande uit veertien nog niet gerepatrieerde krijgsgevangenen, zes burgers, twee monniken, een non en twee legionairs van het Franse vreemdelingenlegioen.

Het aantal Nederlanders in Indochina was voor de Tweede Wereldoorlog altijd buitengewoon gering geweest. Weliswaar was in 1867 in Saigon een Nederlands consulaat opgericht, maar dat had niets te maken met de aanwezigheid van een omvangrijke Nederlandse gemeenschap. Waarmee dan wel? Daarover gaat het volgende artikel. Centraal daarbij staan de vragen wie deze Nederlandse consuls waren en wat ze precies in Saigon deden.

De oprichting

De oprichting van het Nederlandse consulaat te Saigon hield verband met de koloniale wedren die in de tweede helft van de negentiende eeuw in Azië bezig was. In hevige concurrentie met elkaar probeerden westerse mogendheden hun koloniale macht uit te breiden. Frankrijk had grote belangstelling voor het vasteland van Zuidoost-Azië en botste daar met Engeland. De Fransen werden daardoor gedwongen zich te concentreren op de regio die ongeveer overeenkomt met het grondgebied van de huidige staten Vietnam, Cambodja en Laos. Hier ontstond, na de Franse verovering van Saigon in 1859, in 1862 de kolonie Cochinchina, en later vestigde Frankrijk protectoraten over Cambodja (1863), Annam en Tonkin (1884) en Laos (1893). In 1887 werden deze gebieden verenigd in

de Unie van Indochina, ook wel Frans Indochina genoemd. Het gebied lag strategisch tegen de onderbuik van China, een land waaraan velen een fabelachtige rijkdom toeschreven. De Franse expansie werd door de koloniale rivalen met argusogen bekeken – zo ook door Nederland en dan vooral vanuit Batavia, het centrum van het koloniale bestuur over Nederlands-Indië.

Nederland behoorde halverwege de negentiende eeuw niet tot de Europese economische voorhoede. In vergelijking met andere Europese mogendheden was er grote achterstand op het gebied van handel, scheepvaart en industrie. Actieve handelsbevordering in het buitenland werd door sommigen noodzakelijk geacht, wilde men die achterstand ooit nog inlopen. Dit werd tijdens een parlementair debat treffend verwoord door de Twentse industrieel C.T. Stork: 'Er is geen land in de wereld dat beter gelegen is dan het onze voor den handel en de nijverheid' betoogde hij. 'Maar wat het ons voornamelijk ontbreekt, dat zijn de connectiën met de vreemde gewesten. Behalve in onze overzeesche bezittingen zijn er geen Nederlanders in Azië en Amerika. Overal vindt men Duitschers, Zwitsers, en Engelschen. Wij worden dus minder goed of duurder bediend dan andere handeldrijvende volkeren. Het kan anders worden en dat moet anders worden.'¹

Op het gebied van de 'connectiën met de vreemde gewesten' werd halverwege de negentiende eeuw het nodige verwacht van de Nederlandse consulaire dienst. In Azië, waar Nederland als grote koloniale mogendheid wel meetelde, stonden de Nederlandse consuls onder supervisie van de gouverneur-generaal te Batavia. Het aantal Nederlandse consuls daar nam in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw snel toe, nadat Nederland met een aantal andere koloniale mogendheden verdragen afsloot terzake de wederzijdse toelating van consulaire vertegenwoordigers in de koloniale bezittingen. Dat was het gevolg van een doelbewuste beleidswijziging, ingegeven door de wens meer te profiteren van de groei van internationale handel. In twaalf jaar tijd, van 1856 tot en met 1867, werden er in Zuidoost-Azië daarom maar liefst zeven Nederlandse consulaten opgericht, terwijl er in die contreien tot dan geen enkele Nederlandse vertegenwoordiging was. Daaronder bevond zich dus ook een consulaat te Saigon, de belangrijkste handelsstad in het gebied dat in handen van de Fransen viel. Eenvoudig was die oprichting niet. Hoewel er al snel na de verovering van Saigon pogingen werden ondernomen om een Nederlandse consul in de stad gestationeerd te krijgen, waren de Fransen pas in 1867 bereid toestemming te geven. Dat hield verband met de wankelende machtsbasis in de eerste jaren van hun koloniale avontuur in Indochina.

Zoals de meeste Nederlandse consulaire vertegenwoordigers in het buitenland was ook de consul te Saigon geen professionele kracht. Dat was kenmerkend voor de Nederlandse consulaire dienst. Een opleiding tot consulaire ambtenaar werd pas na 1874 ingevoerd en het ambt van consul was doorgaans een erefunctie. De honoraire Nederlandse consul bestreed de kosten die hij uit hoofde van zijn functie maakte met de opbrengst van de kanselarijrechten, die hij weer voor zijn consulaire diensten in rekening bracht. De broodwinning van de meeste consuls lag in de handel. Hun benoeming hield meestal

verband met hun kapitaalcracht en met de als gevolg daarvan vooraanstaande positie die zij binnen de lokale gemeenschap waar zij verbleven innamen. Het consulaire ambt beschouwden zij als statusverhogend, de consulaire werkzaamheden als nevenactiviteiten. Vaak werd het tekortschieten van consuls geweten aan hun gebrek aan professionaliteit. Bovendien werd het feit dat veel van die consuls buitenlanders waren ook geregeld als een nadeel ervaren. Opkomend nationalisme zorgde ervoor dat er werd getwijfeld aan de loyaliteit van deze 'buitenlandse' consuls. Dat was ook het geval met de Nederlandse consuls te Saigon. Ze stonden regelmatig bloot aan dergelijke kritiek. Toch werd tot 1946 nimmer serieus overwogen om in Saigon professionele krachten te benoemen. De directe Nederlandse belangen binnen de Franse invloedssfeer waren daarvoor eenvoudig te gering.

Een moeilijke start: de consuls Stadnitski en Servaas (1867-1872)

Was Saigon een gewilde standplaats? Aanvankelijk leek het er een beetje op. In de vier jaar na de verovering van Saigon door de Fransen in 1859 ontving het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag maar liefst drie spontane sollicitaties voor de functie van Nederlands consul in de stad. Toen er in 1867 na meerdere verzoeken eindelijk Franse toestemming kwam om een consul te benoemen, viel de keuze op nog een andere kandidaat. Dat was de in Nijmegen geboren Nederlander Robert Aemilius Stadnitski, die kort daarvoor als directeur van een steenfabriek in het Gelderse Bemmelen nog betrokken was geweest bij de ontwikkeling van een procédé om met stoom bakstenen te vormen.² Op het moment van zijn aanstelling was Stadnitski echter werkzaam voor het in 1861 in Bordeaux opgerichte handelshuis Renard & Co en net overgeplaatst van Singapore naar Saigon.

In zijn eerste rapport besteedde de kersverse consul volop aandacht aan de mogelijkheden voor de Nederlandse handel. Hoewel de handel in het voornaamste product van het land – rijst – volledig werd gedomineerd door Chinezen zag hij toch ook kansen voor Nederland. Hij stuurde daarom een aantal monsters naar Nederland. Wat de export betrof dacht Stadnitski aan Nederlands textiel. Hij verwachtte in zijn omgeving winstgevendende handel als het tenminste direct vanuit Nederland zou worden ingevoerd. Dat zou daardoor goedkoper zijn dan het Engelse textiel dat via Singapore werd geïmporteerd. Al snel daarna werd Stadnitski ernstig ziek. In juli 1868 ontving het ministerie te Den Haag van hem een brief, waarin hij zich vanuit Nijmegen verontschuldigde voor het niet aanvragen van reglementair verlof. Zijn gezondheidstoestand had hem gedwongen hals over kop een Franse postboot naar Europa te nemen. Een paar maanden later ontving het ministerie bericht van zijn broer Jan dat hij, ondanks een verblijf in het kuuroord Karlsbad, was overleden.³

De door Stadnitski in Saigon achtergelaten waarnemend consul Jan Nicolaas Servaas leek de meest logische opvolger te zijn, hoewel hij eerder – in 1863 – als sollicitant was

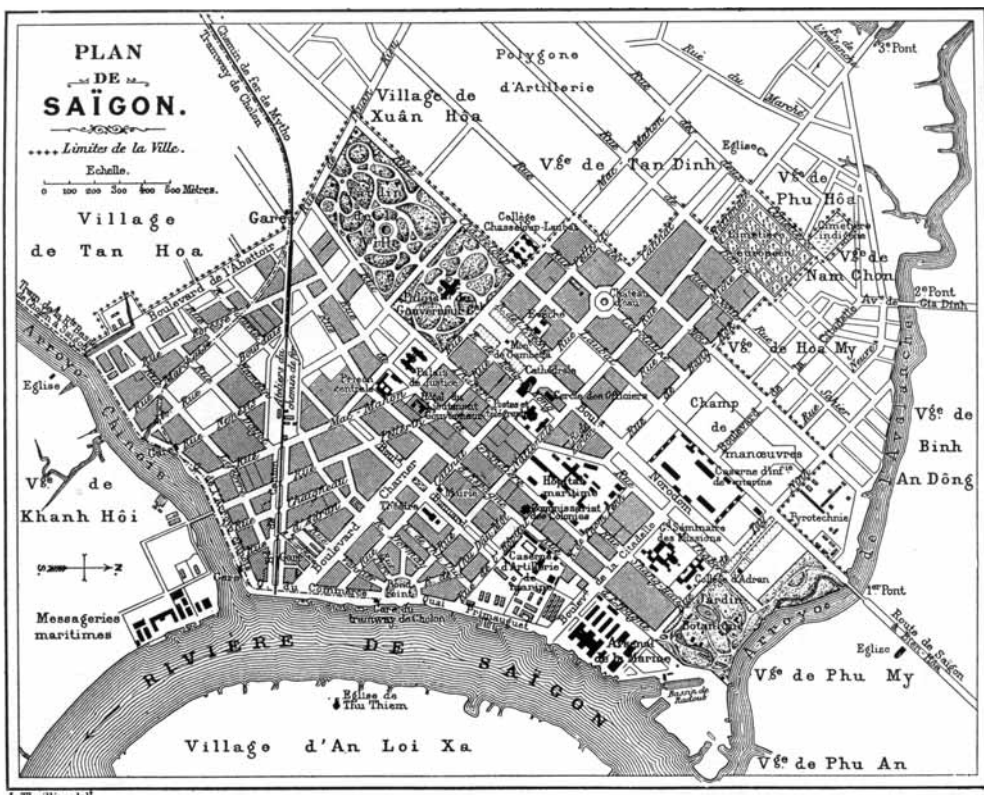
afgewezen. De benoeming van de arts en handelaar Servaas leidde tot een controverse tussen de Rotterdamse en Amsterdamse Kamers van Koophandel. De eerste beschouwde hem als een ideale kandidaat en noemden hem een toonbeeld van ijver en beschaving. Amsterdam gaf daarentegen de voorkeur aan de voor het Duitse handelshuis Behre & Co werkzame Fransman Grandhommet. Het ministerie vermoedde dat Amsterdam zich liet leiden door een eigen agenda en zag liever de Nederlander Servaas als consul. Het Rotterdamse advies werd dus gevolgd, maar ook Servaas moest al binnen een jaar na zijn benoeming in 1869 vanwege ziekte terugkeren naar Europa.⁴ Hij meldde het ministerie vanuit Marseille dat hij voor zijn vertrek de Duitser Speidel als waarnemer had aangesteld.

Een periode van stabiliteit: consul Speidel (1872-1894)

Carl Theodorff Speidel nam vanaf mei 1870 voor een periode van bijna twee jaar zonder enige formele status het consulaat waar. Pas in mei 1872 diende Servaas officieel zijn ontslag in omdat, zoals hij zelf zei, terugkeren 'noodlottige gevolgen' voor zijn gezondheid zou hebben.⁵ Toen stond niets een benoeming van de Duitser nog in de weg.⁶ Speidel was ten tijde van zijn benoeming nog in loondienst bij het in Singapore gevestigde handelshuis Kaltenbach Engler & Co, maar verliet in 1874 zijn werkgever en opende in Saigon een filiaal van de onderneming Speidel & Co. Dit familiebedrijf was in 1862 in Frankfurt opgericht. Speidel begon zich, samen met twee familieleden (waaronder zijn broer J.G. Speidel), toe te leggen op de rijsthandel. Deze markt werd dan wel gedomineerd door Chinezen, maar Speidel & Co was het enige plaatselijke bedrijf dat gebruik kon maken van een Europese, door stoom aangedreven rijstmolen, de Union Rice Mill. Tijdens de consulaire diensttijd van Speidel groeide het bedrijf door de rijsthandel uit tot een bekende firma. Het bestond nog steeds in 1920 en verhandelde toen een grote verscheidenheid aan producten, waaronder lampolie en olielampen, vanuit vestigingen in Haiphong en Phnom Penh.

Na de kortstondige ambtsperiodes van de eerste twee consuls bracht Speidel de nodige continuïteit in de werkzaamheden van het consulaat. Maar liefst 24 jaar zwaaide hij de scepter over de Nederlandse vertegenwoordiging. In deze lange periode leverde hij een regelmatige stroom van informatie aan het ministerie in Den Haag. Deze informatie bestond enerzijds uit briefrapportages met een politiek/militair onderwerp en anderzijds uit de jaarrapporten met economische gegevens.⁷ De jaarlijkse rapporten van de consul werden door het ministerie gepubliceerd in de reeks *Verzameling der konsulaire berigten en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart*. Speidel gaf in deze rapporten, die strak waren ingedeeld volgens ministeriële richtlijnen, informatie over onderwerpen als oogstberichten, havengelden, wisselkoersen en scheepsbewegingen. Ook het segment over rijst, zoals gezegd het belangrijkste (export)product, ontbrak nooit.

Hoewel de rijstproductie in de Franse kolonie als gevolg van verbeterde rijstaanplant en de invoering van nieuwe technieken op het gebied van irrigatie en drainage over de

Plattegrond van Saigon, ca. 1890.

jaren gestaag toenam, waren er zeer grote verschillen in de jaarlijkse opbrengsten. Zo was een opbrengst die bijna een kwart hoger of lager lag dan het eraan voorafgaande jaar niet ongewoon. De matige kwaliteit van de rijst zorgde er bovendien voor dat de vraag erg afhankelijk was van het aanbod van sneller groeiende rijstsoorten uit Birma en Siam. Deze sterke wisselingen in vraag en aanbod zorgden ervoor dat de rijstexport naar Nederlands-Indië een grillig verloop kende. Die schommelde in de ambtsperiode van Speidel dan ook tussen het dieptepunt in 1891 (1.517 ton rijst, 0,4% van de totale export) en het hoogtepunt in 1875 (77.000 ton rijst, 23% van de totale export). Gemiddeld vertoonde de export naar Nederlands-Indië over deze jaren wel een stijgende lijn. Toch viel die overigens in het niet bij de uitvoer naar China; in het Nederlandse topjaar 1875 ging nog steeds ruim 60% van de rijst daarnaartoe.⁸ Speidel, zelf dus rijsthandelaar, was ook betrokken bij pogingen om de kwaliteit van de rijst te verbeteren. Zijn naam komt voor onder een verdrag uit 1874 tussen tien Europese handelshuizen en veertien Chinese handelaren waarin afspraken werden gemaakt over de plaatselijke bewerking van rijst.

Behalve voor algemene informatievoorziening was de consul er ook voor plaatselijke hulpverlening aan Nederlanders. Er waren er niet veel in Saigon, maar soms bezocht een

Nederlandse matrozen op het terras van Hotel l'Union in Saigon.

Nederlandse functionaris de kolonie, zoals in 1877 J.A.B Wiselius, een Nederlands-Indisch bestuursambtenaar. Speidel bood hem onderdak bij hem thuis en bracht hem in contact met de Franse gouverneur. Dat voor deze assistentie ook het personeel van de firma Speidel & Co werd ingeschakeld bleek uit een verslag van een anonieme Chinees uit 1890. Deze reisde mee in het gevolg van een Nederlander die Saigon bezocht en beschreef hoe Speidel onderdak voor hem verzorgde bij zijn Chinese werknemer Chan Eng Bok.⁹

Het kantoor van het handelshuis diende tegelijkertijd als kantoor van het consulaat. Net als alle andere handelskantoren en consulaten was dit gevestigd aan een kade in de haven. Het kantoor bevond zich op de begane grond en er werd van 7 tot 11 uur 's ochtends en 2 tot 5 uur 's middags gewerkt. De eerste verdieping deed dienst als woonruimte voor het lagere Europese personeel. Uit het verslag van Wiselius blijkt dat het kantoor van Speidel duidelijk te herkennen was als Nederlands consulaat door de Nederlandse Leeuw op een wapenschild boven de deur en de nationale driekleur die ervoor was gehesen.¹⁰

Hulp aan Nederlandse zeelieden die Saigon aandeden was soms van een geheel andere aard. In 1894 bezocht stuurmansleerling Sluyter aan boord van het schip Evertsen Saigon. Beeldend beschreef hij hoe de bemanning aan wal ging: 'Vooraf moet ik u zeggen dat zij hier gemakkelijk drank vooral cognac aan boord kunnen krijgen, voor 60 of 78 cent

Hollands geld heeft men hier een fles beste cognac, voor 20 cent heeft men eene flesch goede wijn. Alzoo waren driekwart van de heeren al sikker [dronken] voor we weggingen.¹¹ Dit soort drankgelagen liep wel eens uit de hand en de Franse autoriteiten traden er dan tegen op. Ook waren er scheepsbemanningen die in aanraking kwamen met justitie vanwege smokkel. Het was de taak van de consul ze bij die rechtsgang bij te staan.

Speidels positie als consul was niet onomstreden. J.C. Opstelten, een ex-collega van Speidel bij Kaltenbach Engler & Co, verzocht in 1874 per brief aan het ministerie om hem als consul aan te stellen. Hij wees er fijntjes op dat de Nederlandse belangen nu in Duitse handen lagen.¹² Den Haag ging echter niet verder dan de suggestie aan Speidel om zijn rivaal Opstelten als vice-consul te benoemen bij zijn eigen afwezigheid. Hiervan is het echter nooit gekomen. Speidel vertrouwde de waarneming van het consulaat alleen toe aan zijn broer en H. Kurz, een werknemer van zijn firma.

Toch waren er meer mensen die bezwaren hadden tegen een Duitse consul, en niet altijd vanwege het voor de hand liggende argument dat een buitenlander andere loyaliteiten heeft. In een rapport naar aanleiding van een vlootbezoek aan Indochina zag de commandant van Zr. Ms. schroefschip Zilveren Kruis de Duitse nationaliteit van Speidel om een andere reden als nadeel: 'De afscheiding tusschen Franschen en Duitschers is zoo groot te Saigon dat een Duitscher geen lid kan worden van eene Fransche Club.'¹³ Dat dit veronderstelde sociale isolement Speidel parten speelde was niet erg waarschijnlijk. Door het succes van de handelsfirma behoorde hij eerder tot de vooraanstaande burgers van de stad. Bovendien kreeg Speidels levenswijze door zijn lange verblijf in Saigon een Frans tintje. Nadat hij in 1894 op eigen verzoek eervol was ontslagen, vestigde hij zich dan ook in Parijs. Als opvolger schoof hij een Duitse werknemer van zijn bedrijf naar voren.

Achtervolgd door het verleden: consul Daumiller (1894-1897)

Ondanks het feit dat hij de enige kandidaat was, werd Jacob Friedrich Daumiller niet direct tot nieuwe consul benoemd. Aan zijn achtergrond kan dat niet hebben gelegen. Daumiller had namelijk een zeer uitgebreide carrière in de handel achter de rug, eerst vier jaar in Amsterdam en daarna liefst 29 jaar in Batavia. De laatste tien jaar in Batavia was hij werkzaam geweest voor het Duitse handelshuis C. Bahre & G. Kinder waar hij ook was belast met het werk van de consulaten van Oldenburg, Saksen, Bremen, het nieuwe Duitse rijk en Denemarken. Daumiller sprak en schreef perfect Nederlands en had twee uitstekende referenties: de directeur-secretaris der Javaansche Bank en de commandant der Bataviaansche schutterij.

Hoewel langere periodes tussen het ontslag van de gaande en de benoeming van de komende consul niet ongewoon waren, moest Daumiller wel erg lang, namelijk bijna twee jaar, wachten op zijn aanstelling. Een brief van de toenmalige resident van Batavia, Schmidstaat, aan het ministerie in Den Haag was hier waarschijnlijk debet aan. Schmidstaat wees erop dat Daumiller zijn functie bij Bahre & Kinder alleen te danken had gehad

aan zijn broer Wilhelm Daumiller, die bij die firma vennoot was. Nadat Bahre & Kinder failliet was gegaan, zou Daumiller zich in riskante speculaties in de koffiehandel hebben gestort. Dit resulteerde in een gedwongen liquidatie, en dat was volgens Schmidstaat een opzetje om een deel van Daumillers schuld aan de Chartered Bank te ontlopen. Dat lukte want in totaal werd hem 47.000 gulden kwijtgescholden. Na dit avontuur kon Daumiller met hulp van een jeugdvriend bij Speidel & Co in Saigon met een schone lei beginnen. Schmidstaat vond dit alles ernstig genoeg om af te zien van een benoeming. Het ministerie besloot echter om af te wachten. Het ontbreken van een andere kandidaat en de opgebouwde relatie met Speidel & Co boden weinig keus. Daumillers reputatie bleek uiteindelijk minder beschadigd te zijn dan verwacht en hij kon gewoon worden benoemd.¹⁴

Als waarnemend consul had Daumiller echter niet stilgezeten. Hij had al de moeite genomen te rapporteren over de rol van de Nederlandse scheepvaart. Net als zijn voorganger Speidel zag hij deze als sleutel tot verbetering van de concurrentiepositie van Nederland in Indochina. Tot dusverre waren Nederlandse producten mondjesmaat en op omslachtig wijze ingevoerd aan boord van overwegend buitenlandse schepen. Een directe en regelmatige aanvoer van Nederlandse goederen door Nederlandse schepen was nodig om echt te kunnen concurreren. Maar feit was dat het aantal Nederlandse schepen dat de haven van Saigon aandeed jaar na jaar ver achterbleef bij dat van andere landen. Daumiller was van mening dat er, in navolging van Engeland en Frankrijk, lijndiensten opgezet moesten worden. De Nederlandsch Indische Stoomvaart Maatschappij had dat rond 1888 geprobeerd met een lijndienst tussen Nederlands-Indië en Saigon, maar dat was een kortstondige en weinig succesvolle onderneming geweest. Toen de eerste resultaten tegenvielen, was het feitelijk Engelse, maar onder een Nederlandse naam opererende bedrijf direct gestopt met de dienst. Volgens Daumiller zou een echt Nederlands bedrijf zijn doorgegaan om zo de Nederlandse handel op gang te brengen. De eerdere verliezen hadden immers later ruimschoots gecompenseerd kunnen worden.¹⁵ Met die gedachte was in 1891 overgegaan tot de oprichting van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (KPM), een onderneming die regelmatige en winstgevende lijndiensten opzette in Nederlands-Indië. Hoewel die lijnen later ook werden uitgebreid tot Frans Indochina profiteerde de Nederlandse handel daar toch niet van. Het stelsel van hoge invoerrechten in Frans Indochina was zo ingericht dat het alleen de eigen Franse handel en industrie bevoordeelde.

Daumiller werd anderhalf jaar na zijn aanstelling op eigen verzoek alweer ontslagen. De consul gaf familieomstandigheden op als reden voor zijn vertrek. Ook hij beval een bij Speidel & Co werkzame Duitse collega aan als opvolger.¹⁶

De laatste van het huis Speidel: consul Woelz (1898-1899)

De keuze voor Charles Henri Frederic Woelz werd vereenvoudigd door het ontbreken van geschikte Nederlandse kandidaten in Saigon.¹⁷ De enige Nederlander die op dat moment in de stad woonde, was een ondergeschikte van Woelz. Deze verder onbekende man werd

niet voorgedragen omdat hij de maatschappelijke status voor een aanstelling tot consul ontbeerde. Woelz, geboren in 1853 in Stuttgart, was al sinds 1877 in Saigon en een ervaren kracht. Die lange tijd in de tropen had kennelijk toch zijn sporen achtergelaten want hij moest al na een jaar na zijn benoeming vanwege zijn gezondheid ontslag aanvragen. Dat werd hem verleend en hij keerde terug zijn geboortestad. Het consulaat liet hij in handen van Eugene Meyer, weer een andere collega bij Speidel & Co. Ondanks de referentie van zijn voormalige baas en oud-consul Speidel werd Meyer niet als vanzelfsprekend tot de volgende consul benoemd. In april 1899 diende zich namelijk een andere kandidaat aan en dat was een Nederlander.¹⁸

Weer een Nederlander op het consulaat: consul Luykx (1899-1906)

De Nederlander Nicolaas Godfried Maria Luykx was kort daarvoor van zijn oude werkgever Brinkmann & Co in Singapore overgestapt naar Kaltenbach Engler & Co in Saigon. Luykx was bij deze firma nog geen vennoot, maar het handelshuis waar Speidel ooit werkzaam was geweest had een goede naam. Luykx genoot enig aanzien en was niet onbemiddeld. De Kamer van Koophandel te Amsterdam sprak met het oog op de benoeming van een nieuwe functionaris de verwachting uit dat een consul van Nederlandse nationaliteit zich actiever zou inzetten voor Nederlandse belangen. Toch gaf men vreemd genoeg de voorkeur aan Meyer. Luykx was nog geen vennoot, zo redeneerde men, en miste daarom status. Bovendien wilde men Speidel & Co het consulaat liever niet ontnemen. De kans bestond dan dat men later, als er geen geschikte (lees Nederlandse) opvolgers beschikbaar waren, met hangende pootjes terug zou moeten naar Speidel & Co. Den Haag sloeg dit advies in de wind en benoemde Luykx wel.¹⁹ Daarmee was drie decennia na Servaas weer een Nederlander de baas over het consulaat.

Pas een maand na zijn benoeming nam Luykx het roer over van Meyer. Na slechts vijf maanden vertrok hij, ook alweer vanwege gezondheidsklachten, naar Europa. Hij bleef er bijna een jaar. Op zijn verzoek nam tijdens zijn afwezigheid Frans Fischer, consul van Oostenrijk-Hongarije, het consulaat waar.

In één van zijn latere rapporten schreef Luykx over de Nederlandse handel: 'De invoer van Nederlandsche artikelen blijft onbelangrijk door de bezwarend hoge inkomende rechten en bepaalt zich tot kleinigheden in bedrukte katoenen, sigaren en likeuren.' In hetzelfde rapport kwam tevens een product ter sprake waarin Nederland wel een aanzienlijk aandeel zou krijgen, namelijk olie. Al jaren steeg de import van lampolie in Indochina ten koste van die van kaarsen. Met de gestegen volumes was een felle concurrentiestrijd losgebarsten. Belangrijke aanbieders in Indochina waren Standard Oil uit Amerika en het Britse Shell Transport & Trading Company dat Russische olie invoerde en daarvoor opslagtanks had laten bouwen in Saigon en Haiphong. Olie uit Nederlands-Indië werd door Koninklijke Olie in blikken geïmporteerd onder de merknaam Crown Oil. Om een vuist tegen Standard te maken, begonnen Shell en Koninklijke Olie in 1902

een samenwerkingsverband onder de naam Asiatic Petroleum Company. Deze nieuwe Nederlands-Britse combinatie beschikte daardoor over de bestaande infrastructuur van Shell in Indochina.

Jan-George Mulder (1869-1922): zakenman, avonturier en fotograaf

De Franse koloniën in Azië waren voor de meeste Nederlanders onbekend gebied, gewend als ze waren aan hun 'eigen' Nederlands-Indië. Een enkele ambtenaar of kolonist toog met hele of halve plannen voor een missie of een onderneming naar het 'Parijs van de Oriënt', zoals Saigon in die tijd werd genoemd. De meesten verbleven er niet lang. In zijn boek *Oostersche verpoozingen* (1902) riep de vrijliberaal en oud-gezant in China, F.M. Knobel, op om 'in een stad als Saigon, en in Indochina in het algemeen', Nederlandse firma's te laten investeren 'varende onder haar eigene, onzijdige vlag, werkende met Nederlandsch en voor een gedeelte met Fransch kapitaal'. Knobels denkbeelden over de bevordering van de Nederlandse handelsbelangen, die hij eerder had verwoord in een artikel in *de Gids*, vonden weerklank in sommige koloniale,

J.G. Mulder in een draagstoel (met tropenhelm) omringd door de zogenaamde 'Porteuses de Do Son'. Dit waren seizoensarbeiders die in de badplaats Do Son, 20 kilometer ten zuiden van Haiphong, door hotelhouders werden ingezet om badgasten naar het strand te vervoeren (foto archief Carla Mulder, ca. 1904-1908).

handels- en wetenschapskringen. Aan die oproep gaf in elk geval de uit Haarlem afkomstige Jan-George Mulder, zakenman en kleinzoon van een fotograaf, gehoor.

Tussen 1904 en 1908 werkte Mulder in Frans-koloniaal Tonkin (Vietnam) voor de Duitse firma Speidel & Co. Daar was hij verantwoordelijk voor de verkoop van petroleum van de Brits-Nederlandse Asiatic Petroleum Company (A.P.C.) die onder meer kerosine in de vorm van lampolie op grote schaal aan de man bracht. Hij verdiende er een voor die tijd aanzienlijk vermogen mee dat hij later onder meer gebruikte om in de Verenigde Staten een Amerikaans Walden in de geest van Frederik van Eeden te stichten.

Wat Mulder precies heeft bewogen om in Azië te gaan werken, weten we niet. Vóór zijn vertrek bezocht de toen dertigjarige Nederlander de *Exposition Universelle* in Parijs. Frankrijk had rond 1900 een koloniaal imperium veroverd waarin 65 miljoen mensen woonden. Parijs gold als het centrum ervan en, mede dankzij de Wereldtentoonstellingen van 1889 en 1900, als toonaangevend voor het moderne Europa. Nederland, hoewel klein in Europa, maar als tweede koloniale macht groot in Azië, was op de Wereldtentoonstelling van 1900 vertegenwoordigd met een paviljoen dat naast dat van Groot-Brittannië en Portugal stond.

[Afbeelding 55]
Mulder, Speidel en Co in Hai
Phong

Mulder geniet een maaltijd samen met Chinese reders die verantwoordelijk waren voor de binnenscheepvaart en het vervoer van lampolie. Ook Vietnamese ondernemers deden dit werk. De scheepsmagnaat Bach Thai Buoi gold als een van de rijkste reders van zijn tijd (foto archief Carla Mulder, ca. 1904-1908).

Of Mulder daardoor ook interesse kreeg in Azië blijft gissen. In elk geval trad hij in dienst van Speidel & Co die als grootste Europese firma in de kolonie op verschillende terreinen in Indochina actief was. De oprichter en vertegenwoordiger Theodorff Speidel vertegenwoordigde bovendien als consul Nederland. Behalve de export van rijst en de verkoop van huishoudelijke goederen kreeg Speidel de distributie van lampolie in handen. In 1904 werd toestemming van het Franse gouvernement verkregen om ook in Haiphong opslagplaatsen voor petroleum te bouwen. De in vierkante blikken verpakte brandstof van Crown Oil, zoals het merk van de APC luidde, genoot gretig aftrek onder de inheemse bevolking, mede vanwege de mogelijkheden tot hergebruik als opbergblik of keukengereedschap.

Mulder maakte in Zuidoost-Azië vele foto's, vrijwel alle in stereo – een rage die hij eveneens uit Parijs had meegenomen. Vanuit de havenstad Haiphong waar hij van 1904 tot 1908 werkzaam was, maakte hij reizen naar de tempels van Angkor Wat en naar steden als Hanoi en Saigon. De stereofoto's van Haiphong en zijn reizen geven een bijzonder beeld van het Franse Indochina in die tijd.

Tijdens het laatste jaar van Mulders verblijf in Vietnam vonden er in het centrale deel van het land gewelddadige demonstraties plaats tegen het koloniale bewind. Koloniale troepen traden met harde hand op tegen 'opstandelingen en piraten'. Aanleiding waren de zware belastingen die op de boeren drukten, en jonge nationalistten uit de grote steden als Saigon en Hanoi trokken zich hun lot aan. Hun leider was Phan Chu Trinh, een voor de Fransen werkende wetenschapper-bestuurder, die voorstander was van economische en sociale hervormingen. Hij aanvaardde samenwerking met het Franse bestuur onder voorwaarde dat er hervormingen doorgevoerd zouden worden. De protesten maakten deel uit van een reformistische beweging die zich uitsprak tegen de monarchie maar een voorstander was van een Vietnamese Meiji-restauratie. Het zou nog jaren duren voordat men in Parijs doorhad dat op zijn minst ernst zou moeten worden gemaakt met een lokale vertegenwoordiging van de bevolking.

Franse *colons* die perfect aanvoelden dat deze beweging erop uit was een eigen inheemse handelsgroep te vormen, eisten in hun kranten, waaronder de *Courier d'Haiphong*, genoegdoening van het gouvernement. Ook Mulder zal over deze voorvallen hebben gelezen en gehoord, maar wat hij ervan dacht, weten we niet. Alleen zijn foto's liet hij na. Toen hij uit Vietnam vertrok, was de kolonie in rep en roer door de voortijdige ontdekking van een complot om Franse officieren van het garnizoen in de Hanoi te vergiftigen. Er volgden een groot aantal arrestaties en doodvonnissen.

Mulder was in korte tijd rijk geworden, zo rijk dat hij op 35-jarige leeftijd kon gaan rentenieren. In 1910 besloot hij naar Amerika te vertrekken, naar Virginia, waar hij zoals gezegd, geïnspireerd door de kolonie Walden van Frederik van Eeden, een eigen

kolonie wilde stichten. Zijn foto's uit die periode tonen het leven op het commune-achtige boerenbedrijf, dat met behulp van later overgekomen familieleden werd beheerd. Ook in de Verenigde Staten maakte Mulder reizen, getuige zijn foto's van Washington en New York.

De twintig jaar jongere vrouw van Mulder was niet opgewassen tegen het harde boerenbestaan, en daarom besloten ze terug te keren naar Nederland. In de tijd tot zijn overlijden in 1922 fotografeerde Mulder alleen nog zijn familie; zijn wereld was klein geworden, ook door grote financiële verliezen die hij had geleden.

John Kleinen

Ondanks deze bundeling van krachten bleef de strijd tegen de Standard er één van vallen en opstaan. In Haiphong was tussen 1904 en 1908 de Nederlander Jan Georg Mulder depothouder voor de Asiatic. Toen landgenoot Hendrik Muller in 1908 Haiphong bezocht, trof hij de opslagplaats van de Asiatic echter verlaten aan. Er viel niet op te boksen tegen de grote hoeveelheden Amerikaanse lampolie van hoge raffinage. De positie van de Asiatic verbeterde pas nadat de vraag naar 'zwarte' olie, zoals benzine en stookolie, explosief toenam als gevolg van het toegenomen gebruik van de verbrandingsmotor.²⁰

Consul Luykx vervulde in mei 1905 Saigon definitief voor Europa nadat Fischer al verschillende keren tijdens zijn tijdelijke afwezigheid het consulaat had waargenomen. Vanuit Londen bood Luykx in maart 1906 zijn ontslag aan.²¹

Het Nederlandse consulaat en Diethelm & Co: consul Röst (1906-1923)

Luykx droeg de Nederlander Dirk Gustaf Röst als opvolger voor. Deze nog jonge man beschikte al over een mooie staat van dienst. Door bemiddeling van de in Den Haag gevestigde vereniging 'Het Buitenland' had hij in 1898 een aanstelling bij de firma Hooglandt & Co in Singapore gekregen. Dertig jaar eerder was bij dezelfde firma de jonge Zwitser Wilhelm Heinrich Diethelm begonnen. In 1886 opgeklommen tot vennoot bij Hooglandt & Co richtte Diethelm daarnaast zelfstandig de firma Diethelm & Co op. Het Zwitserse Diethelm & Co en het Nederlandse Hooglandt & Co in Singapore waren hierdoor nauw met elkaar verbonden en in de praktijk één bedrijf. Diethelm & Co breidde in 1890 haar activiteiten uit naar Saigon en opende daar een vestiging.²² In 1904, veertien jaar later, maakte Röst de overstap van Hooglandt & Co in Singapore naar Diethelm & Co in Saigon. Het bedrijf handelde daar in een grote verscheidenheid aan goederen. Een advertentie uit de jaren dertig geeft hiervan een indruk: textiel, ruwe grondstoffen, metaal, ijzerwaren, kantoorbenodigdheden, levensmiddelen, drank, fotografische arti-

Reclameposter van de firma Diethelm & Co., gevestigd in Saigon en Haiphong.

kelen, farmaceutische producten, cosmetica, chemicaliën, verf, bouwmaterialen, kolen, banden, auto onderdelen, machines en instrumenten.²³

Röst bleef achttien jaar in Saigon. Toen hij van 20 april 1909 tot en met 23 maart 1910 met verlof was, nam collega. E. Hottinger van Diethelm & Co het consulaat waar. Na zijn terugkomst werd Röst ook benoemd tot consul van Zweden. Later ontving hij een Zweedse onderscheiding. Ook in een rapport van de commandant van Hr. Ms. Tromp die in 1912 Saigon aandeed, werd hij geprezen.

Röst ontmoette in 1911 Charles Frey, een rijzende ster binnen de firma Diethelm & Co. Frey nam daarna meerdere malen het consulaat waar tijdens de afwezigheid van Röst. Vrijwel gelijktijdig vertrokken zij in 1922 naar Parijs. Frey zou daar de inkoopafdeling van Diethelm & Co overnemen en misschien had hij Röst een mooie baan in Parijs in het vooruitzicht gesteld. In ieder geval diende Röst in januari 1923 vanuit Parijs een verzoek in om ontslagen te worden als Nederlands consul, dat hem een maand later werd verleend.²⁴

Het gebouw van Diethelm & Co., waar ook het Nederlandse consulaat was gevestigd.

Saigon en Hanoi, twee steden en een wereld van verschil: consul Meyeringh (1923-1935) en consul Perroud (1933-1945)

Röst droeg in januari 1923 een ondergeschikte voor als nieuwe consul: de Nederlander Ernst Friedrich Johan Marie Mathieu Meyeringh. Meyeringh was op het moment van zijn benoeming 35 jaar oud en al negen jaar in Saigon gevestigd.²⁵ De commandant van Hr. Ms. Soemba uitte zich in 1927 in een rapport op lovende wijze over hem. Vijf jaar later, in 1933, werd Meyeringh ter gelegenheid van zijn tienjarig jubileum benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Drie jaar eerder, in 1930, werd door de Nederlandse gezant in Bangkok, H.J.W. Huber, binnen wiens ambtsgebied Frans Indochina viel, voorgesteld om naast Saigon een tweede post binnen de Franse bezittingen te openen. Logischerwijze dacht hij daarbij aan Hanoi. De Fransen hadden immers in 1887 deze stad, van oudsher het bestuurlijke centrum van het prekoloniale Vietnam, tot hoofdstad van hun *Union Indochinoise* verheven. Om deze reden hadden de meeste buitenlandse mogendheden geleidelijk consulaten in Hanoi of in de nabijgelegen havenstad Haiphong geopend. Huber had een voorkeur voor Hanoi, maar daar was geen Nederlander te vinden. En in Haiphong was

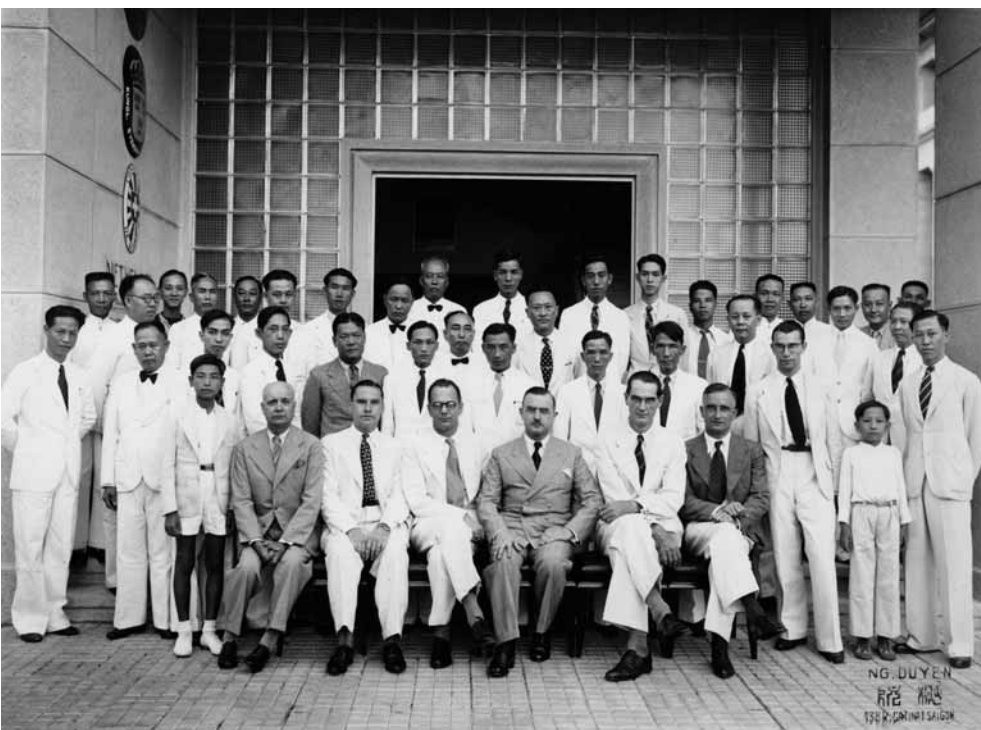
er alleen een tot Fransman genaturaliseerde Nederlander, een zekere Jansen, die werkzaam was voor Franco-Asiatique des Pétroles. Dit bedrijf was in 1917 opgericht als een werkmaatschappij van de Asiatic Petroleum Company (APC), het al eerder genoemde samenwerkingsverband tussen Shell en Koninklijke Olie. Na het vertrek van deze firma uit Haiphong, in 1908, was het Nederlandse belang in 1917 weer teruggekeerd in de vorm van de Franco-Asiatique. Jansen zou Haiphong echter snel verlaten en viel af als kandidaat.

Toch werd in Hanoi uiteindelijk een geschikte kandidaat gevonden. Dat was de Fransman Auguste Perroud. Hij was geboren in Lyon in 1886 en verbleef sinds 1906 in Hanoi. Perroud bezat een bekende zilverhandel in de stad en was tevens hoofd van de Jaarbeurs van Hanoi en de plaatselijke Kamer van Koophandel. Nadat de Franse regering in juni 1933 had laten weten geen bezwaar te hebben tegen een Nederlands consulaat in Hanoi was de benoeming van Perroud snel geregeld. Meyeringh werd hiervan begin september 1933 in kennis gesteld door de nieuwe gezant in Bangkok, M.J. van Schreven. Het ambtsgebied van het consulaat in Hanoi omvatte het protectoraat Tonkin. Saigon bleef verantwoordelijk voor de vier andere delen van de unie, namelijk Annam, Cochinchina, Cambodja en Laos.²⁶

Meyeringh reageerde furieus. Hij had juist gehoopt te worden bevorderd tot consul-generaal maar moest in plaats daarvan een deel van zijn ressort afstaan aan een nieuwe consul. Huber, die al met pensioen was en zich niet meer kon verdedigen, was de gebeten hond, terwijl hij Meyeringh nota bene had voorgedragen voor een koninklijke onderscheiding. Maar Meyeringh richtte zijn pijlen ook op de pas benoemde Fransman Perroud en noemde hem in een brief laetdunkend 'dat winkeliertje'. Van Schreven besloot daarop, na berichten dat Meyeringh allerlei vreemde roddels verspreidde en zijn plichten als consul verzuimde, in april 1934 zelf naar Indochina af te reizen om bij dit heethoofd poolshoogte te gaan nemen.

Het bezoek van de gezant aan Saigon was ontluisterend. Meyeringh gedroeg zich tegenover zijn meerdere ongeïnteresseerd, was niet hulpvaardig en zelfs ronduit onbeschoft. Van Schreven constateerde bovendien dat Meyeringh zijn taken als consul sterk had verwaarloosd. De gezant vermoedde dan ook dat Meyeringh, teneinde het één en ander te verbergen, bewust de confrontatie zocht. Dezelfde reis bracht Van Schreven ook naar Hanoi, en daar viel hem een heel andere ontvangst ten deel. Consul Perroud was de hulpvaardigheid zelve, terwijl de man juist op dat moment met zijn gezondheid kampte. Dat was het gevolg van de verwondingen die hij had opgelopen toen hij kort daarvoor zijn kinderen uit een brandend huis had moeten redden.

De Fransman opperde desondanks allerlei ideeën om de handel met Nederlands-Indië te stimuleren. Ook beschikte hij over goede contacten met hoge Franse functionarissen en wist hij besprekingen tussen hen en Van Schreven te organiseren. Op de agenda stonden daarbij vooral de problemen rond de Japanse spionage en de hulp van dat land aan lokale nationalistengroepen, gezien de vergelijkbare situatie in Nederlands-Indië, her-

Groepsfoto van werknemers van Diethelm & Co in Saigon, met consuls Sauer (zittend op het bankje, uiterst rechts) en Hartlieb (zittend op het bankje, tweede van links).

kenbaar was voor Van Schreven. Zijn Franse gesprekspartners toonden zich zeer ingenomen met het optreden van Perroud en onderstreepten het belang van zijn functie. Na deze gesprekken begeleidde Perroud Van Schreven eveneens bij zijn bezoek aan Haiphong.

Van Schreven concludeerde na zijn terugkomst in Bangkok dat het in beginsel beter zou zijn heel Frans Indochina onder te brengen binnen het ressort van het consulaat Hanoi, met uitzondering van Cambodja en Cochinchina, die onder de vertegenwoordiging in Saigon zouden blijven vallen. 'Saigon' kon dan worden teruggebracht tot een vice-consulaat onder het consulaat Hanoi. Dat voorstel werd ongetwijfeld mede ingegeven door de persoonlijke ervaringen van de gezant met beide consuls, maar had ook te maken met een politieke inschatting. Hanoi was als centrum van het Franse koloniale bestuur in politiek opzicht nu eenmaal belangrijker dan Saigon.

Meyeringh kon met zijn jarenlange staat van dienst niet worden gedegradeerd tot vice-consul of zomaar worden ontslagen. De ontevreden en verbolgen consul werd daarom verzocht zelf ontslag te nemen. Meyeringh mocht nog wel een opvolger voordragen, maar dat was eigenlijk een wassen neus. Het ministerie in Den Haag had hem namelijk al nadrukkelijk op zijn ondergeschikte, Marinus Johannes Sauer, gewezen.²⁷

Een eenvoudig man: consul Sauer (1937-1939)

Sauer had al een paar keer tijdens Meyeringhs afwezigheid het consulaat tijdelijk waargenomen. Direct na het ontslag van Meyeringh werd Sauer wederom belast met het consulaat, maar nu officieel. Zijn formele aanstelling tot vice-consul volgde in februari 1936, maar het besluit werd opgeschort.²⁸ De reden hiervan was een negatief rapport van schout-bij-nacht J.S.C. Olivier. Olivier was commandant van het vlooteskader dat in november 1935 Saigon aandeed. Hij noemde Sauer vriendelijk en vol goede wil, maar hij achtte zijn maatschappelijke positie onvoldoende om een 'waardige' vertegenwoordiger van Nederland te zijn. Sauer was volgens Olivier een man van te weinig middelen, die te weinig in contact kwam met de prominente figuren van Saigon. Bovendien woonde Sauer in een woning die volgens Olivier absoluut ongeschikt was om bezoek te ontvangen.²⁹

Het gezantschap in Bangkok sprong voor Sauer in de bres. Sauer beschikte inderdaad over weinig middelen, maar wat hij had was voor een handelsstad als Saigon, met relatief weinig protocollaire verplichtingen, voldoende. Ook had Sauer inmiddels betere huisvesting gevonden. Bovendien werd het gebrek aan contacten van Sauer gecompenseerd door de kwaliteit ervan. Bangkok drong aan op een snelle benoeming aangezien Sauer al die tijd trouw het consulaat had waargenomen. Het oordeel van Bangkok was doorslaggevend, en Sauer kon met ingang van oktober 1937 alsnog formeel aantreden. Hij legde zijn ambt neer toen hij in juni 1939 naar Nederland terugkeerde.

Consul zonder aanstelling: Hartlieb (1939-1941, 1945-1946)

Toen Sauer in 1939 zijn collega Eugene Hartlieb voordroeg als opvolger was het consulaat al meer dan dertig jaar in handen van bij Diethelm & Co werkzame Nederlanders. Dit kwam voornamelijk omdat het Zwitserse Diethelm veel Nederlandse bedrijfsbelangen vertegenwoordigde in een kolonie waar amper Nederlanders aanwezig waren. De Stoomvaart Maatschappij Nederland, de Rotterdamsche Lloyd, de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij, de Java-China-Japan Lijn en de Holland-Oost-Azië Lijn: alle werden vertegenwoordigd door Diethelm. Daarnaast verkocht de firma ook verzekeringen voor De Nederlanden 1845 en trad op als agent voor het toerismebureau van Nederlands-Indië.

Het was dus heel begrijpelijk dat in beginsel een medewerker van Diethelm de Nederlandse consulaire functie op zich nam. De aanstelling van de Nederlander Hartlieb had dan ook niet meer dan een formaliteit moeten zijn. Het liep anders vanwege het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. In de aanloop naar de oorlog wilden de Fransen de Duitse invloed in hun kolonie zoveel mogelijk tegengaan en daarom weigerden ze de aanstelling van Hartlieb goed te keuren. Hij werd verdacht van pro-Duitse sympathieën. Toen Den Haag dat merkte, werd waarnemer Hartlieb afgedankt en een vervanger gezocht.

In december 1939 probeerde Hartlieb zich nog in een brief tegen de beschuldigingen te weren. Hij, al sinds 1933 in Saigon, beweerde juist pro-Frans te zijn en wees ter ondersteuning daarvan op zijn kersverse (Nederlandse) echtgenote die vanaf haar twaalfde in Saigon een Franse opleiding had gevolgd. Sterker nog, zijn Nederlandse zwager, die ook in Saigon verbleef, was zelfs met een Franse vrouw getrouwd. Hartlieb veronderstelde dat zijn geringe deelname aan de Saigonese *Beau Monde* ten onrechte werd uitgelegd als anti-Frans. Hij had eerder de indruk door de Fransen te worden beoordeeld op zijn Duits klinkende naam.³⁰ De zaak sleepte zich onopgelost voort totdat in 1940 in Europa Nederland en Frankrijk werden bezet door Duitsland en als gevolg daarvan de verhouding tussen beide landen zich in allerlei opzichten dramatisch wijzigde. Het had consequenties voor de onderlinge diplomatieke en consulaire betrekkingen, ook binnen de Franse koloniale bezittingen.

Eerst probeerde de niet-benoemde Hartlieb weer de behartiging van de Nederlandse belangen in Indochina op zich te nemen. Dat was geen eenvoudige taak omdat de leiding van de Franse kolonie de kant koos van de collaborerende Vichy-regering – een bewind dat de Nederlandse regering in ballingschap te Londen (waarvan Hartlieb zich opwierp als vertegenwoordiger) niet gunstig gezind was. Toch werd het optreden van Hartlieb aanvankelijk wel door de Franse koloniale autoriteiten getolereerd. Uiteindelijk kwam onder Japanse druk een einde aan de gedooghouding van het Franse bestuur en daarmee aan het werk van Hartlieb. De consul van Zweden en Zwitserland, hoogstwaarschijnlijk een naaste collega van Hartlieb bij Diethelm & Co, nam formeel zijn taken als behartiger van de Nederlandse belangen over. Deze situatie bleef bestaan tot maart 1945 toen de Japanners het Franse bestuur aan de kant schoven. Deze staatsgreep en de formele Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 zorgden in Vietnam voor een machtvacuum waarin Vietnamese nationalistinnen met en tegen elkaar streden om de controle over de staat. Tegelijk begonnen de Vrije Fransen van generaal de Gaulle met de herovering van de kolonie, die zou leiden tot de eerste Indochina Oorlog (1946-1954). Aan de vooravond daarvan probeerde Nederland, geplaagd als het zelf was door de situatie in Indonesië, rechtstreeks inzicht te krijgen in de situatie in Indochina. Daarvoor werd militair attaché Van den Brandeler met een speciale opdracht uitgezonden. Hij stelde zich onder meer op de hoogte van het lot van de consulaten in Hanoi en Saigon. In Hanoi hoorde hij van de weduwe Perroud dat haar echtgenoot vlak voor de Japanse capitulatie was overleden. Van het archief van het consulaat bleken alleen wat onbeduidende brieven te resteren, naast een kapot en besmeurd portret van de koningin. Van den Brandeler vernietigde dat ter plekke en vertrok uit Hanoi met de versierselen van de onderscheiding die Perroud vlak voor de oorlog had gekregen en die zijn weduwe dus weer moest inleveren.

In Saigon ontmoette Brandeler Hartlieb, wiens loyaliteit voor de oorlog nog ter discussie had gestaan. Hartlieb was door de Japanners geïnterneerd op Java. Zijn vrouw Lily en zijn zwager Frans Brilman hadden in een Japans basiskamp in My Tho ten zuiden van Saigon gezeten. Brilman was ontsnapt, maar werd later gepakt en door de Japanners

vermoord. Hartlieb had zodra dat na de capitulatie mogelijk was de waarneming van het consulaat weer op zich genomen en droeg die over toen in augustus 1946 de nieuwe beroepsconsul-generaal voor de post Saigon arriveerde: E.L.G. den Dooren de Jong.³¹

Het einde van het honoraire consulaat

Na bijna tachtig jaar werd de honoraire Nederlandse consulaire vertegenwoordiging in Saigon omgezet in een beroepspost. Deze beslissing kwam voort uit politieke overwegingen die samenhangen met de veranderingen die zich als gevolg van de Tweede Wereldoorlog mondiaal en dus ook in Azië en Indochina voordeden. Het dekolonisatieproces in Azië kwam op gang en de wereld raakte in de greep van de Koude Oorlog.

De nieuwe Nederlandse vertegenwoordiger in Saigon, een consul-generaal, was voortaan een bezoldigd ambtenaar. Zijn functie had feitelijk, in tegenstelling tot die van zijn honoraire voorgangers, meer politieke dan economische betekenis. Het honoraire consulaat in Hanoi, dat sinds de dood van Perroud vacant was, werd opgeheven. Nederland zou pas weer na de opening van een ambassade in Hanoi in 1993 en van een consulaat-generaal in Ho Chi Minh Stad (Saigon) in 1997 in beide steden tegelijkertijd vertegenwoordigd zijn, zij het in een volstrekt andere context.

Voor wat betreft de stimulering van de handel in 1867 had Nederland zekere verwachtingen gekoesterd van een consul in Saigon. Die werden nooit realiteit. De gouden bergen in China bestonden niet en rechtstreekse handel met de Franse kolonie kwam eigenlijk amper van de grond. De rijst die naar Nederlands-Indië werd uitgevoerd, was het enige handelsproduct van betekenis. Misschien gold dat ook nog voor de lampolie, die in Indochina werd ingevoerd, maar deze was te duur voor de lokale bevolking. Naar puur Nederlandse producten was in Indochina slechts beperkte vraag. De mogelijkheden die er in de beginperiode van het consulaat wellicht nog waren, werden definitief verleden tijd toen de Fransen met het oog op de protectie van hun eigen handels- en industriebelangen rond de eeuwwisseling een zwaar tariefsysteem invoerden. De Nederlandse consuls in Saigon waren soms (mede)eigenaren, maar meestal medewerkers van Europese handelshuizen die, met wisselend individueel succes, in de eerste plaats hun eigen particuliere belangen en die van hun werkgevers dienden. Hun consulaire ambt was slechts een bijbaan. Of zij nu van Nederlandse of van een andere nationaliteit waren, maakte daarbij geen verschil. De handelshuizen waren in ieder geval nooit van Nederlandse herkomst, zodat de betekenis van hun economische activiteiten voor de Nederlandse handel als geheel niet meer dan marginaal is geweest.

Archivalia

Nationaal Archief Ministerie van Buitenlandse zaken: afdelingsarchieven 1813-1870 (2.05.01):

- Brieven met betrekking tot de consulaire vertegenwoordiging in Cochín-China 1862-1870, inv.nr. 3031
Kabinetsarchief van het Ministerie van Buitenlandse zaken betreffende de politieke rapportage door Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland, 1871-1940 (2.05.19):
- Briefwisseling consulaat Saigon, december 1882 - december 1883, inv.nr. 757
- Briefwisseling consulaat Saigon, november 1884 - december 1885, inv.nr. 759
- Briefwisseling consulaat Saigon, november 1882 - december 1887, inv.nr. 761
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, B-dossiers consulaire en handelsaangelegenheden (1858) 1871-1940 (1958) (2.05.38)
- Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen in de Franse gebiedsdelen in Azië, 1872-1906 (1923), inv.nr.1359
- Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen in de Franse gebiedsdelen in Azië, 1923-1940 (1906), inv.nr.1360

Ministerie van Buitenlandse Zaken: Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging te China (Peking, Chunking, Nanking) (2.05.90):

- Verslag van militair attaché jhr. D. van den Brandeler, inv.nr. 705
- Brief ambassade Nanking aan consul-generaal E.L.G. den Dooren de Jong, inv.nr. 711

Ministerie van Buitenlandse Zaken

- Klapper op de stamboeken der onbezoldigde consulaire ambtenaren alfabetisch gerangschikt volgens standplaats
- Klapper op de namen der onbezoldigde consulaire ambtenaren alfabetisch gerangschikt
- Register van onbezoldigde consulaire ambtenaren

Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

- Brieven van D.B. Sluijter aan zijn ouders in de periode 1893-1894, inv.nr. S.6399

Digital image library of the Diethelm Keller Group

- <http://www.picturepark.ch/DiethelmKeller/>

7

Standplaats Saigon.**Nederlands-Vietnamese betrekkingen,****1945-1975***John Kleinen***Inleiding**

Aan de Nederlandse diplomatieke en internationale betrekkingen met het zuidelijke deel van Vietnam tussen 1945 en 1975 is tot op heden geen aparte studie gewijd. Dat heeft vooral te maken met de ingewikkelde manier waarop de Vietnamese dekolonisatie in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw is verlopen. Nederland zag zich, ondanks grote politieke en militaire inspanningen, al in 1949 gedwongen de soevereiniteit over te dragen aan een onafhankelijk Indonesië. Voor de Fransen in Indochina liep dat anders. Na een felle en pijnlijke strijd om het gewapende Vietnamese verzet de kop in te drukken, leed het Franse leger op 7 mei 1954 bij Dien Bien Phu een verpletterende nederlaag. De Koude Oorlog was inmiddels op zijn hoogtepunt. Vietnam speelde daarin een belangrijke rol als speerpunt van de containmentpolitiek en de dominotheorie. Na het 'verlies' van China en een deel van Korea, dreigde in Amerikaanse ogen nu ook Vietnam ten prooi te vallen aan het internationale communisme, dat in de ogen van de Verenigde Staten (vs) moest worden ingedamd. Die angst werd uitgedrukt door de metafoor van vallende dominostenen: als één land in Zuidoost-Azië communistisch zou worden, dan zouden de buurlanden automatisch ook omvallen. Om die reden vervolgden de Amerikaanse presidenten na Harry Truman (1945-1953) diens lijn om in te grijpen in landen waar een communistische machtsovername dreigde. Nederland speelde in Vietnam een bescheiden rol, maar onderhield er wel een diplomatieke vertegenwoordiging. De rol van die post in Saigon tegen de achtergrond van de Vietnamoorlog is onderwerp van dit hoofdstuk.

Indonesië en Vietnam

De traditioneel geringe Nederlandse belangstelling voor Frans koloniaal Indochina veranderde na de capitulatie van Japan drastisch. In Amerikaanse ogen, en tot ergernis van de Nederlandse autoriteiten, begonnen in 1945 de situatie in Frans Indochina en die in Nederlands Indië steeds meer op elkaar te lijken. De ontmoeting tussen veldmaarschalk Terauchi Hisaichi in het hoofdkwartier van het Japanse Zuidelijke Leger in Saigon en de

Indonesiërs Soekarno, Hatta en Radjiman Wediodiningrat aan de vooravond van hun *Proklamasi* op 16 augustus 1945 was de Nederlanders niet ontgaan. Terauchi dicteerde zijn gasten ter plekke het ‘Comité ter Voorbereiding van de Onafhankelijkheid van Indonesië’. De capitulatie van Japan een dag eerder, en het aarzelende optreden van de geallieerden om die nederlaag pas op 2 september te laten ondertekenen, zorgden in Vietnam voor een machtsvacuüm.¹ De Vietnamese Liga voor Onafhankelijkheid (de Viet Minh) greep zijn kans ten koste van nationalistische groepen die op het Japanse paard hadden gewed. Al die tijd, maar ook nog weken daarna, bleef het Japanse leger in Vietnam de openbare orde bewaken. Het terzijde geschoven Franse Vichy-bewind, dat Indochina tijdens de Tweede Wereldoorlog had bestuurd, was in diskrediet geraakt, en de ‘Vrije Fransen’ van generaal de Gaulle waren nog niet gearriveerd. In het noorden had de communistische Vietnamese leider Ho Chi Minh op de dag dat Japan in de Baai van Tokio de overgave tekende, opgeroepen tot een regering van nationale eenheid, maar dat leidde in het zuiden tot grote ongeregeldeheden. In de week daarvoor was Saigon het toneel van massademonstraties, waarbij jeugdige Viet Minh-aanhangers en leden van maffiose groepen Franse koloniale gebouwen en personen aanvielen. 2 september 1945 werd door de Fransen zelfs als ‘zwarte zondag’ bestempeld.

Als gevolg van afspraken op de Potsdam-conferentie van mei 1945 zouden de Japanse troepen ten noorden van de 16e breedtegraad door Chinese troepen worden ontwapend en ten zuiden van die willekeurig getrokken lijn door Britse troepen onder leiding van generaal Douglas Gracey. Frankrijk bedong daarbij een terugkeer van zijn overzeese bezittingen in Azië naar de *status quo ante* van vóór 1941. Bij aankomst van Graceys twintigste India Divisie, op 13 september 1945, was het zuiden van Vietnam grotendeels in handen van de Viet Minh en met hen sympathiserende strijdgroepen. Hoewel geallieerde ex-krijgsgevangenen en geïnterneerden aanvankelijk buiten schot bleven, kregen zij op den duur toch met anti-Franse gevoelens te maken. Gracey weigerde samen te werken met de Vietnamezen en liet in afwachting van versterkingen Japanse militairen als orde-troepen optreden. Zij joegen de voorlopige Vietnamese regering uit het gemeentehuis van Saigon. Twee weken later stond Gracey toe dat 1400 Franse krijgsgevangenen en burgers de wapens oppakten. Zij maakten jacht op de gehate ‘Annamitische terroristen’. Als reactie vielen aanhangers van een Vietnamese maffia op 22 september een Franse woonwijk in Saigon aan, de Cité Heyraud, waarbij 150 doden vielen, vooral onder vrouwen en kinderen. De slachtoffers waren grotendeels *métis*, burgers van Vietnamees-Franse afkomst.

Nederlanders in Zuidelijk Vietnam

Na het gereedkomen van de Birmaspoorweg in 1943, waarbij bijna 120.000 dwangarbeiders stierven – waardoor de spoorweg voor velen het symbool van Japanse wreedheid werd –, verspreidde het Japanse leger de overlevenden over andere bouwprojecten op het

Stadhuis van Saigon, bezet door Viet Minh-aanhangers. Onder de Vietnamese vlag zijn de vlaggen van de geallieerden aangebracht. De foto werd genomen door de Nederlands-Franse fotografe Germaine Krull, de ex-echtgenote van Joris Ivens.

vasteland van Zuidoost-Azië. Ongeveer 1700 Nederlanders kwamen op die manier terecht in interneringskampen in het zuiden van Vietnam.² Een aantal van hen ging vanaf zee in Saigon aan land omdat de beruchte *hellships*, waarmee dwangarbeiders naar Japan werden verscheept, doelwit werden van geallieerde aanvallen. De Japanse nederlaag bood veel geïnterneerden de kans zich in Saigon vrij te bewegen en zich nuttig te maken als klusjesman of huisbewaarder bij Franse gezinnen, waarvan de volwassen mannen nog in gevangenschap verbleven. Het is niet bekend of er zich bij de slachtoffers van de Cité Heyraud ook Nederlanders hebben bevonden.³

Met de komst van de Britten arriveerden de RAPWI (Recovered Allied Prisoners of War and Internees) in Saigon. Deze door het geallieerde opperbevel aangewezen organisatie had als taak geallieerde krijgsgevangenen en geïnterneerde burgers in door de Japanners bezet gebied op te vangen en te repatriëren. De Nederlanders hoopten om, zoals een tijdgenoot schreef, 'te gaan vechten voor een verloren zaak in Indonesië'.⁴ Vanwege de opgelaaide strijd op Java werd het hen echter niet toegestaan naar Nederlands-Indië terug te keren.⁵ Een gezant van de Nederlands-Indische regering, de latere schrijver-diplomaat H.R. Friederici, ontfermde zich over hen. Onder hen bevonden zich ook 35 KNIL-officieren die met behulp van de Britten vanuit het noorden van Vietnam naar Saigon waren gekomen.⁶

In de loop van september en oktober 1945 arriveerden vanuit zuidelijk Vietnam en Thailand tweeduizend Nederlanders in Singapore, waar zij tot eind november opnieuw op verder vervoer moesten wachten.⁷ Van de in totaal 26.000 ex-krijgsgevangenen die in Singapore, Bangkok, Saigon en Manilla waren geconcentreerd, werd minder dan de helft ondergebracht in de voor Indonesië bestemde Gadjah Merah-bataljons. Ongeveer twintig gestorven Nederlanders bleven achter op het kerkhof van Tan Son Nhut. Pas in 1954, toen Frankrijk zijn doden moesten repatriëren, werden ook hun resten naar Singapore gebracht. De overblijfselen van 21 andere Nederlanders gingen naar Frankrijk omdat zij, na te zijn toegetreden tot het Franse vreemdelingenlegioen, niet langer als Nederlandse onderdaan golden.⁸

Met de landing van het vijfde koloniale infanterie regiment op 3 oktober 1945 begon de Franse herovering van Vietnam die was voorbereid door Graceys *Gurkas* en hun Japanse hulptroepen. Die militaire acties waren de opmaat tot de Eerste Indochinese Oorlog die op 19 december 1946 begon. De meeste Nederlanders waren toen al vertrokken. Overigens is over het lot van ongeveer 13.000 Javaanse ex-dwangarbeiders op het vasteland van Zuidoost-Azië, van wie een onbekend aantal in Saigon is gearriveerd, nog minder bekend. Mogelijk heeft een klein deel gastvrijheid gevonden bij islamitische geloofsbroeders die aan het eind van de negentiende eeuw in Saigon de Maleis-Indonesische Jammaah Rahim-moskee hadden gesticht aan de MacMahon-sstraat.

Dekolonisatie

De Frans-Nederlandse betrekkingen wisselden in de loop van 1946 sterk. Na de erkenning van Vietnam als 'vrije staat' binnen een Franse Unie op 6 maart, stuurde de Nederlandse luitenant-gouverneur-generaal te Batavia, Van Mook, T.H. Baud als zijn persoonlijke afgevaardigde naar Indochina om het 'Fransch-Annamitische accoord' te bestuderen.⁹ Het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst in Batavia, A. Bachrach, die met Baud meereisde, sprak in dat verband zelfs over een vanzelfsprekende lotsverbondenheid van de Europese gemeenschappen, doelend op het jaar daarvoor geboden hulp van Nederlanders aan Franse burgers in Saigon.¹⁰ Toch zou niet het Franse verdrag met Vietnam, maar de Britse pressie op Nederland de doorslag geven bij het akkoord van Linggadadij, waarmee een soort van Nederlandse Unie in het leven werd geroepen en dat, net als de Indochinese variant, geen lang leven beschoren was.

De houding van de vs was daarbij van doorslaggevend belang. Anticommunisme en antikolonialisme streken in Washingtons visie om voorrang bij de snel veranderende wereld van na de Tweede Wereldoorlog. Voor Indochina golden immers de containment-politiek en de dominotheorie sterker dan voor Indonesië. De onderdrukking van de communistische opstand in Madiun door het Indonesische republikeinse leger, eind 1948, deed president Truman besluiten voor de Republiek Indonesië te kiezen. De tweede Nederlandse 'Politionele Actie', Operatie Kraai, doorkruiste een door de Verenigde Naties (VN) afgedwongen wapenstilstand en stuitte op nog meer tegenstand van de vs. Nederland zou spoedig het gevoel krijgen dat er met twee maten werd gemeten. De 'dubbelzinnige politiek van de vs en van China' zorgde er immers voor dat de toestand in Vietnam gecompliceerder was dan in Indonesië, zo redeneerde men in Den Haag en in Jakarta.¹¹ Aan die constatering lag een volledig gebrek aan inzicht in de kracht en populariteit van het naoorlogse Aziatische nationalisme ten grondslag. De rancune over het ontbreken van Amerikaanse steun, die zich bij de kwestie Nieuw Guinea opnieuw deed gelden, zou nog in de jaren zestig leiden tot een directe weigering Nederlandse gevechtstroepen naar Zuid-Vietnam te sturen.¹²

Dien Bien Phu

De Nederlandse missie in Vietnam bestond uit een consul-generaal in Saigon met een bescheiden staf, waaronder een militaire attaché. Zij volgden in hun rapportages aan Den Haag nauwgezet de eerste Indochinese oorlog. Een verslag uit het belegerde Hanoi van de Nederlandse consul-generaal G.E.L.G. den Dooren den Jong in januari 1947, illustreerde treffend de atmosfeer van een garnizoensstad waar politieke intriges het ritme van de oorlog volgden. In Batavia en Den Haag lazen de autoriteiten de rapporten mee van de Franse inlichtingendiensten.

Op 12 april 1950 erkende Nederland, in navolging van de vs en Groot-Brittannië,

‘Vietnam’ als onafhankelijke staat, dat wil zeggen de beide voormalige protectoraten Tonkin en Annam en de kolonie Cochinchina. Daarover werd de laatste keizer van de Nguyen Dynastie, Bao Dai, als staatshoofd aangesteld. De ‘Bao Dai oplossing’, zoals de regeling werd genoemd, ging voorbij aan de werkelijke machtsverhoudingen. Volkenrechtelijk was het onduidelijk wat het onafhankelijke Vietnam was. De Nederlandse regering zou zich vaak afvragen wie en wat men nu in feite had erkend in 1950: de Democratische Republiek Vietnam (DRV), eigenlijk een regering in ballingschap in eigen land onder leiding van Ho Chi Minh, die slechts werd erkend door de Sovjet-Unie, China en enige Oostbloklanden en later werd aangeduid als ‘Noord-Vietnam’, of de met de Fransen geassocieerde staat van Bao Dai, die in 1955 de ‘Republiek van Vietnam’ zou worden.

De oorlog met de Viet Minh was in Nederlandse ogen aanvankelijk een conflict tussen Franse ordetroepen en een opstandige, door communisten geleide beweging, maar al gauw volgde minister van Buitenlandse zaken Dirk Stikker het Amerikaanse en Engelse standpunt dat de domino ‘Indo-China (...) een belangrijker object is voor het communistische blok in Azië dan Korea. Het is immers een toegangsweg tot Siam, Malakka en Birma’ (30 juli 1951).¹³ In het najaar van 1952, toen de militaire situatie voor de Fransen alsmat somberder werd, bezocht de in Saigon gestationeerde consul H.C. Maclaine Pont het gebied waar de Viet Minh volgens ‘op sensatie beluste persberichten’ een succesvol offensief had gevoerd. Volgens hem had de terreinwinst ‘op het geheel bezien weinig betekenis’. Achteraf was de val van een Franse vesting op 17 oktober 1953 bij het plaatsje Nghia Lo aan de rand van de delta een voorbode van Dien Bien Phu. Toch liet de top van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag – Wim Beyen en Joseph Luns waren tegelijkertijd minister – in het geheim een notitie maken, waarin het volgens een van Luns afkomstige kanttekening ging ‘om een “reële Viet Minh oorlog’ (sic!) (...) die Frankrijk ‘tot op zekere hoogte verhinderde zijn voorbestemde plaats in de NATO en de EDG (Europese Defensie Gemeenschap) in te nemen’. De zorg voor de Europese Defensiegemeenschap en de rol van Frankrijk daarin zouden voor de rest van de oorlog de aandacht blijven vragen.¹⁴

‘Met de Communisten bijna aan de achterdeur van Thailand’ (Bangkok Post) was de dominotheorie en de Amerikaanse hulp aan Thailand en aan Vietnam een uitgemaakte zaak. Tot 13 maart 1954, de dag waarop de grote aanval van de Viet Minh in Dien Bien Phu begon, twijfelde vrijwel niemand aan het militaire plan van de Franse generaal Navarre. Maclaine Pont bezocht het keteldal aan de grens met Laos in de eerste week van december 1953. Op 29 maart achtte hij ‘de communistische kansen op succes fifty-fifty’.¹⁵ Het zou anders lopen. Op 7 mei 1954, de 65ste dag van het beleg, viel Dien Bien Phu in handen van het leger van de Vietnamese generaal Vo Nguyen Giap. Op 9 mei meldde Maclaine Pont aan Den Haag dat het ‘radiocontact met Dien Bien Phu om 17.00 lokale tijd’ was verbroken: ‘Ik neem aan dat Dien Bien Phu inmiddels is gevallen.’ In de chaotische dagen na de militaire nederlaag regelde hij de evacuatie van Nederlanders die zich nog in het noorden bevonden. Hij trof er niet alleen de ‘onder Franse militaire auspiciën’ staande oorlogsver-

slaggever Alfred van Sprang aan, die een opleiding tot parachutist bij het Franse leger had genoten, maar ook twee geestelijken, pater Bohnen en zuster Françoise. Deze laatste, seculier genaamd mej. E.M. Dassen, behoorde tot de orde van de Zusters van St. Paul de Chartres en zou – gedoogd door de nieuwe regering van Noord-Vietnam – tot 1960 in Hanoi blijven. Daarna zette zij haar werk voort in Saigon en Dalat. Religieuzen vormden overigens tot de jaren zestig het overgrote deel van de kleine Nederlandse gemeenschap in het zuiden.¹⁶

Dat er ook een andere visie mogelijk was op de toekomst van Vietnam bleek uit een verslag van de Nederlandse adjunct vice-consul in Hong Kong, A.C.J. Struycken, die eind 1954 een bezoek bracht aan Hanoi. De oude hoofdstad had nog weinig van zijn grandeur verloren. Als gast van de 'Mission Sainteny', die de wapenstilstandsbepalingen met de Viet Minh, zoals die op de Conferentie van Genève (van 26 april tot 21 juni 1954) waren afgesproken, moest uitvoeren, kreeg Struycken de kans het politieke en culturele klimaat te proeven, dat zinderde van optimisme over een spoedige hereniging. Ho Chi Minh werd omschreven als 'een levendig, intelligent man, jonger dan men zou vermoeden uit de foto's, met een onmiskenbare persoonlijke charme waarvan hij zich zeer wel bewust is. Zowel Ho als Phan (sic!) Van Dong, die als hoofdonderhandelaar net uit Genève was teruggekeerd, waren dan ook 'zeer op hun nieuwverworven onafhankelijkheid gesteld, en zouden deze niet willen ruilen voor slaafse navolging van Peking, en in mindere mate Moskou'.¹⁷

Nederland en Zuid-Vietnam

De bij de wapenstilstand van 1954 afgesproken tijdelijke deling van Vietnam op de 17e breedtegraad, met in het noorden de DRV en in het zuiden de regering van Bao Dai, leidde niet tot een herziening van de diplomatieke betrekkingen. Pas met de afzetting van Bao Dai als staatshoofd door Ngo Dinh Diem op 23 oktober 1955 stond Den Haag voor het probleem hoe het de diplomatieke betrekkingen moest voortzetten. De ministers Beyen en Luns adviseerden de koningin 'geen handelingen meer te verrichten welke Bao Dai nog als staatshoofd erkennen', maar handhaafden het consulaat-generaal in Saigon.¹⁸ Niettemin vroeg de Tweede Kamer het jaar daarop of zij een telegram van het Vietnamese parlement moest beantwoorden, omdat zij niet wist of er überhaupt diplomatieke betrekkingen tussen beide landen bestonden. Officieel waren die er niet, aldus het ministerie, maar een antwoord zou 'van enige wellevendheid getuigen'.¹⁹

Over de vraag hoe zwaar de Nederlandse belangen in Vietnam wogen, is ook in de naoorlogse periode regelmatig het hoofd gebroken. Het ministerie van Buitenlandse Zaken pleitte er in 1955 voor om, na het vertrek van consul-generaal J.L.H. Ceulen als beroepskracht, een honorair consul aan te stellen, zoals dat eerder het geval was geweest.² De Fransman A.M. Barneau kreeg daartoe het verzoek. Hij zou na een korte periode in deze functie waarnemend consul blijven. Na enige verwarring over de vraag of

Het kantoor van het Nederlandse consulaat in Saigon aan de boulevard Nguyen Hue 135 in de jaren zestig.

hij ook bij de koningen van Laos en Cambodja zijn geloofsbrieven zou moeten aanbieden, won Ceulen het pleit; de vestiging in Saigon werd als gezantschap voortgezet bij de regering van de Republiek Vietnam. In 1958 werd R.M. Neuerburg 'chef de poste'. Een jaar later opende Nederland in Saigon een diplomatieke kanselarij aan de Duy Tan-straat (het verlengde van de Rue Catinat en tegenwoordig Pham Ngoc Thach-straat) onder leiding van een gezantschapssecretaris. Twee jaar later, in 1961, verhuisde de 'Dutch Legation' naar het nog centraler gelegen adres Nguyen Hue 135, vlakbij het centraal gelegen parlamentsgebouw dat in de Franse tijd had dienstgedaan als theater. De directe buur van het gezantschap was de B.N.C.I. (La Banque Nationale pour le Commerce et l'Industrie), de voorloper van PARIBAS. Tegenwoordig is het Tax Trade Centre er gevestigd.²¹ In 1965 nam de Nederlandse vertegenwoordiging zijn intrek op het adres 147 Phan Dinh Phung (voorheen Rue Ramaud). Dit adres zou op 29 april 1975 door de toen in functie zijnde tijdelijk zaakgelastigde (tz) J.H.R. van Roijen en zijn tweede man J. Zaadhof worden verlaten (na het vernietigen van de codeapparatuur en het archief, en met medeneming van de reserve goudvoorraad). Tegenwoordig is er een autoverhuurbedrijf annex reisbureautje gevestigd en daarvoor zat er enige tijd een kantoortje voor diensten aan Overzeese Vietnamezen.

De Nederlandse gezanten bij de Republiek van Vietnam verkregen na 1963 de hogere diplomatieke rang van ambassadeur. Zij resideerden tot 1970 in Manila en later, van 1970 tot 1975, in Bangkok. Daar waren zij tevens ambassadeur voor respectievelijk de Filipijnen en Thailand. In Saigon werden zij dus vertegenwoordigd door het hoofd van de diplomatieke kanselarij. Dat was een gezantschapssecretaris die in 1965 de rang van tijdelijk zaakgelastigde kreeg. In een periode van ongeveer vijftien jaar (1961-1975) traden vier ambassadeurs en zeven tijdelijk zaakgelastigden op als vertegenwoordiger. De TZ's gaven dagelijkse leiding aan de kanselarij en werden begeleid door militaire attachés die afwisselend verbleven in Saigon of in de stad waar ook de ambassadeurs gevestigd waren.

In 1973 werd de Nederlandse ambassadeur in de Volksrepubliek China medegeaccrediteerd in Hanoi. Omgekeerd onderhield de Zuid-Vietnamese ambassade in Londen via medeaccreditatie vanaf 1954 de betrekkingen met Nederland. Om budgettaire redenen zou men pas begin jaren zeventig een tijdelijk zaakgelastigde naar Den Haag sturen.

Amerika's man in Vietnam

De Amerikaanse steun aan de Zuid-Vietnamese regering van Diem was het gevolg van de manier waarop hij als fel anticommunistische telg uit een rooms-katholieke mandarijnenfamilie de in de Akkoorden van Genève voorgeschreven verkiezingen dwarsboomde. In 1956 begon Diem bovendien een grootscheepse repressie van militante religieuze sekten, zoals de Cao Dai en de Hoa Hao, waarbij in één klap ook de aanhangers van criminele organisaties als de Binh Xuyen-maffia, maar ook oud-militanten van de Viet Minh werden aangepakt.

Nederlandse diplomaten waren niet de enigen en zeker niet de eersten die aanvankelijk zeer positief over Diem en zijn regering dachten. Neuerburg noemde president Diem een 'realist' die met 'beide benen op de grond staat' in tegenstelling tot zijn nogal 'professorale en theoretische' broer Ngo Dinh Nhu, die als minister van Binnenlandse Zaken ook hoofd van de veiligheidsdienst was en 'misschien wel een van de meest invloedrijke politieke figuren in Vietnam'.²² Diens vrouw, Madame Nhu, werd in vrijwel elke rapportage steevast bestempeld als de kwade genius van het regime, en haar lokale versie van de Morele Herbewapening werd met gemengde gevoelens beoordeeld. Niettemin constateerde de directie Oost Azië (DOA) van het ministerie van Buitenlandse zaken in Den Haag dat de verhoudingen met Zuid-Vietnam zeer goed waren.²³

Als reactie op Diems repressie hervatte de Viet Minh zijn guerrilla-activiteiten. De oprichting van het Nationale Bevrijdingsfront (NBF) van Zuid-Vietnam op 20 december 1960 bleef op de Nederlandse legatie niet onopgemerkt. Ook daar vermoedde men dat de harde kern de zuidelijke afdeling was van de in het noorden heersende communistische Lao Dong-partij. Aanvankelijk was het Front een politieke coalitie van Diems opposenten, aanhangers van de Viet Minh en geharde communisten. Op den duur zou het NBF, ondanks verschillen in de te volgen tactiek, een mantelorganisatie van Hanoi worden. Een belangrijke grief tegen Diem die in de regelmatige rapportages vanuit Saigon naar Nederland werd geuit, betrof zijn 'strategisch dorpenprogramma' dat een door de Britten in Maleisië beproefde methode was om complete gemeenschappen binnen versterkte omheiningen te herhuisvesten. Het doel was om hun machtsbasis – in dit geval de Vietnamese plattelandsbevolking – te ontdoen van opstandelingen. Politiek geweld van zowel de Zuid-Vietnamese regering als de militaire vleugel van het NBF, de Revolutionaire People's Army, beter bekend onder naam Vietcong, zorgde op den duur voor een volslagen mislukking van dit programma. Diem duidde de oppositie tegen zijn bewind aan als 'Viet Cong' (naar *Viet Nam Cong San*, of kortweg Vietcong 'Vietnamese Commies')

en brandmerkte iedere Vietnamees die een enigszins onafhankelijk of neutraal Vietnam voorstond als een gevaarlijke communist.

De oprichting van de Zuidoostaziatische Verdragsorganisatie (SEATO) in 1954 en het sturen van adviseurs door president John F. Kennedy waren formeel niet in strijd geweest met de Geneefse Akkoorden. Deze stappen stuurden wel regelrecht aan op een confrontatie met Noord-Vietnam. Tussen 1961 en 1963 was het aantal Amerikaanse militaire 'adviseurs' al gestegen van meer dan 3000 naar meer dan 16.000. Kennedy en zijn opvolger Lyndon B. Johnson raakten steeds meer gefrustreerd over de gang van zaken in Zuid-Vietnam. De republiek in het zuiden bood geen alternatief voor het communistische Noord-Vietnam. De rituele zelfmoord van de monnik (Thich) Quang Duc in 1963 werd het symbool van de burgeroorlog die Diem had veroorzaakt tussen enerzijds een Boeddhistische meerderheid en anderzijds zijn katholieke aanhangers, die 10 procent van de bevolking uitmaakten. De moord op Diem en zijn gehate broer Nhu in datzelfde jaar tijdens een militaire staatsgreep, waarmee de vs stilzwijgend instemde, maakte een einde aan de burgeroorlog, maar kon niet verhinderen dat er nog meer autocratische regeringen volgden. In Europa zetten de NAVO-bondgenoten, met de eigenzinnige Franse president De Gaulle voorop, grote vraagtekens bij deze ontwikkelingen, maar zij waren niet in staat in te grijpen.

Ook de open oorlog tussen de vs en Noord-Vietnam was na het gefingeerde incident in de Golf van Tonkin (2-4 augustus 1964) dat Johnson *carte blanche* gaf om grondtroepen te sturen, voor Nederland geen reden te twijfelen aan de Amerikaanse politiek. Operatie *Rolling Thunder* op 25 februari 1965 was het begin van een lange reeks van luchtbombardementen op Noord-Vietnam. Amerikaanse grondtroepen landden op 9 maart 1965 bij Da Nang, gevolgd door soldaten uit vijf verschillende landen die de militaire operaties van de vs actief steunden. Nederland zou zich in de woorden van J.J. Heldring 'een trouwe, maar geen slaafse bondgenoot' betonen. Het Nederlandse parlement steunde de interventie openlijk, maar Luns weigerde in 1965 opnieuw Nederlandse soldaten naar Vietnam te sturen. Twee jaar eerder had hij Kennedy's verzoek om *seasoned troops* te leveren resoluut naast zich neergelegd.²⁴ Zijn teleurstelling over de vs was overigens jaren later nog voelbaar toen hij in 1968 zijn Thaise ambtgenoot Thanat Khoman inlichtte over de 'ongelukkige rol van Washington' bij het conflict over Nieuw Guinea en de wijze waarop de vs de Fransen in de steek hadden gelaten bij Dien Bien Phu.²⁵

Economische relaties

Waren de economische relaties tijdens de periode vóór 1940 van geringe omvang, in de jaren na 1954 werden die niet veel beter. Het handelsverkeer bestond in de jaren zestig uit de export van zuivelproducten, chemicaliën, geneesmiddelen, elektrische machines en apparaten naar Vietnam en vooral rubber vanuit Vietnam naar Nederland. Ook was er tot ongeveer 1963 een bescheiden export van rijst, die echter door Thailand werd overgenomen.

Er waren nauwelijks Nederlandse bedrijven actief in Zuid-Vietnam. Een onder de Londense Royal Dutch Shell Group ressorterende vertegenwoordiging in Zuid-Vietnam, Shell Enterprise (*Cong Ty Shell*), bezette een monumentaal kantoor uit de jaren dertig in hartje Saigon. Onder leiding van directeur Louis Wesseling manipuleerde Shell in Vietnam de aan- en verkopen van olie, waarmee het bedrijf de Amerikaanse oorlogsvoering ondermijnde.²⁶ Begin jaren zeventig sloot de melkfabriek 'Friesland' een joint venture met Cosuvina eveneens een coöperatieve fabriek voor het produceren van gecondenseerde melk. KLM en Philips deden slechts aan marktverkenning. Tot vestigingen kwam het niet. KLM onderhield een passagekantoor dat onder Bangkok viel en vertegenwoordigd werd door Air Vietnam.

Keer op keer signaleerden de ambassade sterk wisselende jaargemiddelden voor zowel de export als de import, die naarmate de oorlog in hevigheid toenam, daalden. Het leeuwendeel van de buitenlandse investeringen in Vietnam kwam uit de vs. Nederland investeerde meer in Indonesië en nauwelijks in landen op het vasteland van Zuidoost-Azië. Bleven de globale in- en uitvoercijfers tot 1967 bescheiden, in 1968 en de daaropvolgende jaren raakte het Nederlandse bedrijfsleven betrokken bij de lokale productie van farmaceutica, conserven en andere producten. Nederland exporteerde voor meer dan 14 miljoen gulden aan geconserveerd vlees, melk en farmaceutica naar Vietnam, terwijl nog geen 10 percent van dat bedrag Vietnam in de vorm van rubber en rijst uitvoerde naar Nederland. Na het Tet offensief van 1968 liep de handel voor beide landen sterk terug om tegen 1974 respectievelijk onder de 20 en de 1 miljoen te komen. De gierende inflatie in de jaren tussen 1964 en 1974 en ingewikkelde wisselkoersen tussen verschillende valuatens zorgden voor een sterke vertekening van de werkelijk in- en uitvoercijfers van de bilaterale handel tussen Nederland en de Republiek Vietnam.

Was in menig ander land met een monarchale regeringsvorm het Koninklijk Huis actief bij de exportbevordering, in Vietnam onderhielden leden van het huis van Oranje geen relaties met Bao Dai en zijn katholieke echtgenote Marie-Thérèse Nam Phuong.²⁷ Ook na hun vertrek naar Frankrijk in 1954 heeft geen lid van het huis van Oranje ooit de Republiek bezocht. Het zou tot 1993 duren voordat prins Claus een privébezoek bracht aan het land dat in de jaren zestig en zeventig zo tot zijn verbeelding sprak. Pas in 2005 volgde zijn zoon Willem-Alexander in zijn voetsporen.

Ontwikkelingsrelaties

Met het Bao Dai regime onderhield Nederland geen speciale ontwikkelingsrelaties. Men had zijn handen vol aan de afwikkeling van de koloniale erfenis van Indonesië en het uitvoeren van een ontwikkelingsplan voor Nieuw-Guinea. In navolging van Frankrijk was er begin jaren vijftig heel even belangstelling voor het Colombo-plan, waarmee regionale samenwerking tussen financiële en technische hulpprogramma's in Zuid- en Zuidoost-Azië werd nagestreefd. Na de coup tegen Diem in 1963 tekende premier Jan de Quay als

Zuid-Vietnamese parlementsleden op een goodwillmissie in Nederland geven een persconferentie in Nieuwpoort, 1969. v.l.n.r. Nguyen Gia Hien, Ha Thu Hy, Le Ngoc Chan (ambassadeur in Londen) en mevrouw Nguyen Phuoc Dai.

minister van Buitenlandse Zaken ad interim de Mekong-overeenkomst die onder leiding stond van de onder de VN opererende Economic Commission for Asia and the Far East (ECAFE). Het bedrag van een half miljoen gulden dat hij toezegde, zou moeten worden besteed aan de aankoop van goederen uit Nederland. Deze vorm van gebonden technische hulp was overigens tot stand gekomen op aandringen van de Tweede Kamer om extra hulp aan Zuidoost-Azië te geven. Drie jaar later werd dit bedrag verhoogd tot 16,5 miljoen gulden ten behoeve van de aanleg van een dam en een waterreservoir in de Nam Ngum-rivier, een zijtak van de Mekong. Kuitenbrouwers stelling dat humanitaire betrokkenheid het belangrijkste motief is geweest bij het ontstaan en de uitvoering van het ontwikkelingsbeleid wordt in het geval van de deelname aan het Mekong-programma gelogenstraft door de duidelijk politieke overwegingen die Nederland had om dit fonds te steunen.²⁸ De steun aan het Amerikaanse Mutual Security Plan was immers een economisch antwoord op de COMECOM waarmee Noord-Vietnam verbonden was. De directe bilaterale steun bestond uit de bouw en inrichting van drie wijkcentra en de modernisering van een polikliniek (*Trung Tam Gaio duc Y khoa*) ten behoeve van de tuberculosebestrijding in Vietnam.²⁹ In september 1968 had Nederland daarvoor 3,8 miljoen gulden begroot, terwijl een bedrag van 4,5 miljoen naar internationale organisaties zou gaan. Daarvan was bijna 3 miljoen besteed. Het Mekong project had inmiddels een bedrag van

ongeveer een half miljoen gekregen voor de al in 1964 geleverde baggerzuiger Ha Lan en boten en apparatuur voor rivieronderzoek. Aan studiebeurzen voor Vietnamezen was 75.000 gulden uitgegeven.³⁰

Aan het eind van de jaren zestig betoonde Luns, die over het algemeen weinig moest hebben van hulp aan Zuid-Vietnam, zich een voorstander van multilaterale in plaats van bilaterale hulp aan de politiek zwakke Zuid-Vietnamese regering. T.Z.F. van Dongen, die hem dat advies had gegeven, pleitte wel voor directe hulp aan de rooms-katholieke missie.³¹ Meer dan een miljoen gulden werd uitgetrokken voor medefinancieringprojecten van particuliere organisaties, voornamelijk middelbare en technische scholen in diverse Vietnamese steden. Alle posten, en dus ook Saigon, kregen de uitdrukkelijke instructie dat zij weliswaar 'tegenover derden zelfs niet de schijn (mochten) wekken alsof Nederland zich van de Amerikaanse vergeldingsacties in Vietnam zou distantieëren', maar dat de 'hulp aan Zuid-Vietnam niet veel voorstelde en bovendien niet aan de orde was'.³² Vanuit de regio lieten diplomaten weten dat Nederland 'achterbleef in (de) verlening van hulp tegen communistische agressie'.³

Koos Derksen (1922-1980)

Bijna vertegenwoordigde Jacobus Johannes Derksen Nederland twee keer tijdens zijn diplomatieke carrière in Vietnam. Van 1965 tot 1968 verbleef hij in Saigon als tijdelijk zaakgelastigde bij de regering van de Zuid-Vietnamese Republiek, en in 1980 werd hij als ambassadeur in Thailand vanaf zijn standplaats Bangkok in diezelfde functie medegeaccrediteerd in de socialistische republiek Vietnam. Vlak nadat de Vietnamese regering formeel haar instemming had betuigd met die laatste benoeming overleed Derksen geheel onverwacht op 21 juli 1980 op 57-jarige leeftijd.

Koos Derksen werd in 1922 in Rotterdam geboren. Het onderwijzersgezin waarin hij opgroeide, was degelijk protestant. Koos bleek al in zijn jeugd over een meer dan gemiddeld talent voor talen te beschikken. Nadat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog in 1942 in zijn geboortestad zijn gymnasiumdiploma A behaalde, studeerde hij sinologie in Leiden. Na de oorlog, in 1949, rondde hij zijn studiejaren af in Parijs. Hij bekwaamde zich daar aan de École des Langues Orientales Vivantes in een aantal Aziatische talen. Zijn indiensttreding bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, een jaar later, paste in het al van voor de Tweede Wereldoorlog stammende beleid de Nederlandse buitenlandse dienst te bemannen met een klein aantal in Arabische en Aziatische talen gespecialiseerde krachten. Nieuw was wel dat daarbij ook mensen werden aangetrokken uit andere dan de tot dan voor Buitenlandse Zaken gebruikelijke adellijke en patricische milieus. Derksen realiseerde zich tijdens zijn loopbaan dat zijn sociale afkomst afweek van die van de meesten van zijn collega-diplomaten en dat hij

Koos Derksen

zich daardoor soms een 'vreemde eend in de bijt' voelde. Van dat besef werd hij bepaald niet vrolijk, en dat gevoel werd naarmate zijn carrière vorderde steeds sterker.

Desondanks drong Derksen in 1965 door tot de top van de Nederlandse diplomatie, het corps van de *chefs de poste*. Saigon was de eerste post die hij leidde, maar ambassadeur was hij toen nog niet. Als gezantschapssecretaris en tijdelijk zaakgelastigde was hij formeel ondergeschikt aan de Nederlandse ambassadeur te Manilla die destijds, naast zijn missie op de Filipijnen, de hoogste Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiger was bij de toenmalige Zuid-Vietnamese president. In de dagelijkse praktijk opereerde Derksen als diplomaat echter toch wel in hoge mate zelfstandig. Hij rapporteerde rechtstreeks aan Den Haag.

Dat laatste had ongetwijfeld te maken met de oorlogsomstandigheden en de politieke chaos in het land. Tussen 1965 en 1968 werd de internationale aandacht voor Vietnam bovendien steeds sterker, en ook in Nederland groeide de belangstelling voor de oorlog. De Nederlandse stemming was, zowel in politieke kringen als in de publieke sfeer, nog overwegend pro-Amerikaans, maar uit de rapportages en analyses van Derksen blijkt dat zijn opvattingen over de oorlog veel genuanceerder waren. Speelde zijn kennis van talen en culturen van de regio en de plaatselijke contacten die hij op basis daarvan wist te leggen hierbij een rol?

Hoe dat ook zij, Derksens inschattingen en oordelen druisten wel eens in tegen de officiële vanuit Den Haag voorgeschreven lijn. Maar eigenlijk was dat helemaal geen uitzondering bij de Nederlandse vertegenwoordigers in Saigon in die onrustige periode, want ook diplomaten als Frans van Dongen en Jan Herman van Roijen kwamen in dezelfde functie later geregeld tot voor Den Haag onwelgevallige conclu-

sies. Bepaalde nuances van het Vietnamese conflict onttrokken zich nu eenmaal aan de blik van de Haagse beleidsmakers.

Derksen noemde zijn taak in Saigon ‘zwaar’, maar ook ‘ongehoord boeiend en “intellectueel” bevredigend’. Hij ontmoette er natuurlijk een keur van intrigerende persoonlijkheden, zoals de Vietnamese politieke vagebond generaal Ky, die Hitler bewonderde en meer dronk dan goed voor hem was. Derksen typeerde hem als een ‘onderontwikkelde piloot wiens voorstellingsvermogen begrensd wordt door stuurknuppel en nachtclub’. Na een ontmoeting met Henry Kissinger beschreef hij hem, toch een van de meest vooraanstaande Amerikaanse politici uit de twintigste eeuw, als ‘een verschrikt vogeltje weggedoken tussen twee enorme boomstammen van Amerikaanse attachés’. Het was duidelijk dat Derksen zich stilistisch tot meer in staat achtte dan het schrijven van droge ambtelijke stukken.

Na zijn Vietnamese jaren was Derksen nog tijdelijk zaakgelastigde in Peking en ambassadeur te Djedda en Ankara, voordat hij in 1979 naar Bangkok toog. Hij had de laatste jaren van zijn carrière liever in een Europese hoofdstad doorgebracht, maar begreep dat hij door zijn specifieke kennis veroordeeld was om weer een paar jaar op een post in (Zuidoost) Azië door te brengen. Opvallend is dat hij tijdens zijn hele carrière maar twee jaar op het departement in Den Haag werkzaam is geweest; hij had geen belangstelling voor zo’n post. Dat hij ooit kenbaar maakte dat de functie van secretaris-generaal de enige was die hij in Den Haag ambieerde, spreekt boekdelen. Daar is het in ieder geval, mede gezien zijn overlijden ver voor het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd, nooit van gekomen.

Bert van der Zwan

Nederland: een trouwe, maar geen slaafse bondgenoot

De Nederlandse kennis over de oorlogssituatie leunde sterk op wat militaire attachés bijeenzamelden of wat zij aan inlichtingen kregen van bevriende collega’s van aanwezige buitenlandse inlichtingendiensten. Sommige rapporten zijn ook nu nog interessant, omdat zij de onderhuidse en soms openlijke spanningen tussen de bondgenoten over de te volgen strategie in Vietnam blootlegden. Ook werd de militaire attaché gevraagd het gebruik van gepantserde voertuigen, zoals de M113 en de slecht functionerende M551 Sheridan tank, goed in de gaten te houden. Nederland zou net als vele andere bondgenoten in het bijzonder de M113 voor zijn leger aankopen en tot ver in de twintigste eeuw blijven gebruiken. Met de Amerikanen, die inmiddels direct bij de oorlog waren betrokken, ontstond op den duur een innige samenwerking. De Nederlandse diplomaten moesten wennen aan het gebruik van hun Amerikaanse collega’s om ‘tegenprestaties’ (lees: con-

traspionage) te verlangen als zij inlichtingen wensten. Zo vroegen de Amerikanen om uiteenlopende en soms bizarre zaken als inlichtingen over de effecten van de bombardementen op Noord-Vietnamese kustgebieden en de staat van de dijken in het noorden van Vietnam. Het bleek gemakkelijker te zijn om informatie te verstrekken over anti-Amerikaanse betogingen in Europa.

Net zoals tussen Saigon en Washington grote verschillen van mening ontstonden over de te volgen strategie, zo botsten ook Den Haag en de standplaats Saigon onderling met enige regelmaat. Toen de rz Derksen bezoek ontving van twee leden van 'een niet in het openbaar optredende doch invloedrijke vs-instantie', liet Luns persoonlijk weten dat het commentaar van beide heren afweek van het officiële Amerikaanse standpunt en dat zulks ter kennis van het State Departement moest worden gebracht. De minister zou zijn ondergeschikte later nog eens vaker wijzen op zijn 'gebrek aan begrip (...) voor de juistheid van de Amerikaanse politiek'. Vanuit Washington gaf de goed ingevoerde ambassadeur C.W.A. Schürmann met enige regelmaat commentaar op de rapporten van zijn collega in Saigon. Voor Schürmann stonden de dominotheorie en de containmentgedachte vast als 'het fundament van het Amerikaanse beleid t.a.v. expansieve communistische tendensen'. Dientengevolge zou een volledige communistische overwinning in Vietnam leiden tot een sterke uitbreiding van de communistische invloed in Zuidoost-Azië. Derksen zag dit iets genuanceerder door naar de confucianistische achtergrond van Ho Chi Minhs gezag te verwijzen 'die immers sinds twintig jaar in het ongestoorde bezit is van de keizerlijke zegels (...) hem door Bao Dai overgedragen'.³⁴

'Kis' en de patriotten

J.J. ('Koos') Derksen zou een belangrijke rol spelen bij de informatievoorziening over de escalerende oorlog. Hij trad in 1965 aan als rz en bleef tot begin 1968 in Saigon. Het waren de jaren dat het Vietnam-beleid in Nederland onder maatschappelijke druk langzaam begon te kantelen. Vooral aan de legitimiteit van het Zuid-Vietnamese regime werd ernstig getwijfeld. Derksens contacten met de Amerikaanse ambassadeur in Saigon, Henri Cabot Lodge Jr., zorgden voor levendige rapportages in de voor de Zuid-Vietnam uiterst instabiele periode van door generaals aangestuurde burgerkabinetten.

Naarmate de oorlog escaleerde, steeg de politieke en militaire verwarring. Zijn persoonlijke vriendschap met Cabot, die zelf met een korte onderbreking tussen 1963 en 1967 in Saigon diende, zorgde voor interessante ontmoetingen, zoals met een zekere 'Prof. Henry Kissinger (...) die 'aan het andere eind van de tafel als een verschrikt vogeltje (...) tussen twee enorme boomstammen van Amerikaanse attachés weggedoken zat en door Cabot als "Kis" werd aangesproken'. Derksen verbaasde zich over Kissingers genadeloze kritiek op het Amerikaanse beleid in Vietnam. Als adviseur van de president inzake Vietnam verzocht hij Derksen hem bij een volgende gelegenheid in contact te brengen met 'werkelijke Vietnamezen, patriotten, die bereid zouden zijn met hem open te

spreken'.³⁵ Derksen werd eind 1967 overgeplaatst naar Peking waar hij 'op gepaste afstand' contacten met de Vietcong en Noord-Vietnam onderhield. Hij zou in de periode 1972 tot 1974 nog een rol van betekenis spelen bij Nederlandse pogingen een eigen diplomatie te ontwikkelen. Hoewel een poging van Schmelzer hem voor een *factfinding mission* naar Hanoi te sturen, faalde omdat Nixon en Kissinger zich ermee bemoeiden, zou hij later betrokken worden bij plannen voor een kanalisering van Nederlandse ontwikkelingshulp na afloop van de oorlog.³⁶

Zowel Derksen als zijn opvolgers hadden in Zuid-Vietnam wel regelmatig contact met de door Kissinger aangeduide 'patriotten', wat die term dan ook in zijn ogen mocht hebben betekend. Dat was mede te danken aan het werk van een Franse medewerkster van de Nederlandse diplomatieke kanselarij te Saigon die over een goede kennis van de binnen- en buitenparlementaire oppositie beschikte. In een later stadium van de oorlog stonden de Nederlanders in verbinding met leden van een zich neutraal opstellende groep, die zowel gekant was tegen de interventie van Hanoi als die van Washington. Deze

De Zuid-Vietnamese premier Nguyen Cao Ky wordt door president Lyndon B. Johnson ontvangen voor besprekingen op Hawaï.

als 'Derde Weggers' aangeduide Vietnamezen konden echter in Den Haag op weinig sympathie rekenen.

In het buitengewoon onrustige jaar 1965, waarin de luchtmachtbrigadegeneraal Nguyen Cao Ky opnieuw een militair regime vestigde, lokte Derksen zelfs een onverhopen berisping van de departementsleiding uit naar aanleiding van zijn kritische houding tegenover de flamboyante Ky, wiens contacten met de vs op dat moment nog optimaal waren. Zijn verwijt 'dat de regering van generaal Ky geen vat heeft op de sektarische oppositie en overigens de zaken op hun beloop laat' viel niet in goede aarde. Derksen had toen al een persoonlijke confrontatie met Ky achter de rug over diens in de rest van de wereld opschudding veroorzakende openlijke bewondering voor Adolf Hitler. In een rapport aan Den Haag bestempelde de tz hem als een 'onderontwikkelde piloot wiens voorstellingsvermogen begrensd wordt door stuurknuppel en nachtclub'. Pas nadat ook in het Nederlandse parlement vragen over deze kwestie waren gerezen via de motie Nederhorst, droeg Luns zijn tz op om, in navolging van Groot-Brittannië, opheldering te vragen over de uitspraken van de 'deugniet' Ky. Luns zelf hechtte niet zoveel waarde aan Ky's uitspraken, maar hij begreep wel dat 'Vietnam' in Nederland een politieke kwestie aan het worden was.³⁷ Een demarche bij de minister van Buitenlandse Zaken leidde tot een ontmoeting met de ex-luchtmachtgeneraal die de Nederlandse diplomaat in beschonken toestand begroette met de woorden: 'Alors, comment va Hitler?', er nog aan toevoegend lak te hebben aan 'parlementariërs die niets anders te doen hebben dan aanvallen op kleine mannekens zoals ik'. Een door Luns op last van de oppositie in Nederland geëist excuus kon pas uitblijven nadat van Vietnamese zijde was benadrukt dat de aan de Britse ambassadeur gerichte brief waarin Ky zijn uitslating betreurde ook voor de bondgenoot Nederland gold.

Tet Offensief

In de vs en dus ook in Nederland namen de protesten tegen de oorlog toe. Het Tet Offensief van januari 1968 – de poging van de Vietcong om de oorlog te beëindigen met een algemene opstand door middel van een aanval op steden in het midden en zuiden van Vietnam – werd een keerpunt in de oorlog. Dat was het ook in de ogen van de Nederlandse diplomaten in Saigon die het offensief omschreven als 'militair een mislukking'; 'de politieke en psychologische uitwerking (...) was evenwel aanzienlijk en aan het prestige van de Zuid-Vietnamese regering en haar bondgenoten, die niet in staat waren gebleken de bevolking te beschermen, werd een gevoelige klap toegebracht'.³⁸ Drie weken na het offensief schreef de nieuwe tz Van Dongen een buitengewoon kleurrijke impressie van zijn ervaringen in de belegerde stad. Profetisch schreef hij: 'Niet bij toeval is (in mijn bericht) van de aanwezigheid van Amerikanen slechts terloops sprake. Zij staan als het ware naast het stadsbeeld; fysiek aanwezig maar met de rest van de samenleving slechts zelden geïntegreerd.'³⁹

Een werkkamer op de Nederlandse ambassade na beschietingen vanaf het centrale plein van Saigon op 20 mei 1968.

Bij nieuwe aanvallen op Saigon in mei van dat jaar liep ook de Nederlandse kanselarij veel glasschade op als gevolg van mortierinslagen op het Lam Son-plein, waar een in snelbeton gegoten beeld van een soldaat een dreigend geweer op het Zuid-Vietnamese parlement gericht hield. Spottend omschreef Van Dongen de aangerichte schade als een gevolg van 'de viering van Ho Chi Minhs verjaardag'. Het zou niet de eerste keer zijn dat er oorlogsschade werd gemeld. Zo vloog er een jaar later een bij de ambtswoning geparkeerde dienstauto in brand door een molotovcocktail die bedoeld was voor het voertuig van de Franse ambassadeur.⁴⁰

Olie en oorlog. Louis Wesseling (1928-)

Louis Wesseling werd op 9 maart 1928 te Utrecht geboren in een juristenfamilie. Zijn vader, Benjamin Richard Wesseling, was advocaat en later ook deken van de Orde van Advocaten. Zijn moeder, Caroline Sophie Louise Nierstrasz, was een van de eerste vrouwelijke advocaten in Nederland. Louis Wesseling zelf studeerde rechten in Leiden. Zijn beroep heeft hij er niet van gemaakt. Hij vertrok naar de Verenigde Staten waar hij, begin

jaren vijftig – tijdens de oorlog in Korea –, werd opgeleid tot piloot. Hij diende in de US Airforce, maar besloot na korte tijd voor Shell te gaan werken. Binnen dit concern doorliep Wesseling een lange en internationale managementcarrière. Zijn eerste missie bracht hem in de tweede helft van de jaren vijftig in Tanzania, Oeganda en Kenia. Vanaf 1959 – het jaar waarin hij aan het Middle East Center for Arabic Studies in Libanon afstudeerde als arabist – was hij voor Shell als manager vijf jaar lang actief in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Vervolgens werkte hij in Den Haag, Londen en in diverse landen in equatoriaal Afrika. In het voorjaar van 1972 werd Wesseling benoemd tot ‘chief executive’ van Shell Vietnam. Die positie zou hij tot vlak voor de val van Saigon bezetten.

In Vietnam kwam Wesseling terecht in de wonderlijke wereld van oorlog, westerse hybris, corruptie en olieroof, kortom: in een wereld van economische macht én onmacht. Hij schreef er een boek over: *Fuelling the war. Revealing an oil company's role in Vietnam* (2000). Als titel had hij oorspronkelijk *Saigon markets* in gedachten. Het was namelijk niet zozeer de corruptie die hem in Vietnam had getroffen, of de constatering dat militairen olie stalen om door te verkopen aan de Vietcong, of dat een multinational als Shell die zwarte markt als een voldongen feit leek te accepteren. In Afrika had Wesseling wat dat betreft al het nodige meegemaakt. Hij werd in Vietnam veeleer geraakt door de gelaagde praktijk van overleven in een oorlogseconomie: de markt van dollars en dood die burgers, soldaten, expats en oorlogsweduwen elk op hun eigen manier ervoeren en exploiteerden. Daar gaat *Fuelling the war* over; bij nader inzien een persoonlijker boek dan het lijkt.

‘Mijn opdracht was de naam van Shell niet te beschamen in Vietnam’, schrijft Wesseling in het voorwoord van zijn boek. De Amerikaanse troepen waren vertrokken. De steun aan de Zuid-Vietnamese regering nam na de Kissinger-vrede van 1973 rap af onder toenemende druk van de binnenlandse en internationale publieke opinie, terwijl China en de Sovjet Unie om strijd het Noord-Vietnamese leger bleven aanjagen. Cambodja, Laos en China boden nieuwe, verschrikkelijke strijdtonelen. De producenten van en handelaren in munitie, wapens en olie sponnen er garen bij. Wesseling was uitstekend ingevoerd in Zuid-Vietnamese regeringskringen en het diplomatieke circuit. Dankzij zijn warme band met de voorzitter van de vereniging van oorlogsweduwen – een dame die hij in *Fuelling the war* Kim Chi noemt – onderhield hij nauwe banden met hooggeplaatste militairen. Als *chief executive* van Shell Vietnam was Wesseling verantwoordelijk voor de helft van de totale olievoorziening in het land. Hij wist dat het leger, soms met medeweten of zelfs medewerking van zijn eigen Shell-werknemers, olie stal en op de zwarte markt verkocht – ook aan het Noord-Vietnamese leger en de Vietcong. Ook wist hij dat vrouwen als Kim Chi daar een subtiele, zichtbaar onzichtbare rol in speelden. Het tegengaan hiervan was onbegonnen werk, zou tot een bloedbad leiden.

‘Op het hoofdkantoor wilden ze het niet weten’, vertelde Wesseling later in een interview. ‘Maar dat werd natuurlijk nooit zwart op wit gezegd. Het was mijn zaak. En ik vind: als je in een land in oorlog olie verkoopt en de boekhouding klopt, dan ben je niet meer zo verantwoordelijk voor wat er daarna mee gebeurt. De Amerikanen zeiden: het is oorlog, we hebben die jongens nodig, we kunnen niet tegen iedereen optreden. En ik dacht: ik kan het wel tot een schietpartij laten komen, maar wat helpt dat? Dus ik waarschuwde de politie wel, maar in mijn eigen club zat er altijd wel iemand die dat dan doorgaf. Vannacht even niet, jongens.’ Shell werd er per slot van rekening niet armer van. ‘En ik voelde me gesteund door Gerrit Wagner (1917-2003; president-directeur van de Shell-groep van 1971-1977) en de zijnen. Kijk, niemand vindt het leuk om een oorlog te *fuellen*. Maar ik begreep wel dat ik hem niet over die dingen hoefde te vertellen. Hij zei: je krijgt geen nieuw geld, maar je doet het goed en we houden het zo. En zolang Wagner ergens geen nee tegen zei, nam ik aan dat het ja was.’ Voor een gerespecteerde multinational, een *living company* die al jarenlang in Vietnam actief was en keurig belastingen betaalde, is oorlog een *fait accompli*.

Na zijn terugkeer uit Vietnam in 1975 vervulde Wesseling diverse functies binnen Shell Europa. Met een klein team werkte hij aan het opstellen van interne *business principles* die in zekere zin vooruitliepen op de publieke herijking van de ondernemingsbeginselen naar aanleiding van de Brent Spar affaire. In 1981 werd hij benoemd tot ‘president’ van de regio Latijns-Amerika en de Carraïben. Die functie vervulde hij tot aan zijn pensionering in 1985.

Hans Moors@

Het offensief leidde na de bezetting van Hue door Noord-Vietnamese en Vietcongtroepen tot een het bloedbad waarbij minstens 1500 burgers door de Vietcong in koelen bloede werden vermoord. Veel eigen nieuws hadden de militaire attaché of de gezant er overigens niet aan toe te voegen. Zij waren immers grotendeels aangewezen op informatie die hen door derden werd verstrekt.

De onttakeling van de oorlog

In Nederland was inmiddels ‘Vietnam’ op de agenda van het parlement gekomen en moest Luns stappen ondernemen om bij de Amerikanen aan te dringen op vredesonderhandelingen. In Nederland trok het grote Vietnamdebat van 25 augustus 1967 veel aandacht. Omdat het debat vooral een binnenlandse aangelegenheid was, waarin Luns zich op slinkse wijze staande hield, was er voor de diplomaten in Saigon weinig te doen.

Met het ontslag van Robert McNamara als minister van Defensie en Johnsons weigering in maart 1968 zich herkiesbaar te stellen, leefde het diplomatieke verkeer tussen Saigon en Den Haag, maar ook met posten elders ter wereld, opnieuw op. Van Dongen voorzag vrij vroeg de contouren van de Vietnamisering van de oorlog. Geleidelijke troepenterugtrekking aan Amerikaanse kant ging gepaard met vervanging door Zuid-Vietnamese soldaten – een recept dat de Fransen in hun nadagen ook al met wisselend succes hadden toegepast. De achtergrond van deze strategie was de opvatting dat Noord-Vietnam in het Zuiden als een ‘buitenlandse mogendheid’ vocht, waardoor Amerikaanse steun aan Zuid-Vietnam gewettigd was. De Amerikanen beperkten zich zoveel mogelijk tot een directe confrontatie met het staande Noord-Vietnamese leger, terwijl het Zuid-Vietnamese leger (ARVN) op eigen grondgebied opereerde. Tactische luchtsteun bij deze operaties en talloze ‘aanvals- en vernietigingsacties’ van geallieerde grondtroepen maakten het leven op het Zuid-Vietnamese platteland tot een hel. Het kostte aan nog eens honderdduizenden het leven. Dat constateerde ook Van Dongen die in 1969 een aantal dienstreizen door het land maakte. Hij zag de gevolgen van de pacificatie in de Centrale Hooglanden en de Mekongdelta, die ‘voor wat betreft “combat troops” geheel Zuid-Vietnamees gebied is geworden’. Tijdens een bezoek aan Hue, een jaar na het bloedbad, stak hij zijn bewondering voor het provinciehoofd Le Van Than niet onder stoelen of banken. Than was een uit het noorden gevluchte katholiek die geen illusies koesterde over zijn landgenoten. Van Dongen, die zelf een gelovig katholiek was, citeerde met instemming zijn opmerking ‘dat de bevolking na de ervaringen met functionarissen van beide zijden nog slechts oordeelt naar de geleverde prestaties’.⁴¹ De TZ leverde doorgaans weinig kritiek op de oorlogsvoering en het daarmee gepaarde gaande pacificatieprogramma, maar hij toonde zich wel bezorgd over het ‘naar methoden aanvechtbare’ Phoenix Programma. Dit met behulp van de CIA opgezette programma zou op den duur de ruggengraat van de Vietcong breken en duizenden onschuldige slachtoffers maken. Hoewel het My Lai-incident van maart 1968 pas anderhalf jaar later – op 16 november 1969 – door onderzoeksjournalist Seymour Hersh wereldkundig werd gemaakt, was er verder weinig aandacht voor de bloedige confrontaties tussen de strijdende partijen.

Na een bezoek van ambassadeur J. van der Zwaal aan de, vanwege haar harde optreden beruchte Zuid-Koreaanse, Tijger Divisie in midden-Vietnam rapporteerde deze over ‘beschuldigingen uit Hanoi over wreedheden’. Maar, voegde hij eraan toe, ‘(H)un kampement maakt een zeer verzorgde indruk (...); zij voeren met hart en ziel en met bijzonder veel ervaring oorlog.’⁴² Over de omstreden Zuid-Koreaanse opperbevelhebber repte hij met geen woord.

Opmerkelijk was dat de militaire attaché van de ambassade in zijn rapportages aan Den Haag een groot pessimisme over het verloop van de oorlog aan de dag legde. Op vrijwel alle gebieden faalde de Amerikaanse oorlogsvoering volgens hem, en hij achtte een verbetering in de militaire toestand op de korte termijn onwaarschijnlijk. Haaks daarop stond de visie van de in Manilla geaccrediteerde ambassadeur G.J. Dissevelt die

Zaakgelastigde Frans van Dongen bij president Thieu.

met Van Dongen een afscheidsbezoek had gebracht aan president Ngyuen Van Thieu. De 'opgewekte en zelfverzekerde indruk' die de Zuid-Vietnamese president op zijn gasten maakte, werkte aanstekelijk op de Nederlandse gesprekspartners. Zij spraken met Thieu over de terugtrekking van de Amerikaanse grondtroepen en het tempo van de Vietnamiëring. Thieu dankte zijn gasten voor de schenking van 50.000 gulden ten behoeve van ontheemde Vietnamezen tijdens het Tet-offensief, een jaar daarvoor. Niet lang daarna, in 1970, toonde het hoofdkwartier der Zuid-Vietnamese strijdkrachten in een verslag van de operaties in Cambodja duidelijk geërgerd een foto van buitgemaakte medische hulpgoederen afkomstig van het 'Medische hulpcomité Nederland-Vietnam'.⁴³

Escalatie

In het roerige jaar 1970 waren Zuid-Vietnamese troepen Cambodja binnengevallen. De Nederlandse regering onder leiding van premier Piet de Jong toonde 'begrip' voor de inval en botste met het parlement over zijn trouw aan de Amerikaanse bondgenoot. Toen de regeringspartijen KVP en ARP hierover openlijk hun twijfels uitten, kwam Luns, mede daartoe gedwongen door een motie, met een vredesinitiatief dat achteraf kan worden uitgelegd als een succesvolle tactiek om de oppositie de wind uit de zeilen te nemen.⁴⁴ Hoewel het vredesplan slechts bij enkele landen in de smaak viel, draaiden de diplomaten in Saigon overuren. Toen Luns later in dat jaar bij de VN in New York van zijn Zuid-

De Amerikaanse president Richard Nixon en Joseph Luns (secretaris-generaal van de navo), 1974.

Vietnamese ambtgenoot, Charles Tran Van Lam, lof kreeg voor de steun aan Zuid-Vietnam, en in het bijzonder vanwege ‘de activiteiten van de zaakgelastigde Van Dongen’, was volstrekt onduidelijk of het initiatief wel serieus was gemeend. De uitvoering bleek een wassen neus te zijn, zoals ook de Amerikaanse ambassadeur in Nederland, J.W. Middendorf, aan zijn regering liet weten.⁴⁵

De Vietnamese diplomaat Tran Van Lam was geen onbekende voor Nederland. In 1969 had deze katholiek van de oude stempel al een officieel bezoek gebracht aan Den Haag. Hij tekende in 1973 namens Zuid-Vietnam de vredesakkoorden van Parijs. Voor het communistische ANJV Rotterdam was hij echter slechts een ‘vertegenwoordiger (...) van het fascistische regiem van Zuid-Vietnam’, een term die de PPR-leider Bas de Gaay Fortman ook zou gebruiken tijdens een bezoek van een delegatie aan Hanoi in 1973.⁴⁶

In Nederland was de weerzin tegen de oorlog verhevigd door de patstelling bij de onderhandelingen in Parijs. Le Duc Tho, de Noord-Vietnamese onderhandelaar, had van Kissinger gedaan gekregen dat Thieu zijn macht moest delen met de door Hanoi geleide Voorlopige Revolutionaire Regering. Toen Thieu dit weigerde en president Richard Nixon zijn herverkiezing in 1972 veilig had gesteld, probeerde de vs opnieuw concessies af te dwingen van de Noord-Vietnamezen. Die weigerden daarop in te gaan, met als gevolg dat Nixon besloot tot hervatting van de bombardementen. De beloofde vrede (*Peace is at Hand*) zou nog enige weken op zich laten wachten. Rond Kerstmis 1972 begonnen de Amerikaanse luchtaanvallen op Hanoi en Haiphong om zo Noord-Vietnam

opnieuw aan de onderhandelingstafel te krijgen. Die daad werd vrijwel overal in de vs en elders in de wereld beschouwd als militair zinloos en een grof schandaal. Noord-Vietnam zelf sprak over tussen de 1300 en 1600 doden. De schade in provincies ten noorden van de 17e breedtegraad voor de infrastructuur was echter vele malen groter. Opvallend was het standpunt van minister van Buitenlandse Zaken Norbert Schmelzer die zijn afkeuring over de houding van de vs 'in duidelijke bewoordingen' overbracht aan de regering in Washington en daarbij de volle ondersteuning kreeg van de Tweede Kamer. Kort daarvoor had hij aan de Nederlandse ambassadeur in Washington R.B. van Lynden zijn ambivalente gevoelens getoond over een 'Nederlandse regering (die) zich niettemin geroepen voelt te handelen als de vriend die de vs hun feilen toont'. Dat betekende voor hem 'dat aan die vriendschap geen twijfel gaat rijzen'.⁴⁷ Die belofte verhinderde niet dat Schmelzer in april 1972 twee vooraanstaande monniken van de – ook jegens de vs kritische – United Buddhist Church ontving, onder wie de eerwaarde (Thich) Nhat Hanh. Beiden waren geïntroduceerd door Marga Klompé, die korte tijd daarna bij de grote demonstratie in Utrecht tegen de kerstbombardementen werd uitgefloten om haar opmerking dat men met 'open vizier' tegen de oorlog moest demonstreren.

Wiens Vietnam?

Op 27 januari 1973 tekenden de bij de strijd in Vietnam betrokken partijen het Parijse vredesakkoord dat onder meer een staakt-het-vuren en de volledige terugtrekking van Amerikaanse grondtroepen inhield. Net zoals eerder in de Geneefse Akkoorden was gestipuleerd, dienden de strijdende Vietnamese partijen nader tot elkaar te worden gebracht door te zoeken naar een politieke oplossing. Daarbij hoorde het houden van nationale verkiezingen.

In mei 1973 was inmiddels het kabinet-Den Uyl aangetreden. Met minister Max van der Stoep op Buitenlandse Zaken kwamen de 'Atlantische' belangen weer volop in het zicht. Van der Stoep zou, ondanks de druk vanuit de Tweede Kamer en vanuit zijn eigen partij – de PVDA – voorzichtige stappen ondernemen Noord-Vietnam om diplomatiek te erkennen. Daarmee was zijn voorganger Schmelzer al begonnen, maar de uitbrander van de Amerikaanse regering over het gebrek aan steun van haar 'long time ally' had niet geleid tot concrete stappen.⁴⁸ Pikant is echter dat Schmelzer wel had bereikt dat J.H. Vixseboxse in Peking gevolmachtigd ambassadeur werd voor Hanoi. De accreditering zou echter nog anderhalf jaar op zich laten wachten. Hiermee kwam ook een ander punt op de agenda van de linkse oppositie: de erkenning van de Voorlopige Revolutionaire Regering (VRR). In PVDA-gelederen was hiervoor steun die spoedig ook door buitenparlementaire groepen werd overgenomen. De zaak zou de gemoederen bezighouden tot 20 juni 1975, toen de regeringsmacht in het zuiden van Vietnam inderdaad in handen van de VRR bleek te zijn. Nog geen jaar later zou deze regering verdwijnen en werd het bestuur over het grondgebied van de voormalige Republiek van Vietnam, Zuid-Vietnam, definitief overgenomen door de regering van Hanoi.

De in september 1973 aangetreden tz Van Roijen zag in Zuid-Vietnam met lede ogen toe hoe een 'vlaggenoorlog' zorgde voor de permanente aanwezigheid van Noord-Vietnamese troepen en hoe het aantal bestandsschendingen toenam. De binnenlandse toestand was zorgelijk: 'hoewel de Republiek in de eerste periode na de Parijse akkoorden de wapenstilstand het meest door vijandelijkheden schond (...), legden in dezelfde periode de Noord-Vietnamezen en de VRR verharde infiltratiewegen en olieleidingen van de Demilitarized Zone in zuidwaartse richting aan.'⁴⁹ President Thieu aanvaardde bovendien de akkoorden niet, wetende dat zijn republiek zonder massale Amerikaanse steun niet kon overleven.

Het Zuid-Vietnamese leger was inmiddels getransformeerd tot een moderne strijdmacht die voor zijn technologie echter compleet afhankelijk was van Amerikaanse steun. De voortzetting van de oorlog kostte nog eens aan tweehonderdduizend Vietnamezen het leven. Van Roijens plaatsvervanger, J.P.M. Wolfswinkel, merkte daarbij op dat de oorlog 'uiteindelijk' een 'Aziatisch conflict is wat de Vietnamezen onderling zelf het beste kunnen uitvechten. Westerse bemoeienis, zowel van Franse als van Amerikaanse zijde is tot nu, blijkens de geschiedenis van de laatste dertig jaar, eerder conflictverscherpend geweest dan het tegendeel ervan.'⁵⁰

Zuid-Vietnamese troepen begonnen in de loop van 1974 een tegenoffensief in de Mekong-delta, spoedig gevolgd door een Noord-Vietnamese aanval. De aanhoudende gevechten zorgden echter ook voor een toenemend aantal krijgsgevangenen die echter onttrokken waren aan enige internationale controle en gevangen zaten onder barre omstandigheden. Met het vredesakkoord was ook een uitruil van deze mensen voorzien, maar niemand wist hoeveel het er precies waren. Met de groeiende onvrede over de oorlog in Vietnam werden de 'tijgerkooien' van het eiland Con Son, het voormalige duivelseiland Paulo Condore, ook een onderwerp van politieke onenigheid binnen en buiten het parlement. De Vietnam-oppositie in Nederland, maar ook bezorgde Kamerleden, spraken van 'honderdduizenden' politieke gevangenen. Amnesty International noemde zelfs een aantal van 200.000. In Saigon reikten de schattingen 'niet hoger dan zo'n 40.000'.⁵¹ De (vertrouwelijke) bron voor dat aantal was een rapport van de Nieuw-Zeelandse ambassadeur, dat deze had opgesteld naar aanleiding van zijn bezoek aan Con Son. Volgens Van Roijen lagen de 'grootste tekortkomingen niet in het gevangeniswezen zelf zoals de tijgerkooien, maar in de willekeurige detentie, zonder behoorlijke strafrechtelijke procedure'.⁵² De controverse bleef de gemoederen nog lange tijd bezighouden en beïnvloedde ook de discussie over de verdeling van de hulpverlening aan de diverse strijdende partijen in Indochina.

Ontwikkelingsrelaties met Noord-Vietnam

Als gevolg van een Zweeds initiatief had minister voor Ontwikkelingssamenwerking Berend Jan Udink al in 1970 een Werkgroep Naoorlogse Hulpverlening aan Vietnam

ingesteld die tot 1974 zou blijven bestaan en die ook een belangrijke rol zou gaan vervullen bij de erkenning van de VRR en Noord-Vietnam. Hoewel de werkgroep zich als doel had gesteld 'actief af te wachten', raakten de werkzaamheden in een stroomversnelling door politieke ontwikkelingen. Had de motie Mommersteeg (13 mei 1970) naar aanleiding van de inval van de VS in Cambodja als neveneffect gehad dat 5 miljoen dollar was gereserveerd voor naoorlogse hulpverlening, na het officiële einde van de oorlog steunde de Kamer een voorstel van Udinks opvolger Kees Boertien om een bedrag van 30 miljoen gulden te reserveren voor 1973 en 1974. Daarvan kwam 16 miljoen gulden ter beschikking voor hulp aan Noord- en Zuid-Vietnam, Laos en Cambodja. In de ministerraad was het besluit al genomen vóór het akkoord, wat erop duidde dat de protesten in eigen land tegen de kerstbombardementen een factor van enige betekenis zijn geweest.

Er was ook nog een andere reden: de bezorgdheid over de 'snelle escalatie' van hulpverlening aan onder andere Vietnam door 'amateurs' als de universiteiten van Amsterdam en Leiden en door enkele gemeenten (bijvoorbeeld Amsterdam), vooral aan Noord-Vietnam.⁵³ Het ministerie van Buitenlandse Zaken was voorstander van een bundeling

Aanbieding geloofsbrieven van zaakgelastigde J. Vixseboxse aan Nguyen Luong Bang, vicepresident van DRVN, 13 december 1974.

Groepsfoto bij aanbieding geloofsbrieven J. Vixseboxse, 13 december 1974.

v.l.n.r. Mai Vcan Bo (chef directie Europa), J. Vixseboxse (ambassadeur), Nguyen Long Bang (vicepresident drv), Nguyen Co Thach (viceminister van Buitenlandse Zaken), F.M.M. Kroese (attaché), Hoang Truong Nhu (chef-protocol van het ministerie van Buitenlandse Zaken).

van activiteiten via multilaterale kanalen. De belangrijkste beweegreden, officieel verwoord door Van der Stoel, was om zodoende elk bilateraal contact met de VRR te vermijden. Paradoxaal genoeg leverde dat ook problemen op met Noord-Vietnam. Dat accepteerde alleen bilaterale hulp om te voorkomen dat de vs via het multilaterale kanaal alsnog een vinger in de pap zou hebben.⁵⁴ Voor dat doel had Schmelzer de voormalige rz in Saigon, Derksen, in 1972 vanuit Peking al eens naar Noord-Vietnam willen sturen, maar hij werd teruggefloten door de Amerikanen. Het State Department beschouwde het bezoek als een belemmering voor een op handen zijnd akkoord met Hanoi, dat er overigens pas begin 1973 zou komen. Daarna werd Vixseboxse belast met deze taak. Hij slaagde er medio december 1972 in gesprekken te voeren met Noord-Vietnamese diplomaten in Hanoi, deze keer om de regering 'te voorzien van gegevens (...) mede met het oog op de mogelijke erkenning van dat land'.⁵⁵ Tegelijkertijd deed de Nederlandse regering er alles aan om Zuid-Vietnam gerust te stellen: in Den Haag werd aan de rz medegedeeld dat Vixseboxses eerste bezoek aan Hanoi slechts een *fact finding mission* was.⁵⁶

Inmiddels stond een nieuwe Nederlandse regering, waarin Jan Pronk verantwoordelijk was voor ontwikkelingssamenwerking, voor de vraag hoe de hulp aan Indochina uitgevoerd moest worden. Niettemin had Van der Stoel in 1973 al beloofd 15 miljoen te reser-

veren voor de naoorlogse hulpverlening, waarvan een miljoen via het Medisch Comité Nederland Vietnam (MCNV) bestemd was voor de bouw van een ziekenhuis in Dong Ha van de provincie Quang Tri, een gebied dat 'bevrijd' was en onder VRR-controle stond. Van een volkenrechtelijke erkenning van de VRR kon echter wat hem betreft geen sprake zijn. In de *Aide Memoire* die op 8 mei 1974 door de 'Royal Netherlands Embassy in Saigon' was afgegeven, stond uitdrukkelijk vermeld dat het 'PRG Hospital' geen geschenk was van Nederland aan de VRR/PRG.⁵⁷ In diezelfde maand maakte de hoge BZ-ambtenaar Charles Rutten een geheime missie naar Hanoi met als doel de verstandhouding met Noord-Vietnam op een aantal punten te verbeteren. Op 13 december 1974 bood ambassadeur Vixseboxse zijn geloofsbrieven aan.⁵⁸

Zowel Van der Stoel als Pronk bevestigden dat er geen verandering gekomen was in de diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Vietnam. Dat betekende dat de Nederlandse regering geen tweede regering erkende.⁵⁹ Immers, de regering in Saigon vertegenwoordigde 'het ondeelbare territorium van Zuid-Vietnam'.⁶⁰ In antwoord op vragen van twee Kamerleden van de VVD over het bezoek van Pham Van Ba, die zich als een 'officieuze vertegenwoordiger van de Vietcong in Parijs' afkeurend had uitgelaten over de regering van Zuid-Vietnam, ontstond een kleine rel in het parlement.⁶¹ De directe aanleiding was Pronks aanwezigheid bij de overdrachtsceremonie van materiaal voor het ziekenhuis van Dong Ha.⁶² Pronk liet via Van der Stoel verklaren dat hij nooit de term 'bevrijde zone' had gebruikt voor het gebied in Zuid-Vietnam waar de VRR heerste. In Saigon moest van Roijen alle zeilen bijzetten om de 'Nederlandse hulp aan de Vietcong' in de juiste context te plaatsen. Het zou gaan om 'humanitaire hulp in door de VRR beheerst gebied'.⁶³

Afloop en einde van de standplaats Saigon

In maart 1975 stortte het Zuid-Vietnamese leger ineen. In paniek vluchtten eenheden van het leger met hun gezinnen via de kuststrook naar het zuiden. Op 25 maart viel de oude keizerstad Hue. President Thieu trad af. In de vroege ochtend van 30 april 1975 veroverden communistische troepen zonder noemenswaardige tegenstand de Zuid-Vietnamese hoofdstad. De Nederlandse TZ Van Roijen had samen met zijn medewerkers een dag tevoren de vestiging in Saigon verlaten. Met hulp van bevriende diplomaten was het mogelijk gebleken een realistische inschatting te maken van de snelle val van het bewind. In Bangkok probeerde ambassadeur Van Dongen nog een eigen rol te spelen, maar hij werd teruggefloten door Den Haag: Van Roijen werd competent genoeg geacht de Nederlandse belangen in Saigon te behartigen.⁶⁴ Verwijten in de Nederlandse pers als zou hij 'min of meer op eigen gezag' en 'mede op advies van de Amerikanen' besloten hebben te vluchten, waren ongegrond. Een poging om bevriende leden van de Zuid-Vietnamese oppositie, die zelf weinig heil van een communistische overname verwachtten, mee naar het buitenland te nemen, mislukte. Bij Buitenlandse Zaken vreesde men ongewenste

publiciteit als deze Zuid-Vietnamezen samen met de Nederlanders zouden worden gesignaleerd.⁶⁵

In Den Haag besloot de Vietnamese Chargé d'Affaires de eer aan zichzelf te houden: hij overhandigde aan de directie Kabinet en Protocol (DKP) van het ministerie van Buitenlandse Zaken op 20 mei 1975 de sleutels van het kantoor aan de Van Montfoortlaan, samen met die van de dienstauto en de kentekenplaten van een verkochte Mercedes. Hij had inmiddels politiek asiel in Nederland aangevraagd. Alle goederen werden verbeurd verklaard en overgedragen aan de vertegenwoordiging van de VRR in Parijs. Die stelde er geen prijs op. Het meubilair werd geschonken aan het MCNV. De diplomatieke relaties met de Republiek van Vietnam hielden daarmee ook fysiek op te bestaan.

8

Farewell to Saigon. De Nederlandse ambassade in Zuid-Vietnam, 1975

Ton van Zeeland

De Parijse overeenkomst

In 1973 kwam na een, in vele opzichten, lange lijdensweg een akkoord tot stand tussen de strijdende partijen in Vietnam. Er werd onder andere overeengekomen dat de Amerikaanse troepen zich zouden terugtrekken, wat ook geschiedde. Men verwachtte dat er op den duur een zekere status quo zou ontstaan, verkiezingen zouden komen en meer geleidingen uit de maatschappij officieel en openbaar aan het politieke en maatschappelijke spel zouden kunnen meedoen. De hoofdpersonen in de onderhandelingen waren Henry Kissinger, adviseur van Amerikaanse president Richard Nixon, en Le Duc Tho, een belangrijke Noord-Vietnamees die veel betekende voor partij en land. Het akkoord hield een staakt het vuren in.

Henry Kissinger heeft de onderhandelingen schilderachtig beschreven in een boek waarin hij zijn visie op zijn leven en werk aan het papier toevertrouwde.¹ Le Duc Tho was volgens hem een taai onderhandelaar, en het kostte moeite om nader tot elkaar te komen. Toch streefden beide partijen ernaar de besprekingen succesvol af te ronden, overigens om verschillende redenen: Noord-Vietnam wilde Zuid-Vietnam veroveren en de Verenigde Staten wilden van het conflict af.

Kissinger en Le Duc Tho werden het na enkele hervattingen van de besprekingen met elkaar eens, en de Zuid-Vietnamese president Thieu werd door Nixon zo onder druk gezet dat hij uiteindelijk ook toegaf. Het akkoord werd op 27 januari 1973 ondertekend in Parijs, waar ook de onderhandelingen hadden plaatsgevonden. Nederland hechtte veel waarde aan de naleving van de Parijse Akkoorden: de Nederlandse regering zou er haaldelijk op terugkomen.

Noord-Vietnam trachtte zijn positie te verstevigen door toch nog Noord-Vietnamese militairen naar Zuidelijk Vietnam te zenden. Naar schatting waren er begin 1975 meer dan 200.000 Noord-Vietnamese soldaten aanwezig in Zuid-Vietnam. Noord-Vietnam werd sterk gesteund door de toenmalige Sovjet-Unie en de Volksrepubliek China, terwijl het leger van het Thieu-regime in Zuid-Vietnam door Amerikaanse aanvoer goed was

bewapend.

In het Noorden werd de situatie anders ingeschat. In Hanoi dacht men dat het nog vele jaren zou duren voordat Thieu zonder Amerikaanse adviseurs een fatsoenlijk en sterk leger zou hebben opgebouwd. In Saigon was de toestand slecht. Mét de Amerikanen waren vele banen en baantjes verdwenen, van schoenpoetser of Cyclo-rijder tot prostituee. De situatie was er mede beroerd door de aanwezigheid van vele vluchtelingen van het platteland. Het regime van Thieu was corrupt. Kortom, de sfeer was gespannen en de bevolking ontevreden. De Noord-Vietnamezen gingen ervan uit dat zij in 1976 Saigon zouden kunnen veroveren, maar dat gebeurde eerder, en de Amerikanen grepen niet in bij de communistische opmars, zoals beloofd was aan Thieu. Dat kwam onder meer omdat Nixon in 1974 was afgetreden. Vietnam was niet langer een scharnierpunt in de politiek van de Verenigde Staten, zeker niet als het aankwam op het geven van militaire steun. Uiteindelijk viel Saigon sneller dan voorspeld en voor velen toch nog onverwacht.

De Nederlands ambassade in Saigon

De Nederlandse Ambassade, gevestigd aan de Phan Dinh Phung 147 in het centrum van Saigon,² werd bemand door zaakgelastigde J.H.R.D. van Roijen en tweede ambassade-secretaris drs. J. Zaadhof. Attaché R.E.P. Hencke verleende administratieve ondersteuning. De ambassadeur, F.H. van Dongen, resideerde te Bangkok. Hij kwam zelden in Saigon, zodat de post in Zuid-Vietnam in feite autonoom was.³ Er was eveneens een 'social secretary' die voor de contacten naar buiten zorgde en een secretaresse.

Jan van Roijen en Jan Zaadhof arriveerden in Vietnam toen de gevechtstaken van het Amerikaanse leger al waren overgenomen door het Zuid-Vietnamese leger. Het leger van Zuid-Vietnam was groot; het bestond naar verluid uit 1 miljoen manschappen.

De rapportage van Van Roijen

Zoals gebruikelijk communiceerde de ambasadestaf op verschillende manieren met het ministerie van Buitenlandse Zaken te Den Haag. Gewone briefrapportages bestonden nog volop. Deze papieren berichten werden onder redelijk veilig diplomatiek zegel verzonden. De berichten die via de openbare telex werden verstuurd, konden wel door derden meegelezen worden. Het veiligste en belangrijkste communicatiemiddel was het codeverkeer. Deze berichten werden door middel van een 'sleutel' op de ambassade gecijferd en later bij aankomst in Den Haag via de radio of op andere wijze weer ontcijferd, en vice versa. Dit codeverkeer was de *lifeline* van de ambassade en van essentieel belang voor de communicatie met Den Haag.

Vanaf begin 1975 tot eind april van dat jaar stuurde de ambassade vele verslagen, analyses en impressies van de situatie in Zuid-Vietnam. Voor deze frequente stroom aan inside-informatie kreeg de ambassade regelmatig complimenten van het ministerie. De

berichten waren belangwekkend en bevatten uitgebreide informatie over de spanningen in het land en de verschillende politieke stromingen en krachten.

In een van de eerste langere impressies per codebericht, die op 8 januari 1975 in Den Haag werd ontvangen,⁴ gaf de ambassade een sombere schets van de situatie. Vele Zuid-Vietnamese politieke groeperingen zagen geen uitweg meer. De vredesakkoorden van Parijs, waarin onderhandelingen en verkiezingen waren afgesproken, werden niet nageleefd; het vredesproces lag volkomen stil. Noord-Vietnam werd gesteund door de Sovjet-Unie en China, die wapens en transportmiddelen leverden. Noord-Vietnam infiltreerde in Zuid-Vietnam. Het gebruikte geweld om zuidelijke rijstooisten in te pikken en maakte het land onveilig door aanslagen en beschietingen. De inschatting was dat deze gewelddadigheden in 1975 verder zouden toenemen. Ook berichtte de ambassade over protesten tegen het Thieu-regime, ondanks het feit dat deze regering op dat moment weer stevig in het zadel leek te zitten. Er werd tevens aandacht besteed aan de invloed van religieuze stromingen.

Den Haag rapporteerde op 9 januari dat de Zuid-Vietnamese Tijdelijk Zaakgelastigde een demarche⁵ had verricht op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij verzocht de Nederlandse regering hulp te bieden, gezien de hachelijke situatie waarin Zuid-Vietnam zich bevond. Noord-Vietnam wees alle onderhandelingen en besprekingen die waren vastgelegd in de Parijse Akkoorden af met oneigenlijke argumenten of onmogelijke eisen, aldus de Tijdelijk Zaakgelastigde.⁶

De ambassade meldde dat de infiltraties en beschietingen gestaag toenamen. Zo was er een radarinstallatie in Zuidelijk-Cholon (Chinese wijk) beschoten en werden springladingen tot ontploffing gebracht bij een elektriciteitscentrale in Thu Duc, waardoor Saigon een tijd zonder stroom zat. Er waren pamfletten boven de stad uitgeworpen met de mededeling dat de Vietcong tijdens het Vietnamese Nieuwjaar (Tet) Saigon zou aanvallen.⁷ De ambassade sprak met stelligheid over pogingen Saigon van de rest van Zuid-Vietnam te isoleren.

De rapportage van de ambassade werd eind januari politiek speciaal van belang voor de minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel. Zijn partij (PvdA) drong namelijk aan op verbreking van de diplomatieke betrekkingen met Zuid-Vietnam en eiste erkenning van de (met het Noorden sympathiserende) Zuid-Vietnamese Volksregering (VRR). Van der Stoel wilde in verband met zijn standpunt daarover behalve formele staatsrechtelijke argumenten ook de feitelijke situatie laten meewegen.⁸ De ambassade trachtte genuanceerd bericht te geven en gaf daarom aan dat ook Zuid-Vietnam inbreuk op de akkoorden maakte. Maar Zuid-Vietnam onderhield niet een meer dan 200.000 man tellend leger in Noord-Vietnam en beschikte niet over eigen oliepijpleidingen of vliegvelden in het Noorden.

De ambassade ging gedetailleerd in op de verhouding tussen de People's Revolutionary Party (en de VRR) en de communistische 'zusterpartij' in het Noorden, alsmede op de aanzwellende geruchten in februari over tegenkandidaten voor het presi-

dentschap, waarvoor verkiezingen waren gepland.⁹ Ook werd steeds veel aandacht besteed aan een zogenaamde ‘derde macht’, een beweging van politici die naar een democratische regering streefde.

Bronnen van de ambassade

De ambassadestaf kreeg informatie uit verschillende bronnen. Van Roijen woonde de *briefings* bij van de Zuid-Vietnamese regering en had goede contacten met zijn Amerikaanse en Australische collega's, die over een uitgebreid informatienetwerk beschikten. Het hoofd van het CIA-station in Saigon was eveneens goed op de hoogte van de ontwikkelingen te velde en in de politiek; 'hij sprak echter meer in propagandistische of misleidende zin dan dat hij de actuele situatie probeerde te analyseren', aldus Van Roijen.¹⁰ Ook in Europees verband – toen nog de 'EG-negen' – bestond er nauw onderling contact, in de periode vlak voor april 1975 zelfs dagelijks. Bovendien kende Van Roijen mensen van de 'Derde Weg-beweging'. Die bestond uit een niet tot een bepaalde afgebakende politieke richting behorende groep personen en organisaties, waaronder Boeddhisten, Katholieken en andere tegenstanders van het regime. Vaak waren deze wel werkzaam binnen de regering of de ambtenarij,¹¹ zodat zij goede achtergrondinformatie konden leveren. Hun stemmingsbeelden werden verwerkt in de berichtgeving aan Nederland. Van belang waren ten slotte ook de contacten met de ontwikkelingswerkers in het land en met leden van de strijdkrachten. Met die laatsten onderhield Van Roijen goede betrekkingen; hij ontving van hen niet altijd objectieve, maar wel informatieve gegevens.

Vanzelfsprekend moest alle informatie geanalyseerd en vergeleken worden met die uit andere bronnen. De diplomaten in Saigon leken hun vak goed meester te zijn. Uit hun analyses kwam doorgaans een afgewogen houding naar voren.

Pers en publiek in het vaderland

De ambassadestaf achtte de berichtgeving in de Nederlandse pers uitermate partijdig en ergerde zich daaraan. Soms werd de ergernis zo groot dat men er iets aan wilde doen. Zo reageerde van Roijen op een uitzending van *Brandpunt*, waarin Charles Schwietert beweerde dat kinderen werden gebruikt als mijndetectoren. Van Roijen weerlegde dit in een reactie.¹²

Van der Stoel hield het hoofd meestal koel en benaderde de Vietnamproblematiek zonder heftige emoties, maar binnen het kabinet Den Uyl (1973-1977) werd vaak een andere toon aangeslagen. De stemming in intellectueel en schrijvend Nederland was in hoge mate gepolariseerd, zoals onder velen in de Nederlandse samenleving in die jaren. De 'Vietnambeweging' leek op een van de linkse symptomen daarvan. Waar het allemaal precies over ging en hoe de verbanden konden worden gelegd, deed er in het politieke debat lang niet altijd toe.

Interview met mevrouw C.H.W. van Roijen [gespeld als: Van Royen] in De Telegraaf, 19 april 1975.

In Den Haag was zich men zich er terdege van bewust dat in Zuid-Vietnam zeker ook sprake was van onderdrukking van de pers en het met voeten treden van elementaire politieke rechten. In een gesprek dat de Zuid-Vietnamese ambassadeur had op het ministerie in Den Haag, waarschijnlijk met Van der Stoep zelf, werd van de kant van het Nederland aangegeven dat Zuid-Vietnam veel sympathie verspeelde door het arresteren en gevangen houden van opposanten.¹³ De ambassade in Saigon probeerde het dikwijls genoemde 'magische' getal van 100.000 politieke gevangenen in Zuid-Vietnam te weerleggen, maar dit was nauwelijks mogelijk.¹⁴ Van der Stoep gaf in het gesprek met de ambassadeur nogmaals aan dat de Nederlandse regering bleef aandringen op naleving van de Parijse Akkoorden. Hij kwam daardoor terecht in een lastige positie ten opzichte van zijn partij, want die wilde immers dat de banden met Zuid-Vietnam verbroken zouden worden ten gunste van de VRR. De minister deed dit niet, maar stelde wel 'voorwaarden' en uitte scherpe kritiek op de Zuid-Vietnamese regering.¹⁵ Die was daar echter tamelijk ongevoelig voor.¹⁶

Laatste hoop in Nederlandse ogen

De staf van de ambassade kwam ter ore dat er een verzoeningspoging op tilt was tussen de wat luideruchtiger en meer uitgesproken Derde Weg-mensen en de meer reële en gematigde

tegenstanders van de regering. De laatste groep was voorstander van een Aziatische aanpak, dat wil zeggen voor het uitoefenen van interne druk om zo publiek gezichtsverlies te vermijden. De bevolking had weliswaar niet echt vertrouwen in de zittende regering, maar men beschouwde de machthebbers in Zuid-Vietnam toch als 'the worst but one'.¹⁷ Pro-Noord-Vietnam was de bevolking hoogst zelden, iets wat in Nederland nog wel eens werd gedacht.

In Nederland werden aan de invloed van de derde macht in Vietnam soms mythische proporties toegekend. Van Roijen heeft steeds geprobeerd dit af te zwakken, omdat deze groeperingen geen echte samenhang vertoonden en meer op hun eigen gewin uit waren. Ontwikkelingsprojecten in Zuidelijk-Vietnam werden door Den Haag vrijwel uitsluitend uitgevoerd in samenwerking met deze Derde Weg-groeperingen. Het was voor de diplomaten in Saigon moeilijk uit te leggen; voor de ambassade was het duidelijk dat deze vertroetelde Derde Weg geen grote invloed had en ook nooit zou krijgen, maar voor de Nederlandse politiek en maatschappij was die Derde Weg daarentegen een belangrijk virtueel feit. In Nederland hoopte men dat deze imaginaire politieke stroming Zuid-Vietnam tot heil zou kunnen voeren.

De weg naar het einde

De strijd in Zuid-Vietnam ging door. Tegelijkertijd werd de druk van het Noordelijke leger sterker. De Nederlandse regering stelde via het internationale Rode Kruis geld ter beschikking om de vluchtelingenstromen te helpen opvangen. Eind maart werden de gevechten steeds heviger en zwollen de vluchtelingenstromen aan. In Saigon raakte de bevolking en de internationale gemeenschap verder in mineur. Men was bezorgd over het wel en wee van familie in de provincies en aan het front. President Thieu gaf, met Dien Bien Phu in gedachten,¹⁸ delen van het land prijs aan de noorderlingen, waardoor er nog meer mensen op de vlucht sloegen naar het Zuiden, vooral naar Saigon. Thieu verzuimde de Zuid-Vietnamese bevolking uit de bedreigde provincies te evacueren, waardoor zijn toch al niet bijster goede reputatie nog verdere schade opliep.

Als gevolg van deze politiek stroomden de vluchtelingen op chaotische wijze de stad in. De avondklok werd verscherpt. De prijzen van voedsel stegen door het hamsteren en door de vrees dat de rijstroutes uit de Mekong Delta niet meer gebruikt konden worden. Op 21 april trad de president af. Zijn opvolger was de 'oude, zieke vice-president Tran Van Huong. Betrokkene heeft op H.M. ambassadeur en mijzelve immer zeer een seniele indruk gemaakt'.¹⁹

In de stad heerste angst.²⁰ De mensen in Saigon kregen verhalen te horen over zich als beesten gedragende en niets en niemand ontziende noordelijke troepen. Angst voor lijf en leven en voor have en goed was algemeen; er heerste kortom een onzekere en trieste situatie. Velen voelden zich radeloos en zochten ter compensatie hun heil in amusement.²¹ De herinneringen aan de afschuwelijke moordpartijen tijdens het TET-offensief in Hue in 1968 waren nog vers.²²

De noodmaatregelen en evacuatieplannen

Den Haag instrueerde Saigon om wekelijks te berichten over de toestand van de Nederlanders. De Amerikanen namen maatregelen voor evacuatie van hun burgers en gaven Nederland in overweging zelfstandig de nodige voorzieningen te treffen voor een eventuele evacuatie van landgenoten.²³ Van Roijen stuurde, analoog aan de handelswijze van collega-ambassades, een *low key* circulaire aan alle Nederlanders waarin de plannen voor evacuatie werden geschilderd. De Nederlandse ambtswoning te Saigon werd het centrale verzamelpunt van waaruit dan in colonne de eerste de beste transportgelegenheid zou worden genomen. Op 31 maart 1975 viel Da Nang, en dat was het begin van het einde.²⁴ De ambassade achtte het op dat moment verstandig een begin te maken met de evacuatie van Nederlanders. Er kwamen onthutsende berichten en beelden uit Da Nang binnen. De ambassadestaf was zich bewust van een zekere vertekening van het beeld, maar alle bronnen wezen op grote paniek en veel bloedvergieten. Op 1 april 1975 gelastte Van der Stoel de evacuatie van de gezinsleden van het ambassadepersoneel. Ook andere vrouwen en kinderen uit de Nederlandse gemeenschap werd geadviseerd weg te gaan, een en ander overigens ter eigen beoordeling.

Van Roijen rapporteerde verontrust dat er geruchten waren dat er paniek bij de evacuaties heerste en dat de leiding bij die operaties van de zijde van de Zuid-Vietnamese regering volstrekt tekortschoot. De andere missies waren al even bezorgd, want als dat het voorland van Saigon zou zijn, zou de situatie volstrekt niet onder controle te houden zijn. Evacuaties uit Da Nang en Nha Trang ontaardden in een chaos waardoor veel mensen bleven steken. In diplomatieke kringen werd de militaire en politieke situatie vanaf die tijd als verloren beschouwd. Onderhandelen tussen Noord en Zuid had geen zin meer.

Op 10 april bracht Den Haag de 'maatregelen in geval van nood' wederom onder de aandacht van de ambassade. Saigon werd geïnstrueerd de noodvernietiging van gerubriceerde gegevens ter hand te nemen. Cryptomachines en telexapparaten dienden naar Bangkok gezonden te worden. De cryptocodesleutels moesten allemaal vernietigd worden, evenals de dossiers over de verzending en ontvangst van gecodeerde berichten. Op dezelfde dag ontving Van Roijen een codebericht van Van der Stoel. Hierin kreeg Van Roijen de opdracht een demarche uit te voeren bij de Zuid-Vietnamese regering en deze te verzoeken overleg te plegen met de VRR, een einde te maken aan het bloedvergieten en ervoor te zorgen dat de nood van het Vietnamese volk in het Zuiden gelenigd zou worden. Langzaam maar zeker werd duidelijk dat Saigon werd omsingeld. De druk op de stad werd verhoogd om een interne coup tegen de Zuid-Vietnamese regering uit te lokken, aldus informatie van de Vietcong.

Een volgende instructie uit Den Haag luidde dat Van Roijen ook alle mannelijke landgenoten moest adviseren te vertrekken en verder geen onnodige risico's te nemen.²⁵ Uit overleg met collega-ambassades bleek dat bijna allen instructies hadden gekregen voor-

zichtig te zijn en naar bevind van zaken te handelen. Alleen de Fransman moest te allen tijde blijven om zijn landgenoten in Zuid-Vietnam bij te staan. Van Roijen en zijn staf kregen in toenemende mate te maken met verzoeken van individuen om hulp bij evacuatie. Regelmatig betrof het schrijnende gevallen, bijvoorbeeld Vietnamezen die in het Noorden reeds waren veroordeeld of bang waren vervolgd te worden door de Noord-Vietnamezen. Medio april vatte een gezamenlijke tv-ploeg van AVRO, KRO, Tros en NCRV het plan op naar Vietnam af te reizen. Het ministerie in Den Haag ontraadde dit met klem. Ook Van Roijen was tegen de komst. Hij vreesde een zelde chaotische situatie in Saigon, zelfs een gevaarlijke anarchie. Er circuleerden geheime berichten over een komende evacuatie van de Amerikaanse ambassade, met in het voetspoor een groot aantal Vietnamezen. Het psychologische effect dat uitging van het vertrek van de Amerikanen kon niet worden onderschat. De bevolking zou het ervaren als het einde van een tijdperk, met alle risico's van dien. Uiteindelijk koos de tv-ploeg ervoor niet te komen; alleen de journalist Van Westerloo volhardde in zijn plan.

De wegen in Zuid-Vietnam waren zo langzamerhand totaal verstopt geraakt. Duizenden waren op de vlucht geslagen: burgers op drift met alles wat kon rijden. 'Hierdoor was er geen enkele manoeuvreerruimte meer voor het leger. Alles werd verstopt door voor het Noord-Vietnamese leger vluchtende bevolking.'²⁶ Op 19 april kreeg Van Roijen per code-telegram de instructie met zijn ambasadestaf te evacueren. Minister Van der Stoel wenste hem veel sterkte toe. Andere ambassades waren reeds vertrokken of stonden op het punt dat te doen. Alleen de Zwitsers en de vertegenwoordiger van de Heilige Stoel bleven. Het archief van de Nederlandse ambassade werd conform de instructies overgevlogen naar Hong Kong.

In de Nederlandse ambassade liep de gewone telexmachine vast. Voor de open telexberichten (maar ook voor de gecodeerde banden die later gedecodeerd konden worden in de ambassade) ging Van Roijen naar het Saigonese postkantoor, waar hij lange rijen wachtenden aantrof.²⁷ Soms kon hij er 's nachts terecht, samen met zijn Belgische ambtsgenoot, die lange tijd geen contact had gehad met zijn hoofdstad.

De evacuatie kwam nu snel naderbij, hoewel Van Roijen eigenlijk nog wilde blijven om Nederlanders en anderen bij te staan. Daartoe deed hij een verzoek aan Den Haag. Van Roijen en Zaadhof wilden op 24 april met de Britse ambassadeur vertrekken. Het vliegveld Tan Son Nhut van Saigon leek op dat moment nog redelijk veilig. 'Alleen worden af en toe de landingslichten gedoofd waarna vliegtuigen zonder deze voorziening moeten dalen.'²⁸ De toestand leek na het aftreden van de president even wat rustiger te worden. Toch was iedereen ervan overtuigd dat de stad zo kon vallen, zelfs na het opblazen van de bruggen over de Saigon Rivier, zo luidden geruchten.

Op 28 april seinde Van Roijen nog steeds berichten door vanuit Saigon. Hij meldde dat de toestand onhoudbaar aan het worden was. Het bericht eindigde met een aantekening van de codedienst van het ministerie in Den Haag: 'tekst zwaar verminkt ontvangen zodat voor juistheid ervan niet geheel kan worden ingestaan. Contact met Saigon werd

plotseling verbroken zodat navraag niet mogelijk'.²⁹ Daarmee viel het codeverkeer tussen Saigon en Den Haag stil.

Van Roijen en Zaadhof filmde de evacuatie op super 8-materiaal. Daarop is te zien hoe de codemiddelen op de ambassade worden kapotgeslagen en hoe ze de stad moesten ontluchten. Op het vliegveld raakten ze verzeild tussen twee vuren. Ook zijn er beelden van Nederlandse journalisten die een helikopter invluchten en opnamen gemaakt in de loopgraven.

De laatste dagen waren heel bijzonder voor de ambassadestaf. Men had de instructie gekregen Vietnam snel te verlaten. Na twee keer uitstel gebeurde dat dan eindelijk toch. Ongeveer twintig Nederlanders, inclusief een paar persmensen, moesten eerst worden geëvacueerd. Daarvoor was door de regering een DC-10 gecharterd. Toen dat allemaal was gelukt, was de beurt aan Van Roijen en Zaadhof. De Amerikanen gaven weliswaar hun evacuatiecode door – Bing Crosby's kerstliedje 'I am dreaming of a white Christmas', dat zou worden uitgezonden op de radio –, maar de code lekte uit en dus was iedereen ervan op de hoogte.³⁰ De laatste nacht brachten de Nederlanders door bij de Belgen, waar de voorraad champagne en paté werd opgemaakt. Zaadhof sliep op een bed van Stella Artois-dozen.

De volgende morgen bracht Van Roijen een bezoek aan Graham, de vs-ambassadeur. Hij wilde weten wanneer de Amerikanen het finale exit-sein zouden geven. Het doek bleek binnen een half uur te zullen gaan vallen, maar dat was voor de Nederlandse ambassade te vroeg. Eerst moest er nog materiaal vernietigd worden en Jan Zaadhof moest ook nog afgehaald worden. Het werd lastig voor de Nederlanders, maar ze kregen gelukkig een enige uitstel. Na het voor diplomaten bekende sein 'AVB-exit' aan Den Haag (hetgeen betekende dat de verbindingsmiddelen vernietigd waren) was het eindelijk zover. De overgebleven journalisten kwamen naar de ambassade en kregen te horen dat zij zich naar het exitpunt voor vs-journalisten moesten begeven. De Nederlandse journalisten kregen Heineken-bier mee van de ambassadestaf. Dat kweekte bij hun buitenlandse collega's veel goodwill.

Daarna waren Van Roijen en Zaadhof klaar om te vertrekken. Van Roijen had twee stuks bagage bij zich. Een ervan was een koffertje met de noodgoudreserve van de ambassade:³¹ Maria-Theresia-thalers en Golden Eagles.³² De tocht naar de Amerikaanse ambassade verliep uiterst chaotisch, erger dan in beelden is vastgelegd. 'De poorten konden niet open. Er werden kinderen over de hekken gegooid om die het land uit te krijgen. Deze werden door de Amerikanen opgevangen en konden waarschijnlijk het land verlaten.'³³ Kortom, dramatische en emotionele taferelen. De twee Nederlandse diplomaten begrepen uiteindelijk dat de weg naar de Amerikaanse ambassade afgesloten was en zochten hun heil vervolgens weer bij de Belgen. De Belgische ambassadeur was op dat moment nog de laatste berichten aan het vernietigen hetgeen een grote rookontwikkelingen tot gevolg had.

In de stad heerste geen enkele orde meer. De politie was verdwenen en het leger was aan het muiten. 'De Belg wist wel een mogelijkheid om met een konvooi mee te komen naar het vliegveld, samen met de UNDP. Men kwam aan bij de UNDP waar men nog aan

De zaakgelastigde Jan Herman van Roijen verlaat Saigon met in een koffertje het goud van de ambassade, 29 april 1975. De foto is genomen door zijn collega Frans Zaadhof, tweede ambassade-secretaris.

de champagne zat.³⁴ Onder VN-vlag, en de Nederlandse vertegenwoordigers bovendien met een Nederlandse vlag, vertrok men met twee Vietnamezen die het land wilden ontvluchten per auto. Het konvooi werd beschermd, en op degenen die ertussen trachten te komen, werd geschoten. Op het vliegveld was enige bewaking en bereikten ze de Amerikanen. Die waren zeer benauwd over de situatie. De Noord-Vietnamezen zaten namelijk op schootsafstand. De Amerikanen lieten de Nederlandse auto eerst niet door. Pas toen de tas met de goudreserve openging om de paspoorten te tonen, lieten de Amerikanen hen doorrijden, kennelijk geïmponeerd door de grote rode Rijkslaktegels op de enveloppe met gouden munten.

Er heerste totale paniek rond het vliegveld. Overal was hysterisch gegil. Ze moesten wachten in een bunker en gingen nog een keer terug om een vergeten koffer te halen. Van daaruit begaven ze zich naar een hal. Daar ontmoetten ze de Nederlandse journalisten weer. Voor vertrek moesten ze nog enige tijd in een greppel wachten op een helikopter. Toen het stiller werd, renden ze naar de helikopters. Per persoon was er slechts één stuk bagage toegestaan, maar Van Roijen had twee koffers. Daarom besloot hij zijn eigen

Aankomst op het vliegdekschip *uss Midway*.

spullen achter te laten en nam hij de goudreserve van de Nederlandse ambassade in Saigon mee als zijn persoonlijke bagage.

Ze werden ondergebracht in het ruim van een Amerikaans vliegdekschip; aan dek was de toestand te gevaarlijk. De Vietnamese luchtmacht was namelijk ook op de vlucht, maar had geen goed materieel om op een vliegdekschip te landen. Vliegtuigen schoten over het dek en helikopters werden overboord geworpen om ruimte te creëren voor andere vliegtuigen. Via het vliegdekschip bereikten ze Bangkok. Daar wachtte Van Dongen,³⁵ de Nederlandse ambassadeur in Bangkok, Van Roijen op en nam hem mee naar het Thaise ministerie van Buitenlandse Zaken, waar hij de kans kreeg zijn verhaal te doen.

(Bittere) nasmaak

Het Noorden had de overwinning reeds op het vizier en wilde daarom niet onderhandelen, en zeker niet met Thieu. Van der Stoel instrueerde dan ook dat, indien de Thieu-regering zou vluchten, de ambassade die niet mocht volgen. Van Roijen kreeg zelfs de bevoegdheid zelfstandig beslissingen te nemen en zo nodig in Saigon te blijven om contacten te leggen met een 'nieuw bewind'.

Van Roijen in gesprek met een collega op het dek van het *uss Midway*.

Het vluchtelingenprobleem in Saigon was serieus. Op de eerste sonderingen van Van Roijen over de mogelijkheden van asielverlening in de ambassade reageerde Den Haag voorzichtig. Alleen bij levensgevaar werd asiel ter ambassade toegestaan en Van Roijen diende hierover steeds instructie te vragen. In Den Haag was men waarschijnlijk terecht bang dat het geven van asiel in de ambassade de facto onmogelijk zou zijn in verband met de houding van een 'nieuwe regering'. Wel kreeg Van Roijen in deze periode toestemming van de Vietnamese regering twintig wezen via een Nederlandse organisatie over te brengen naar het buitenland.³⁶ Het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag reageerde wat knorrig op deze actie en vroeg zich af of dat allemaal wel zo nodig was. Het officiële standpunt van het Nederlandse ministerie van Justitie leek wat 'genuanceerder' te zijn: de wezen konden maar beter bij hun familie in eigen land blijven.

Van Roijen en Zaadhof kijken nu met gemengde gevoelens op het gebeurde terug. Zij geven aan dat het in dit soort omstandigheden geen cliché is 'dat men niet kan weten op

wie men kan rekenen en op wie niet'.³⁷ De scheidslijn tussen goed en kwaad is opeens anders en verrassend. Den Haag gaf bijvoorbeeld geen toestemming om leden van de 'derde macht' te helpen, terwijl men juist van die mensen zoveel hoge verwachtingen had. Dat wordt door de toenmalige ambassadestaf nog steeds als pijnlijk en teleurstellend ervaren. Positief was wel dat zij in dat soort omstandigheden op elkaar konden rekenen. Het was een levensles. Hun werd duidelijk dat een loopbaan bij het ministerie van Buitenlandse Zaken meer is dan een grijs ambtenarenbestaan. Dat gevoel heeft hen hun leven lang vergezeld.

Van Roijen heeft veel moeite gehad met het feit dat hij sommige vrienden en informanten niet heeft kunnen redden. 'Er ontstond geen massaslachting maar er zijn wel mensen omgekomen of ernstig beschadigd.'³⁸ Dat zit hem nog steeds dwars. Ook overheerste toen al het gevoel dat Den Haag niet begreep wat zij vanuit Zuid-Vietnam duidelijk wilden maken. Maar Van der Stoep begreep het wel, aldus Van Roijen.

De vrede die tot stand kwam was een tragische. Van Roijen vindt nog altijd dat Zuid-Vietnam door het Westen in de steek is gelaten.³⁹ Nog steeds is het zuur dat Nederland achter 'bepaalde lieden aanliep die alleen politieke doelen nastreefden [men bedoelt de linkse partijen en organisaties].'⁴⁰

Saigon werd ingenomen. Het afschrikwekkende beeld dat men van de noorderlingen had, was dikwijls karikaturaal. Er was angst voor de toekomst, maar er was ook weerzien met verwanten uit het Noorden. Families die door de loop der geschiedenis gescheiden waren, werden herenigd. Men probeerde natuurlijk zoveel mogelijk uit het zicht van de nieuwe machthebbers te blijven, maar kon soms van familiebanden profiteren.⁴¹ Toch was er veel leed na die 30ste april 1975. Daarna brak er namelijk een moeilijke periode voor Saigon aan. Velen werden naar zogenaamde 'heropvoedingskampen' gezonden, in feite gevangenen. In de stad ontstond gebrek aan alles en het bestuur was enige tijd afwezig. Saigon degenereerde snel en al gauw was er niets meer over van het 'Parijs van Zuid-Oost-Azië'.

In 1998 opende Nederland opnieuw een diplomatieke vertegenwoordiging in Saigon – een stad die sedert 1975 officieel Ho Chi Minh Stad heet. Die vertegenwoordiging is geen ambassade, want de hoofdstad van Vietnam is sinds 1976 Hanoi, de oude hoofdstad van Noord-Vietnam. In Ho Chi Minh Stad werd een handels-, culturele en consulaire post geopend, een Consulaat-Generaal. Maar de oude naam Saigon wordt in het dagelijkse spraakgebruik nog door velen, oud en jong, gebezigd.

9 Brandpunt Vietnam. Oorlogsverslaggeving door de kro-televisie, 1966-1969

Niek Pas

Inleiding

‘Bewogen en bevlogen’ heeft televisiejournalist Ed van Westerloo (1938) de jaren zestig in een terugblik genoemd. ‘We kunnen invloed uitoefenen op het wereldgebeuren’, was zijn gedachte destijds, en de oorlog in Vietnam en de wijze waarop die voor de Nederlandse televisie verslagen werd, rekende hij daar ook toe. Samen met Aad van den Heuvel (1935) zou Van Westerloo, namens de actualiteitenrubriek van de KRO – *Brandpunt* – model komen te staan voor een sterk betrokken manier van verslaggeving.¹

Dit artikel belicht de verslaggeving van KRO’s *Brandpunt* over de eerste fase van de oorlog in Vietnam (1966-1969). Hoewel er over de perceptie van de oorlog intussen enkele boeken en artikelen in Nederland zijn gepubliceerd, is er – afgezien van verspreide opmerkingen in memoires, gedenkboeken en wetenschappelijke artikelen en enkele scripties – nauwelijks onderzoek verricht naar de manier waarop de oorlog in Vietnam is verslagen door de Nederlandse pers en audiovisuele media. Dit artikel vult deze leemte niet volledig in, maar tracht, uitgaande van *Brandpunt*, een indruk te geven van de verslaggeving over de oorlog in Vietnam op de Nederlandse televisie.

Centraal staat een drietal reportages die deze actualiteitenrubriek van de KRO in 1966, 1967 en 1969 in en over Vietnam heeft gerealiseerd. Twee vragen springen hierbij in het oog: hoe werd de oorlog vanuit Nederlands perspectief verslagen, wat was het aandeel van televisie (*Brandpunt*) hierin en hoe ontwikkelde de verslaggeving zich in die eerste jaren van de oorlog? Alvorens over te gaan tot een inhoudelijke analyse, volgt eerst een schets van het medialandschap in de jaren zestig alsook de positie van *Brandpunt* daarin.

Nederlandse media en Vietnam

De oorlog in Vietnam was, vanwege de betrokkenheid van de voormalige bevrijder tijdens de Tweede Wereldoorlog en NAVO-bondgenoot Verenigde Staten, een gevoelig onderwerp in de Nederlandse pers en media. Aanvankelijk was de berichtgeving overwegend nogal gezagsgetrouw en Atlantisch georiënteerd – enkele uitzonderingen ter lin-

kerflank daargelaten. Voor de verslaggeving over de oorlog was de Nederlandse pers overigens grotendeels afhankelijk van internationale persbureaus en de berichtgeving uit Amerikaanse kranten. Die volgden tot medio 1965 relatief kritiekloos de regeringslijn. Pas daarna kwamen er barsten in hun gezagsgetrouwheid. De Nederlandse media volgden dezelfde ontwikkeling, mede onder invloed van sociaal-culturele veranderingen, zoals een grotere persoonlijke vrijheid, emancipatie van jongeren en vrouwen of een kritischer houding ten opzichte van autoriteiten.²

Hoewel de Nederlandse media overwegend waren georiënteerd op de Verenigde Staten, groeide er aan het eind van de jaren zestig een klimaat van polarisatie waarbij analyses en berichtgeving over de oorlog zich tussen twee uitersten bewogen. Wat betreft de schrijvende pers, was er aan de ene kant een weekblad als *Elsevier*, spreekbuis van de burgerij. Voormalig hoofdredacteur Henk Lunshof beschouwde in 1968 de inmenging van de Verenigde Staten niet als een oorlog tegen Noord-Vietnam, maar als 'een dappere poging van een democratie om de verspreiding van de dictatuur tegen te gaan'. Kritische geluiden wantrouwde hij. In zijn ogen zetelden de regisseurs van de 'eeuwig manifesterende manifestanten, handtekeningenverzamelaars, spandoekdragers' alsook – die 'linkse' reputatie had *Brandpunt* toen kennelijk al – 'brandpuntzeurders' in Moskou.³ Hier tegenover stond een weekblad als *De Groene Amsterdammer*. Vanaf het begin van de escalatie volgde de redactie de verrichtingen van de 'imperialistische' Verenigde Staten met argusogen en rekende zichzelf tot het koor van proteststemmen tegen de Amerikaanse inmenging.⁴ Op dagbladgebied stond de katholieke *de Volkskrant* – aanvankelijk gezagsgetrouw, maar in de tweede helft van de jaren zestig snel geëmancipeerd⁵ – tegenover 'neutrale' kranten als *De Telegraaf*, het *Algemeen Dagblad* en ook *Het Parool*. Deze voormalige liberale verzetskrant berichtte tot 1970 vanuit het perspectief van een kruistocht tegen het communisme en bleef jarenlang achter de bombardementen op Noord-Vietnam staan. Pas vanaf 1970, met een generatiewisseling op de redactie, volgde een veroordeling van het Amerikaanse optreden.⁶

Ook in Hilversum – waar radio en televisie gesitueerd waren – zou zich een omslag in de berichtgeving voltrekken. De VARA en de VPRO begroetten de sociaal-culturele veranderingen over het algemeen positief, al ging dat gepaard met sterke 'interne spanningen'. In plaats van de heersende verhoudingen te bevestigen, zoals in de jaren vijftig bij de omroepen nog de gewoonte was geweest, wakkerden ze in de loop van de jaren zestig conflicten en strijdpunten aan, waarvan de ophef rond het satirische VARA-programma *Zo is het Toevallig ook nog 'ns een keer* (1963-1966) of VPRO's *Hoepla* (1967) getuigden. Evenals de AVRO en NCRV volgde de KRO deze trend op een afstandje, al liepen sommige programma's, zoals *Brandpunt*, binnen de omroep voorop in het uitdragen van een maatschappijkritische houding.⁷ Deze ontwikkeling was, zowel binnen de KRO als bij de achterban, niet onomstreden. Het omroepbestuur toonde zich bezorgd omdat het soms leek alsof de *Brandpunt*medewerkers 'slechts belangstelling hadden voor extreme standpunten'.⁸

Voor de televisiejournalistiek, in de jaren zestig toch nog een relatief nieuw verschijnsel, was de oorlog in Vietnam een leerproces. Met het zelfstandig maken van buitenlandse reportages had men relatief weinig ervaring. De eerste reportages verschenen begin jaren zestig over de Algerijnse en Congolese onafhankelijkheidsstrijd. Een traditie van oorlogsverslaggeving, zoals in de Verenigde Staten, Engeland of Frankrijk, bestond in Nederland bovendien niet. De Vietnamoorlog, die circa vijfduizend journalisten uit de hele wereld naar Zuidoost-Azië zoog, werd in de periode 1965-1975 door ongeveer 25 Nederlanders verslagen. Ze maakten, volgens oorlogsverslaggever Arnold Karskens, deel uit 'van de curieuze waaier van persindividuen, gelukzoekers, wereldverbeteraars en oorlogsverslaafden' die voornamelijk vanuit Saigon hun werk verrichtten. Slechts enkele Nederlanders (fotografen en cameralieden) trokken met de troepen mee, meestal in dienst van buitenlandse media.⁹ Overigens zou de Nederlandse consulaire vertegenwoordiger bepaald 'niet happig' zijn geweest op het Nederlandse journaal. Buitenlandse Zaken zou zijn verzocht terughoudend te zijn met het verlenen van introducties aan bezoekende Nederlandse journalisten omdat dit 'met enkele uitzonderingen tot teleurstelling en misverstanden' zou hebben geleid.¹⁰

Op individueel niveau werden de ideologische uitersten verpersoonlijkt door Joris Ivens en Henny Schoute. Ivens vertolkte het Noord-Vietnamese standpunt in zijn films en groeide uit – vooral in Frankrijk, waar hij woonde, en in mindere mate in Nederland – tot een icoon van de Vietnambeweging. Zijn werk drong vooral door in kringen van linkse militanten.¹¹ Henny Schoute daarentegen, versloeg de oorlog vanuit Zuid-Vietnamees en pro-Amerikaans perspectief. Haar reportages vonden gretig aftrek onder de *silent majority*. Schoute schreef voor het protestants-christelijke *De Spiegel* (later *De Telegraaf*), trok op met speciale eenheden van het Zuid-Vietnamese leger en typeerde haar verblijf te midden van de Amerikaanse Groene Baretten als volgt: 'this was like being in John Wayne's movie. This was the other Vietnam war!'¹² Weinig Nederlandse verslaggevers in Vietnam zullen haar romantisch-vitalistische visie op oorlog hebben gedeeld. Ivens' ideologisch gedweep zal hen evenmin hebben aangesproken. Toch kwam, naarmate de strijd zich voortsleepte, in de media en in de publieke opinie een anti-Amerikanisme in de mode, overigens zonder dat dat gepaard ging aan een kritischer opstelling ten opzichte van de Noord-Vietnamese dictatuur.

De eerste televisiereportages in Vietnam zijn naar alle waarschijnlijkheid gerealiseerd door G.B.J. Hiltermann, de bekende radiostem van de AVRO en chef van het weekblad *Haagse Post*. Voor de televisierubriek *Televizier* van de AVRO vloog deze conservatieve coulantier en bekende buitenlandspecialist begin 1965 naar Saigon. Zijn reportages waren kopietjes van zijn belerende en in begrijpelijke woorden uiteengezette zondagmiddagexposés.¹³ Zijn bijdragen, uitgezonden in mei 1965, maakten een nogal statische indruk. Bij Hiltermann was televisie nog heel erg 'beeldradio'.¹⁴ Zelf nam hij het ook niet al te serieus: zijn optreden in Saigon was meer 'een stunt', want 'een eigen man in Vietnam, dat was wat'.¹⁵ In de jaren na 1965 zou de journalistieke verslaggeving een grote ontwikkeling doormaken.

Brandpunt

Meer dan AVRO's *Televizier* of NCRV's *Attentie*, waren VARA's *Achter het Nieuws* en KRO's *Brandpunt* midden jaren zestig de toonaangevende achtergrondrubrieken bij het nieuws. Terugkijkend op zijn jaren als reporter erkende VARA's Koos Postema dat *Brandpunt* de 'grote concurrent' was; andere rubrieken telden volgens hem eigenlijk niet mee. Herman Wigbold, de chef van *Achter het Nieuws*, was zelfs 'jaloers' op de katholieke concurrent.¹⁶ Volgens Aad van den Heuvel in zijn herinneringen ging het om een 'felle concurrentiestrijd', die 'spannende reportages en interviews' opleverde.¹⁷ Hoezeer *Brandpunt* naam en faam verwierf als een van de beste actualiteitenrubrieken van de Nederlandse televisie, werd reeds in maart 1963 onderstreept in *De Telegraaf*, die tot dan toe nogal 'nukkig' had gereageerd op de 'katholieke' uitzendingen. Naar aanleiding van een reportage over straaljageroverlast in Eindhoven schreef de 'neutrale' krant: 'BRANDPUNT handhaafde zijn traditie van het meest belangwekkend der zuilen-journals te zijn, vooral daar niet zozeer onderwerpen worden aangesneden die feitelijk in het NTS-JOURNAAL thuis horen – de fout van zoveel soortgelijke programma's – maar veel meer de aandacht gevestigd wordt op algemene misstanden, zodat het min of meer de functie van televisie ombudsman inneemt.'¹⁸ Het had enkele jaren geduurd voordat de juiste formule was ontwikkeld die tot deze faam leidde.

Brandpunt startte in oktober 1960. Televisie bestond in Nederland toen al negen jaar, maar de verbreiding van het nieuwe medium was langzaam op gang gekomen. In 1960 was er één enkele zender en 22 uur zendtijd die de omroepen met elkaar deelden. Er waren amper één miljoen tv-toestellen verkocht. Pas in de loop van de jaren zestig zou televisie stormenderhand de Nederlandse huiskamer veroveren en aan betekenis winnen. De nieuwsvoorziening was aanvankelijk, in de rooms-rode jaren van de kabinetten Drees, 'braaf', technisch en facilitair nogal embryonaal, per zuil geregeld en nauwelijks gericht op 'hard nieuws'. Voor actualiteit, nieuwsvoorziening en commentaar was wel oog in diverse programma's, maar ten gevolge van het verzuilde systeem, het ontbreken van faciliteiten en technische mogelijkheden duurde het tot 1956 voordat een overkoepelend nieuwsprogramma tot stand kwam: het *NTS-journaal*.¹⁹ Mede door de uitbreiding van de zendtijd gingen diverse omroepen rond 1960 van start met serieuze actualiteitenrubrieken. De NCRV kwam in 1961 met *Attentie*, en trad daarmee in het voetspoor van de VARA (*Achter het Nieuws*, 1960), en ook van de KRO, die in oktober 1960 met *Brandpunt* was gestart. Dat programma moest zich gaan bezighouden met 'nieuws achter het nieuws'.

De eerste jaren was *Brandpunt* een actueel magazineachtig programma dat één keer per maand onderwerpen behandelde die aanvankelijk een meer onderhoudend dan informatief karakter hadden. Tot de medeoprichters behoorde Aad van den Heuvel die in 1959 bij televisie was gekomen, destijds voor hem een 'heel bijzonder medium' omdat het 'de wereld zo dichtbij bracht'.²⁰ Een andere medewerker van het eerste uur was Henk Neuman, die de buitenlandse politiek van commentaar voorzag. Het duurde enkele jaren

Aad van den Heuvel, presentator van Brandpunt in 1968.

voordat, onder impuls van de nieuwe hoofdredacteur Richard Schoonhoven, de format aanzienlijk journalistieker werd geschoeid, politieke en maatschappelijke gebeurtenissen op hun nieuwskarakter werden beoordeeld en jeugdig journalistiek talent werd aangetrokken – zoals Ed van Westerloo in 1964. Het aantal uitzendingen nam toe (gemiddeld één keer per week), de vaste redactie werd uitgebreid en het aantal buitenlandse reportages van eigen makelij groeide.

Aanvankelijk leunde de KRO voor de buitenlandse reportages sterk op aanbod uit het buitenland, onder meer op de BBC en op het Franse *Cinq Colonnes à la Une*, een programma dat ‘in veel opzichten’ een voorbeeld was ‘voor de soort actualiteitenrubriek die brandpunt wenste te worden’.²¹ Vergeleken bij Nederland werd er op de Franse televisie vroeg en veelvuldig over de oorlog in de voormalige kolonie bericht, in *Cinq*

Colonnes al vanaf 1963. De televisie toonde een keur aan reportages; met name die van Roger Pic over Noord-Vietnam en over de Zuid-Vietnamese guerrilla maakten furore.²² Vanzelfsprekend beschikten de Fransen, als voormalig kolonisator van Indochina, over uitstekende contacten en inhoudelijke expertise. In Nederland bestond geen Association d'Amitié Franco-Vietnamienne – een in 1961 te Parijs opgerichte pro-communistische stichting die doorwrochte rapportages van academische specialisten over de situatie in Vietnam publiceerde²³ – Nederlandse reporters beschikten niet over de taal- en cultuurkennis die nodig was om de diepte in te duiken. Er waren evenmin Nederlandse journalisten met een grote kennis van de (Franse) kolonisatie. Een boek als *De kwestie Vietnam*, voor het eerst gepubliceerd in november 1966, betekende in dit opzicht een doorbraak.²⁴

Toen *Brandpunt* zelf buitenlandse reportages ging maken, leidden die al snel tot internationale roem en bestendigden ze de actualiteitenrubriek als vlaggenschip van de katholieke omroep. Niet alleen was het camerawerk (van Piet Kaart) van hoog niveau, ook waren de ploegen in het buitenland klein van omvang (hooguit drie personen) teneinde een persoonlijke aanpak te garanderen. Daarnaast richtte *Brandpunt* zich heel sterk op het dramatiseren van onderwerpen. De bedoeling was een gebeurtenis door middel van beelden voor zichzelf te laten spreken en deze vervolgens, aan de hand van interviews met betrokkenen, tot het middelpunt van een drama te maken.²⁵

Pro-Amerikaans

Eind 1965 besloot *Brandpunt* zelf een reportage te realiseren in Vietnam. Daartoe werd Willebrord Nieuwenhuis (1938-2006) uitgezonden, op dat moment correspondent in New York. Volgens zijn herinneringen aan Vietnam liet hij zich informeren door 'een lief mapje knipsels' uit Hilversum en zijn eigen knipselverzameling in New York.²⁶ Voor zijn eerste beeldverslag, van 7 januari 1966, kreeg de kijker straatshots van Saigon, patrouillerende Amerikanen, een interview met Nederlanders en een huwelijk van een Amerikaanse soldaat met een Vietnamese voorgeschoteld.²⁷

Ook het item van 15 januari, over de gevolgen van de oorlog in Qui Nhon, een kustplaats in het midden van Vietnam, kenschetste zich door een pro-Amerikaans perspectief. Centraal in de acht minuten durende reportage stonden twee ziekenhuizen: het staatsziekenhuis en het Holy Family Hospital.²⁸ Dit laatste etablissement werd bestierd door medische missiezusters uit de Verenigde Staten (Philadelphia) en Nederland (Heerlen), waarvan er een door Nieuwenhuis werd geïnterviewd. Van oorlogsverslaggeving *strictu sensu* was geen sprake: de KRO-journalist bewoog zich in de luwte van het front, zoals hij in zijn stand-up langs de kant van de weg toegeeft: 'Enkele kilometers hier vandaan wordt op dit ogenblik hard gevochten.' Over zijn invalshoek was Nieuwenhuis expliciet: 'Dit is de tijd dat de rijstooft wordt binnengehaald. De vietcong probeert te roven wat te roven valt. Amerikaanse en Zuid-Vietnamese troepen proberen de boeren te

helpen.' Jaren later erkende Nieuwenhuis dat 'Vietcong' een wel heel gemakkelijk gebruikte algemene noemer was, waarachter in feite een hele wereld schuilging: van criminele organisaties, derdewegcoalities, voormalige Vietminh die nog tegen de Fransen hadden gestreden tot boeddhisten en obscure religieuze sectes.²⁹

Het item onderstreepte onder meer de humanitaire kant van de Amerikaanse aanwezigheid. Zo werd een achtjarig patiëntje in het missiehospitaal voor zijn brandwonden verzorgd in een aluminium badje, dat een benzinetank uit een Amerikaans vliegtuig was geweest, geschonken door een Amerikaanse piloot. Tevens zoomde de camera in op een Amerikaanse soldaat die een patiëntje opzoekt. Contrasterend was eveneens de wereld tussen het missiehospitaal en de buitenwereld, die geïdentificeerd werd met armoede. In de beschrijving van het Benh-Vien Thanh-Gia Holy Family Hospital komt naar voren dat het hier een door westerlingen gerund 'modelziekenhuis' betrof: 'Een van de weinige ziekenhuizen op het platteland en uitzonderlijk goed. Slechts één patiënt per bed, geen vliegen, geen kakkerlakken.' De tegenstelling tussen deze oase en de buitenwereld werd in de montage duidelijk gemaakt via de zinsnede: 'De zusters missen nogal eens een laken. Vietnamese vluchtelingen nemen die mee, en ruilen ze op de markt tegen voedsel.' Daarna volgden beelden van krotwoningen uit hout en blik, die tegen het ziekenhuis stonden aangebouwd.

De oase die het missiehospitaal was, vormde een schril contrast met het staatsziekenhuis. Daar werden 'soms 3 tot 4 patiënten in één bed gestapeld'. Het leed in het staatsziekenhuis werd – vergeleken bij de eerdere shots – relatief lang in beeld gebracht, waarbij het commentaar het verschil tussen Vietnamese en westerse hulp onderstreepte: 'Het leed in Vietnam neemt met de dag toe. Duizenden wezen lopen er rond. De regering doet weinig voor hen. Missie, zending en vrijwillige hulpbrigades proberen hen op te vangen.'

Het onderliggende discours weerspiegelde een bepaalde mate van westers, pro-Amerikaans superioriteitsbesef. Dit werd via de goede werken van zendelingen en de (katholieke) missie in arme landen aan de kijker voorgeschoteld. Zuid-Vietnamezen waren paupers en de Vietcong bestond uit boeven. Door hun aanvallen zouden ze deze toestand van onderontwikkeltheid mede in stand houden. Het Westen, via Gods dienaren en de Amerikanen, probeerde deze toestand ten goede te keren. Hoewel deze bijdrage bepaald niet uitblonk in objectiverende verslaggeving, was hij zeker dramatisch. Dit laatste kwam ook over op de kijker, aldus Victor Lebesque in een kort verslag voor *de Volkskrant*: 'De beeldverslagen brachten het schandalige tekort aan medisch personeel en geneesmiddelen in dit door oorlog lijdende land (...) onverbloemd aan het licht.' Over de journalistieke kwaliteit van het vertoonde sprak hij zich verder niet uit, maar de kop boven het commentaar, 'Goed filmverslag', was wat dat betreft veelzeggend.³⁰

Zoals uit deze reportage blijkt, verliet Nieuwenhuis zich op zegslieden uit de religieuze gemeenschappen. Hij deed dat aanvankelijk wel vaker en interviewde ook academici, want volgens hem waren de meeste diplomaten 'matig geïnformeerd' en praatten ze 'gemakzuchtig de Amerikanen na'. De Zuid-Vietnamese regering of militairen

beschouwde hij evenmin als betrouwbare bronnen. De vaste correspondenten uit Frankrijk en de Verenigde Staten, die veelal minimaal één jaar in Zuid-Vietnam verbleven, noemden bezoekende journalisten die slechts korte tijd ter plekke waren ‘smoke-jumpers’: in haast uitrukkende brandweermannen die bij brandende bossen worden afgeworpen om eventjes hun best te doen. Maar hoezeer het ook ‘incidentenberichtgeving’ was, het feit dat de reporter er was en fragmenten van de oorlog registreerde, was al voldoende.³¹ Voor de KRO-redactie waren deze bijdragen aanvankelijk nog een Amerikaans verhaal. Allengs werden de Verenigde Staten niet langer als trouwe bondgenoot beschouwd, maar als onderdrukker.

Kritische tonen

De omslag in de journalistieke cultuur van dienstbaarheid naar directheid,³² met een kritischer en onafhankelijker bevraging van autoriteiten en maatschappelijke problemen, voltrok zich in de jaren zestig ook bij *Brandpunt* in een rap tempo. Voor wat betreft de reportages in Vietnam heeft Nieuwenhuis achteraf beklemtoond dat dat geen eenvoudig proces is geweest: ‘Dat was bij het verslaan van een dergelijk ingewikkeld conflict als Vietnam geen gemakkelijke overstap. Directheid werd je daar onmogelijk gemaakt, maar dienstbaarheid kon je vermijden als je maar opschreef wat je zag en je niet inliet met propaganda van welke kant dan ook, hoe aantrekkelijk soms ook opgediend.’³³

Hoezeer het actualiteitenprogramma deze transformatie ondergaan had, blijkt uit de reportage van maart 1967, als er groot(s) wordt uitpakt met een twee uur durende special.³⁴ Deze reportage viel in twee delen uiteen: aan de ene kant werd er een indringend en kritisch portret gegeven van de Amerikaanse militaire aanwezigheid, aan de andere kant het Zuid-Vietnamese perspectief. Het KRO-team, met Ed van Westerloo, Aad van den Heuvel en Henk Neuman, filmde gedurende een week op diverse locaties: een Amerikaanse luchtmachtbasis, een Vietnamees heropvoedingskamp, een Amerikaans legerkamp te velde alsook in Saigon. Daarnaast voerden de reporters een keur aan gesprekken, die openhartig van toon zijn, zowel van de kant van de Amerikanen (soldaten en officieren, opperbevelhebber Westmoreland inclusief) als van de zijde van de Vietnamezen (studenten en politici).

Een van fraaiste spanningsbogen in het item is die van vers ingevlogen soldaten tegenover afzwaaiende kameraden op een luchtmachtbasis. Ed van Westerloo begaf zich onder zojuist gearriveerde Amerikaanse soldaten om antwoord te krijgen op de vraag wat de Amerikaanse militair denkt op het moment dat hij voor het eerst voet zet op Vietnamese grond. De antwoorden varieerden van een laconiek ‘Well, I guess it is not a big thing. You just gotta fight’, tot het droge ‘Well, we got a job to do and we will do it.’ Tegenover de beelden van nieuwelingen staan die van terneergeslagen soldaten die op hun vlucht terug naar de VS wachtten. Enkelen vertelden uitgebreid over hun ervaringen. Op de vraag van Van Westerloo: ‘Did you kill vc yourselves?’, volgden openhartige ant-

Ed van Westerloo, presentator van Brandpunt in 1968.

woorden: 'I have 7 kills to my credit.' Van Westerloo: 'What do you think about that?' De soldaat: 'You come to accept it.'

In woord en beeld wordt uitgebreid stilgestaan bij de Amerikaanse overmacht qua materieel in de lucht, vanuit zee en op de grond. Aan het slot van dit eerste deel van de reportage kwam een interview door Neuman met generaal Westmoreland, op bezoek bij een legereenheid te velde. De bevelhebber antwoordde bereidwillig op Neumans vraag hoe het mogelijk was dat het machtigste leger ter wereld 'poor black pyjama troupes' [Vietcong – N.P.] niet kon verslaan. Westmoreland:

Well, indeed there are some black pyjama troupes as guerrillas, this is one face of the war. But also a number of well-equipped conventional formations at regiment and

division strength. As you well know, during the past year (...) they've been reinforced by sizeable numbers of troops by the regular army of North-Vietnam. Well equipped troops with excellent weapons.

Dit antwoord relativeerde het cliché van David tegen Goliath dat in de (westerse) publieke opinie nogal wijdverbreid was en dat vooral door protestbewegingen werd uitvergroot. Vervolgens antwoordde Westmoreland beleefd – maar vastberaden ontkenkend – op de vraag of hij inzag dat de oorlog weliswaar militair gewonnen kon worden, maar intussen politiek verloren was: ‘Well, I suppose anything is possible. But I believe that your hypothesis is improbable.’ Opmerkelijk is dat Aad van den Heuvel in zijn herinneringen het gesprek tussen Westmoreland en Neuman achteraf als ‘absurdistisch’ heeft gekenschetst.³⁵ Die indruk geven de beelden bepaald niet.

In het tweede deel van de reportage wordt ingezoomd op de politieke toestand in Zuid-Vietnam. In een stand-up benadrukte Neuman dat het ontbreken van een politiek actieve elite een van de zwakste punten in de Zuid-Vietnamese Republiek was. Hij onderstreepte dat de Amerikanen zeer hoge verwachtingen koesterden van de toekomstige democratisering van het regime, die werd voorbereid door een grondwetgevende vergadering, verzameld in de voormalige Franse schouwburg van Saigon. Neuman sprak er met enkele politici, onder meer met de president van de Assemblée over de rol van vrouwen. Deze laatste benadrukte dat ze in alle onafhankelijkheid konden werken aan hun doel: een tweepartijensysteem dat een einde zou moeten maken aan de versnippering van het Zuid-Vietnamese politieke landschap (meer dan vijftig partijen en partijtjes).

Tegenover dit institutionele perspectief plaatste *Brandpunt* het perspectief van de burger. Neuman, staande tussen een aantal studenten, peilde hun meningen. De een wilde dat de Amerikanen stopten Hanoi te bombarderen en een ander benadrukte dat de kosten voor levensonderhoud waren gestegen sinds de komst van de Amerikanen. Erger was dat ‘bad professions’, zoals prostitutie en diefstal, welig tierden. Beelden van Amerikaanse soldaten tussen de hoertjes in de bidonville Tin City onderstreepten deze rafelige randen van de oorlog. Een derde student voegde er fijntjes aan toe dat de Vietnamese beschaving duizenden jaren oud is, en in dat opzicht niet te vergelijken met de Amerikaanse.

Aldus werd uitgebreid stilgestaan bij de ontwrichtende gevolgen van de oorlog voor de Zuid-Vietnamese samenleving. Ed van Westerloo interviewde vluchtelingen in een *refugee center*, vroeg ze hoe lang ze moesten blijven en wat ze van de Vietcong en de Amerikanen dachten. Op zijn beurt leverde Aad van den Heuvel een bijdrage over de medische toestand van de bevolking. Die was, vergeleken bij de beelden uit de reportage van januari 1966, nauwelijks verbeterd. Van den Heuvel interviewde een arts aan boord van het Duitse hospitaalschip Helgoland en sprak een Nederlander die zich inspande om tbc-klinieken van de grond te krijgen. Schokkend zijn de beelden van verminkte patiënten.

De bespreking van de reportage – ‘een trieste en uitzichtloze zaak’ – in *de Volkskrant* door Han Hansen, was ronduit lovend:

Twee uur pure ellende dus, maar we weten nu eenmaal dat televisie, behalve een verstrooiingsmachine ook een leverancier is van de werkelijkheid, althans van een indruk daarvan. KRO's Brandpunt heeft dat (...) met zijn Aziatische toer, wel bijzonder krachtig aangetoond. En ik geloof, dat Neuman, Kaart, Van Westerloo en Van den Heuvel hebben gestreefd naar een zo oprecht mogelijke weergave van wat in Vietnam aan de gang is. Ze hebben de zaak nuchter aangepakt, zonder veel vooroordelen en (...) zonder zich te veel te laten leiden door de officiële voorlichters.' De lange reportage had de kijker 'zo breed mogelijk geïnformeerd'.³⁶

Volgens *de Volkskrant* was het schokeffect weliswaar 'geringer' dan verwacht, maar dat kwam ook omdat de kijker zo langzamerhand gewend was geraakt 'aan gruwelijke beelden'. Hansen onderstreepte dat er daarvan al veel uit Vietnam op televisie te zien waren geweest, en ook *Brandpunt* had dergelijk materiaal gebruikt, 'maar in tamelijk bescheiden mate'. Hoewel hij af en toe een 'wat scherper vraagstelling' had verwacht, met name tegenover Westmoreland, evenals 'een iets fellere conclusie' was zijn eindoordeel positief, omdat het geheel heel evenwichtig was gebleken: 'De opzet van Brandpunt is echter niet zozeer de veroordeling geweest, als wel de schets van een hopeloze toestand in vele opzichten. En daarin is men geslaagd op een wijze die respect vraagt'.³⁷

Deze kritische reportage droeg ontegenzeggelijk bij aan de reputatie van *Brandpunt* als een van de kwalitatief hoogstaande actualiteitenrubrieken. Zelf keek Aad van den Heuvel met 'gemengde gevoelens' in zijn tv-memoires uit 2005 op deze reportage terug:

Je steunde de demonstraties in Nederland en in de Verenigde Staten tegen deze agressieve oorlog, maar in Vietnam was het onmogelijk de Amerikaanse militairen te haten. Verdwaasde, verdwaalde jongens die in een paar uur tijd waren overgebracht van een welvaartsstaat naar een onbekende, dreigende wereld van dichte, dampende bossen waar overal een dodelijk gevaar loerde en de vijand een onbekende, geheimzinnige schim was.³⁸

Deze 'vijand' eveneens kritisch te benaderen en evenwichtig in beeld brengen, zo luidde de nieuwe uitdaging van de KRO.

Pro Vietcong?

Kort na het Tet-offensief dat de perceptie op de oorlog in Zuidoost-Azië grondig veranderde, zond *Brandpunt's* concurrent *Achter het Nieuws* op 16 april 1968 een speciale reportage uit waarin expliciet stelling werd genomen tegen de oorlog: een novum.³⁹ Chef

Herman Wigbold kondigde deze koerswijziging aan met de volgende woorden:

Wij staan niet op het standpunt dat een actualiteitenrubriek als de onze altijd verplicht zou zijn een eigen mening te hebben. In het laatste jaar hebben wij in onze specials een groot aantal belangrijke vraagstukken behandeld en de conclusies daarbij aan u als kijker overgelaten, maar wij hebben het gevoel dat wij ons aan een zekere onoprechtheid zouden schuldig maken als wij het vanavond in deze zaak hierbij lieten.⁴⁰

Hiermee was de grens tussen feitelijk berichten en analyseren aan de ene kant, en het geven van een mening aan de andere kant, overschreden. Een deel van de Nederlandse media plaatste openlijk vraagtekens bij de Amerikaanse interventie. Niet elke journalist maakte deze ommezwaai. In haar memoires beweerde Henny Schoute dat ze een overstap maakte van NCRV naar AVRO (en ook *De Telegraaf*), nadat de christelijke omroepvereniging erop had aangedrongen 'more anti-American' verslag te doen, hetgeen ze weigerde.⁴¹ Ook bij *Brandpunt* verschoven de bakens geleidelijk maar onmiskenbaar in die richting.

In een derde reportage van *Brandpunt*, eind 1969, werd de tegenpartij in beeld gebracht.⁴² Eigenlijk was dit een schier onmogelijke opgave, aldus Van den Heuvel in zijn terugblik:

Westerse verslaggevers brachten de oorlog van de Amerikanen, met alle smerige details, uitgebreid in beeld terwijl er van Noord-Vietnamese gruweldaden nooit iets te zien was. Onafhankelijke journalisten en cameraploegen werden in het noordelijke deel van het land niet toegelaten. (...) de Noord-Vietnamezen schermde 'hun' oorlog zorgvuldig af.⁴³

Directe contacten met representanten van het Zuid-Vietnamees Bevrijdingsfront of Noord-Vietnamezen waren destijds voor buitenlandse journalisten (in elk geval voor Nederlanders) moeilijk te realiseren. Maar vanaf de start van de besprekingen in Parijs (mei 1968) tussen Noord-Vietnam en Zuid-Vietnam werd dat contact enigszins vergemakkelijkt. Rond 1970 begon Nederland signalen af te geven aan Zuid-Vietnam dat erkenning van Noord-Vietnam in het verschiet lag. Noorwegen en Denemarken waren hier toen reeds toe overgegaan. Maar nog in het voorjaar van 1969 werd er in de ministerraad gedebatteerd of vertegenwoordigers van Noord-Vietnam of het Zuid-Vietnamees Bevrijdingsfront mochten worden toegelaten tot Nederland.

Klaarblijkelijk wilde *Brandpunt* de Vietcong medio 1969 zo graag in kaart brengen, dat op de koop werd toegenomen dat het beeldmateriaal en de uitspraken van vertegenwoordigers van de Vietcong (in Parijs) onversneden propaganda was. De beelden werden voorzien van Nederlands commentaar dat, zo is de indruk, een directe vertaling was van de Vietnamese tekst. Pas in de loop van de reportage werd expliciet vermeld dat het een

‘film van de Vietcong’ betrof en werd afstand ingebouwd tot het materiaal: ‘De film toont, zo zegt de commentator, ...’. Diverse aspecten van de strijd passeerden de revue, zoals de inzet van vrouwen, de voedselvoorziening aan militairen door burgers, scholing van Vietcongstrijders te velde alsmede de uitstekende kwaliteit van de veldhospitaal. Al deze elementen beklemdoonden zowel het emancipatoire karakter van de vrijheidsstrijd (participatie vrouwen in gevechtsunits), het progressieve en volksverheffende aspect (de scholing van strijders en het feit dat het analfabetisme in Zuid-Vietnam hoger is), en ten slotte ook de uitstekende (medische) zorg van de noordelijke leiders voor hun volksleger.

Deze beelden werden doorsneden met interviews die Ed van Westerloo in Parijs hield met Van Tan Van en Li Van Sau, leden van de Vietcongdelegatie in Parijs. Kritische vragen van Van Westerloo werden vakkundig omzeild. Op zijn vraag of de bijdrage van de boeren aan de voedselvoorziening voor Vietcongstrijders toch niet een vorm van belasting was, antwoordde Li Van Sau glimlachend dat het om een ‘contribution de bon coeur’ ging. De boeren beschouwden hun strijders immers als hun ‘propres enfants’. Hoe dergelijke kritische vragen tegelijkertijd met een pakkende anekdote propagandistisch werden verpakt voor de Nederlandse kijker, blijkt uit het volgende fragment, waarin Li Van Sau nader ingaat op het aspect scholing:

Het eerste wat we doen als een gebied eenmaal bevrijd is, is scholen openen. Welnu, in Zuid-Vietnam hebben we in bijna alle dorpen lagere scholen, en in de provincies of districten middelbare scholen. Ook in het bevrijdingsleger is scholing wijdverbreid. Laat ik u een mooi voorbeeld geven: soms, tijdens militaire operaties, gedurende marsen, hangt de soldaat die vooroploopt een klein schoolbord over zijn schouder waar bijvoorbeeld wiskundige formules op worden geschreven, zodat degene die achter hem loopt dit leest, dit leert, enzovoort, begrijpt u?⁴⁴

Aan de hand van het commentaar van *de Volkskrant* op deze reportage valt op te maken hoe makkelijk voorbijgegaan werd aan het propagandistische aspect. Eigenlijk vond de krant de beelden vooral krachtig en overtuigend: ‘Uiterst primitief, maar misschien daarom documentair des te sterker’, zo luidde het oordeel over ‘de film van de Vietcongcineasten’. De reportage werd vooral opgevat als een bevestiging van bestaande verhoudingen in Vietnam, waarbij een ondertoon van bewondering voor de volharding van het Zuid-Vietnamese Bevrijdingsfront ook doorsijpelde in het commentaar:

Het Bevrijdingsfront heeft zijn eigen filmdienst, die zijn materiaal ondergronds en in bunkers moet ontwikkelen. Wat wel bekend was, bevestigt de documentaire: niet alleen met wapens, maar evenzeer met een tot verbittering uitgegroeide overtuiging, voert de Vietcong zijn strijd: nu al negen jaar lang, gesteund door een thuisfront, dat in morele kracht niet onderdoet voor de frontstrijders.⁴⁵

kro-reporter Willebrord Nieuwenhuis (links) in Vietnam, samen met Fons van Westerloo (avro) en troscameraman Kees Colson op het vliegveld Tan Son Nhut bij Saigon, april 1975.

In zijn herinneringen onderstreepte Willebrord Nieuwenhuis – evenals Van den Heuvel – hoe lastig het was zich een juist beeld van de Vietcong en de Noord-Vietnamezen te vormen: ‘Van de Vietcong hoorde je alleen via de Amerikanen. Je kreeg geen toegang tot het noorden, en de journalistieke bijdragen vanuit Hanoi of een heel enkele keer vanuit de gelederen van de Viet Cong waren niet betrouwbaar.’⁴⁶

De enige Nederlander die van het Noord-Vietnamese regime uitgebreid de mogelijkheid kreeg te filmen en verslag te doen, was cineast Joris Ivens. Diens film *17e parallèle* werd overwegend positief ontvangen, in de Franse en ook in de Nederlandse pers. Het katholieke dagblad *De Tijd* schreef: ‘Ook als de opvattingen en intenties van Ivens niet de onze zijn, kunnen wij zijn film als een waarschuwing aanvaarden, dat het zo niet door kan gaan.’⁴⁷ Van een journalistiek product was echter geen sprake, van lippendienst aan Ivens’ communistisch-nationalistische gastheren des te meer. Niet alleen *Brandpunt* slaagde er niet in de ‘tegenpartij’ objectiverend in beeld te brengen, ook de Nederlandse verslaggeverij als zodanig bleef in dit opzicht in gebreke.

Conclusies

Welke indruk geven de drie reportages nu over de ontwikkeling van de verslaggeving over de oorlog door Nederlandse media? In de eerste plaats geven ze blijk van een grote diversiteit aan invalshoeken: één reportage behandelde de gevolgen voor de burgerbevolking in Zuid-Vietnam, de tweede zoomde in op de betekenis van de oorlog voor de Amerikaanse soldaten en in een derde bijdrage werd gekozen voor de moeilijkste invalshoek: de oorlog vanuit het perspectief van de Vietcong/Noord-Vietnam.

Daarbij verschilde de kwaliteit van het gebodene. De grote reportage uit 1967 getuigt, vanuit journalistiek oogpunt, van vakmanschap: deze is kritisch en voor zover mogelijk objectiverend. Er is gebruikgemaakt van verschillende bronnen en normatief taalgebruik of een moraliserende ondertoon is achterwege gelaten. De beelden spreken voor zich, aangevuld met tal van interviews die het dramatische gehalte verhogen. Voor zowel de reportage uit januari 1966 over de ziekenhuizen (nogal moraliserend en eenzijdig) als die van 1969 over de Vietcong (behoorlijk propagandistisch) geldt dit niet.

Opvallend is dat zich als het ware een slingerbeweging aftekende: van een 'westers' naar een 'oosters' perspectief. Natuurlijk was het niet zo dat Amerikaanse propaganda werd verruild voor Vietnamese, maar duidelijk moge zijn dat zich een steeds kritischer houding ten aanzien van de Amerikaanse oorlog ontwikkelde, waarbij tegelijkertijd meer belangstelling voor het Noord-Vietnamese standpunt aan de dag werd gelegd. Voor de verslaggevers ter plekke bleef het altijd schipperen. Aad van den Heuvel benadrukte in dit verband achteraf hoezeer Vietnam een 'onwezenlijke wereld' was 'waar bijna alles mocht worden gefilmd', behalve aan Noord-Vietnamese zijde. Het is deze 'absurde mengeling van openheid en propaganda' die de verslaggeving voortdurend parten speelde.⁴⁸ Sommige journalisten, zoals Willebrord Nieuwenhuis, hebben daar wat Vietnam betreft nooit een definitief antwoord op kunnen formuleren: 'Zelf vraag ik me af of we op excursie naar de oorlog al die jaren wel voldoende moeite hebben gedaan om de veelzijdigheid van het conflict uit te leggen. Wat leefde er ondergronds? Wat bewoog de verschillende facties in Vietnam? Wat was hun succes, wat exact hun strijd? Welke barre methoden hanteerden zij en welk ideaal dachten zij daarmee te bereiken? Wie diende wie in dit verwoeste, blind gemaakte paradijs? In welke richting vielen uiteindelijk de dominanten in Zuidoost-Azië en waarom?'⁴⁹

Deze casestudy toont hoezeer de televisiejournalistiek zich in het midden van de jaren zestig emancipeerde, samen met het snel veranderende medialandschap en de turbulente sociaal-culturele en economische ontwikkelingen. Was de journalist rond 1960 nog gezagsgetrouw, in de tweede helft van de jaren zestig oefende hij zijn professie onafhankelijker en kritischer uit. En dit had ook zijn weerslag in de beeldverslaggeving over de oorlog in Vietnam. Een nieuwe valkuil lag daarbij evenwel op de loer. In toenemende mate, met als hoogtepunt de jaren zeventig, zou de journalist zelf op de stoel van de politicus plaatsnemen. Hiermee deed een nieuwe vorm van geëngageerde, linkse journalis-

tiek zijn intrede. *Brandpunt* was ontegenzeggelijk een van de actualiteitenrubrieken die aan de basis van deze ontwikkeling stond.

Moeizaam echt gelovig. Joris Ivens, filmmaker (1898-1989)

De straat in Nijmegen waar George Henri Anton (Joris) Ivens op 18 november 1898 werd geboren, heeft geen bijzondere lichtval of allure. Ooit in zijn lange leven moet hem dat hebben getroffen, want Ivens was een man van het dramatische beeld. In zijn films gebruikte hij beelden als een vakbondsonderhandelaar zijn woorden.

Zijn grootvader Wilhelm Ivens was in 1867 vanuit Efferen in Duitsland naar Nijmegen gekomen en was daar een 'photographisch atelier' begonnen. Vanaf de tweede helft van de jaren 1870 drukte hij zijn stempel op het fotografiebedrijf in de stad en werd de 'hoffotograaf' van de Nijmegenaren. Zijn zoon Cornelis Adrianus Peter (Kees) Ivens was meer geïnteresseerd in de verkoop van fotoartikelen dan in de kunst van het fotograferen. In 1894 vestigde hij een 'Phototechnisch Bureau en Handel in Photographische Artikelen voor H.H. Amateurs'. Enkele jaren later richtte Kees Ivens 'Het Nederlandsch Fototechnische Bureau C.A.P. Ivens en Co' op, een voorloper van de fotowinkelketen 'Capi', met vestigingen in Nijmegen, Amsterdam, Groningen en Den Haag.

Joris Ivens kreeg spoedig verantwoordelijkheden in het familiebedrijf. Hij werd, na zijn opleiding in de 'handelseconomie' te Rotterdam en een studie fototechniek in Berlijn, in 1924 chef van het Amsterdamse Capi-filiaal, later onderdirecteur van het bedrijf. Zijn hart lag er niet. Hij bewoog zich in hoofdstedelijke kunstenaarskringen, was betrokken bij de oprichting van de Filmliga (1927) en zag in de documentaire film de ware kunst die de emotie van leven wist uit te drukken. Zijn eerste twee films: 'De Brug' (1928) en 'Regen' (1929) brachten hem in beeld bij de internationale avant-garde. Joris Ivens werd de belangrijkste Nederlandse representant van de film als kunstvorm. Zijn vooroorlogse documentaire werk was grondlegend voor het genre en bestemde hem voor een internationale carrière.

Sindsdien is hij niet meer 'thuis' geweest. Dat boeide hem ook niet, want bezit beschouwde hij als ballast. Hij zocht het gewicht van beelden in de wereld die verteld moesten worden. Ivens' biograaf Hans Schoots brengt zijn rusteloze onthechtheid in verband met diens jeugd en met de 'bindingsangst' die zijn amoureuze leven zou kenmerken. Toch onderhield Ivens langdurige relaties en vriendschappen. Ook zijn naoorlogse, persoonlijke betrokkenheid bij samenlevingen die zich ontvoogden, zich ontworstelden aan een koloniaal, imperialistisch of autocratisch verleden, duidt minder op bindingsangst dan op een verlangen te vertrekken als het verhaal is verteld – zijn verhaal.

Joris Ivens in Vietnam voor de opname van zijn film *Le Ciel, la Terre*, 1966.

Vanuit zijn jeugd en opleiding kan Ivens gekenschetst worden als een ondernemer en 'een technicus die op de kunst stuitte'. Zijn films zijn uiterst zorgvuldig geciseleerd. De beelden zijn in scène gezet omwille van het effect op het verhaal. Dat verhaal ging over de nieuwe wereld – die van revolutionaire regimes, dikwijls voortgedreven door communistische overtuigingen. Ivens was in 1931 lid geworden van de Nederlandse communistische partij. Hij was geen actief lid. In 1938 werd zijn partijlidmaatschap stilzwijgend beëindigd, vermoedelijk vanwege zijn voortdurende afwezigheid. Partijpolitiek was aan Ivens niet besteed. Bij zijn ideologische *Grundbegriff* mogen vraagtekens worden gezet, hoewel hij ruim dertig jaar in de Sovjet-Unie het voorbeeld van de communistische praxis bleef zien. Hij filmde ook voor geld. Nadat hij zich in 1936 in de Verenigde Staten had gevestigd, maakte hij bijvoorbeeld films in opdracht van de oliemaatschappij Shell en het Amerikaanse ministerie van Landbouw. Tevens was hij betrokken bij propagandafilms over de geallieerde oorlogsinspanningen (*Our Russian Front*, 1941; *Know your enemy: Japan*, 1945). Maar zijn loyaliteit aan het communisme als revolutionaire levenshouding bleef intact.

Ivens' apolitieke houding werd gecompliceerd door zijn rechtstreekse contacten met pleitbezorgers van communistische of vermeend communistische regimes. Dat gold voor Indonesië, de Nederlandse steen des aanstoots – vanwege zijn film *Indonesia calling* (1946) was Ivens lange tijd persona non grata – en later, in de jaren zestig en

zeventig, voor Cuba, Vietnam en China. In de beoordeling van Ivens als *fellow traveller* is dikwijls vergeten dat de westerse politieke context waarin zijn films verschenen er een van zich verschansende democratieën was, van overheden die – ook in publicitair opzicht – veel te verliezen hadden. Ivens maakte politieke films, omdat zijn films werden bekeken en gezien als politieke films. Tijdgenote en filmmaakster Leni Riefenstahl is zich met dat argument blijven verdedigen tegen haar veronderstelde betrokkenheid bij het naziregime. Ivens was zich terdege bewust van zijn stellingname, en daarin ligt een verantwoordelijkheid waarover hij zich niet of nauwelijks heeft uitgesproken. Hij was een opportunist, maar de nuance van zijn beoordeling als ‘left-wing pinko’ ligt in zijn overtuigd vitalisme, minder in zijn communistische schatplicht.

Want Ivens hakte filmbeelden, politiek gevoelige beelden, zoals in Vietnam. De communistische regering in Hanoi nodigde hem in 1964 uit en in de volgende jaren werkte hij nagenoeg voltijds – in samenwerking met zijn nieuwe vriendin en latere echtgenote Marceline Loridan – aan *Le ciel, la terre* (1966), *17e Parallèle, la guerre du peuple* (1968), *Le peuple et ses fusils* (1970) en *Rencontre avec le président Ho Chi Minh* (1970). Vanuit zijn toenmalige Parijse ‘imagination au pouvoir’ thuisbasis was hij (samen met kopstukken als Alain Resnais, Jean-Luc Godard, William Klein, Claude Lelouch en Agnès Varda) direct betrokken bij de film *Loin de Vietnam* (1967), een documentaire over de reacties in Frankrijk en de Verenigde Staten op de oorlog. In deze films koos Ivens partij voor de Vietnamese en Laotiaanse ‘volks oorlog tegen het Amerikaanse imperialisme’. Hij was de enige niet, maar deed het rücksichtslos, technisch welhaast overvaardig wat betreft het verhaal en de dramatiek. Maar er zijn twijfels over zijn aanwezigheid aan het front.

Wat had Ivens eigenlijk met de mensen van de kleine draak? Hij onderhield warme contacten met Vietnamezen in de Parijse ‘mouvement contestataire’ die zich ook keerde tegen de oorlog in Vietnam. Uit zijn persoonlijk archief blijkt dat hij de juiste mensen kende of wist te bereiken in Vietnam. Maar zelf heeft hij zich nauwelijks geuit over wat hij in Vietnam zocht of vond. Niet meer dan 11 van de 558 bladzijden in Schoots’ biografie gaan over Ivens’ tijd in Vietnam. Toch was het een belangrijke episode in zijn leven als filmmaker. Hij maakte er vijf films waarin hij een onmiskenbaar politiek statement deed en werd er uiteraard kameraadschappelijk ontvangen. Vraag en tegenspraak waren in die dagen geen communistisch repertoire, in Vietnam noch in dat Westen waar de verbeelding aan de macht was. Ivens filmde in Vietnam omdat hij daar de ‘volks oorlog’ tegen het anticommunistische Westen kon verbeelden. Onophoudelijke Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnamees grondgebied – met synchroon geluid – die dorpsbewoners rond de 17e breedtegraad letterlijk dwongen ondergronds te gaan: van weerskanten kreeg hij bijval. Ho Chi Minh vertelde graag zijn verhaal; de Nederlandse pers (*Het Parool*, 12 maart 1968) schreef over 17e

Parallèle hoe Ivens daarin 'met onthullende en ontroerende beelden' verslag deed van 'de hond die met een camouflage van takken rondloopt, het op de oorlog geïnspireerde spel van kinderen, het vasthouden met de camera van gezichten van drie wijzende mannen die een luchtgevecht volgen, met bejaarden die zo'n uit de hemel neergehaald Amerikaans vliegtuigwrak betasten... Hij wil geen mooie films maken, maar strijdbare in dienst van de communistische ideologie. De filmer Ivens (ik citeer uit een gesprek dat Jan Blokker voor 't *Handelsblad* met hem had) is voor Hanoi zware artillerie, die tegen een gemeenschappelijke vijand in stelling wordt gebracht.' Lippendienst – voor al die goede verstanders.

Vanaf de jaren zeventig filmde Ivens en Loridan vooral in China. Het gangbare beeld in het Westen was destijds vooral onhelder. Er was geen conflict met China, ook al bestond ten tijde van de Culturele Revolutie (1966-1969/1976) in sommige kringen terechte zorg over de strapatsen van de 'Grote Roerganger'. Ofschoon Ivens en Loridan in hun herculesproject *Comment Yukong déplaça les montagnes* (1976) een volstrekt positief – en daarom onkritisch – beeld schetsten, riep de film toch veel positieve reacties op in het Westen, omdat er een glimp werd geboden in een tot dan toe gesloten wereld.

Pas in de jaren tachtig nam Ivens afstand van het communisme. Begin juni 1989 protesteerde hij per telegram tegen de bloedige reactie op het studentenprotest op het Plein van de Hemelse Vrede. De wereld was toe aan het einde van de geschiedenis. Ivens bleef van China houden. Hij heeft er met *Une histoire du vent* (1988) zijn filmische testament aan verpand. In de jaren tachtig werd hij in Nederland opnieuw respectabel, zozeer zelfs dat de subsidies voor de instandhouding van zijn persoonlijk archief later, in vlagen van cultureel opportunisme, onophoudelijk over zijn graf neerdwarrelden. Bij leven ging het echter niet om geld. In 1985 kreeg hij een Gouden Kalf, de belangrijkste prijs voor de Nederlandse film. De minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur bezocht hem datzelfde jaar bij wijze van verzoening in zijn woonplaats Parijs. Drie jaar later werd Ivens ereburger van Nijmegen. In 1989 werd hij door koningin Beatrix benoemd tot 'Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw'. Kort daarna, op 28 juni 1989, overleed Joris Ivens in Parijs. Even later werd in Nijmegen een plein naar hem vernoemd. Met uitzicht op hoeren, en een Chinese snackbar. De wind waait waarheen het verhaal gaat.

Hans Moors

10 De Nederlandse Vietnam-beweging, 1965-1973

Rimko van der Maar

Inleiding

Op 6 januari 1973 vond in Utrecht een grote landelijke demonstratie plaats tegen een nieuwe en zware Amerikaanse bombardementenreeks op Noord-Vietnam die hadden plaatsgevonden tijdens de kerstdagen van 1972. De demonstratie, die door tussen de 50.000 en 100.000 personen werd bezocht en door de meeste politieke partijen werd ondersteund, was het hoogtepunt van een week waarin de dagbladen met afschuw schreven over de 'Kerstbombardementen' en overal in Nederland protestacties plaatsvonden. 'Highly emotional' en 'increasingly anti-American', zo omschreef de Amerikaanse ambassadeur in Nederland J.W. Middendorf de situatie in Nederland.¹

De landelijke ophef over de 'Kerstbombardementen' werd door Vietnam-activisten van het eerste uur met gemengde gevoelens gadeslagen. Het was namelijk nog niet zo lang geleden dat de Amerikaanse militaire interventie in Vietnam in Nederland breed werd gesteund. In 1965 werden actievoerders tegen de Amerikaanse Vietnam-politiek gemarginaliseerd, genegeerd of afkeurend 'anti-Amerikaans' genoemd. Deze bijdrage gaat over het maatschappelijke protest tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam in de periode 1965-1973. Waarom, op welke manier en door welke groeperingen werd het Amerikaanse optreden bekritiseerd? En hoe succesvol waren de protestacties?²

Protest in 1965 en 1966

Het protest tegen de Amerikaanse interventie kwam op gang na het begin van de aanhoudende Amerikaanse bombardementscampagne *Rolling Thunder* in maart 1965.³ Een deel van het protest was afkomstig van de kleine Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en aanverwante pacifistische groeperingen. Een ander deel werd georganiseerd door jongeren- en studentenorganisaties van verschillende linkse politieke kleur, zoals het communistische Algemeen Nederlandse Jeugd Verbond, de Socialistische Jeugd en de Pacifistische Socialistische Jongeren Werkgroepen. Het protest, dat in 1965 nog erg kleinschalig was, kwam niet uit het niets. Vaak kenden activisten van het eerste uur

elkaar van eerdere protestacties, zoals die tegen de atoombom ('Ban de Bom') of tegen het Franse optreden in Algerije.⁴

De eerste Vietnam-activisten richtten hun acties vooral op de Nederlandse regering en het parlement, omdat deze zich solidair hadden verklaard met het Amerikaanse optreden.⁵ Bovendien waren veel activisten ervan overtuigd dat een klein land als Nederland een bemiddelende rol in het conflict zou kunnen spelen, mede omdat het in 1965 en 1966 zitting had in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Behalve met het sturen van protestbrieven en het organiseren van petitie en kleine demonstraties, hielden Vietnam-activisten zich bezig met voorlichting over de 'ware toedracht' van de Amerikaanse interventie door middel van brochures, lokale protestbijeenkomsten en – vanaf 1966 – een eigen tijdschrift (het *Vietnam Bulletin*).

In de kern meenden de mensen die betrokken waren bij de eerste protestacties dat in Zuid-Vietnam geen sprake was van communistische agressie vanuit Noord-Vietnam. Volgens hen was een deel van de bevolking van Zuid-Vietnam terecht in opstand gekomen tegen een corrupt, ondemocratisch en incompetent Zuid-Vietnamees regime. De Amerikaanse interventie hield zo bezien niet alleen 'sociale revolutie' tegen, ook zou deze kunnen leiden tot een Amerikaans-Chinese confrontatie in een Derde Wereldoorlog. Verder wezen critici op de humanitaire gevolgen van de voortdurende Amerikaanse bombardementen, de steun die de guerrillastrijders van de Vietcong van de Zuid-Vietnamese bevolking leek te krijgen en de Akkoorden van Genève van 1954, die vrije verkiezingen in heel Vietnam voorschreven, maar door de Verenigde Staten en Zuid-Vietnam waren genegeerd.

Veel belangstelling kregen de eerste acties niet; daarvoor waren ze te klein en slaagden ze er onvoldoende in de publieke opinie te mobiliseren. In 1965 werd de uitleg van de Amerikaanse regering dat de interventie in Vietnam nodig was om een uitbreiding van het communisme in Azië – en zelfs in de wereld – tegen te gaan, in brede kring geaccepteerd. 'Als Amerika zou afhaken, dan zou de vrijheid – ook in West-Europa – aan zekerheid en toekomst inboeten', zo schreef *de Volkskrant* bijvoorbeeld in december 1965.⁶ Vaak werd daarbij ook gewezen op het akkoord van München tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Hitler-Duitsland in 1938, omdat dit akkoord zou hebben aangetoond dat niet mocht worden toegegeven aan agressors, in dit geval aan Noord-Vietnam.⁷

Bovendien werd het ongepast en ondankbaar gevonden om kritiek te hebben op de Verenigde Staten, omdat dit land Europa had bevrijd van nazi-Duitsland en sinds de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste bondgenoot was van Nederland. Herhaaldelijk schreef de pers dat kritiek op de Amerikaanse Vietnam-politiek alleen maar 'de vijand' – het communisme – in de kaart speelde.⁸ Actievoerders vonden de negatieve aandacht voor hun inspanningen frustrerend. Zo klaagde de PSP'er Bram van der Lek dat de hele westerse publieke opinie 'jarenlang vergiftigd' was met 'wanbegrippen' over het communisme en de 'heilige taak van de vs'.⁹

43

Amsterdamse petitionnementsanctie voor Vietnam, 1966.

Toch stonden de activisten niet alleen in hun afkeer van de Amerikaanse militaire interventie in Vietnam. In het najaar van 1965 werd duidelijk dat hun kritiek werd gedeeld door een breder, voornamelijk intellectueel, artistiek en kerkelijk publiek. Dat bleek bijvoorbeeld in oktober 1965, toen op initiatief van de PSP in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* een paginagrote petitie verscheen, ondertekend door ruim 250 hoogleraren, journalisten, artsen, kunstenaars, theologen en dominees. Daarin werd een beroep gedaan op de Nederlandse regering om te pleiten voor een stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam.¹⁰ Een steun in de rug voor de eerste Vietnam-activisten was ook de Teach-in die Amsterdamse studenten op 29 oktober 1965 in de Koopmansbeurs in Amsterdam organiseerden.¹¹ De bijeenkomst, die uit de Verenigde Staten was overgewaaid en door ongeveer 2000 overwegend studenten werd bezocht, was voorpaginieuws in bijna elk landelijk dagblad en aanleiding voor uitvoerige tijdschriftartikelen. De Teach-in in Amsterdam was een belangrijke gebeurtenis omdat in één keer duidelijk werd dat niet alleen klein pacifistische of communistische groeperingen zich druk maakten over Vietnam.

In de loop van 1966 groeiden ook in de drie coalitiegenoten van het kabinet-Cals, de Partij van de Arbeid (PvdA), de Anti Revolutionaire Partij (ARP) en de Katholieke Volkspartij (KVP), twijfels over de Amerikaanse interventie in Vietnam. Er werd vooral getwijfeld over de dreiging van communistisch-China en gedebatteerd over de vraag of de Ver-

Ook borden met de tekst 'Johnson molenaar' nam de politie in beslag, 1967.

enigde Staten in Vietnam een al dan niet uitzichtloze strijd voerden.¹² De kritiek werd door de PSP en Vietnam-activisten verwelkomd, maar ook gewantrouwd, niet alleen omdat deze te gematigd zou zijn, maar ook omdat critici in de regeringspartijen zich nadrukkelijk distancieerden van de volgens hen apolitieke buitenparlementaire protesten.¹³

Mede als reactie op het uitblijven van politieke resultaten, werd in 1966 in Amsterdam op een hardere manier tegen de oorlog in Vietnam actie gevoerd. Geïnspireerd door de op dat moment actieve anarchistische actiegroep Provo, zocht de zogenoemde Aktiegroep Vietnam de publiciteit door de confrontatie met de Amsterdamse politie aan te gaan.¹⁴ Volgens de coördinator van deze groep, de pacifist Otto Boetes, was er zelfs een overeenkomst tussen het militaire optreden van de Verenigde Staten in Vietnam en het autoritaire optreden van de Nederlandse autoriteiten tegen demonstranten. De Aktiegroep, die werd opgericht door radicale jongeren en oudere pacifistisch-christelijke en anarchistische activisten, provokeerde de politie door geen vergunning aan te vragen voor demonstraties, zoals te doen gebruikelijk was. Ook riepen de veelal jonge demonstranten de leuze 'Johnson moordenaar!', omdat het in Nederland destijds strafbaar was een 'beviend staatshoofd' te 'beledigen'.

De Aktiegroep Vietnam kreeg veel aandacht van de media, maar werd geen thema van discussie in politiek-Den Haag. Daarvoor werden de leden van de groep te veel beschouwd als 'oproerkraaiers'. Sommige activisten meenden dan ook dat de rellen in

Piet Nak toont een affiche van de demonstratie van zondag 21 oktober 1967.

Amsterdam alleen maar averechts werkte, maar Otto Boetes dacht daar anders over. Iemand moest de eerste steen werpen, vond hij. Hij was ervan overtuigd dat vervolgens andere, meer gematigde groeperingen het protest zouden voortzetten.¹⁵

Verbreiding en ruzie in 1967 en 1968

In 1967 kreeg Boetes gelijk: in mei en oktober van dat jaar vonden twee demonstraties plaats, waaraan respectievelijk 10.000 en 15.000 personen deelnamen. Volgens de pers waren de deelnemers van alle leeftijden en afkomstig uit alle lagen van de bevolking.¹⁶

De demonstraties in 1967 waren het werk van een comité rond Piet Nak. Nak was een bekende Nederlander wegens zijn rol in de Februaristaking in 1941, het massale protest van Amsterdammers tegen de vervolging van Joodse stadsgenoten.¹⁷ Volgens eigen zeggen had Nak besloten tegen de oorlog in Vietnam te protesteren, omdat de beelden die hij daarvan in de media zag hem deden denken aan de Duitse bezetting en de Jodenvervolging. 'Ik krijg de laatste tijd weer hetzelfde gevoel als toen ik zag hoe de Joden door de Duitsers afgeranseld werden', zei hij in een interview.¹⁸

Het Piet Nak-comité slaagde er om een aantal redenen in een breed publiek te bereiken. In de eerste plaats werd het op het juiste moment opgericht. Begin 1967 werd in de Nederlandse media, zoals in de Amerikaanse media, steeds vaker verkondigd dat het Amerikaanse leger een uitzichtloze strijd voerde en dat de Amerikaanse regering de

bombardementen op Noord-Vietnam moest onderbreken om op die manier vredesonderhandelingen mogelijk te maken.¹⁹

In de tweede plaats hield het comité de leuzen bewust gematigd. De organisatoren waren er namelijk van overtuigd dat meer mensen bereid waren tegen de Vietnam-oorlog te demonstreren, maar dat niet deden omdat ze niet geassocieerd wilden worden met de door rellen omgeven demonstraties in Amsterdam. Al te scherpe kritiek op het bevriende Amerika was bovendien niet populair.²⁰ Om dit te omzeilen, verwees het comité in zijn eerste oproepen naar de protesten in de Verenigde Staten en een toespraak van Martin Luther King, waarin deze had gepleit voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen.²¹

In de derde plaats sprak het comité een breed publiek aan, omdat het niet alleen bestond uit mensen uit het linkse (Amsterdamse) actiemilieu, zoals tot dan toe gebruikelijk was, maar ook uit kringen die doorgaans niet met demonstreren werden geassocieerd. Zo behoorden juristen, psychologen, leraren, dominees en hoogleraren (waaronder de latere minister van Buitenlandse Zaken P.H. Kooijmans) tot de oprichters. Nieuw was ook dat lokale politici van de PVDA en de KVP meededen.²² Met name de deelname van Piet Nak was belangrijk. Hij dwong niet alleen respect af vanwege zijn verzetsverleden, ook was hij mediageniek; in interviews kon hij zijn afschuw van de oorlog helder en dramatisch verwoorden. Op de televisie was Nak dan ook een graag geziene gast.²³

Paradoxaal genoeg leidde het succes van het Piet Nak-comité tot spanningen tussen Vietnam-activisten. Al vanaf de eerste protestacties in 1965 lagen activisten van verschillende (linkse) politieke kleur met elkaar overhoop, omdat zij elkaar ervan verdachten de oorlog in Vietnam te gebruiken voor eigen politiek gewin. Met name de PSP en de Communistische Partij Nederland (CPN) zaten elkaar om deze reden dwars.²⁴ De CPN wilde niets te maken hebben met het Piet Nak-comité, omdat Nak een voormalig CPN-lid was en de partij het initiatief beschouwde als een nieuwe poging van de PSP – waar Nak vervolgens lid van was geworden – om de ‘arbeidersjeugd’ voor zich te winnen en de CPN verder ‘te isoleren’.²⁵ Radicalere jonge Vietnam-activisten vonden dat het comité van Nak het protest tegen de oorlog in Vietnam te veel in ‘burgerlijk’ vaarwater had gebracht.²⁶ De controverse tussen het Piet Nak-comité en radicalere activisten, die onderling ook rollebollend over straat gingen, werd gestimuleerd door de media die regelmatig aandacht besteedden aan de onderlinge ruzies.²⁷

Politieke invloed?

Zoals gezegd richtten de eerste Vietnam-activisten zich vooral op de landelijke politiek. Zo nam in de zomer van 1966 een Zeeuwse geschiedenisleraar, K.F. Bouman, het initiatief tot een petitie, waarmee hij de Tweede Kamer wilde bewegen een Kamerdebat te houden over de Vietnam-oorlog.²⁸ De petitie werd een mislukking, want hoewel 60.000 mensen de petitie ondertekenden, de Tweede Kamer negeerde het initiatief. Een van de reden

daarvoor was dat de PSP en de CPN aan de petitie hadden meegewerkt en de grote partijen niet graag met deze partijen werden geassocieerd.²⁹

Ook het Piet Nak-comité ondernam pogingen politici te bewegen zich tegen het Amerikaanse optreden uit te spreken. Ondanks het gematigde karakter van het comité ging dat echter uiterst moeizaam. Weliswaar ondersteunde de PVDA, die in 1967 in de oppositiebanken belandde, de activiteiten van het comité, politiek-Den Haag bleef verder moeilijk bereikbaar. Zoals in 1966 was het ook in 1967 en 1968 voor politici nog te omstre-den om te demonstreren of relaties aan te gaan met buitenparlementaire actiegroepen. Zo verklaarde PVDA-fractievoorzitter Joop den Uyl zich solidair met de demonstraties van het comité, maar wilde hij daarin niet meelopen.³⁰ Later, in 1968, traden enkele PVDA-bestuurders wel toe tot het comité, maar een leidende rol speelden zij daarin niet.³¹

Toch is het niet uitgesloten dat de protestacties in 1967 indirect invloed hebben gehad op politiek-Den Haag. In de maanden dat het Piet Nak-comité nationale bekendheid verwierf, kreeg de landelijke politiek namelijk ineens veel belangstelling voor de Vietnam-oorlog. In augustus 1967 nam de Tweede Kamer de motie-Schuijt aan, waarin de regering opdracht werd gegeven bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stop-zetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. De motie was een reactie op de bezorgdheid in de publieke opinie over 'de harde aanpak van de Amerikanen in Vietnam', zoals de initiatiefnemer, het Tweede Kamerlid Wim Schuijt (KVP) achteraf zei, maar ook een reactie op de Tweede Kamer-verkiezingen in februari 1967.³² Deze verkiezingen, die werden verloren door de PVDA en de KVP, en werden gewonnen door nieuwkomer Democraten 66 (D'66), hadden duidelijk gemaakt dat de traditionele partijen het contact met de kiezer aan het verliezen waren. Het tijdperk waarin de kiezer als vanzelfsprekend stemde op de partij van zijn eigen zuil, leek voorbij.³³

Bovendien nam de Tweede Kamerfractie van de PVDA zich na de verkiezingen voor meer kritiek te leveren op de Amerikaanse Vietnam-politiek om op die manier de christelijke partijen en het nieuwe christelijk-liberale kabinet onder leiding van oud-minister van Defensie Piet de Jong (KVP) onder druk te zetten.³⁴ Een andere reden daarvan was dat Joseph Luns opnieuw minister van Buitenlandse Zaken was geworden. Luns stond bekend als conservatieve minister die zich weinig aantrok van maatschappelijke kritiek op zijn beleid. In 1965 en 1966 had hij de Amerikaanse interventie in Vietnam bovendien krachtig verdedigd.³⁵

De motie-Schuijt leidde echter niet tot een koerswijziging in het Vietnam-beleid van de regering. Tot teleurstelling van het parlement, wilde het kabinet-De Jong de motie niet uitvoeren. Niet alleen stonden premier De Jong en Luns achter de interventie, ook was het kabinet van mening dat het 'goedkoop' was als de Nederlandse regering zich met het conflict zou bemoeien, terwijl ze zelf geen verantwoordelijkheid droeg.³⁶ Wel was Luns na lang aandringen van de Tweede Kamer bereid een aantal landen te polsen voor een gezamenlijke vredesoproep. Maar van deze oproep kwam niets terecht, omdat Johnson op 31 maart 1968 bekendmaakte dat de bombardementen boven Noord-Vietnam

Een tegengeluid: pro-Amerikaanse demonstratie van studenten in Den Haag, 1967.

voor het grootste deel zouden worden gestopt en vredesonderhandelingen daardoor ineens dichtbij kwamen.³⁷

De kamerdebatten over Vietnam werden belangstellend gevolgd door Vietnam-activisten. Over de resultaten waren zij echter niet te spreken. Dat Luns had geweigerd bij de Amerikaanse regering aan te dringen op stopzetting van de bombardementen, bevestigde volgens hen eens te meer dat de regering zich niets aantrok van de verontrusting in de Nederlandse samenleving.³⁸ Een van de gevolgen van het gebrek aan politieke resultaten was dat activisten zich meer gingen richten op de kleine, lokale Vietnamcomités die overal in Nederland van de grond kwamen. Leden van het comité van Nak, dat inmiddels het Nationaal Comité Vietnam heette, reisden het land door om, vaak met behulp van lokale PSP'ers, de plaatselijke comités te helpen met hun activiteiten.³⁹ In april 1968 waren onder meer in Friesland, Alkmaar, Groningen, Maastricht, Rotterdam, Den Haag en 't Gooi comités opgericht. Maar ook los van het Nationaal Comité waren in diverse plaatsen in Nederland comités actief, zoals in Zeeland en in Nijmegen.⁴⁰

De herontdekking van Vietnam en de medische hulpverlening

Al in 1965 zamelden Vietnam-activisten geld of goederen in voor de Vietnamese bevolking. Aanvankelijk waren deze acties kleinschalig en leverden zij niet veel op. Dat kwam niet alleen door hun beperkte bereik (vaak Amsterdam en omstreken), maar ook omdat

Ho Chi Minh op een bord, meegevoerd door de schrijver en kunstenaar Jan Wolkers, 1968.

de inzamelingen, gezien de reacties op straat en in de media, werden beschouwd als anti-Amerikaans.⁴¹

Naarmate de afkeer van de Amerikaanse optreden oorlog groter werd, verliepen de inzamelingsacties echter beter. Eind 1967 waren op dit gebied verschillende comités actief, zoals het Nationaal Comité Vietnam, de Aktiegroep Vietnam en het Comité Hulp Bevrijdingsfront Vietnam.⁴² De belangstelling onder activisten voor medische hulpverlening was een gevolg van de start van de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam in Parijs, waardoor het politieke protest nog maar weinig belangstelling

genereerde en er naar alternatieve actievormen werd gezocht. Bovendien groeide de belangstelling in Nederland voor de gevolgen van de oorlog voor Vietnam en haar bevolking, zoals blijkt uit de vele (vaak uit het Engels vertaalde) publicaties die tussen 1968 en 1970 verschenen.⁴³ Na een periode waarin het protest tegen de Amerikaanse Vietnam-politiek vooropstond, brak door de onderhandelingen een periode van verdieping aan. Dit leidde tot vragen als: Wie waren de Vietnamezen eigenlijk? Wat had het Amerikaanse leger de afgelopen jaren aangericht? De toenemende interesse in het conflict in Vietnam hing mede samen met de bezoeken die de leden van de onderhandelingsdelegatie van het Zuid-Vietnamese bevrijdingsfront in 1969 en 1970 aan Nederland brachten. Regelmatig verschenen vertegenwoordigers van Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront in de westerse media om hun kant van het verhaal te vertellen. De bezoeken werkten weliswaar vervreemdend, omdat de Vietnamezen niet voldeden aan het clichébeeld (ze verschenen in driedelig pak en niet in zwarte 'pyama's'), maar ze versterkten ook de solidariteit met de Vietnamese strijd tegen de Verenigde Staten.⁴⁴

Toen de oorlog in 1970 weer oplaaide en een vredesbestand toch niet in zicht bleek te zijn, werd duidelijk dat de humanitaire hulpverlening een centrale positie had ingenomen in de Nederlandse Vietnam-beweging. Terwijl politiek gerichte activisten maar weinig belangstelling genereerden, ontpopte het Medisch Comité Nederland Vietnam (MCNV) zich tot hét gezicht van het Vietnam-protest. Dit comité was eind 1968 in navolging van buitenlandse medische comités opgericht door een aantal artsen. Doel was medische hulp te bieden aan de slachtoffers van de Amerikaanse bombardementen in Noord-Vietnam en in de Zuid-Vietnamese gebieden die onder controle stonden van het Bevrijdingsfront. Daarin was het comité vanaf het begin succesvol, mede doordat het vrijwel direct veel steun uit de medische wereld kreeg, zoals blijkt uit het comité van aanbeveling dat in 1969 zestig en in 1973 ruim zeshonderd artsen, tandartsen en apothekers telde.⁴⁵

Het MCNV had succes, omdat het een deskundige uitstraling had en vertrouwen inboezemde. Dat kwam onder andere door het feit dat het uit artsen bestond en regelmatig de inkomsten- en uitgavencijfers, maar ook de telegrammen publiceerde die het bij wijze van dank uit Vietnam ontving, nadat een zending medicijnen was ontvangen.⁴⁶ Ook onthield het comité zich nadrukkelijk van de Nederlandse partijpolitiek, waardoor het al snel een aura van onafhankelijkheid verwierf. A-politiek was het MCNV echter niet; daarvoor was het standpunt, dat het alleen medische hulp wenste te verlenen aan Noord-Vietnam en aan het Bevrijdingsfront, te politiek geladen. Om potentiële geldgevers niet af te schrikken, hield het bestuur zijn sympathiegevoelens voor het Bevrijdingsfront aanvankelijk zoveel mogelijk verborgen.⁴⁷ Toen het comité eenmaal succes had, nam het echter openlijker stelling tegen de Amerikaanse Vietnam-politiek.⁴⁸

De bloei van het MCNV was indirect het gevolg van de veranderende internationale omstandigheden. Door de toenadering tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in 1969 en de Verenigde Staten en China in 1971, werd de communistische dreiging die al voor 1970 ter discussie stond, steeds minder gevoeld en was de hulpverlening aan Noord-

Vietnam veel minder omstreden dan in de jaren zestig.⁴⁹ Daar kwam bij dat de maatschappelijke kritiek op de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam zich verder uitbreidde door het stroeve verloop van de door president Richard Nixon aangekondigde 'Vietnamisering' van de oorlog, de voortdurende Amerikaanse bombardementen en de publicaties van het geheime regeringsrapport, de Pentagon Papers, door *The New York Times* in 1971. Die publicaties bevestigden wat velen al langer dachten, namelijk dat de Amerikaanse regering in de jaren zestig het publiek verkeerd had voorgelicht over haar Vietnam-politiek.⁵⁰

In 1972 kreeg de maatschappelijke verontwaardiging over de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam een nieuwe impuls door de hernieuwde bombardementen op Noord-Vietnam en de gevechten die uitbraken na het Noord-Vietnamese voorjaarsoffensief. Kenmerkend voor deze periode was een stroom van beeldmateriaal over de gevolgen van de Amerikaanse (en Zuid-Vietnamese) bombardementen: beelden van kraters, verwoeste bossen, gebombardeerde dijken en dakloze, vluchtende en door napalm verbrande kinderen. Mede door deze beelden meenden steeds meer mensen dat de 'Vietnamisering' van Nixon een dekmantel was voor een voortzetting van de oorlog vanuit de lucht.⁵¹ In deze periode ontstonden overal in Nederland Vietnamcomités, die zowel protestacties organiseerden als geld inzamelden voor het MCNV.⁵² De nieuwe protestacties werden vaak gesteund door de linkse oppositiepartijen, de PVDa, D'66, de christelijke Politieke Partij Radicalen (PPR), de PSP en de CPN. Daarmee ageerden zij ook tegen het in 1971 aangetreden centrumrechtse kabinet, het kabinet-Biesheuvel, dat net zoals zijn voorganger voorlopig nog niet bereid was de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam te bekritisieren.

Aan het eind van 1972 was er zoveel morele steun voor het MCNV dat hulpverlening aan de 'tegenpartij' korte tijd een nieuwe vorm van politiek protest werd. Dat bleek vooral uit de negatieve reacties die een landelijke inzamelingsactie van het Nederlandse Rode Kruis en een aantal andere bekende organisaties losmaakte. Met een vredesakkoord in zicht wilde het Rode Kruis, moreel en facilitair gesteund door de Nederlandse regering, geld inzamelen ten behoeve van de naoorlogse hulpverlening aan zowel Noord- als Zuid-Vietnam. Maar omdat het MCNV hiervoor niet was uitgenodigd, omdat dit comité alleen hulp verleende aan Noord-Vietnam en het Rode Kruis strikt neutraal wilde blijven, werd het Rode Kruis ervan beschuldigd dat het de hulpverlening wilde 'verleggen' van Noord- naar Zuid-Vietnam.⁵³ Het gevolg was dat de actie van het Rode Kruis, ondanks twee grote landelijke acties, moeizaam van de grond kwam. Terwijl de actie 'Heel Vietnam' tot september 1973 2,9 miljoen gulden opbracht, incasseerde het Medisch Comité over 1973 5,9 miljoen gulden.⁵⁴

De emancipatie van Noord-Vietnam

Hoe breed de maatschappelijke afkeuring van de Amerikaanse Vietnam-politiek was geworden, bleek ook uit de protestgolf die de Amerikaanse bombardementen op Noord-

Demonstratie tegen de Amerikaanse bombardementen, Utrecht, januari 1973.

Vietnam vanaf 18 december 1972 teweegbrachten (de 'Kerstbombardementen'). Overal in Nederland werd actiegevoerd.⁵⁵ De protestacties kunnen niet alleen worden verklaard door het toenemende medelijden met de Noord-Vietnamese bevolking, maar ook door het tijdstip waarop ze plaatsvonden (kerst) en het feit dat Nixon er deze keer voor had gekozen de publieke opinie niet in te lichten over de toedracht van de bombardementen. De persverklaring waarin het besluit werd bekendgemaakt, was zakelijk en beperkte zich tot de mededeling dat de bombardementen zouden doorgaan totdat er een akkoord op tafel lag.⁵⁶ Van invloed op de negatieve meningsvorming was ook dat Nixon recentelijk was herkozen, waardoor het leek alsof hij bewust met de bombardementen had gewacht tot na zijn herverkiezing.

Typerend voor de brede afkeer was de steun die ook de confessionele regeringspartijen, de KVP en de ARP, aan de demonstratie gaven. Het was de eerste keer dat deze partijen formeel steun verleenden aan een protestactie tegen de Amerikaanse Vietnam-politiek. Hierbij moest worden opgemerkt dat deze partijen ook een partijpolitiek motief hadden om mee te doen aan de landelijke demonstratie. Eerder had de Tweede Kamerfractie de bombardementen al afgekeurd. Bovendien hadden de confessionele regeringspartijen, met name de KVP, eind november opnieuw verlies geleden tijdens de Tweede Kamerverkiezingen.⁵⁷ Met het oog op deze negatieve uitslag vonden de partijbesturen dat het geen goede indruk zou maken als de fracties de bombardementen wel zou afkeuren, maar de partijbesturen niet zouden meedoen met een nationale demonstratie.⁵⁸

Ook de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, de KVP'er Norbert Schmelzer, voelde zich onder druk gezet door de publieke ophef. Al in het eerste jaar van zijn ambts-termijn had hij zich achter de schermen zorgen gemaakt over de toenemende maatschappelijke kritiek in de Nederlandse samenleving op de Verenigde Staten en de NAVO.⁵⁹ Als voormalig Kamerlid vond hij dat de regering hiervoor open moest staan, omdat zij anders haar geloofwaardigheid kon verliezen. Nog voor het protest tegen de 'Kerstbombardementen' op gang was gekomen, maakte hij bekend dat hij de Amerikaanse regering had opgeroepen de bombardementen op Noord-Vietnam stop te zetten. Het was de eerste keer dat de Nederlandse regering dit deed. In een bericht aan de Nederlandse ambassadeur in Washington schreef Schmelzer dat hij meende dat de bombardementen 'ernstige schade' zouden kunnen toebrengen aan het 'Amerikaanse prestige' en de 'morele basis van het NAVO-bondgenootschap' in Nederland. Schmelzer protesteerde echter ook omdat hij zich eraan ergerde dat de Verenigde Staten de NAVO-bondgenoten niet op de hoogte hadden gesteld van de toedracht van de bombardementen.⁶⁰

Opmerkelijk was dat de landelijke ophef over de 'Kerstbombardementen' grotendeels voorbijging aan de in 1971 en 1972 opgerichte Vietnamcomités. Weliswaar waren activisten betrokken bij de organisatie van de demonstratie, veel te zeggen hadden zij niet. Politici zetten de demonstratie via hun omvangrijke netwerken in korte tijd op touw en onderhandelden urenlang met elkaar over de te voeren leuzen. Achteraf hadden veel activisten dan ook gemengde gevoelens over deze periode. Aan de ene kant was het verheuen

49

Een collectant haalt geld op voor de actie 'Amsterdam Helpt Hanoi', 1973.

gend dat politieke partijen meehielpen, omdat op die manier veel meer mensen bereikt konden worden. Aan de andere kant stak het hen dat zij op het 'moment suprême' overschaduwd werden door landelijke politici. 'Zo werken politici altijd', zei de Nijmeegse activist Tom Küsters achteraf niet zonder cynisme; 'die oogsten alleen op het juist moment het werk van anderen'.⁶¹ Bovendien weigerden de KVP en ARP mee te doen als de leuze 'Amerika weg uit Vietnam' tijdens de demonstratie zou worden gevoerd. Na veel gedoe werd deze leuze vervangen door de subtielere leuze 'Vietnam voor de Vietnamese'.⁶² De discussies kenmerkten de afstand tussen Vietnam-activisten en politici.

Toen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam op 27 januari 1973 in Parijs het lang verwachte vredesakkoord tekenden en de Amerikaanse troepen zich definitief terugtrokken, gingen de landelijke politici weer over tot de orde van de dag en stonden de activisten er weer alleen voor. De actiegroep, de Brede Vietnam Beweging Nederland, deed vanaf 1973 verscheidene pogingen het publiek voor de Vietnam-oorlog te blijven interesseren door bijvoorbeeld te protesteren tegen de politieke gevangenen in Zuid-Vietnam, maar zij bereikte nooit een breed publiek.⁶³

Daar stond tegenover dat de 'Kerstbombardementen' de weg hadden vrijgemaakt voor grootschalige hulpverlening aan Noord-Vietnam. Niet alleen beleefde het MCNV in 1973

en 1974 een bloeiperiode, ook richtten diverse gemeenten in Nederland comités op met als doel geld in te zamelen voor een bepaalde Noord-Vietnamese stad. Nieuw was bovendien dat de hulpinitiatieven financieel werden gesteund door het progressieve, centrum-linkse kabinet-Den Uyl dat aantrad in het voorjaar van 1973 en vanwege het Parijse vredesakkoord tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam meer vrijheid en ruimte had in zijn Vietnam-beleid dan zijn voorgangers. Verschil met het kabinet-Biesheuvel was ook dat het kabinet-Den Uyl, waarin de progressieve PVDA'er Jan Pronk minister van Ontwikkelingssamenwerking was geworden, geen hulp meer verleende aan Zuid-Vietnam. Daarmee nam dit kabinet dus op indirecte manier stelling tegen de Amerikaanse betrokkenheid bij Zuid-Vietnam.

De 15 miljoen gulden die het kabinet-Den Uyl in 1974 aan Hanoi aanbood, symboliseerde de voltooiing van de 'emancipatie' van Noord-Vietnam. In de jaren zestig werd het nog gezien als agressor, nu was Noord-Vietnam een hulpbehoevend land geworden. De inname van Saigon door Noord-Vietnamese troepen in 1975 bracht geen verandering in dit beeld. Integendeel, de val van het Zuid-Vietnamese regime werd door minister-president Den Uyl openlijk toegejuicht, en in 1976 zegde zijn kabinet nog eens 100 miljoen gulden toe aan het communistische, herenigde Vietnam.⁶⁴

Besluit

Het Amerikaanse optreden in Vietnam werd in Nederland aanvankelijk in brede kring gesteund vanwege de eventuele opmars van het (Chinese) communisme en de vriendschapsband met de Verenigde Staten. Critici van het Amerikaanse optreden waren roependen in de woestijn. Buitenparlementaire acties werden beschouwd als onfatsoenlijk en ondankbaar met het oog op de Amerikaanse rol in de Tweede Wereldoorlog. Bovendien werd over het algemeen vertrouwd op het oordeel van de regering en de volksvertegenwoordiging.

In 1967 sloeg de twijfel in brede kringen toe. Dat kwam vooral door de uitzichtloosheid van de strijd en media-aandacht voor de bombardementen op Noord-Vietnam, maar ook door het proces van ontzuiling, dat ervoor zorgde dat mensen zich makkelijker uitspraken over een politieke kwestie. Het Vietnamcomité van Piet Nak wist de twijfels in het voorjaar van 1967 te mobiliseren door nadrukkelijk de media op te zoeken en een gematigde demonstratie te organiseren. Daarmee heeft het comité er ongetwijfeld aan bijgedragen dat ook de Tweede Kamer in deze periode kritischer werd, al bleven politici zich over het algemeen distantieren van buitenparlementaire protest. Dat de Kamer in augustus 1967 aandrang op een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen was ook een gevolg van het onrustige binnenlandse politieke klimaat.

Door het voortduren van het conflict nam de afkeer van Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam in de periode 1970 en 1973 verder toe, zoals blijkt uit de plotselinge protestgolf rond de kerst van 1972. Toch paste deze uitbarsting tegen de Verenigde Staten niet bij

de ontwikkeling van het protest sinds 1970. In de jaren zeventig uitten Nederlanders hun afkeuring van de Amerikaanse Vietnam-politiek voornamelijk *indirect* door steun te betuigen aan de Noord-Vietnamese bevolking. Door de ontspanning in het internationale verkeer en de geleidelijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam werd Noord-Vietnam niet meer gezien als een gevaarlijk agressief communistisch bolwerk waarachter China schuilging, maar als een arm derdewereldland dat ten onder dreigde te gaan aan de Amerikaanse bombardementen. De ophef rond de kerstdagen van 1972 was aanleiding voor minister van Buitenlandse Zaken Schmelzer om een protest in te dienen bij de Verenigde Staten. Schmelzer was dan mening dat het beter was om de volgens hem anti-Amerikaanse gevoelens in de samenleving te 'kanaliseren' dan daar tegenin te gaan, zoals zijn voorganger Luns had gedaan.

Het in 1968 opgerichte Medisch Comité Nederland Vietnam versterkte de toemende gevoelens van sympathie voor de tegenpartij van de Verenigde Staten in de jaren zeventig. Dit comité appelleerde aan de groeiende verontwaardiging over de regelmatige Amerikaanse bombardementen die zinloos leken vanwege Nixons openlijke streven de oorlog te beëindigen. Na de Parijse Vredesakkoorden in januari 1973, als gevolg waarvan de Amerikaanse troepen definitief uit Zuid-Vietnam verdwenen, werd het MCNV gesteund door het progressieve kabinet-Den Uyl. Daarmee nam dit kabinet op indirecte manier stelling tegen Zuid-Vietnam en de Amerikaanse steun aan dit land.

Afgezien van het succes van het Piet Nak-comité en het MCNV moet worden geconcludeerd dat de verhouding tussen Vietnam-actiegroepen en het publiek ambivalent was. Aan de ene kant wilden activisten zoveel mogelijk mensen mobiliseren, maar aan de andere kant waren zij daar doorgaans te radicaal voor. Vaak hadden activisten ook te hoge verwachtingen van het effect van hun protestacties. Ook de verhouding tussen de verschillende actiegroepen en de landelijke politiek was moeizaam. Weliswaar slaagden actiegroepen erin relaties te leggen met de PVDA, deze contacten waren vaak vluchtig en het politieke succes ervan beperkt. Een logische verklaring voor deze moeizame verhouding is het verschil in belangen tussen activisten en politici. Voor activisten was de Vietnam-oorlog 'dagelijkse kost', terwijl de oorlog voor politici slechts een van de thema's was waarover zij af en toe, als de oorlog volop in het nieuws was, hun stem lieten horen. Bovendien waren politici beperkt in hun handelen door de politieke verhoudingen in Den Haag. Vietnam-activisten hadden daar maar weinig begrip voor.

Nederlanders in Vietnam

De summiere aanwezigheid van Nederlandse onderdanen in Vietnam sinds de koloniale periode is ongetwijfeld een gevolg geweest van de relatief geringe belangstelling voor de kolonie en de nieuwe staat die na 1954 ontstond. De geslotenheid van het com-

munistische noorden en de oorlogshandelingen in het zuiden zijn daarvan eveneens belangrijke oorzaken geweest. Tijdens de koloniale periode was het aantal Nederlanders vrijwel op één hand te tellen, niet meegerekend de paar duizend migranten uit Nederlands-Indië. Sinds 1910 was er weliswaar een wet van kracht die de aanmelding bij een consulaire vestiging van 'Inlanders en Vreemde Oosterlingen' buiten de kolonie verplicht stelde, als men aanspraak wilde maken op enige steun van officiële zijde, maar in de consulaire verslagen is geen bewijs te vinden voor actieve bijstand. Evenmin is bekend hoeveel Nederlanders na 1945 zijn achtergebleven in het zuiden van Vietnam nadat zij er als krijgsgevangenen van de Japanners naar overgebracht waren.

Rond 1955 stonden er in Zuid-Vietnam ongeveer 25 Nederlanders geregistreerd bij het consulaat in Saigon. Het merendeel van hen was werkzaam als priester of non, en de overigen verbleven op plantages of waren via internationale organisaties voor korte tijd naar Vietnam gekomen. Dit aantal zou niet spectaculair groeien. In 1972 telde de kolonie 45 Nederlanders. Aan het eind van de oorlog, rond 1974, verbleven er nog twintig Nederlandse volwassenen en vijftien kinderen in Saigon. In de provincie Binh Dinh woonde een gezin met twee kinderen, terwijl elders alleenstaande mannen en vrouwen werkten, al dan niet als religieuzen voor ziekenhuizen (Dalat en Can Tho) of op plantages (net buiten Saigon).

Van hen zou zuster Bets Ashmann het langst blijven. Zij werkte vanaf de jaren vijftig als religieuze onder naar Zuid-Vietnam gevluchte Noord-Vietnamese katholieken en later in vluchtelingenkampen rond de grote steden, die in snel tempo ontstonden als gevolg van de oorlog op het platteland. Hoewel de ambassade haar in 1975 verzocht het land te verlaten, bleef zij er tot 1977, toen zij door de nieuwe regering het land werd uitgezet. In de jaren tachtig keerde Bets Ashmann met de Stichting Lien Doi (Solidariteit) terug naar Vietnam om opnieuw de kansarmen bij te staan. Sindsdien is de stichting nog steeds actief en wordt deze erkend als een buitenlandse NGO.

Een klein aantal Nederlanders was in de jaren zestig en zeventig in dienst van bedrijven als de KLM, Shell en Renault of van internationale organisaties zoals de FAO, UNICEF en UNESCO. Anderen waren als arts of als para-medische hulpverlener verbonden aan een van de tuberculose klinieken die Nederland in 1967 aan Vietnam heeft geschonken. Ook op een andere manier was de Nederlandse aanwezigheid voelbaar. De journaliste Henny Schoute, die aanvankelijk voor De Spiegel werkte en later voor de NCRV, wijdde in 1967 een speciaal artikel aan Amerikaanse soldaten wier ouders als Nederlandse migranten naar de VS waren vertrokken en die via de dienstplicht hun burgerrechten met een tour of duty in Vietnam verwierven. Dat was bijvoorbeeld het geval met Theo van Staveren (1948) die met zijn ouders naar de VS emigreerde en als resident alien voor de dienstplicht tekende. De roomskatholieke Van Staveren sneu-

velde bij Hoi An op 10 april 1968. Postuum verwierf hij zijn staatsburgerschap en een plaats op het Vietnam Memorial in Washington.(Theodore D. Van Staveren Lance Corporal (...) US Marine Corps (...), Panel 49E Line 012.) Hoeveel Nederlanders in Amerikaanse krijgsdienst zijn gegaan is niet meer vast te stellen, omdat zij na afloop meestal een Amerikaans paspoort kregen.

De vraag of Nederlanders ook mochten dienen in legers van andere bondgenoten werd actueel toen de oud-Knil-kapitein J.H.C. Ulrici zich in 1965 opwierp om als commandant op te treden van een door hemzelf te formeren militair vrijwilligerskorps van om en nabij de duizend man. Op 5 augustus 1965 kopte de *Telegraaf*: 'Den Haag denkt aan vrijwilligers. Nederlanders naar Vietnam? Ridder NWO Ulrici als commandant aangezocht'. Kapitein Ulrici zou zijn mensen in twee maanden tijd kunnen klaarstellen. Het plan stuitte echter op bezwaren in het Kabinet; premier de Jong liet weten dat zijn regering geen plannen had voor de oprichting van een dergelijk korps. Pogingen om via de Amerikaanse ambassade in Den Haag en zelfs via prins Bernhard steun te krijgen, liepen eveneens op niets uit.(ABZ, dossier 1828.)

Een enkele Nederlander ging als journalist of persfotograaf voor kortere of langere duur naar Vietnam. Germaine Krull maakte als correspondent van Associated France Press de intocht van Graceys troepen in Saigon in september 1945 van nabij mee. Hoewel ze van de Hollander Joris Ivens was gescheiden, reisde ze op een Nederlands paspoort. Eind november 1951 arriveerde de voor *De Spiegel* werkende verslaggever-fotograaf Alfred Van Sprang in Saigon. Hij zou twee maanden in Indochina blijven; in het voorjaar van 1954 kwam hij terug. Dankzij een opleiding als parachutist aan een Franse militaire school in Hanoi vloog hij zelfs als verstekeling in een Dakota-transportvliegtuig boven Dien Bien Phu, maar toestemming om te springen met paratroopers van het Vreemdelingenlegioen kreeg hij niet. Terug in Hanoi versloeg Van Sprang de nederlaag van de Fransen, totdat de enclave Haiphong op 15 mei 1955 werd prijsgegeven en ook hij moest vertrekken. Zijn landgenote Henny Schouten zou in de jaren zestig zijn voorbeeld volgen. Ook zij behaalde een parachutistenbrevet, ditmaal bij het Zuid-Vietnamese leger. Haar reportages bij de Groene Baretten in de Centrale Hooglanden zorgden voor felle kritieken in bladen als *Vrij Nederland* die zich langzaamaan tegen de oorlog begonnen te keren.

Onbekend is de Nederlands-Amerikaanse freelance fotograaf Ronald Pieter van Thiel gebleven die in 1965 in Vietnam onder nooit opgehelderde omstandigheden overleed.(Van Thiel werkte in de jaren vijftig voor het Amerikaanse leger. In 1959 was hij bezig met zijn dissertatie op Harvard.) Vrijwel vergeten is ook de in 1970 gesneuvelde Hans Duijnisveld. Samen met vier journalisten was hij in augustus van dat jaar vrijgelaten door Cambodjaanse guerrillastrijders van de Rode Khmer die bij Siem Reap vochten. Enkele maanden later troffen Zuid-Vietnamese troepen die in Cambodja ope-

reerden het lijk aan van een 26-jarige buitenlander die zou hebben meegevochten met een Vietcong-eenheid. Zijn dagboek werd door de militaire inlichtingendienst van het Amerikaanse leger in beslag genomen. Het bleek om Duijnisveld te gaan. Dankzij zijn landgenoot Hubert Van Es, die nog faam zou maken met een foto van wat lange tijd als de 'laatste helikopter uit Saigon' zou heten, kreeg hij een begrafenis in Saigon. (*L'Humanité*, 27 augustus 1970; *Saigon Post*, 19 december 1970; *Washington Post*, 27 december 1970; Glenn MacDonald, *Report or Distort?* (Jericho N.Y. 1973), p. 123, 197-199.)

Was de verhouding tussen de Amerikaanse strijdkrachten en de pers niet altijd optimaal, ook Nederlandse diplomaten waren niet altijd happig op het faciliteren van het journaal. Eind december 1966 stelde de ambassade in Saigon een gedragscode op voor onder meer 'serieuze journalisten' en werden er in enkele gevallen 'persoonlijke relaties' ingeschakeld. In april 1975 kreeg tijdelijk zaakgelastigde (Tz) Van Roijen uitdrukkelijk opdracht vanuit Den Haag ervoor te zorgen dat Nederlandse journalisten een eventuele evacuatie voor eigen rekening zouden nemen.

Veel invloedrijker dan journalisten en diplomaten moet de Nederlandse directeur van de Vietnamese vestiging van Shell Oil, Louis Wesseling, zijn geweest. In zijn een kwart eeuw later verschenen memoires onthult deze voormalige bedrijfsleider van Shell Vietnam hoe zijn bedrijf winst maakte door de concurrentie buiten de deur te houden, en hoe hij de Vietnamezen met valse beloften een nieuwe olieraffinaderij aanpraatte en de kosten van de oorlogsvoering voor het Amerikaanse ministerie van Defensie kunstmatig hoog kon houden (zie kader).

In 1975 was het de vierde keer in de geschiedenis van de betrekkingen dat er een evacuatie moest worden voorbereid. In 1954 was men hiervoor nog aangewezen geweest op de Amerikanen en Fransen. In 1965 en in 1968 werd evacuatie ernstig overwogen, maar volgden er geen drastische maatregelen. Maar in maart 1975 was de zaak duidelijk: op 26 maart ging de minister in Den Haag ermee akkoord om landgenoten die daarvoor in aanmerking kwamen te evacueren. Gezinnen in Qui Nhon en Can Tho werden op de hoogte gesteld van de richtlijnen voor de evacuatie. Op 1 april werd besloten de gezinnen van het ambassadepersoneel te evacueren. De overige Nederlanders kregen het advies vrouwen en kinderen te laten vertrekken, zolang de weg daartoe nog openstond. Particulieren dienden zelf te bepalen of ze wilden vertrekken; de kosten daarvan waren hoe dan ook voor hun eigen rekening. Het ministerie in Nederland deelde de vaderlandse pers mee dat de Nederlanders in Saigon niet in gevaar waren.

De Tz Van Roijen trof in Saigon voorbereidende maatregelen voor de evacuatie en maakte hiervoor afspraken met de bondgenoten. Met name de Belgische en Britse collega's toonden zich bereid om bij een eventueel vertrek ook Nederlanders mee te nemen. Op 4 april arriveerden op Schiphol de eerste twaalf Nederlanders met een

Duits vliegtuig. Op 14 april kregen alle nog in de Republiek aanwezige mannen nu ook het verzoek te vertrekken. Dat gold niet voor de aanwezige persvertegenwoordigers die in contact stonden met Van Roijen en zijn staf. Juist in verband met hun aanwezigheid drong men in Den Haag aan op een ordelijk verloop van de evacuatie en werden ook de journalisten in de evacuatieplannen betrokken. *Smokejumpers* als Willibrord Nieuwenhuis, Gerard van Westerloo en Cees Colson holden even hard als de diplomaten naar de gereedstaande helikopters. In Hilversum had de NOS-leiding opdracht gegeven om onmiddellijk te vertrekken als de stad zou worden ingenomen. Diverse buitenlandse collega's besloten de intocht van de Noord-Vietnamezen en de Vietcong zelf te verslaan.

Pas in de loop van de jaren negentig vestigen zich opnieuw Nederlanders voor kortere of langere duur in Vietnam. Een aantal mannen is met een Vietnamese getrouwd en beheert er een hotel, cafe of onderneming. Tegenwoordig staan 400 Nederlanders bij de ambassade in Hanoi geregistreerd van wie een aantal permanent in het land gevestigd is.

John Kleinen

11 Wisselende perspectieven. Nederland en Vietnam van 1976 tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw

Duco Hellema

Deze bijdrage behandelt de betrekkingen tussen Nederland en Vietnam vanaf de hereniging van Noord- en Zuid-Vietnam in 1976 tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw. In die jaren deden zich opvallende wendingen voor in de relatie tussen beide landen. In het onderstaande overzicht zal een onderscheid worden gemaakt tussen drie periodes. Allereerst zullen de jaren 1976-1985 worden behandeld, een fase die – zeker vanuit Nederlands gezichtspunt – werd beheerst door de ontwikkelingshulp die de Nederlandse regering in 1976 had toegekend. In 1985 werd de Nederlandse hulp aan Vietnam beëindigd en begon een fase van wantrouwen en distantie, althans vanuit Nederlands perspectief, die in 1989 uitmondde in de sluiting van de Nederlandse ambassade in Hanoi. Begin jaren negentig werd Vietnam evenwel ‘herontdekt’ als een interessante groeiemarkt, een kleine ‘Aziatische tijger’, en begon een periode van in eerste instantie vooral zakelijk geïnspireerde toenadering. In 1990 werd de ontwikkelingshulp aan Vietnam hervat en drie jaar later werd de ambassade in Hanoi heropend.

Een moeizame hulprelatie

In de zomer van 1976 stelde J. Pronk, minister voor Ontwikkelingssamenwerking in het kabinet-Den Uyl, het zojuist herenigde Vietnam honderd miljoen gulden aan hulp in het vooruitzicht. Het geld was bestemd voor de wederopbouw van het door oorlog zo gehavende land. Pronks besluit om een hulprelatie met Vietnam aan te gaan, vloeide mede voort uit gevoelens van verbondenheid die in Nederland in deze jaren sterk werden gevoeld. Pronk had de campagnes ter ondersteuning van de onder controle van de Voorlopige Revolutionaire Regering staande gebieden in de jaren 1973-1975 al verschillende malen financieel ondersteund. Pronks besluit om Vietnam te steunen, sloot ook aan bij zijn algemene oriëntatie op *self reliance* en steun aan hervormingsgezinde regimes. De sympathie voor Vietnam beperkte zich in 1976 niet tot de minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Zo schreef ook de later zo kritische Nederlandse ambassade in Hanoi dat men ‘niet anders dan een grote dosis sympathie voor het Vietnamese volk kon hebben, dat na jaren van oorlog nu aan de wederopbouw van het land begon’.¹

Buitenlandse Zaken wist evenwel niet veel af van de situatie in de nieuwe staat. De Nederlandse ambassade in Hanoi was pas kort tevoren geopend. Een recent VN-rapport had gesuggereerd dat Vietnam vooral behoefte had aan steun bij het herstel van de landbouw en het transportwezen. Het leek aantrekkelijk de Nederlandse hulp daarop aan te sluiten, maar toen er in november 1976 in Hanoi werd onderhandeld over de besteding van honderd miljoen gulden, werd de Nederlandse delegatie voor verrassingen geplaatst. De Vietnamezen gaven te kennen vooral geïnteresseerd te zijn in staal en andere bouwmaterialen.² Van Nederlandse kant werd aangevoerd dat dergelijke leveranties geen basis konden zijn voor ontwikkelingssamenwerking. Zoals blijkt uit de *Agreed Minutes* werd niettemin overeengekomen dat 25 miljoen gulden besteed kon worden aan staal en 17,5 miljoen aan synthetische garens en aluminium. De rest van de honderd miljoen gulden werd onder Nederlandse druk bestemd voor een irrigatieproject in de Mekong-delta nabij Phung Hiep (35 miljoen), aan de oprichting van een hygiëne-instituut in Hanoi (7,5 miljoen) en de bouw van een maïsfabriek (15 miljoen).³

De honderd miljoen maakte Nederland, na met name Zweden, in één klap tot een van de belangrijkste westerse donoren van Vietnam. Daarmee nam Nederland een opvallende positie in; Vietnam werd immers geboycot door de Verenigde Staten. Het zou bovendien niet bij die honderd miljoen gulden voor wederopbouw hulp blijven. In de daaropvolgende jaren werden verschillende andere vormen van hulp aan Vietnam verleend, onder meer via het Medisch Comité Nederland-Vietnam. Er heerste in Den Haag aanvankelijk nog optimistische verwachtingen over de relatie met Vietnam, ook binnen de politieke sector van het ministerie van Buitenlandse Zaken, ressorterend onder de directeur-generaal Politieke Zaken (DGPZ). Men realiseerde zich natuurlijk dat Vietnam een communistische staat was, maar er werd binnen DGPZ gehoopt dat de Nederlandse hulp ertoe zou bijdragen de Vietnamese afhankelijkheid van de Sovjet-Unie te beperken. De Vietnamezen werden namelijk geacht flexibel, pragmatisch en zeker ook nationalistisch te zijn.⁴

De hulprelatie met Vietnam zorgde evenwel snel voor complicaties. De leverantie van de gevraagde bouwmaterialen verliep weliswaar zonder problemen, maar dat betekende nog niet dat het betreffende staal ook echt op productieve wijze in Vietnam werd gebruikt. In de jaren 1975-1977 leverde Nederland Vietnam (en aanvankelijk ook nog Noord-Vietnam) niettemin in totaal voor zo'n 55 miljoen gulden aan staal. Met de uitvoering van de in 1976 overeengekomen projecten ging het heel wat trager. De geplande maïsfabriek zou nooit van de grond komen en de bouw van een hygiëne-instituut in Hanoi alsmede de realisatie van het irrigatieproject nabij Phung Hiep liepen ernstige vertraging op. Daarmee stonden juist de activiteiten die de basis voor een langduriger hulprelatie hadden moeten vormen, al snel op losse schroeven.

In de loop van 1977, dus nog tijdens het kabinet-Den Uyl, begon het ongemak met de politieke ontwikkelingen in Vietnam te groeien. Inmiddels verschenen berichten in de westerse pers over toenemende binnenlandse repressie en over politieke vluchtelingen.

Tegen deze achtergrond ontstonden op Buitenlandse Zaken ernstige meningsverschillen tussen de DGPZ-sector en de voor ontwikkelingssamenwerking verantwoordelijke directies, die onder de directeur-generaal Internationale Samenwerking (DGIS) vielen. Deze verschillen van mening zouden jarenlang blijven voortduren. In de zomer van 1977 ontstond zich een eerste discussie over de vraag of Nederland diende op te treden ter bescherming van de rechten van de mens in Vietnam. De DGIS-sector was niet gelukkig met dit voorstel. In november kreeg de ambassadeur in Hanoi van de inmiddels demissionaire minister M. van der Stoep niettemin de opdracht de kwestie van de mensenrechten aan te kaarten. Hij diende de Vietnamese autoriteiten bovendien duidelijk te maken dat voortdurende schendingen van de mensenrechten de Nederlands-Vietnamese hulprelatie konden schaden.⁵

Enkele dagen later trad een nieuw centrumrechtse kabinet aan in Den Haag, onder leiding van CDA-politicus A.A.M. van Agt. De Partij van de Arbeid maakte geen deel meer uit van de regering. De VVD-diplomaat C.A. van der Klaauw werd minister van Buitenlandse Zaken en de CDA-politicus J. de Koning werd minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Deze politieke wending in Den Haag zou ook de relatie met Vietnam beïnvloeden. Aanvankelijk werden nog enkele projecten in Vietnam in gang gezet, zoals die nog tijdens Pronk waren begroot. Zo schonk Nederland een 'zachte' lening ten behoeve van een irrigatieproject in de Mekong-delta, nabij Dau Tieng. Voor dit geld werden onder meer DAF-trucks en radioapparatuur aangeschaft. Binnen de DGPZ-sector ontstond snel kritiek op dit project. Dau Tieng lag dicht bij de Cambodjaanse grens, in een 'high military security' zone waar geen buitenstaanders, laat staan buitenlanders werden toegelaten, en in de nabijheid van een gebied waarin al verscheidene grensincidenten hadden plaatsgevonden. Nederland was bovendien, afgezien van de Wereldbank, de enige westerse deelnemer. Als gevolg van de kritiek van DGPZ-zijde werden de Nederlandse goederen geleverd zonder technische bijstand, met alle gevolgen van dien. Dit compromis was een eerste voorbeeld van de halfslachtigheid die het Nederlandse beleid ten opzichte van Vietnam in deze jaren vaak zou kenmerken.

In de zomer van 1978 drong Van der Klaauw er bij De Koning krachtig op aan de hulp aan Vietnam aan te wenden als drukmiddel inzake de politieke situatie in Vietnam, en met name inzake de schendingen van de rechten van de mens. Binnen DGIS werd geprotesteerd: een dergelijke koppeling zou de Nederlandse hulpinspanningen schaden. Maar het DGIS-standpunt won het niet. In oktober bepaalden Van der Klaauw en De Koning dat de hulp aan Vietnam, wanneer en waar mogelijk, moest worden gebruikt om verbeteringen aan te brengen in de mensenrechtensituatie.⁶ Het was inmiddels ook duidelijk dat De Koning de hulprelatie met Vietnam eigenlijk wenste af te bouwen. In reactie op een Vietnamese uitnodiging Hanoi te bezoeken, instrueerde De Koning de Nederlandse tijdelijk zaakgelastigde in september 1978 dat hij niet op deze invitatie inging. Het was niet opportuun en paste niet in de geleidelijke beëindiging van de speciale plaats die Vietnam in Nederlandse hulpverlening had ingenomen, aldus De Koning.⁷

Aankomst van 67 Vietnamese bootvluchtelingen op Schiphol, juni 1979. Zij waren opgepikt door het NedLloyd-schip *Agulhas*.

December 1978 viel het Vietnamese leger Cambodja binnen; na jarenlange grensincidenten was het nu echt oorlog. De Vietnamezen veroverden de hoofdstad Pnom Penh en maakten een einde aan het Rode-Khmerbewind dat het land ruim drieënhalf jaar lang had geteisterd. Op 7 januari 1979 hielpen zij een pro-Vietnamese regering onder leiding van Heng Samrin in het zadel, die in de volgende jaren tevergeefs zou trachten internationale erkenning te verwerven. Hoewel de Vietnamese invasie achteraf gezien het predicaat 'humanitaire interventie' zou kunnen verdienen, wezen de westerse landen en de Volksrepubliek China het Vietnamese optreden van de hand. China viel zelfs het noorden van Vietnam binnen in een, overigens weinig geslaagde, poging om – zoals de Chinezen het indertijd zelf noemden – Hanoi 'een lesje te leren'.

De Amerikaanse regering greep de invasie van Cambodja aan om Vietnam verder te isoleren. Ook Nederland werd onder druk gezet om alle hulp stop te zetten. De Koning bleek bereid te zijn om aan deze wens te voldoen. Al in januari 1979 besloot hij de hulp aan Vietnam verder te beperken. Tegenover de Vaste Kamercommissie voor Ontwikkelingssamenwerking verklaarde hij dat lopende activiteiten zouden worden afgewikkeld, maar dat nieuwe projecten slechts zouden worden goedgekeurd als er sprake was van humanitaire hulp.⁸ Deze beslissing was zonder twijfel bedoeld als strafmaatregel, zoals ook andere EG-landen sancties tegen Vietnam instelden.

Maar daarmee was de strijd op Buitenlandse Zaken nog niet gestreden. Aanvankelijk werd binnen de DGIS-sector namelijk nog een betrekkelijk ruime interpretatie van het

begrip 'humanitaire hulp' gehanteerd. Achteraf zou in sommige interne stukken op Buitenlandse Zaken worden gesteld dat De Koning in 1979 had besloten Vietnam alleen nog noodhulp te verschaffen. Zo simpel was het aanvankelijk niet. De Koning had in de Vaste Kamercommissie verklaard dat hij onder humanitaire hulp vooralsnog meer verstond dan noodhulp. Van de kant van de DGPZ-sector, alsmede door de ambassade in Hanoi, werd evenwel aangedrongen op de grootst mogelijk terughoudendheid. Een Vietnamees verzoek om hulp na een ernstige typhoon in november 1979 leidde opnieuw tot ernstige meningsverschillen tussen de betreffende directies van DGPZ en DGIS. Uiteindelijk zou Vietnam enige miljoenen noodhulp worden aangeboden.

Inmiddels waren de internationale verhoudingen vergeleken met die van 1976 ingrijpend veranderd. De zogeheten 'Tweede Koude Oorlog' had de betrekkingen tussen Oost en West ernstig doen bekoelen. Tegen deze achtergrond werd de relatie tussen Nederland en Vietnam steeds stroever. In juli 1981 besloot De Koning de hulp aan Vietnam binnen enkele jaren geheel af te bouwen. Er stonden nog aanzienlijke bedragen open van de in 1976 overeengekomen honderd miljoen gulden, namelijk wat niet was opgegaan aan staal, synthetische garens en aluminium, en daar moest wat mee gebeuren. Daarom werd besloten 18 miljoen in de jaren 1982-1984 te schenken aan het Medisch Comité Nederland-Vietnam. Bovendien werd besloten 15 miljoen te bestemmen voor de bouw van een DDT-fabriek. Er ontstond vervolgens opnieuw discussie tussen DGPZ en DGIS wat er nu nog als humanitaire hulp moest worden beschouwd. De ambassade in Hanoi stelde zich hierbij scherp op. Men wees er De Koning op dat zelfs humanitaire projecten, zoals die welke gericht waren op de verbetering van de voedselproductie, door de Vietnamezen konden worden misbruikt, bijvoorbeeld door het betreffende voedsel te bestemmen voor het leger. Daarom stelde de ambassade voor de in 1976 voor het irrigatieproject bij Phung Hiep bestemde gelden (35 miljoen) in te trekken.⁹ Binnen de DGIS-sector wees men er evenwel op dat dit project was vastgelegd in de *Agreed Minutes* van 1976 en dus diende te worden uitgevoerd.

Minister voor Ontwikkelingssamenwerking, mevrouw E. Schoo, nam in 1984 de beslissing de hulprelatie met Vietnam per 1 januari 1985 volledig te beëindigen. Het irrigatieproject nabij Phung Hiep werd uit de boeken geschrapt, ook al was dat onderdeel geweest van de overeenkomst van 1976. Slechts een tweetal activiteiten, waaronder een bescheiden programma van universitaire samenwerking, werden voortgezet. Daarmee was de hulprelatie die in 1976 met zoveel verve was begonnen, op niets uitgelopen. Ook de politieke relaties waren op een dieptepunt geraakt. Vanaf het midden van de jaren tachtig heerste een welhaast ijzige sfeer. Toen de nieuwe Vietnamese ambassadeur zich in maart 1985 voorstelde, was de ontvangst door minister van Buitenlandse Zaken H. van den Broek uiterst gereserveerd. De Cambodja-kwestie wierp een zware schaduw over de betrekkingen tussen de beide landen en ook de mensenrechtensituatie baarde de Nederlanders ernstig zorgen, verklaarde de minister. Zolang Vietnam zich niet uit Cambodja terugtrok, zou de Nederlands-Vietnamese relatie zeer beperkt blijven.¹⁰

Vietnamezen in Nederland

Met de val van Saigon kwam er een vluchtelingenstroom op gang die met enige tussenpauzen tot ver in de jaren tachtig doorging. De bootvluchtelingen die vanaf 1978 in groten getale een onzeker lot tegemoet gingen, konden rekenen op veel sympathie. Meer dan één miljoen Vietnamezen, van wie tweederde van Chinese afkomst was, had al in het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw het land verlaten. Een onbekend aantal kwam om op de ruwe zee, van de honger, uitputting, verdrinking of door aanvallen van zeepiraten. De meesten kwamen terecht in primitieve vluchtelingenkampen in de oeverstaten rond de Zuid-Chinese Zee waar zij op acceptatie van een derde land moesten wachten of, als ze geen geluk hadden, vanwaar konden worden teruggestuurd naar Vietnam. In totaal hebben ongeveer anderhalf miljoen Vietnamezen het moederland verlaten, van wie er volgens schattingen van de UNHCR tussen 1975 en 1995 circa 840.000 als vluchteling zijn geregistreerd. De VS heeft het grootste aantal vluchtelingen opgenomen; daar wonen nu ongeveer 1,4 miljoen Vietnamezen. In Frankrijk en Australië zijn respectievelijk 250.000 en 160.000 Vietnamezen gehuisvest.

Migratie naar Nederland

In 2005 telde Nederland volgens berekeningen van het CBS 18.019 personen uit Vietnam, die tezamen 0,5 procent van de totale allochtone bevolking vormen. Was er aanvankelijk een overschot aan mannen, vooral in de jongere leeftijdsgroepen, tegenwoordig is het aantal mannen en vrouwen redelijk in evenwicht (namelijk 52 tegen 48 procent). De meeste Vietnamezen in Nederland arriveerden daar tussen 1977 en 1991 op uitnodiging van de Nederlandse regering, waardoor zij een A-status verkregen op grond van het VN-vluchtelingenverdrag. Ongeveer 3000 kwamen daarna in 1991 als asielzoekers via voormalige Oostbloklanden naar ons land. Vanwege hun herkomst uit Noord-Vietnam en de beperkte risico's die zij nog in Vietnam zelf liepen, zijn van deze groep ongeveer 500 personen met een verblijfstatus toegelaten. Daarvoor was een gerechtelijke uitspraak nodig. Onduidelijk is of de overigen naar Vietnam zijn teruggekeerd of naar andere landen zijn vertrokken. Een deel van hen is opgegaan in de illegaliteit, hetzij hier of in Duitsland, en dan met name in Berlijn.

Van de eerste groep bootvluchtelingen uit de jaren zeventig is bekend dat zij voor een kwart bestonden uit Chinees-Vietnamezen, die gedwongen waren Vietnam te ontvluchten vanwege verscherpte overheidsmaatregelen. Nederlandse beleidsambtenaren waren onaangenaam verrast toen ze merkten dat deze verschillen in afkomst tot conflicten konden leiden in opvangcentra.

Vietnamese vluchtelingen bij aankomst in Nederland, 1979.

Daarna volgde in de jaren tachtig een veel homogenere groep bootvluchtelingen die voornamelijk afkomstig was uit centraal Vietnam, zoals boeren die geen emplooi meer vonden op het platteland of vissers. Er bevonden zich ook veel alleenstaande jongemannen onder die in conflict waren gekomen met het regime, frontdienst in Cambodja hadden ontlopen of eenvoudigweg gekozen hadden voor een bestaan elders vanwege de zeer slechte economische omstandigheden in Vietnam aan het begin van de jaren tachtig. In de tweede helft van de jaren tachtig voegde zich bij de zojuist beschreven groepen een aantal mensen in het kader van de gezinshereniging. Dat was mogelijk omdat meer dan de helft van de vluchtelingen zonder het gehele gezin was gearriveerd. Beide groepen bootvluchtelingen besloegen 95 procent van de totale instroom en een derde van hen was rooms-katholiek. Nog eens een derde gaf op Boeddhistisch te zijn of een religieuze sekte aan te hangen, zoals de Hoa Hao of de Cao Dai. Het overige deel beschouwde zich als niet-religieus.

Te gast in Nederland

Net als de Molukkers werden de meeste Vietnamese bootvluchtelingen groepsgewijs opgevangen in centrale of regionale opvangcentra. Maar anders dan hun lotgenoten uit de jaren vijftig speelden gast(ouder)gezinnen van Nederlanders een belangrijke rol

bij de begeleiding van één of meer Vietnamese gezinnen. Een ander belangrijk feit is dat de meeste Vietnamezen verspreid werden over heel Nederland. Ongeveer 65 procent is geconcentreerd in de provincies Noord-Holland (19 procent), Noord-Brabant (18 procent), Zuid-Holland (16 procent) en Gelderland (12 procent). In de overige provincies woont minder dan 10 procent van de Vietnamese vluchtelingen, behalve in Groningen, Drenthe en Zeeland (minder dan 2 procent). Van de vier grote steden in de Randstad kennen slechts Den Haag en Rotterdam geringe aantallen.

Voor de meeste Nederlanders is de Vietnamese gemeenschap betrekkelijk besloten. Dat is voor een deel te wijten aan de manier waarop vooral oudere Vietnamezen geprobeerd hebben hun problemen zelf op te lossen. Dat geldt niet voor Vietnamese jongeren van de tweede en de derde generatie, omdat ze meer in dan tussen twee culturen leven. De manier waarop de Vietnamese bootvluchtelingen zijn opgevangen alsmede de maatregelen die de Nederlandse overheid heeft genomen om woningen beschikbaar te stellen en financiële ondersteuning te bieden, zijn belangrijke voorwaarden geweest voor de relatief succesvolle integratie van deze bevolkingsgroep. In de woorden van een jonge Vietnamese vrouw: 'Dat wil zeggen: je thuis voelen in Nederland. Wij zijn blij dat wij naar Nederland konden komen en hier zijn opgenomen. Veel Vietnamezen zien zichzelf als gast, en als gasten gedraag je je naar de regels van het huis'.*

Afhankelijk van hun startpositie bij aankomst in Nederland gelden de meeste Vietnamezen als redelijk goed geïntegreerd. Als men in Zuid-Vietnam al een betrekkelijk goede positie had gevonden, dan zorgden taalverwerving, verdere scholing en het sociale vangnet van de eigen gemeenschap in Nederland ervoor dat zich daarbij weinig problemen voordeden. Een aantal ging voor zichzelf werken en bezorgde Nederland het verschijnsel van de 'loempia-Vietnamees'. Anderen vonden werk in de horeca of de confectie.

Hoewel veel Vietnamezen in het buitenland ervan dromen terug te keren naar Vietnam, zal dat tijdens hun leven nooit gebeuren, althans niet permanent. Ze hopen dat hun as of hun beenderen in ieder geval zullen worden bijgezet in het voorouderlijke graf dat hun families in het vaderland onderhouden, zoals hun religieuze verplichtingen hen dat voorschrijven. Hun kinderen die nog in Vietnam zijn geboren, hebben gemakkelijk aansluiting gevonden bij het Nederlandse onderwijssysteem en gelden in het algemeen als succesvol. Zoals ook bij andere migrantengroepen het geval is, koesteren zij hun Vietnamese achtergrond, maar laten zich daar niet op voorstaan. Sommigen zijn actief in een van de drie culturele en/of politieke Vietnamese vereni-

* Geciteerd in H. van den Tillaart et al., *Nieuwe etnische groepen in Nederland*, ITS (Nijmegen 2000), p. 241.

gingen die Nederland rijk is, anderen vinden hun plek bij een religieuze organisatie. Hun kinderen daarentegen lijken, gemeten naar hun schoolprestaties, perfecte migranten: op school functioneren zij voorbeeldig, en het is te verwachten dat zij zonder verdere problemen in Nederland zullen integreren.

Groepen die het daarentegen veel moeilijker hebben, zijn de Vietnamese asielzoekers uit Oost-Europa en de jonge vrouwen die recentelijk naar Nederland zijn gekomen om te trouwen met een Nederlandse Viet Kieu (overzeese Vietnamees), die als succesvolle migrant zijn bruid uit Vietnam heeft gehaald. De groep uit Oost-Europa werd door de in Nederland wonende Zuid-Vietnamezen aanvankelijk beschouwd als 'vijfde colonne'. Zij waren immers geprivilegieerde 'ex-gastarbeiders' van het regime in Hanoi en daardoor in de ogen van Zuid-Vietnamezen bij voorbaat niet te vertrouwen. Behalve de houding van de Nederlandse overheid heeft ook dat wantrouwen een rol gespeeld bij het feit dat uiteindelijk een gering aantal asielzoekers zijn weg in ons land heeft gevonden. De groep van Vietnamese vrouwen loopt het gevaar te veel opgesloten te raken in het gezin, omdat zij over onvoldoende taalkennis beschikken om te communiceren met hun Nederlandse omgeving. Het aantal gemengde huwelijken tussen Nederlanders en Vietnamezen neemt toe, als is dit aantal nog steeds gering en nauwelijks van invloed op de Vietnamese gemeenschap in Nederland.

John Kleinen

Het was inmiddels tien jaar na het einde van de oorlog in Vietnam. De gevoelens van solidariteit zoals die in de laatste jaren van de Vietnam-oorlog in Nederland waren opgebloeid, bleken kort van duur te zijn geweest. Er volgde geen publiek debat over de beëindiging van de Nederlandse hulp aan Vietnam; de Tweede Kamer steunde minister Schoo. Hoewel het Medisch Comité Nederland-Vietnam in deze fase nog steeds op een trouwe schare contribuanten kon rekenen, was Vietnam klaarblijkelijk voor de meeste Nederlanders het land geworden van bootvluchtelingen, van politieke repressie en van oorlog met Cambodja en de Volksrepubliek China. De aandacht van vele voormalige sympathisanten had in de voorafgaande jaren bovendien verschoven naar de kwestie van de kruisraketten.

Distantie

Het Nederlandse beleid ten opzichte van Vietnam werd gedurende de tweede helft van de jaren tachtig bepaald door politieke overwegingen. Eerst diende de kwestie-Cambodja te worden opgelost, zo onderstreepte de Nederlandse tijdelijk zaakgelastigde in augustus

1988 tegenover een hoge functionaris van het Vietnamese ministerie van Buitenlandse Zaken, dan pas konden de betrekkingen weer op de oude voet worden hersteld. Er waren weliswaar positieve ontwikkelingen in gang gezet met betrekking tot Cambodja; zo waren de Vietnamezen begonnen met de militaire terugtrekking uit Cambodja. Maar 'Nederland [was] onvoldoende overtuigd van de goede bedoelingen van Vietnam', zo luidde het Nederlandse oordeel.¹¹ De Nederlandse hardvochtigheid wekte verbazing in Hanoi. De Nederlandse tijdelijk zaakgelastigde berichtte daarover in oktober 1988: 'Op het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Hanoi (...) heeft men Nederland aanvankelijk leren kennen als de op één na grootste westerse donor; thans is Nederland "afgezakt" tot het niveau van een boycot-staat die tamelijk nauwgezet is in de leer.'¹² Kort tevoren had een hoge functionaris in Hanoi verklaard dat zelfs de Britse premier Thatcher 'welwillender' over Vietnam oordeelde dan de Nederlandse regering.¹³

Inmiddels werd Nederland in Hanoi al niet meer vertegenwoordigd door een ambassadeur maar door een tijdelijk zaakgelastigde, en in 1988 werd de Nederlandse ambassade opgeheven. De Directie Oceanië en Azië (DOA) had zich overigens tegen sluiting gekeerd, maar de departementsleiding besliste uiteindelijk anders. Hanoi viel voortaan onder de toch al zwaar belaste ambassadeur in Bangkok; visazaken en enkele andere taken zouden worden afgehandeld door de Belgische ambassade. Daarmee bereikten de diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Vietnam een dieptepunt.

De sluiting van de Nederlandse ambassade in Hanoi vond plaats op een moment dat het westerse bedrijfsleven groeiende belangstelling kreeg voor Vietnam. Westerse bedrijven werden nadrukkelijk uitgenodigd in Vietnam te investeren. Dat gold ook voor een aantal grote Nederlandse bedrijven. Zo tekende Shell in juni 1988 een contract voor olie- en gaswinning in het Hué-bassin. De westerse belangstelling was het gevolg van de liberale politiek-economische koers die de Vietnamese regering had ingeslagen. Eind 1986 was een beperkt en nog steeds autoritair geleid programma van economische liberalisering gelanceerd onder de slogan 'Doi Moi'. De noodzaak de relaties met het Westen te verbeteren werd tegen het einde van de jaren tachtig steeds dwingender, omdat de ineenstorting van het Sovjetblok en de beëindiging van de Sovjethulp Vietnam in ernstige problemen brachten.

Het is opvallend dat Buitenlandse Zaken, en vooral DOA, zich in de deze fase stuurs bleven opstellen. Verschillende EU-landen – Frankrijk voorop – waren rond 1990 begonnen hun relaties met Hanoi te intensiveren; sommige hervatten hun hulp aan Vietnam. Maar Buitenlandse Zaken wees een wijziging van het Nederlandse beleid van de hand. DOA meende in februari 1990 dat Vietnam zich weliswaar uit Cambodja had teruggetrokken, maar niet had ingestemd met VN-controle. Er vonden in Vietnam economische maar geen politieke hervormingen plaats, zo luidde DOA's oordeel. Daarom 'leek het niet opportuun thans de druk op Vietnam in het tegendeel te doen verkeren'.¹⁴ De nieuwe ambassadeur in Bangkok kreeg in maart 1990 dan ook van Van den Broek instructie zich bij het aanbieden van zijn geloofsbrieven in Hanoi terughoudend op te stellen.¹⁵

Maar de positiebepaling van Buitenlandse Zaken was in deze fase ook tweeslachtig. Zo werd tegenover Vietnamese diplomaten en functionarissen hardnekkig volgehouden dat de sluiting van de ambassade in Hanoi een gevolg was geweest van noodzakelijke bezuinigingen. Het was een budgettaire en geen politieke kwestie geweest. Dat was natuurlijk hypocriet. Later, in het midden van de jaren negentig, zouden de interne notities op Buitenlandse Zaken over Vietnam het explicieter formuleren. De diplomatieke betrekkingen, heette het in diverse overzichten van de relatie met Vietnam, waren 'als gevolg van de Vietnamese inval in Kambodja en de voortdurende mensenrechtenschendingen in 1988 opgeschort'.¹⁶ Aan de vooravond van de heropening van de ambassade formuleerde een Nederlandse diplomaat het aldus: de ambassade was in 1988 gesloten 'omdat de prioriteiten verschoven'.¹⁷

Maar men had in Den Haag al binnen twee jaar spijt van de genomen besluiten, en vandaar ook de tweeslachtigheid. Begin jaren negentig begon de Oost- en Zuidoost-Aziatische regio zich in een snel tempo economisch te ontwikkelen, terwijl de groei in West-Europa stagneerde. Het beeld van Vietnam was snel aan het veranderen: Vietnam werd nu een land van economische perspectieven. De belangstelling van het Nederlandse bedrijfsleven groeide, maar vooralsnog bleef Buitenlandse Zaken volharden in zijn terughoudende beleid.

De herontdekking van Vietnam

Inmiddels was in 1989 het derde kabinet-Lubbers tot stand gekomen, bestaande uit een coalitie van CDA en de Partij van de Arbeid. Van den Broek was nog steeds minister van Buitenlandse Zaken, maar Pronk maakte een opvallende comeback als minister voor Ontwikkelingssamenwerking. De laatste bleek zijn oude liefde niet vergeten te zijn en begon zich binnen korte tijd met Vietnam te bemoeien. Snel werd duidelijk dat hij de ontwikkelingssamenwerkingsrelatie met Vietnam wilde herstellen. De verbetering van de internationale status van Vietnam vormde daarbij een steun in de rug. Ook het Internationaal Monetair Fonds (IMF) stond inmiddels op het standpunt dat de hulp aan Vietnam moest worden hervat, constateerde Pronk in februari 1990.¹⁸ Maar de politieke sector van Buitenlandse Zaken was het in het geheel niet met Pronk eens. Opnieuw leidde Vietnam tot een meningsverschil tussen DGPZ en DGIS.

DGPZ stelde in maart 1990 op goede gronden vast dat er een zekere divergentie begon te ontstaan tussen het beleid van Van den Broek en dat van Pronk. Hij wees nog eens op de redenen voor de Nederlandse politieke terughoudendheid ten opzichte van Vietnam: de voortdurende problemen met bootvluchtelingen, de schending van de rechten van de mens en de traagheid van de politieke hervormingen stonden een verbetering van de betrekkingen in de weg. Dat het IMF positief was over Vietnam, verbaasde de directeur-generaal niet. De Indochinese landen waren immers gedisciplineerde uitvoerders van het IMF-beleid.¹⁹ DGIS was het niet eens met zijn collega directeur-generaal. Hij betwijfelde

ten zeerste of de politiek van isolement wel het nagestreefde resultaat had gehad. En was het zeker op dat moment niet verstandiger juist toenadering tot Hanoi te zoeken?²⁰

In maart 1990 werd inderdaad het besluit genomen weer diplomatieke contacten met Vietnam aan te gaan en de hulp te hervatten. Dat zou geen 'regime-bevestigende' hulp mogen zijn. De nadruk moest liggen op humanitaire hulp, die zou moeten verlopen via non-gouvernementele organisaties en via de medefinancieringsorganisaties.²¹ Van een interstatelijke hulprelatie kon nog sprake zijn. De directie Azië en Latijns Amerika (DAL) van de DGIS-sector adviseerde de minister bovendien om Vietnam zo spoedig mogelijk de status van sectorland te verlenen en 'de samenwerking te hervatten waarop Nederland in het verleden actief is geweest'. De directie Azië en Oceanië (DOA) van de DGPZ-sector liet weten het hiermee volstrekt niet eens te zijn.²² Pronk had mogelijksterwijs wel oren naar DAL's voorstel, maar een sectorland zou Vietnam vooralsnog niet worden. De Tweede Kamer zette Pronk de voet dwars. In december werd op voorstel van het CDA en de VVD een motie aangenomen die de regering verzocht geen bilaterale ontwikkelingshulp meer te geven aan de Mekong-staten, en dus ook niet aan Vietnam.

Opnieuw stond interne verdeeldheid over Vietnam een slagvaardig optreden van Buitenlandse Zaken in de weg, zoals dat ook eind jaren zeventig het geval was geweest. De aarzelingen van Buitenlandse Zaken leidden ertoe dat het ministerie van Economische Zaken (EZ) het voortouw nam in het verbeteren van de relaties met Vietnam. Al in november 1989 had de directeur-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB) van EZ het hoofd van de economische afdeling van de ambassade in Bangkok verzocht een oriënterend bezoek te brengen aan Vietnam. Dit bezoek leek van belang, 'omdat sinds juli jl. geen Nederlandse vertegenwoordiger in Vietnam [was] geweest'. En dat was jammer, omdat verscheidene Nederlandse bedrijven bezig waren hun activiteiten in Vietnam uit te breiden.²³ Zuinigjes ging Buitenlandse Zaken akkoord, op voorwaarde dat er tijdens het bezoek niet alleen over economische samenwerking werd gesproken, maar ook over politieke zaken, zoals Cambodja en de mensenrechten.²⁴

Economische Zaken liet het hier niet bij zitten. Enkele dagen na het verzoek aan de ambassade in Bangkok maakte BEB bekend bezig te zijn met de voorbereiding van een handelsmissie naar Vietnam, die in de zomer van 1990 zou moeten afreizen.²⁵ Deze voorbereidingen gingen aanvankelijk buiten Buitenlandse Zaken om. Het ministerie, en met name DOA, werden niet van te voren over het BEB-besluit geconsulteerd. Zij stemden er desondanks mee in, mede gezien het feit dat de Vietnamese troepen bezig waren zich uit Cambodja terug te trekken. Bovendien zou de handelsmissie een 'exploratoir' karakter hebben.²⁶ Exploratoir of niet, de belangstelling van het Nederlandse bedrijfsleven was groot. Zo meldden onder meer Shell, Stork, Philips, Heineken en de ABN zich bij Economische Zaken aan. De reis, die in juni 1990 plaatsvond, werd een groot succes. Er namen uiteindelijk vertegenwoordigers van 24 vooral grote Nederlandse bedrijven deel. Het verblijf in Vietnam verliep in een prettige sfeer. De Vietnamezen gaven te kennen zeer geïnteresseerd te zijn in de totstandkoming van Nederlands-Vietnamese economische en

financiële overeenkomsten. Ook werd gesproken over de heropening van een Nederlandse ambassade. Conform zijn instructies stelde de bij de Vietnamese regering geaccrediteerde en in Bangkok gestationeerde Nederlandse ambassadeur vooral lastige politieke kwesties aan de orde, zoals Cambodja, de mensenrechten en de bootvluchtelingen, maar dat mocht de sfeer niet bederven. De mededeling dat minister Pronk overwoog de hulprelatie te herstellen, maakte namelijk weer veel goed.²⁷

Na afloop werd Van den Broek door leden van de missie onder druk gezet om op korte termijn weer een ambassade in Hanoi te openen. Er was, zo werd hem voorgehouden, te weinig aandacht voor Vietnam. De ambassade in Bangkok was, afgezien van Vietnam, ook verantwoordelijk voor Birma, Laos en Cambodja. Daarom gebeurde er niet veel, terwijl Vietnam grote mogelijkheden voor het Nederlandse bedrijfsleven bood. Vertegenwoordigers van internationale organisaties die in Vietnam actief waren, zoals de Food and Agricultural Organization (FAO) van de VN en het United Nations Development Programme (UNDP), verbaasden zich over de Nederlandse afwezigheid, zo had de handelsmissie kunnen vaststellen. Ook diplomaten van andere West-Europese landen hadden de hoop uitgesproken dat Nederland weer een ambassade zou openen.²⁸

Economische Zaken en vooral het directoraat-generaal BEB steunden dit pleidooi voor een herziening van het Vietnam-beleid en de heropening van de ambassade in Hanoi. Dat gold ook voor het Nederlandse Centrum voor Handelsbevordering. Ook de ambassadeur in Bangkok stemde met dergelijke standpunten in. Desondanks gebeurde er weinig op Buitenlandse Zaken. Dit leidde ertoe dat Economische Zaken het initiatief bleef houden. In juni 1991 reisde opnieuw een handelsmissie af naar Vietnam, onder leiding van een hoge EZ-ambtenaar. Na afloop brachten de leden van de missie op Buitenlandse Zaken de 'teleurstelling' over van de Vietnamese gastheren vanwege 'achterblijvende interesse van de overheid voor Vietnam'. Er was namelijk nog steeds geen ambassade, en ook bilaterale hulp bleef achterwege.²⁹ De druk op Buitenlandse Zaken, en met name op de politieke sector, begon in de loop van 1991 toe te nemen, des te meer omdat door de minister voor Ontwikkelingssamenwerking inmiddels een aanzienlijke hoeveelheid hulp ten behoeve van Vietnam werd vrijgemaakt. Voor 1992 werd 22 miljoen gulden aan hulp voor Vietnam begroot. De hulp werd, gezien de Kamermotie van december 1990, gekanaliseerd via Nederlandse particuliere organisaties en via multilaterale kanalen. Tegen deze achtergrond werd tegen het einde van het jaar op Buitenlandse Zaken het idee geopperd om een honorair consul in Hanoi te benoemen. De plaatselijke directeur van Shell was inmiddels bereid de functie op zich te nemen. Maar de Vietnamezen bleken niet zo veel voor deze oplossing te voelen.

Economische Zaken bleef doorzetten; het was nu zelfs bereid een bewindspersoon naar Vietnam af te vaardigen. In april 1992 bracht een omvangrijke delegatie onder leiding van staatssecretaris van Economische Zaken, mevrouw Y.C.T.M. van Rooy, een bezoek aan Vietnam. Het bezoek werd een groot succes. De staatssecretaris werd door een reeks van Vietnamese ministers ontvangen. Op verzoek van Buitenlandse Zaken stelde zij

De Vietnamese minister van Buitenlandse Zaken Nguyen Manh Cam in gesprek met minister Van den Broek, 1992.

ook enkele politieke kwesties, zoals de mensenrechten, aan de orde. Maar het economisch perspectief dat tijdens de reis van Van Rooy centraal stond, leidde ook tot een welwillender oordeel over de politieke orde in Vietnam dan dat van Buitenlandse Zaken. Een bezoek aan een staatsbedrijf gaf, zoals de ambassade in Bangkok aan Buitenlandse Zaken rapporteerde, 'een belangwekkend inzicht in het naadloos samengaan van proletarische discipline, zeer lage lonen, stukloonmotivatie, Japanse technologie en ongehoorde financiële reservevorming', die op een 'zoveelste Aziatisch Wirtschaftswunder preludeerden'.³⁰ 'Proletarische discipline' had, kort gezegd, zo zijn economische voordelen.

Van Vietnamese kant werd de Nederlandse toenadering klaarblijkelijk op prijs gesteld. Twee maanden later, in juni 1992, bracht de Vietnamese minister van Buitenlandse Zaken Nguyen Manh Cam een kort bezoek aan Nederland. Tegenover Van den Broek sprak Cam de hoop uit dat de Nederlands-Vietnamese betrekkingen zouden worden geïntensiveerd. De Nederlandse minister reageerde voorzichtig positief. Tijdens het bezoek aan Buitenlandse Zaken vond een demonstratie van Vietnamese vluchtelingen plaats. Een van de volgwagens van Cam werd getroffen door een steen. Het zal de Vietnamezen hebben bevestigd in hun veronderstelling dat zij er beter aan deden elders in Den Haag of Nederland aan te kloppen. Immers, ongeveer tegelijkertijd reisde opnieuw een door Economische Zaken voorbereide handelsdelegatie af naar Vietnam.

Dit bezoek viel samen met de opening in Ho Chi Minh Stad van een vertegenwoordiging van de Rotterdamse Kamer van Koophandel en de inauguratie van een directe KLM-lijnverbinding. Een daadwerkelijke politieke heroriëntatie was langzamerhand onvermijdelijk geworden, zo stelde ook DGPZ in februari 1992 vast. Op een notitie van chef DOA noteerde hij: 'Kambodja geen argument meer'; de mensenrechtensituatie was 'naar regionale maatstaven normaal (d.w.z. niet zo goed)', en 'het bedrijfsleven [was] zeer in Vietnam geïnteresseerd'. De conclusie was dus: 'Vietnam was bezig een normaal Aziatisch land te worden'.³¹

Inmiddels had zich een nieuw probleem voorgedaan in de relatie tussen beide landen, namelijk de door Nederland gewenste terugkeer van 250 Vietnamese asielzoekers, die als voormalige door Hanoi naar Tsjechoslowakije uitgezonden gastarbeiders na het vallen van de Muur naar Nederland waren uitgeweken. Hoewel deze zaak nog voor de nodige hoofdbrekens zou zorgen, was het nu ook op Buitenlandse Zaken algemeen aanvaard dat er iets moest gebeuren. Maar snel ging het niet. Tijdens een breed overleg over Vietnam, in november 1992, werd opnieuw vastgesteld dat het tijdperk van de afwijzing en distantie moest te worden afgesloten. De relatie met Vietnam diende te worden verbeterd en verder ontwikkeld. Uitgangspunt daarbij waren onder meer: de heropening van een ambassade in Hanoi, hervatting van de bilaterale hulp en de totstandkoming van economische samenwerkingsakkoorden.³²

Dat nam niet weg dat er eind 1992 nog steeds geen ambassade was in Hanoi. Dit begon Economische Zaken klaarblijkelijk te ergeren. Toen chef DOA en de DG Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB) in april 1993 gesprekken voerden met de Vietnamese ambassadeur, onderstreepte de laatste nog eens 'dat vanuit Economische Zaken bij voortduring druk [werd] uitgeoefend (...) om de ambassade in Hanoi te heropenen'. Dat was klare taal, met name gezien de aanwezigheid van de Vietnamese ambassadeur. Deze zal de openlijke kritiek van de DG BEB op Buitenlandse Zaken met genoegen, maar ook met verbazing, hebben aangehoord. DOA legde nog een keer uit dat de sluiting in 1988 was gebaseerd op financiële overwegingen. Maar inmiddels bestonden, zo erkende hij, 'overtuigende gronden' om de post te heropenen.³³

Mede naar aanleiding van een debat in de Kamer, dat overigens niet tot een duidelijke conclusie leidde, ontstond nu ook aandacht in de pers voor de kwestie van de ambassade in Hanoi. *NRC Handelsblad* berichtte begin april dat er binnen zes maanden een vertegenwoordiging in Hanoi zou worden geopend. Dat was mede noodzakelijk, zo schreef de krant, omdat de Nederlandse activiteiten inmiddels in snel tempo groeiden: de KLM had zojuist een lijndienst op Ho Chi Minh Stad geopend, Heineken en Shell waren al langer actief, ING en Rabobank hadden al vestigingen in Vietnam en ABN-Amro zou binnenkort volgen. Bovendien gaf Nederland inmiddels een aanzienlijke hoeveelheid hulp aan Vietnam.³⁴

De relaties met Vietnam bleven inderdaad groeien. In mei 1993 bracht prins Claus een bezoek aan Vietnam, 'op persoonlijke titel', en 'op persoonlijke titel' vergezeld door de

directeur-generaal Internationale Samenwerking. En in oktober 1993 reisde minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw J.R.H. Maij-Weggen, af naar Vietnam. Verkeer en Waterstaat, zo heette het in voorbereidingsnotitie, was zeer geïnteresseerd in Vietnam en het bevorderen van markttoegang en export. Tijdens het bezoek van Maij-Weggen werden verschillende projectovereenkomsten getekend, waaronder een nieuwe luchtvaartovereenkomst ten behoeve van de KLM.³⁵

Hooggespannen verwachtingen

In december 1993 was het dan zo ver en werd er weer een Nederlandse ambassade geopend in Hanoi. In februari 1994 bood de nieuwe ambassadeur zijn geloofsbrieven aan de Vietnamese president aan. Daarmee was er een einde gekomen aan een periode van wantrouwen en verwijdering. Vietnam was, zoals DGPZ al in februari 1992 had vastgesteld, nu ook voor Buitenlandse Zaken een 'normaal Aziatisch land' geworden. In de berichtgeving van de ambassade werd dit besef tot uitdrukking gebracht. Nederland had een geringe politieke invloed in Vietnam, zo observeerde de nieuwe ambassadeur. De jarenlange politieke afwezigheid was daar zonder twijfel mede debet aan. Maar het Nederlandse bedrijfsleven had een goede reputatie, met name in de sectoren van de landbouw, transport, openbare werken en milieu. Voor uitbreiding van Nederlandse investeringen waren goede contacten met de Vietnamese overheid van groot belang. Mede daarom bepleitte hij enige terughoudendheid ten aanzien van de tot dan toe bereden politieke stokpaardjes. Inzake de rechten van de mens leek 'een langdurig en respectvol proces van kennis laten nemen van andere opvattingen terzake de aangewezen weg', waarbij nauwe voeling moest worden gehouden met de EU-partners. De ambassadeur toonde zich een voorstander van uitbreiding van de diplomatieke aanwezigheid in Vietnam, met name door de vestiging van een consulaat-generaal in Ho Chi Minh Stad. Voor wat betreft de hulp aan Vietnam diende, zo onderstreepte hij, de status van het land 'in overleg met Vietnam' te worden gheredefinieerd.³⁶ Dat was andere taal dan in het verleden vanuit de ambassade in Hanoi en later Bangkok was vernomen. Het was duidelijk dat de nieuwe ambassadeur in Hanoi afkomstig was uit de DGIS-sector.

In maart 1994 bracht de recent aangetreden minister P.H. Kooijmans een bezoek aan Hanoi. Kooijmans hechtte groot belang aan het mensenrechtenbeleid, maar de minister ontmoette weinig begrip voor zijn kritiek op de politieke verhoudingen in Vietnam. De gesprekken over de politieke dossiers, zoals de kwestie van de mensenrechten, verliepen stroef. De reacties van de Vietnamezen op de Nederlandse kritiek waren, 'weinig bemoeidigend'.³⁷ Er werd een investerings-beschermingsovereenkomst getekend, en Kooijmans onderstreepte het belang dat Nederland aan intensivering van de politieke en economische betrekkingen hechtte. Maar ook ten aanzien van enkele economische en financiële wensen stelden de Vietnamezen zich onbuigzaam op. Het Vietnamese optreden werd gekenmerkt door 'zelfverzekerdheid, gevormd en gestaald door eeuwen vol oorlogen tot

Welkomstgroet voor premier Wim Kok in Hanoi bij zijn bezoek aan Vietnam in juni 1995.

behoud of herstel van de onafhankelijkheid met veelal ogenschijnlijk superieure tegenstanders'.³⁸ Kooijmans erkende achteraf dat het bezoek niet veel had opgeleverd. Dat was ook begrijpelijk, zo meende hij. Enkele weken tevoren had de premier van Singapore Vietnam bezocht, en een groep industriëlen uit Hong Kong had zojuist een miljardenproject ondertekend. Nederland had daarbij vergeleken niet veel in te brengen in Vietnam.³⁹ Dat was overigens een maand eerder al door de ambassade te Hanoi voorspeld.

Premier W. Kok, de leider van het in augustus 1994 aangetreden eerste paarse kabinet-Kok, was klaarblijkelijk minder pessimistisch. Hij bezocht Vietnam in juni 1995, overigens zonder de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken H.A.F.M.O. van Mierlo. In het kielzog van de premier bevond zich een groot aantal Nederlandse captains of industry. Hoewel de Volksrepubliek China de hoofdbestemming van de Nederlandse missie was, toonde het bezoek aan Hanoi dat er nog steeds grote verwachtingen bestonden omtrent Vietnam. Het bezoek verliep in een betere sfeer dan dat van Kooijmans een jaar tevoren en er werden verschillende projectovereenkomsten getekend, voor luchtvaarttrainingen, voor een drinkwaterproject en voor een natuurbehoudproject. Ook op commercieel gebied werden de nodige stappen gezet; zo werd een Fokker-trainingsprogramma overeengekomen, dat korte tijd later zou leiden tot de aankoop van enkele Fokker-vliegtuigen.

Inmiddels had Pronk in januari 1995 besloten de bilaterale hulp aan Vietnam te her-

Minister-president Kok en premier Vo Van Kiet ondertekenen overeenkomsten tussen Nederland en Vietnam. Links de Nederlandse ambassadeur E. Ader.

vatten. Dat gebeurde naar aanleiding van een bezoek aan Nederland van de Vietnamese vice-premier, en 'coming man', Pham Van Khai. Op grond van de nota *Een wereld in geschil* kreeg Vietnam de status van 'transitieland'. Dat betekende dat de Nederlandse hulp vooralsnog was gericht op steun bij de overgang van Vietnam van een centraal geleide naar een markteconomie. Pronks besluit betekende opnieuw een stap naar volwaardige politieke betrekkingen tussen Nederland en Vietnam.

Midden jaren negentig bleef de Nederlandse politieke activiteit ten aanzien van Vietnam groot. In november 1995 bracht de minister van Landbouw en Visserij, J.J. van Aartsen, een bezoek aan Vietnam, in gezelschap van enkele topambtenaren en een groep ondernemers. Enkele maanden later was het de beurt aan de staatssecretaris van Economische Zaken, mevrouw A. Van Dok-van Weele. In haar kielzog bevond zich, zoals gebruikelijk, een gezelschap Nederlandse zakenlieden. Tijdens het bezoek werd een handelsbeurs geopend. Problemen rond de levering van de door de Vietnamezen bestelde Fokkers konden de pret niet drukken. Opnieuw kon overigens worden vastgesteld dat andere departementen de zorgen van Buitenlandse Zaken over de mensenrechten in Vietnam niet, althans niet volledig, deelden. In een verslag van de reis van Van Dok-van Weele staat vermeld dat er in Vietnam weliswaar geen oppositie

Normalisering

Eind jaren negentig moest in Den Haag worden geconcludeerd dat niet alle economische verwachtingen met betrekking tot Vietnam waren bewaarheid. De optimistische prognoses omtrent de Aziatische wondereconomieën werden bijgesteld. Dat gebeurde tegen de achtergrond van de financieel-economische crisis die de Aziatische landen in de jaren 1997-1998 trof. De economische groei in West-Europa was bovendien hersteld, hetgeen eveneens bijdroeg aan een zekere versobering van de Aziatische toekomstbeelden. Deze versobering gold *mutatis mutandis* ook voor Vietnam. Het werd nu voor vele betrokkenen duidelijker dat Vietnam nog steeds vooral een buitengewoon arm land was: het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking was ongeveer 475 dollar per jaar en behoorde daarmee tot de laagste in de wereld. Handel en investeringen bleven moeilijk door de traag en soms onvoorspelbaar werkende bureaucratie. De Nederlands-Vietnamese handel was daarom nog steeds bescheiden, en dat gold ook voor de Nederlandse investeringen in Vietnam.⁴¹ 'Vietnam [was kortom] niet meer de Aziatische tijger van begin jaren negentig.'⁴²

Deze ontwikkeling betekende in velerlei opzicht een uiteindelijke normalisering van de betrekkingen met Vietnam. Het tijdvak van de overspannen verwachtingen was voorbij. Het betekende niet dat de relaties tussen Nederland en Vietnam verslechterden. Nederland was inmiddels uitgegroeid tot een middelgrote donor, die jaarlijks enkele tientallen miljoenen gulden ten behoeve van Vietnam begrootte. In 1997 werd, zoals al

Prins Willem-Alexander bezoekt Hue, oktober 2005.

eerder bepleit, in Ho Chi Minh Stad een consulaat-generaal geopend. Een jaar later vestigde Vietnam een ambassade in Den Haag. Bovendien werd Vietnam een van de negentien landen die door de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, mevrouw E. Herfkens, tijdens het tweede kabinet-Kok werd aangewezen als structureel partnerland.

De Nederlands-Vietnamese betrekkingen bleven zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw in een positieve richting ontwikkelen, zoals onder meer bleek uit de bezoeken die prins Willem-Alexander aan het land bracht. Toen de Nederlandse ambassadeur te Hanoi Vietnam aan het einde van zijn plaatsingsperiode in juli 2005 verliet en tevoren een reeks van afscheidsbezoeken bracht, rapporteerde hij uitermate positief over de manier waarop zijn Vietnamese gesprekspartners over de Nederlands-Vietnamese relatie oordeelden. Nederland was nog steeds tweede EU-investeerder, en de Nederlandse hulpactiviteiten werden zeer gewaardeerd. Kritische noten, bijvoorbeeld over de mensenrechten of over corruptie, werden niet meer geïrriteerd terzijde geschoven.⁴³ Bovendien vonden politieke debatten over dergelijke delicate onderwerpen veelal plaats binnen het kader van de Asia-Europe Meeting (ASEM), een in 1996 tot stand gekomen geïnstitutionaliseerd overleg tussen de EU en de Oost- en Zuidoost-Aziatische landen waaraan zowel Nederland als Vietnam deelnamen. In een notitie, opgesteld ter voorbereiding van een ontmoeting in september 2005 tussen minister van Buitenlandse Zaken Bot en zijn Vietnamese ambtgenoot, werd de hulprelatie met Vietnam 'zeer succesvol' genoemd. Vietnam was zelfs een 'modelland' voor wat betreft donorcoördinatie en harmonisatie van de hulpinspanningen.

Wisselende perspectieven

Aldus werden de betrekkingen tussen Nederland en Vietnam in het midden van de jaren negentig genormaliseerd. Terugkijkend hebben de relaties tussen beide landen ingrijpende wijzigingen ondergaan. Aan het begin van het hier besproken tijdvak heersten in Nederland nog gevoelens van sympathie voor het Vietnamese volk. In deze context bood minister Pronk het herenigde Vietnam een aanzienlijke hoeveelheid ontwikkelingshulp aan. Die hulp sloot bovendien goed aan bij Pronks algemene beleidsoriëntatie. Ondanks twijfels over de aard van de politieke verhoudingen in het nieuwe Vietnam stonden sympathie en optimisme nu voorop. Enkele jaren later was Vietnam het land van de bootvluchtelingen en de door het Westen zo bekritiseerde invasie van Cambodja. De relatie met Vietnam werd steeds moeizamer, de ontwikkelingssamenwerking stagneerde en ook de diplomatieke betrekkingen verzuurden. De bredere context van de tweede Koude Oorlog speelde bij deze wending een belangrijke rol. Maar tien jaar later werd Vietnam een bescheiden Aziatische tijger, een land van groei en investeringsmogelijkheden. Deze wending had veel te maken met het algehele neoliberale optimisme van de eerste helft van de jaren negentig. Buitenlandse Zaken bleef zich merkwaardig genoeg nog lang terughoudend en stuurs opstellen. Het was daarom dat Economische Zaken het

voortouw nam om de betrekkingen met Vietnam te verbeteren. Tegen het einde van de jaren negentig leek de relatie met Vietnam zich geleidelijk aan te normaliseren en te steunen op een reële beoordeling.

De steeds weer kantelende beelden van Vietnam waren vaak politiek geladen en van een soms opvallende heftigheid. Zij werden deels gevoed door overwegingen en omstandigheden die met het land zelf niet direct van doen hadden, zoals Pronks streven naar *self reliance* en het 'Tiers-Mondisme' van het midden van de jaren zeventig, de hernieuwde (tweede) Koude Oorlog van eind jaren tachtig en het ontslag voor de Oost-Aziatische groeitijgers van begin jaren negentig. Vietnam leek keer op keer het wisselende symbool van de wendingen die zich in de wereldpolitiek, en in het westerse denken daarover, voltrokken. Daardoor werd soms over het hoofd gezien dat Vietnam vooral een door oorlog en armoede geteisterd land was, dat zich probeerde te ontworstelen aan de ellende die er al decennialang heerste.

Noten

Noten bijdrage 1

- 1 Deze bijdrage is een geautoriseerde en aangevulde samenvatting van Wilhelm Buch, *De Oost-Indische Compagnie en Quinam. De Betrekkingen der Nederlanders met Annam in de XVIIe Eeuw* (Amsterdam/Parijs, 1929), proefschrift, G.U. Amsterdam. Zie tevens van dezelfde auteur 'La compagnie des Indes Néerlandaises et l'Indochine', in: *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient* (BEFEO), deel 36, fascicule 1, en deel 37, fascicule 1 (1936-1937). De titel is geïnspireerd door Leonard Blussé, *Tussen geveinsde vrienden en verklaarde vijanden*, oratie, Leiden 1999, waarin de auteur ingaat op aspecten van diplomatie en dwang die speelden in de contacten van de VOC met lokale vorsten. Quinam komt overigens niet aan de orde in Blussé's oratie.
- 2 Leopold Cadière, 'Le Mur de Dong-Hoi, Etude sur l'établissement des Nguyen en Cochinchine', *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, jrg. 5 (1906), p. 87-254.
- 3 Y. Iishi, 'Seventeenth Century Japanese Documents about Siam', *Journal of the Siam Society* 59 (1971) (2), p. 161-174. Zie ook John Guy, 'Exotisch en vreemd: handel en uitwisseling in de geschiedenis van Vietnam', in: Miriam Lambrecht e.a. (red.), *Vietnam* (Antwerpen 2004), p. 47-63.
- 4 Zie bijv. Nola Cooke & Li Tana, *Water Frontier. Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880* (Lanham/Boulder etc. 2004).
- 5 De informatie in deze paragraaf is ontleend aan Buch 1929, p. 9-21.
- 6 Brief van Jeronimus Wonderaer uit Hoi An, 1602, in: H.A. van Foreest & A. de Booy (red.), *De vierde Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Wilkens en Jacob van Neck (1599-1604)*, deel 2 (Den Haag 1981), p. 67-91. Zie voor de Engelse vertaling Ruurdje Laarhoven, in: Li Tana & Anthony Reid, *Southern Vietnam under the Nguyen. Documents on the Economic History of Cochinchina (Dang Trong), 1602-1777* (Singapore 1993), p. 6-26.
- 7 De informatie in deze paragraaf is ontleend aan Buch 1929, p. 21-38.
- 8 Vermoedelijk Ong Cai Bo, een beleefde aanspreektitel die verband hield met zijn functie. Hij gold als het equivalent van de elders in Azië aanwezige *shabandar* (naar het Perzische *sjah-bender*, dat havenkoning betekende) of de siamese 'Berkelang' die dezelfde functie vervulde.
- 9 Zilver of koper in de vorm van een schuitvormig blokje was de grondslag van het muntstelsel en had een constante waarde van 4,3 taël ofwel ongeveer 15 gulden. De taël was zowel een gewichts- als een munteenheid in onder andere China, Japan, Tonkin en Cochinchina. Als gewicht was de taël ongeveer 37 1/2 gram. Tot 1666 rekende men bij de compagnie de Japanse

- taël op 57 stuiver (ongeveer 3 gulden), daarna werd deze via een instructie van de Heren XVII, die enige eenheid in dit zeer verwarde systeem van omrekening wilden brengen, gefixeerd op 70 stuiver. In Tonkin was de taël als munt tussen de 4,12 1/2 en 4,25 gulden waard en dus meer dan een rijksdaalder. Bron:
<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Voc-Glossarium/>.
- 10 Verslagen in Buch 1929, p. 23-33.
 - 11 Zie Buch 1929, p. 33-37.
 - 12 De informatie in deze paragraaf is ontleend aan Buch 1929, p. 38-73.
 - 13 Door dit onderscheid leerden de Nederlanders hoe ingewikkeld de Vietnamese politieke verhoudingen waren. De Trinh's waren in feite troonpretendenten en niet de eigenlijke heersers van Vietnam. Vietnamese monarchen gebruikten in hun relatie met China, dat lange tijd een leenheerschappij over Vietnam had uitgeoefend, de term *vuong* (koning) en voor hun eigen onderdanen *huong de* (keizer). Trinh Trang kreeg van China de titel *An Nam Pho Quoc Vuong*, de tweede koning van het (gepacificeerde) zuiden. De eerste koning was Le Thanh Ton.
 - 14 *Daghregister* 1837, geciteerd in Hendrik Muller, *Azië Gespiegeld. Reisverhaal en Studiën* (Utrecht 1912), p. 290; J.E. Heeres, 'Het jacht Grol in Tonkin', *Indische Gids* (Amsterdam 1907); C.C. van der Plas (red.), *Journal van de reis van Anthonio van Brouckhorst* (Amsterdam 1955).
 - 15 F. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën* (Dordrecht 1724-1726), deel 3b, p. 17.
 - 16 Door Buch geciteerd uit Bataviaas brievenboek in idem 1929, p. 70.
 - 17 Buch 1929, p. 72.
 - 18 De informatie in deze paragraaf is ontleend aan Buch 1929, p. 74-104.
 - 19 Het ging om de Gulden of Gouden Buis (fluit) en de Maria de Medici: in gebruik bij de VOC vanaf 1639 tot 26 november 1641, vergaan bij Cham-pello (Cua Cham), gebouwd op de werf te Amsterdam, laadvermogen 700 ton.
 - 20 Verslag van Sominira Taffiyyedonne, de schoonzoon van de Japanse oppermeester.
 - 21 Zie Buch 1929, p. 85-7, 120-123. Een Engelse vertaling hiervan is te vinden in: Tana & Reid 1993, p. 27-32.
 - 22 Buch 1929, p. 92 (missive Traudenius aan de koning van Tonkin, dd. 15 december 1642).
 - 23 Een VOC-website vermeldt hierover: 'Wijdenes (1637), jacht, in gebruik vanaf 1637 tot 07/07/1643 (vergaan). Gebouwd op de werf te Enkhuizen. Laadvermogen 160 ton. Aangevallen door inboorlingen en opgeblazen op 07/07/1643'. Zie <http://www.vocsite.nl/schepen/detail.html?id=11951>.
 - 24 Viện Sử Học, *Đại Nam Thực Lục*, Hà Nội: NXB Giáo dục (2002), p. 55-56.
 - 25 Aangezien de Wijdenes vergaan was met de geschenken voor de koning werd de verstandhouding tussen de Vietnamezen en de Nederlanders er niet beter op.
 - 26 Buch 1929, p. 100, noot 2.
 - 27 Ong Su Ma of Ong Ga Dang. Beide namen zijn niet te traceren.
 - 28 Door Buch geciteerd op p. 105.
 - 29 De informatie in deze paragraaf is ontleend aan Buch 1929, p. 104-110.
 - 30 Het ging om een voor die tijd aanzienlijk bedrag van 200 gulden. Bij aankomst in Batavia werd De Rhodes echter gearresteerd. G.G. van der Lijn, die Van Diemen in 1645 was opgevolgd, liet hem vrij nadat hij in Hoi An was geïnformeerd over de rol van de jezuïet. Zie ook P. Julien (red.), *Voyages et Missions du Père Alexandre de Rhodes en la Chine et autres royaumes de l'Orient*, 1653 (1884). L. Cadière, 'Les Européens qui on vu le vieux-Hue. Le P. Rhodes', in: *Bulletin des Amis du Vieux Hue* (BAVH), (juli-sept. 1915), p. 141-149.

- 31 Van Outshoorn werd later berucht om zijn 'pacificatie' van de Molukken tussen 1652 en 1655.
- 32 Ook wel 'Tingelay' genoemd, een verbastering van de Vietnamese naam Dong Hoi. Volgens Buch zou de koning hier resideren, maar het is aannemelijker dat hij tijdelijk bij zijn troepen verbleef. Zie ook het dagboek van Zacharias Wagner (1614-1668), die als klerk van Verstegen aanwezig was bij de overdracht. Wolfgang Michel, 'Zacharias Wagner und Japan (I) - Die Autobiographie eines "Donnermanns"', in: *Dokufutsu Bungaku Kenkyū*, nr. 37 (Fukoka, juli 1987), p. 53-102.
- 33 Buch heeft het verslag van Verstegen in het *Dagregister* vertaald in modern Nederlands (1929, p. 120-123). Zie voor een Engelse vertaling Tana & Reid 1993, p. 34-35.
- 34 Tot op heden is de juiste plek van het vorkantoor in Hoi An nog niet getraceerd.
- 35 Buch 1929, p. 114-115.
- de Trinh en de Nguyen verdreven naar de grens met China in de buurt van Cao Bang, boven het huidige Haiphong.
- 3 William Dampier, *Voyages and Discoveries* (Londen 1931), p. 14-16.
- 4 J. Richard, *History of Tonquin*, 2 delen (Parijs 1778), vertaald vanuit het Frans, in: John Pinkerton, *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in all Parts of the World* (Londen 1811), p. 708-771; citaat op p. 715.
- 5 De begrippen 'stad' en 'havenstad(je)' moeten echter relatief gezien worden. Westerse handelaren en missionarissen zullen de drukke aanblik van deze haven- en handelscentra overschat hebben (met inbegrip van Thang Long en Pho Hien). Naar onze mening was Domea niet een stad, stadje of havenstadje, maar een van de belangrijkste grenshavens in Tonkin in de zeventiende en achttiende eeuw.
- 6 Ngô Duc Tho, Nguyễn Văn Nguyễn & Philippe Papin, *Đông Khanh Địa dư Chi / Géographie descriptive de l'empereur Dong Khanh* (Hanoi 2004).
- 7 De kade van Thap Giang werd ook 'An Thap' genoemd, omdat daar de Thap-pagode stond, die bij het dorp An Du hoorde. Het was een centrale plaats in het weg- en rivierverkeer tussen Dong Kinh and Duong Kinh. Deze stond daar al om bekend vanaf de zestiende eeuw. In *Dai viet su ky toan thu* [De complete geschiedenis van Groot Vietnam] wordt ook het bijzondere moment beschreven waarop Mac Dang Dung werd ontvangen door koning Le Cung Hoang aan de An Thap-kade in het district Tien Minh, in april 1527.

Noten bijdrage 2

- 1 De auteur dankt Cao Xuan Thu en John Kleinen voor hun opmerkingen en aanvullingen op de oorspronkelijke tekst.
- 2 De tempel van de Le-keizers in Thanh Hoa toont een standbeeld van keizer Le Thanh Tong, met die van zijn 'echtgenotes' eromheen; een van hen was afgebeeld als de 'Nederlandse' echtgenote van de keizer. Deze beelden zijn waarschijnlijk replica's van eerdere versies.

Noten bijdrage 3

- 1 Karl Gützlaff, 'Geography of the Cochin-Chinese Empire', *Journal of Royal Geographical Society*, deel 19 (1849), p. 85-143 (85), XII, communicated by Sir G. Staunton, Bart.; citaat op p. 86-87.
- 2 De Macs waren door een gezamenlijke actie van de Trinh en de Nguyen verdreven naar de grens met China in de buurt van Cao Bang, boven het huidige Haiphong.
- 3 Officiële geschiedenis van de Nguyen-dynastie, *Dai Nam Nhat Thong Chi* [Geschiedenis van de Groot-Zuidelijke Regio], deel 3 (Hanoi 1971), p. 401.
- 9 In het Vietnamees: 'Tinh quan trao tich hau.Thuy dac co kim tinh'.

Noten bijdrage 4

- 1 Zie Anthony Farrington, English East India Company Documents Relating Pho Hien and Tonkin, and Nguyen Thua Hy, 'In Pho Hien as seen from Foreign Sources', in: *Pho Hien, The Centre of International Commerce in the XVIIth and XVIIIth centuries* (Hanoi 1994), p. 145-148 and p. 83-88.
- 2 Truong Huu Quyn, 'The birth and development of Pho Hien', in: *Pho Hien*, p. 29-39. De historicus Nguyen van Chien onderscheidde 26 aparte wijken in Pho Hien in de vroege achttiende eeuw.
- 3 Zie Phan Huy Le, 'Research issues to be considered', in: *Pho Hien*, p. 10-23.
- 4 John K. Whitmore, 'The Rise of the Cost: Trade, State and Culture in Early Dai Viet', *Journal of Southeast Asian Studies* 37 (2006), nr. 1, p. 103-122; zie ook Nguyen Hai Ke, 'Hai Phong-vung dat 'bi lang quen thoi Le so' [Hai Phong, het 'vergeten' gebied in de latere Le-periode], *Journal of Historical Research* 344 (2005), nr. 1, p. 10-15.
- 5 *Dai Nam nhat thong chi* [Kroniek van het Verenigde Dai Nam], deel 3, Hanoi: Thuan Hoa, 1997, p. 302.
- 6 Nguyen van Kim, *Quan he cua Nhat Ban voi cac nuoc Dong Nam a the ky XV-XVII* [De betrekkingen tussen Japan en de landen van Zuidoost-Azië van de vijftiende tot de zeventiende eeuw] (Hanoi 2003).
- 7 Nguyen Van Kim, *Nhat Ban voi chau a, nhung moi lien he lich su va chuyen bien kinh te ca hoi* [Japan en Azië: historische betrekkingen en sociaal-economische veranderingen] (Hanoi 2003).
- 8 Momoki Shiro, 'Dai Viet and the South China Sea Trade from the 10th to the 15th Century', *Crossroads*, p. 14-15.
- 9 Alexandre de Rhodes, *The History of the Tonkin Kingdom* (Ho Chi Minh Stad 1994), p. 65.
- 10 Iwao Seiichi, *Nanyom nihonmachi no kenkyum* [Studies on Japan Towns in Southeast Asia] Tokyo, Iwanami Shoten, 1966, p.10-11.
- 11 Yoko Nagazumi, *The Japanese-Tonkinese trade relationship in the first half of the 17th century*, Economic University of Josai, Saitama, 1992, p. 37.
- 12 William Dampier, *Voyages and Discoveries* (Londen 1931; herdruk van *Dampier's Voyages* uit 1729). [Franse vertaling in *Revue Indochinoise* 1909 en 1910].
- 13 A.J.C. Geerts, *Cochinchine française. Voyage du Yacht Hollandais «Grol» du Japan au Tonkin* (31 janvier 1637-8 août 1637), suivi de quelques renseignements sur le Tonquin par des auteurs japonais du XVIIe siècle Saigon. Saigon : Impr. du Gouvernement), 1882, p. 52.
- 14 Li Tana, *Nguyen Cochinchina: Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Ithaca: Cornell SEAP, 1998.
- 15 Yoko Ishii, *The Junk Trade from Southeast Asia. Transition from the Tosen Fusetu-gaki, 1674-1731*, Singapore, ISEAS, 1998.
- 16 Le Ba Thao, *Vietnam, the country and its geographical regions* (Hanoi: The Goi 2002), p. 314 [in het Vietnamese].
- 17 Dampier 1931/1729, p. 15.
- 18 Tang Ba Hoanh, *Hai Hung-mua khai quat nam* 1989 [Hai Hung, the exploration season 1989], *New Archaeological Discoveries*, The Institute of Archaeology, Hanoi, 1989.
- 19 Tang Ba Hoanh, 'Pho Hien: Results of Archeological Studies', in: *Pho Hien*, 1994, p. 89-95.
- 20 Hoang Anh Tuan, *Vietnam's Jingdezhen Ware and the VOC's Ceramic Trade with Tonkin in the 17th century*, the Third TANAP Workshop 'Asia in the Age of Partnership', 19-23 oktober 2003, Universiteit van Xiamen, China. Zie ook Kikuchi Seiichi, 'Hizen Ceramics found in North and Central Vietnam', *Bulletin of the society for cultural history* V (2001), {p.?-} 0610). Idem, *Japan Relati-*

- onship through pottery and ceramic exchanges (Hanoi 1999); Sakurai Kiyohiko-Kikuchi Seiichi, *The Vietnamese-Japanese historical exchanges. Japanese streets and ceramic trade* (Tokyo 2002).
- 21 Zie Han Van Khan, Opgravingsrapport uit An Du, Khoi Nghia, commune Tien Long-district, Hai Phong City, juni 2000 [in het Vietnamees].
 - 22 'Vo dep thi xuong dai Cong/ Muon an co yen lay chong Tram.'
 - 23 Zie Els Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de VOC tijdens de 18e eeuw* (Zutphen 2000), p. 93-94. Zie voor een beschrijving van een tijdgenoot Pier Poivre, 'Voyage de Pierre Poivre en Cochinchine. Description de la Cochinchine (1749-1750). Voyage du vaisseau de la Compagnie le "Machault", à la Cochinchine en 1749 et 1750', *Revue de l'Extrême Orient* (3), 1 (1885), p. 81-121.
 - 24 In Nederlandse bronnen aangeduid met zijn postume titel *Vu Vương* (*Hieu-Vu Vương*). H.M. [Nguyen-Phuoc Khoat] *Tu-te-dao-nhon* [The-tong Hieu-Vo Hoang-De].
 - 25 Zie hiervoor L. Cadière, 'Sur deux tombes de Hollandais', *BAVH* (okt./dec. 1917), p. 297-300. Jacob de Roeper was kapitein van het schip Oosthuizen (Kamer van Hoorn) dat op 2 november 1754 vanaf Texel vertrok naar Batavia en dat op 27 juni 1955 aankwam. Hoe de in 1756 overleden Roeper in Hue belandde, vermelden de VOC-registers (vooralsnog) niet.
 - 3 Marianne Teo, *Nineteenth Century Prints of Singapore* (Singapore 1990), p. 27.
 - 4 John Crawford, *Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochinchina exhibiting of a View of the Actual State of those Kingdoms* (1830), herdruk, Kuala Lumpur/Londen/New York/Oxford 1967.
 - 5 G.W. Earl, *The Eastern Seas or Voyages and Adventures in the Indian Archipelago in 1832-33-34, 1837*; herdruk Kuala Lumpur 1971, p. 348.
 - 6 M.G.L. de Rienzi, 'Océanie ou la cinquième partie du monde', *Revue géographique et ethnographique de la Malaisie, de la Micronésie, de la Polynésie et de la Mélanésie*, Paris, Tôme 1, 1836, p. 140.
 - 7 Hợp tuyên thơ văn Việt Nam đầu thế kỷ 18 nửa đầu thế kỷ 19 [Bloemlezing van Vietnamese literatuur van het begin van de achttiende tot het midden van de negentiende eeuw], (Hà Nội 1978), p. 617-618.
 - 8 Claudine Lombard-Salmon, 'Un Chinois à Java (1729-1736)', *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient* 59 (1972), p. 301.
 - 9 Earl, *The Eastern Seas*, p. 142-143.
 - 10 Wellicht had de felle zon de rood-wit-blauwe banen van de Nederlandse vlag doen vervagen of stond er een harde wind, zodat de schrijver de vlag niet goed kon zien. De beschreven rood-witte vlag zou pas veel later door de Republiek Indonesië worden gebruikt.
 - 11 Earl, *The Eastern Seas*, p. 354-355.; W.H. Medhurst, *Ong Ta Hae, The Chinaman abroad, or a Desultory Account of the Malayan Archipelago Particularly of Java* [transl. From the original by —], Shanghai: Mission Press, 1849), p. 42.
 - 12 E. Selberg, *Reise nach Java* (Oldenburg/Amsterdam 1846).
 - 13 Ch.B. Maybon, *Histoire moderne du pays d'Annam* (Parijs 1919), p. 135-182.
 - 14 Lê Quý Đôn, *Phủ biên tạp lục*, 1776, vertaling, Hà Nội 1977, p. 328.

Noten bijdrage 5

- 1 Alle citaten van Phan Huy Chú's *Hải Trình Chí Lược* zijn ontleend aan het boek *Hải Trình Chí Lược/Recit sommaire d'un voyage en mer', dịch và giới thiệu/traduit et présenté par Phan Huy Lê, Claudine Salmon et Tạ Trọng Hiệp, Cahier d'Archipel* 25 (Parijs 1994).
- 2 In werkelijkheid duurde de zeereis van Engeland naar Singapore in die tijd 3 maanden.

- 15 Chen Chinh Ho, 'On the Ha Chau missions, conducted during the early period of the Nguyen dynasty', in: *Journal of the Institute of Asian Studies*, Tokyo (Soka University), 1990, p. 63-82, Franse vert. *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, 1994.
- 8 *Verzameling der konsulaire berigten en verslagen over n?verheid, handel en scheepvaart*, Ministerie van Buitenlandsche Zaken ('s-Gravenhage 1865-1893).

Noten bijdrage 6

- 1 Handelingen Eerste Kamer, 15 november 1872, p. 88-89, in: M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme* (Amsterdam 1985), p. 48.
- 2 Stadnitski werd op 22 april 1867 benoemd bij K.B. (nr. 63).
- 3 Brieven met betrekking tot de consulaire vertegenwoordiging in Cochín-China 1862-1870, Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Buitenlandse zaken: afdelingsarchieven 1813 - 1870 (2.05.01), inv.nr. 3031.
- 4 Servaas werd op 3 mei 1869 benoemd bij K.B. (nr. 23).
- 5 NA, 2.05.01, inv.nr. 3031.
- 6 Speidel werd op 25 juni 1872 benoemd bij K.B. (nr. 14).
- 7 Als we afgaan op de nagelaten inventarissen van het consulaat schreef Speidel deze brieven met enige regelmaat. Helaas heeft het archief van het consulaat zeer te lijden gehad van het tropische klimaat, waardoor er maar enkele brieven uit de periode 1882 tot en met 1888 bewaard zijn gebleven. Speidel rapporteerde niet alleen wat hij in de wandelgangen hoorde maar stuurde ook officiële mededelingen en lokale kranten op. Zie bijvoorbeeld briefwisseling consulaat Saigon, december 1882 - december 1887, Nationaal Archief, Kabinetsarchief van het Ministerie van Buitenlandse zaken betreffende de politieke rapportage door Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland 1871-1940 (2.05.19), inv.nr. 757, 759, 761.
- 10 J.A.B. Wiselius, *De Franschen in Indo-China* (Zaltbommel 1878).
- 11 Brieven D.B. Sluijter aan zijn ouders in de periode 1893-1894, Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, inv.nr. S.6399.
- 12 Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen in de Franse gebiedsdelen in Azië 1872-1906, Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Buitenlandse zaken, B-dossiers consulaire en handelsaangelegenheden (1858) 1871-1940 (1958) (2.05.38), inv.nr. 1359.
- 13 NA, 2.05.38, inv.nr. 1359.
- 14 Daumiller werd op 24 maart 1896 benoemd bij K.B. (nr. 24).
- 15 *Verzameling der konsulaire berigten en verslagen over n?verheid, handel en scheepvaart*, Ministerie van Buitenlandsche Zaken ('s-Gravenhage 1865-1893).
- 16 NA, 2.05.38, inv.nr. 1359.
- 17 Woelz werd op 22 maart 1898 benoemd bij K.B. (nr. 30).
- 18 NA, 2.05.38, inv.nr. 1359.
- 19 Luykx werd op 22 september 1899 benoemd bij K.B. (nr. 23).
- 20 Zie voor een beschrijving van J.G. Mulder in Indochina, John Kleinen, 'Tropenjaren', in: J.G. Mulder, *Zijstraten van de geschiedenis - De wereld rond 1900 in stereofoto's* (Amsterdam 2006).
- 21 NA, 2.05.38, inv.nr. 1359.
- 22 Digital image library of the DK Group, zie:

- <http://www.picturepark.ch/DiethelmKeller/>.
- 23 *KPM Jaarboek 1937-1938*, Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1939).
 - 24 Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen in de Franse gebiedsdelen in Azië 1923-1940 (1906), Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken, B-dossiers consulaire en handelsaangelegenheden (1858) 1871-1940 (1958) (2.05.38), inv.nr. 1360.
 - 25 Meyeringh werd op 13 juni 1922 benoemd bij K.B. (nr. 71).
 - 26 NA, 2.05.38, inv.nr. 1360.
 - 27 Ibidem.
 - 28 Sauer werd op 22 februari 1936 benoemd bij K.B. (nr. 241).
 - 29 NA, 2.05.38, inv.nr. 1360.
 - 30 Ibidem.
 - 31 Verslag van militair attaché jhr. D. van den Brandeler, Nationaal Archief, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging te China (Peking, Chunking, Nanking) (2.05.90), inv.nr. 705.
 - tussen Hanoi en Saigon om de gedetineerde Fransen te voorzien van munitie en wapens. Bij schermutselingen met de Viet Minh zou een aantal van hen gewond zijn geraakt (Diary of Saigon, Following the Allied Occupation in September 1945, Douglas Pike Collection, Virtual Vietnam Archive, University of Texas).
 - 4 Aldus George Wickes, een OSS-officier die samen met Peter Dewey, eveneens OSS, begin september 1945 in Saigon arriveerde (<http://www.arlingtoncemetery.net/apdewey.htm>). Zie ook Peter Dennis, *Troubled Days of Peace: Mountbatten and South East Asia Command, 1945-46* (Manchester 1987).
 - 5 Zie S.L. van der Wal, P.J. Drooglever & M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederland-Indonesische betrekkingen 1949-1950* (Den Haag 1971-1996), 20 dln., deel 3 (1973), p. 362 e.v.
 - 6 Rapport Dr. Friederici in ABZ 13420.
 - 7 RAPWI-gegevens in Archief Buza (ABZ), Code 3; 3892-3097.
 - 8 Van 36 Nederlanders in dienst van het legioen sneuvelden er 21 tijdens de eerste Indochina-oorlog. Zestien van hen staan vermeld op het Mémorial des Guerres en Indochine, Mur du Souvenir in Fréjus (<http://www.kwaak99.demon.nl/>; Lamberty, E.).
 - 9 Van der Wal 1973, p. 662, 685-686 en 1974, p. 370-371.
 - 10 ABZ dossier 13421.
 - 11 ABZ dossier 839.
 - 12 Zie D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 1995), p. 238; vgl. ook M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (Den Haag 1994).
 - 13 ABZ dossier 6460.
 - 14 ABZ dossier 6460; vgl. ook Charles Rutten, *Aan de wieg van Europa en andere Buitenlandse*

Noten bijdrage 7

- 1 De overgave in Vietnam vond pas plaats op 26 september.
- 2 De meeste kampen lagen in en rondom Saigon en bij het naburige My Tho ten oosten van Saigon en in Phu My ten westen daarvan. In maart 1945 bevonden zich in Phu My 400 Nederlanders die er samen met Britse lotgenoten een landingsbaan moesten aanleggen (zie <http://www.bbc.co.uk/ww2peopleswar>).
- 3 Volgens een ooggetuigenverslag van de oorlogscorrespondente en fotografe Germaine Krull, de ex-vrouw van Joris Ivens, zouden deze Nederlandse ex-krijgsgevangenen, door haar geschat op 5000, ook zijn ingeschakeld bij transporten

- Zaken. Herinneringen van een diplomaat (Amsterdam 2006).
- 15 ABZ dossier 6460.
- 16 Zie de kadertekst 'Nederlanders in Vietnam'.
- 17 911.30 Indochina Reisrapporten II, 1955-1959.
- 18 ABZ dossier 2778.
- 19 Ibidem.
- 20 Zie de bijdrage van Jody Leeuw in deze bundel.
- 21 De ambtswoning bleef op Duy Tan, vlakbij de Cambodjaanse ambassade die in 1970 werd geplunderd door woedende demonstranten uit protest tegen de behandeling van Vietnamezen in Cambodja.
- 22 ABZ dossier 911.30, Reisrapporten II, 1955-1959.
- 23 ABZ dossier 825.
- 24 Kuitenbrouwer 1994, p. 92; zie ook Hellema 1995, p. 238.
- 25 ABZ 911.31 dossier 942, deel VI, oorlogshandelingen 1968.
- 26 Zie de kadertekst 'Shell in Vietnam'.
- 27 De meisjesnaam van deze kleindochter van een Vietnamese ondernemer was Nguyen Huu Thi Lan.
- 28 Kuitenbrouwer 1994, hoofdstuk 4; ABZ dossier 3736.
- 29 ABZ, dossier Ministerraad nr. 795.
- 30 ABZ dossier 912.12.
- 31 ABZ dossier 1896.
- 32 ABZ dossier 1809.
- 33 ABZ dossier 1810.
- 34 Ook geciteerd in Kuitenbrouwer 1994, p. 94-95.
- 35 ABZ dossier 911.31. Kissinger, op dat moment directeur van het Harvard International Seminar en van het Harvard Defense Studies Program, maakte in 1965 als consultant van het State Department zijn eerste reis naar Zuid-Vietnam, waar hij ook Daniel Elsberg ontmoette die verantwoordelijk was voor het pacificatieprogramma; zie Seymour Hersch, *The Price of Power. Henry Kissinger in the Nixon White House* (Simon & Schuster 1983), p. 14-15.
- 36 Zie voor bronnen onder meer R. van der Maar, *Welterusten, mijnheer de president. Nederland en de Vietnam-oorlog 1965-1973*, proefschrift RU, 2006, p. 201.
- 37 Zie hierover Van der Maar 2006, p. 38-39.
- 38 ABZ dossier 1807.
- 39 ABZ dossier 1807.
- 40 Mondelinge mededeling aan de auteur.
- 41 ABZ dossier 1807.
- 42 ABZ dossier 1808. Lt. General Chae Myung Shin voerde 300.000 man Koreaanse troepen aan in Vietnam. Hun wrede daden waren ook al bekend tijdens de oorlog. Zie bijv. het artikel van Diane en Michael Jones voor het American Friends Service Committee uit 1972. Chae was ook betrokken bij het Jeju-bloedbad in 1948 in Zuid-Korea (zie ook George Wehrfritz & B. J. Lee, 'Fallen Heroes. South Korea confronts its troubled legacy in the Vietnam War', *Newsweek*, 10 april 2000).
- 43 ABZ dossier 1806.
- 44 Zie Van der Maar, 'De Nederlandse regering en de Amerikaanse interventie in Vietnam, 1965-1973', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 117 (3), 2004, p. 356, en Van der Maar 2006, hoofdstuk 5.
- 45 Van der Maar 2004, p. 353-354.
- 46 ABZ dossier 2319.
- 47 Geciteerd in Van der Maar 2004, p. 355.
- 48 Zie Van der Maar 2006, p. 198 e.v.
- 49 ABZ dossier 1822.
- 50 ABZ dossier 2318.
- 51 ABZ dossier 1821 (911.31).
- 52 ABZ dossier 1821.
- 53 ABZ dossier 3742, code 6, p. 3028.
- 54 Of diplomatieker geformuleerd in de woorden van de rz te Stockholm in een geheim posttelegram: '(O)m te veel buitenlandse bemoeienis of

- inmenging in wat zij (de Noordvietnamezen) niet het projekt zelf betreffende zaken te weren' (ABZ 610.300).
- 55 Verslag Vixseboxse van zijn bezoek aan Hanoi in ABZ 620.300.
- 56 ABZ dossier 2318.
- 57 ABZ dossier 2318.
- 58 Zie het Vietnamese volksdagblad Nhan Dan van 14 december 1974 met o.a. de politiek machtige Mai van Bo (chef Directie Europa II van het Vietnamese ministerie van Buitenlandse Zaken en broer van Le Duc Tho) en Nguyen Co Thach (op dat moment nog vice-minister van Buitenlandse Zaken).
- 59 Zie voor een volledig overzicht van de politieke discussie over de VRR: Peter van Eekert, Duco Hellema & Adrienne van Heteren, Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek, 1965-1975 (Amsterdam, 1986), p. 154-158; Kuitenbrouwer 1994, p. 99-100.
- 60 Vietnam Press, 20 november 1974.
- 61 Ba was sinds 1968 directeur van het persbureau van het Bevrijdingsfront in Parijs.
- 62 ABZ dossier 2318.
- 63 ABZ dossier 2328.
- 64 Zie de bijdrage van Ton van Zeeland in deze bundel.
- 65 Interview A.C. van der Zwan (historische eenheid BZ) met Jan van Roijen en Jan Zaadhof in 2006. Wel heeft de diplomatieke vertegenwoordiging een rol gespeeld bij de evacuatie van een oud-minister en zijn gezin via Amerikaanse kanalen.
- is hier gevestigd (FOSCO), op steenworp afstand van de residentie van de huidige Consul-Generaal.
- 3 Interview A.C. van der Zwan (historische eenheid BZ) met Jan van Roijen en Jan Zaadhof in 2006 (hierna interview JRJZ).
- 4 Codebericht Van Roijen 50 van Saigon aan Den Haag, per koerier verzonden op 31 december 1974, ontvangen in Den Haag op 8 januari 1975.
- 5 Officieel bezoek van een diplomaat. Meestal wordt daarbij een diplomatieke nota overhandigd waarin het in de demarche aangegeven onderwerp wordt toegelicht.
- 6 Codebericht Den Haag aan Saigon, dd. 9 januari 1975.
- 7 Codebericht Saigon aan Den Haag, dd. 22 januari 1975.
- 8 Codeberichten Den Haag aan Saigon en vice versa, dd. 29 januari en 31 januari 1975.
- 9 Codeberichten Saigon aan Den Haag, dd. 6 en 10 februari 1975.
- 10 Interview JRJZ.
- 11 Interview JRJZ.
- 12 Interview JRJZ; zie ook het artikel 'Brandpunt Vietnam' van Niek Pas in deze bundel.
- 13 Codebericht Den Haag aan Saigon, dd. 19 februari 1975.
- 14 Interview JRJZ.
- 15 Codebericht Den Haag aan Saigon, dd. 11 maart 1975.
- 16 Men ontkende het bestaan van politieke gevangenen en achtte de persvrijheid voldoende in deze situatie (oorlog). Demarche Van Roijen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in Saigon, dd. 21 maart 1975
- 17 Interview JRJZ.
- 18 Waar de Fransen in 1954 door Vietnamezen tot overgave werden gedwongen.
- 19 Codebericht Saigon aan Den Haag, dd. 21 april 1975.

Noten bijdrage 8

- 1 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York 1994), p. 674-702.
- 2 Thans Nguyen Dinh Chieu-straat, nr. 124, district 3, Ho Chi Minh Stad. Het service-instituut van de regering voor buitenlandse missies

- 20 Opgetekend uit een later als bootvluchteling vertrokken Vietnamees die anoniem wil blijven.
- 21 Interview JRJZ.
- 22 In Hue zijn velen vermoord door het binnenvallende leger. Later werd het weer terugveroverd op het Zuiden.
- 23 Codebericht Saigon aan Den Haag, dd. 27 maart 1975.
- 24 Interview JRJZ.
- 25 Codeberichten Den Haag aan Saigon, medio april 1975.
- 26 Interview JRJZ.
- 27 Ibidem.
- 28 Ibidem.
- 29 Codebericht Saigon aan Den Haag, dd. 28 april 1975.
- 30 Ibidem. De instructie was dat prestige ('wie blijft het langst') geen rol mocht spelen.
- 31 Veel ambassades beschikten voor noodgevallen over een relatief ruime hoeveelheid geld en ook goud, zeker ook voor het geval de lokale valuta niet meer te gebruiken was, wat in Saigon speelde: de Dong was niets meer waard.
- 32 Info ontleend aan interview JRJZ.
- 33 Interview JRJZ.
- 34 Ibidem.
- 35 Van Dongen had steeds kopieën van de berichten ontvangen, maar mengde zich niet al te veel in de berichtgeving, nadat het ministerie het onnodig had geacht hem naar Saigon te doen afreizen (zie het artikel 'Standplaats Saigon. Nederlands-Vietnamese betrekkingen, 1945-1975' van John Kleinen in deze bundel).
- 36 Later stelde de communistische partij er vragen over in het parlement.
- 37 Interview JRJZ.
- 38 Ibidem.
- 39 Ibidem.
- 40 Ibidem.
- 41 Een geïnterviewde Vietnamees vertelt dat het in

de eerste tijd heel rustig was. Men bemoeide zich eigenlijk niet zoveel met elkaar. Zijn familie had er baat bij dat een relatief hooggeplaatst Noord-Vietnamees familielid zou terugkomen. Daardoor genoten zij een zekere bescherming. Langzaam maar zeker werd de greep van de nieuwe heren en hun wetten duidelijker. De situatie in de stad werd chaotischer, en later werden voorzieningen en voedselaanvoer ernstig belemmerd.

Noten bijdrage 9

- 1 Arnold Karskens, *Pleisters op de ogen. De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001), p. 183-184.
- 2 Zie voor dit transformatieproces: Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995, 328p.); en voor de betekenis van Vietnam hierin: Idem, *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten* (Utrecht 2004), p. 66-72.
- 3 Gerry van der List, *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier* (Amsterdam 2005), p. 122.
- 4 Rob Hartmans, *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002), p. 263-265.
- 5 Frank van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996), p. 100.
- 6 Marije Vlaskamp, *De tragiek van het gelijk: Vietnamverslaggeving in Het Parool, 1963-1975* (Erasmus Universiteit Rotterdam, doctoraalscriptie, 1993), p. 130, 148-151.
- 7 J.C.H. Blom, H. Daalder & J.H.J. van den Heuvel, *Een vrij zinnige verhouding: de VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986), p. 48-50.
- 8 A.F. Manning, *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985), p. 280.
- 9 Karskens, *Pleisters op de ogen* (2001), p. 191-192.

- 10 Archief BZ 823.32 1966 007153, geciteerd in: Karskens, *Pleisters op de ogen* (2001), p. 187.
- 11 Hans Schoots, *Gevaarlijk leven. Een biografie van Joris Ivens* (Amsterdam 1995).
- 12 Henny Bussolati Schoute, *One more time. A Journalist remembers Wars, Love and Survival* (Atlanta/Londen/Sidney 1999), p. 32 en 75.
- 13 'Met eigen ogen: mr. G.B.J. Hiltermann, in Vietnam I en II'. AVRO, *Televizier*, p. 14 en 26 mei 1965. NIBG Videocassette nr. V93493.
- 14 Mirjam Prenger, 'Uitglijden over de beeldbuis. Nederlandse politici op de televisie in de jaren vijftig en zestig', in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 5 (1993), p. 199-226, aldaar p. 206.
- 15 Karskens, *Pleisters op de ogen* (2001), p. 189.
- 16 Koos Postema, 'Mijn reportersjaren', in: Daan Dijkman (red.), *Verheffend, vooruitstrevend, verstrooiend: vijfenzeventig jaar 'Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs', 1925-2000* (Amsterdam 2000), p. 167-177, aldaar p. 169 en 171.
- 17 Aad van den Heuvel, *Dit was Brandpunt, goedenavond* (Soesterberg 2005), p. 9.
- 18 Geciteerd in: Mirjam Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek. KRO's BRANDPUNT in maart 1963', in: *Jaarboek Mediageschiedenis*, 2 (1990), p. 157-186, aldaar p. 179.
- 19 Ad van Liempt, *Het Journaal. 50 jaar achter de schermen van het nieuws* (Amsterdam 2005).
- 20 Van den Heuvel, *Dit was Brandpunt* (2005), p. 8.
- 21 Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek' (1990), p. 171.
- 22 Nick Pas, *Sortir de l'ombre du parti communiste français: Histoire de l'engagement de l'extrême-gauche française sur la guerre du Vietnam 1965-1968* (Institut d'Etudes Politiques - Sciences Politiques, Parijs, 1998), p. 17.
- 23 Ibidem, p. 14-15.
- 24 S.J. Bosgra & R.R. Eijbersen (red.), *De kwestie Vietnam: feiten en achtergronden* (Amsterdam 1966).
- 25 Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek' (1990), p. 173.
- 26 Willebrord Nieuwenhuis, *Vietnam. De nooit verdwenen oorlog* (Amsterdam 2000), p. 16.
- 27 *Brandpunt*, 7 januari 1966. Hilversum, NIBG, docid 53083 en 53086. Uit de NIBG database blijkt dat in 1965 Vietnam een viertal keren aan bod is gekomen: in mei een item over 'de heli-copteroorlog' (waarvan de beelden naar alle waarschijnlijkheid afkomstig waren uit het buitenland); in juli volgde de eerste reportage, gerealiseerd in de Verenigde Staten, waar Willebrord Nieuwenhuis de anti-oorlogsbeweging in beeld bracht; in november interviewde Ed van Westerloo cineast Joris Ivens en werden enkele fragmenten uit diens film *Le ciel - la terre* getoond. In december 1965 ten slotte, werd een reportage uitgezonden over een militaire begrafenis te Wayne, Verenigde Staten, van een in Vietnam gesneuvelde Amerikaanse soldaat.
- 28 *Brandpunt*, 15 januari 1966. Hilversum, NIBG, vhs videoband nr. V60148.
- 29 Nieuwenhuis, *Vietnam* (2000), p. 29.
- 30 V.L. (= Victor Lebesque), 'Goed filmverslag', in: de *Volkskrant*, 17 januari 1966, p. 2.
- 31 Nieuwenhuis, *Vietnam* (2000), p. 21 en 35.
- 32 Huub Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850 - 2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).
- 33 Nieuwenhuis, *Vietnam* (2000), p. 28.
- 34 *Brandpunt*, 31 maart 1967. Hilversum, NIBG, vhs videoband nrs. V22389 en V93495. Volgens het biografisch lemma 'Ed van Westerloo (1938 - heden)' was dit de eerste reportage in zijn soort. Zie: www.beeldengeluid.nl, bezocht op 26 februari 2006. Zie ook de gekleurde beschrijving die Aad van den Heuvel in zijn herinneringen geeft van deze reportage (die hij abusievelijk situeert in 1968); zie *Dit was Brandpunt* (2005), p. 224-231.

- 35 Van den Heuvel, *Dit was Brandpunt* (2005), p. 228.
- 36 H.H. (= Han Hansen), 'Trieste beelden', in: *de Volkskrant*, 1 april 1967, 13 [rubriek 'Uit de verte gezien']
- 37 Ibidem.
- 38 Van den Heuvel, *Dit was Brandpunt* (2005), p. 232.
- 39 'Kwestie Zuid-Vietnam deel I en II'. VARA, Achter het Nieuws, 16 april 1968. Hilversum, NIBG, docid 58072 en 58073.
- 40 Herman Wigbold & Koos Postema, *De oorlog die niet nodig was* (Hilversum 1968), 31.
- 41 Bussolati Schoute, *One more time* (1999), p. 53.
- 42 *Brandpunt*, 19 december 1969. Hilversum, NIBG, vhs videoband nr. V24992. Eerder, in december 1966 en januari 1967 (zie database NIBG) was er over Noord-Vietnam bericht, met beeldmateriaal dat zeer waarschijnlijk elders was aangekocht.
- 43 Van den Heuvel, *Dit was Brandpunt* (2005), p. 232.
- 44 'La première chose qu'on fait une fois une zone est libérée, c'est d'ouvrir des écoles. Alors, nous avons maintenant dans le sud vietnam des écoles primaires dans presque tous les villages, des écoles secondaire dans des provinces ou bien des districts. Dans l'armée de libération aussi, le mouvement d'éducation est très large. Je vous dis une image très émouvant: parfois dans les opérations, dans les marches, le soldat qui marche devant s'accroche au dos un tableau noir, un petit tableau noir, où ils écrivent des formules de mathématiques par exemple, pour que celui qui marche derrière, le lise et l'apprenne et ainsi de suite, voyez vous?'
- 45 W.S. (= Willem Sprenger), 'Vietcongfilm primitief maar sterk', in: *de Volkskrant*, 20 december 1969, 19 [rubriek 'Uit de verte gezien']
- 46 Nieuwenhuis, *Vietnam* (2000), p. 41.
- 47 Schoots, *Gevaarlijk leven* (1995), p. 403.
- 48 Van den Heuvel, *Dit was Brandpunt* (2005), p. 231.
- 49 Nieuwenhuis, *Vietnam* (2000), p. 55.

Noten bijdrage 10

- 1 National Archives and Records Administration, Washington D.C., Record Group 59, Politics 27 Vietnam South, telegram Middendorf aan W. Rogers, dd. 12 januari 1973.
- 2 Zie voor het protest tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam: D.A. Hellema, P. van Eekert & A. van Heteren, *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek 1965-1975* (Amsterdam 1986); J. Kleinen & D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland* (Hilversum 1986); M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (Den Haag 1994); H. Beerends, *De Derde Wereldbeweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht 1994); R. Stapel, *De Vietnam-beweging in Nederland. De eerste aktieperiode, 1964-1968*, doctoraalscriptie (Nijmegen 1982); R. van der Sanden, *De Vietnam-beweging. Beeld van een samenwerkingsprobleem*, doctoraalscriptie (Amsterdam 1984); G. Zondergeld, 'PSP, Provo en Vietnam', in: J. Hoffenaar e.a. (red.), *Confrontatie en ontspanning: maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag 2004), p. 81-99; I.D. Verkuil, *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht 1988).
- 3 Dat neemt niet weg dat sommige activisten al eerder belangstelling hadden voor de Amerikaanse inmenging in Vietnam. Zo organiseerden jongeren een kleine demonstratie naar aanleiding van het Tonkin-incident in augustus 1964; zie M. Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, p. 73.
- 4 Zie bijv. P. Denekamp e.a., *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982), p. 75-79; 'Vanwege het anti-koloniale standpunt', in: P. Denekamp (red.), *Onstuimig maar geduldig. Interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP* (Amsterdam 1987), p. 145-153; T. Regtien, *Springtij. Herinneringen aan de jaren zestig*

- (Houten 1988), p. 7-32; A. Verbij, *Tien rode jaren. Links radicalisme in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2005), p. 50.
- 5 In mei 1965 nam de Tweede Kamer een motie aan waarin de interventie werd gesteund. Zie Handelingen Tweede Kamer (HTH), 1964-1965, 39ste verg., 18 mei 1965, p. 1423.
 - 6 Theo Dams e.a., *De Nederlandse pers over de oorlog in Vietnam (1963-1973). Zes Nederlandse landelijke dagbladen onderzocht naar hun opvattingen over de Amerikaanse politiek en de rol van het communisme in de Vietnam-oorlog*, ongepubliceerde doctoraalscriptie (Utrecht 1978). Zie voor een overzicht van de meningen van *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *Het Parool*, *NRC* en *De Waarheid* aldaar, p. 234-239.
 - 7 Zie bijv. het betoog van minister Luns in de Tweede Kamer naar aanleiding van de Amerikaanse interventie; HTK, 1964-1965, 39ste verg., 18 mei 1965, p. 1418.
 - 8 'Elke demonstratie, elk pacifistisch artikel wordt in de stroom der communistische propaganda opgenomen', meende bijvoorbeeld *Het Parool*. Dams, *Nederlandse pers*, p. 96.
 - 9 B. van der Lek, 'Amerikaanse bases in Vietnam', in: *Bevrijding*, 31 juli 1965.
 - 10 De petitie verscheen op 16 oktober 1965 in de *NRC*.
 - 11 De Teach-in is afkomstig uit de 'civil rights movement'. Zij werd voor het eerst over de Vietnam-oorlog gehouden op de Universiteit van Michigan op 24 en 25 maart 1965. Zie Charles DeBenedetti, *An American ordeal. The anti-war movement of the Vietnam era* (New York 1990), p. 107-108 en 114-115.
 - 12 Zie met name het rapport dat een subcommissie van de ARP in het voorjaar van 1966 schreef: ARP, *Vietnam. Nota aangeboden door de Buitenlandse Commissie van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij* (Den Haag 1967); zie ook het commentaar van het PVDA-Tweede Kamerlid C. Patijn in december 1965 en februari 1966: HTK, 1965-1966, Vaste Commissies, 2de vergadering 2 december 1965, C 716-718; HTK, 1965-1966, 28ste verg., 1 februari 1966, p. 1141-1142.
 - 13 Zo verklaarde PVDA-fractievoorzitter J. den Uyl in 1967 dat hij vond dat het protest tegen de oorlog niet meer kon worden afgedaan als 'anti-Amerikanisme, zweverig pacifisme of politieke naïviteit', zoals in het verleden vaak was gedaan; zie F. Zijldam, *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PVDA in de periode 1958-1977* (Amsterdam 2002), p. 178. Zie ook: ARP, *Vietnam*, 7 waar commentaar wordt geleverd op de eenzijdigheid van zowel voor- als tegenstanders van de interventie.
 - 14 Zie voor Provo: N.G. Pas, *Imaazje! De verbeelding van Provo (1965-1967)* (Amsterdam 2003).
 - 15 Zie bijv. het proces-verbaal van getuigenverhoor, O.M. Boetes, dd. 30 juni 1967, in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 128-1-11.
 - 16 Zie bijv. 'Compliment', in: *Het Parool*, 22 mei 1967; 'Vietnambetoging verliep ordelijk', in: *De Telegraaf*, 22 juli 1967.
 - 17 Zie bijv. A. Mooij, *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006).
 - 18 'Drie Vietnam-betogers', in: *De Nieuwe Linie*, 13 mei 1967, p. 3.
 - 19 Zie bijv. de rubriek 'De toestand', in: *NRC*, 25 april 1967 en 18 juli 1967; 'Vietnam en de geschiedenis', in: *NRC*, 21 september 1967; J.L. Heldring, 'Dezer dagen', in: *NRC*, 31 mei 1967; 'Uitlaatklep', in: *Algemeen Handelsblad*, 22 augustus 1967. Zie ook de ruim twee uur durende uitzending van KRO's *Brandpunt* in maart 1967, zoals besproken door Niek Pas elders in deze bundel.
 - 20 Zo bleek al jaren uit opinieonderzoeken dat de Nederlandse bevolking de Verenigde Staten beschouwde als de grootste vriend van Neder-

- land na België. Zie: *Buitenlandse politiek in de Nederlandse publieke opinie; inventaris van in Nederland in de periode 1 januari 1960 tot 1 januari 1975 gehouden onderzoek naar meningen en attitudes t.a.v. de buitenlandse politiek* (Den Haag 1975), bijv. nr. 1068, p. 76. Interview J.Th. Degenkamp, 19 augustus 2003.
- 21 Het was in die tijd populair om steun uit te spreken aan 'het andere Amerika', zoals Amerikaanse demonstranten, intellectuelen en politieke critici werden genoemd. Twee representanten van het 'andere Amerika' waren bijv. J.K. Galbraith (econoom en hoogleraar in Harvard) en J.W. Fulbright (democratisch senator van Arkansas). Zie bijv. J.K. Galbraith, *Een uitweg uit Vietnam. Een alternatief van het andere Amerika* (Amsterdam 1968); J. William Fulbright, 'The two Americas', in: *Internationale Spectator*, jrg. 21, nr. 4, 22 februari 1967, p. 355-376.
- 22 Zie 'Lijst met contactpersonen, 17-5-1967', in: privé-archief J.Th. Degenkamp.
- 23 Zie bijv. *Attentie* (NCRV), 19 mei 1967, dragernummer V24949 (VHS); *Brandpunt* (KRO), 18 mei 1967, dragernummer 108499 (film) en 25804MI (film).
- 24 Zie: C. Dankart, 'Naastenliefde? Solidariteit, van hier tot gunter!', in: *Vietnam. De toekomst van een volk* (Amsterdam 1983), p. 19.
- 25 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), CPN-archief, inv.nr. 287, map juni 1967, not. PB (zonder datum).
- 26 Stapel, *Vietnam-beweging*, p. 110.
- 27 Zie bijv. M. Deelen, 'Het gezag moet uit de mensen zelf komen', in: *De Telegraaf*, 22 april 1967; 'Otto Meines Boetes. Betogingen in het slop', in: *Elseviers Weekblad*, 1 juli 1967; 'Dingen die je niet in de hand hebt', in: *de Volkskrant*, 22 juni 1967.
- 28 Zie voor de petitie van Bouman bijv. Katholiek Documentatiecentrum, Unie van Katholieke Studenten Nederland, inv.nr. 848.
- 29 Zie bijv. Historisch Documentatie Centrum (HDC), archief ARP, notulenboek, Moderamen, 2 september 1966. Bouman en zijn comité zeiden partijloos te zijn.
- 30 Vgl. Zuijdam, *Wens*, p. 178. Zuijdam meent dat Den Uyl wel heeft meegelopen.
- 31 Zie IISG, PVDA-archief, not. DB, dd. 10 januari 1968. Dankart, 'Naastenliefde?', p. 21-22; vgl. Zuijdam, *Wens*, p. 211.
- 32 W.J. Schuijt, *Levenslogboek van Willem J. Schuijt* (Helvoirt 1990), p. 217.
- 33 H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995), p. 203.
- 34 Zie bijv. HDC, ARP-archief, Notulenboek, Centraal Comité 27 mei 1967. Zie verder R. van der Maar, 'De Nederlandse regering en de Amerikaanse interventie in Vietnam, 1965-1973', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 117, nr. 3 (2004), p. 338-360, aldaar p. 349.
- 35 Zie R. van der Maar, 'Dutch Foreign Minister for Foreign Affairs Joseph Luns and the Vietnam War (1963-1971)', in: Ch. Goscha & M. Vaisse, *La Guerre du Vietnam et L'Europe* (Brussel 2003).
- 36 Zie NA, not. mr. 2 juni 1967 en 24 en 25 augustus 1967.
- 37 Van der Maar, 'Nederlandse regering', p. 350-352.
- 38 Zo publiceerde de groep rond Nak in het linkse tijdschrift *De Groene Amsterdammer* na het debat in augustus 1967 een brief, ondertekend door een paar honderd mensen, waarin zij zich beklaagde over het niveau van het debat en de in hun ogen slappe houding van de Tweede Kamer tegenover de regering. 'Aan de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal', 6 september 1967, in: privé-archief Degenkamp.
- 39 Stapel, *Vietnam-beweging*, p. 97; IISG, PSP-archief, inv.nr. 16, not. PPB, 6 januari 1968.
- 40 Zie: *Vietnam Bulletin*, jrg. 2, nr. 24, 27 april 1968,

- p. 22. Vgl. Dankaart, 'Naastenliefde', p. 23. Zie ook Stapel, *Vietnam-beweging*, p. 99.
- 41 Zie bijv. 'Plastic voor Vietnam', in: *Het Parool*, 23 september 1966. Om deze beschuldiging te voorkomen, werd verhuuld dat de inzamelingsacties bestemd waren voor het Bevrijdingsfront en Noord-Vietnam of werden van het ingezamelde geld goederen gekocht, waarvan duidelijk bleek dat ze voor strikt humanitaire doeleinden waren bestemd, zoals medicijnen. De goederen werden vervolgens via het Rode Kruis of aan vertegenwoordigers van het Bevrijdingsfront overhandigd in Oost-Berlijn. Zie IISG, Archief ANJV, inv.nr. 109, 'Verslag van de afronding van de Plastic contra napalm actie en van de delegatie die het plastic overhandigden aan de Vertegenwoordigers van het Zuid Vietnamese Bevrijdingsfront in Oost-Berlijn', 10 februari 1967; Stapel, *Vietnam-beweging*, p. 107-108; Denekamp e.a., *Ontwapenend*, p. 106.
- 42 *Vietnambulletin*, jrg. 2, nr. 24, 27 april 1968, p. 20-22; zie de jaarverslagen van het Centraal Bureau Fondsenwerving, die zijn geraadpleegd vanaf 1968. Andere groeperingen die actief waren op dit gebied waren o.a.: Vietnam Comité Leiden, Vietnam Steun Teams, Werkgroep Vietnam Wageningen en omliggende gemeenten; *Vietnam Bulletin*, jrg 2, nr. 23, 13 april 1968, p. 7-9.
- 43 Zie bijv. M. Lane, *Waarom wij deserteerden. Gesprekken met Amerikanen* (Zwolle 1970); Susan Sontag, *Reis naar Hanoi* (Utrecht 1969); B. Spock & M. Zimmerman, *Dr. Spock over Vietnam* (Amsterdam 1969); W. Fulbright, *De arrogantie van de macht* (Bruna 1968); W. Burchett, *Vietnam wint* (Amsterdam 1969); M. Mc Carthy, *Bericht uit Vietnam* (Leiden 1968); W.D. Verwey, H. Haas & Nguyen Bao Cong, *Hel en hemel. De rol van de katholieken in Vietnam* (Baarn 1970); S. Lidman, *Gesprekken in Hanoi* (Utrecht 1968).
- 44 'Ik kreeg een enorm respect voor hun levenshouding van zekere rust en vertrouwen dat het goed ging komen', zei de activiste Hennie de Swaan bijvoorbeeld in: J. Kleinen & D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland*, 28. Zie ook 'Een warm hart en een koel hoofd', in: *Vietnam Bulletin*, jrg. 4, nr. 17, 14 februari 1970, p. 9-10.
- 45 Zie voor de oprichting: *Vietnam Bulletin*, jrg. 3, nr. 15, 4 januari 1969, p. 10; idem, nr. 17/18, 15 februari 1969, p. 14-15; idem, nr. 5, 30 augustus 1969, p. 5-9. Zie ook: Eekert, *Johnson moordenaar!*, p. 102-105.
- 46 Zie bijv. 'Verslag aan de donateurs', september 1971, zoals opgenomen in: *Vietnam Bulletin*, jrg. 6, nr. 5, 18 september 1971, p. 3-10.
- 47 Zie IISG, Archief MCNV, inv.nr. 1, Van Rhijn aan De Haas, 6 juli 1970; De Haas aan Van Rhijn, dd. 27 juni 1970.
- 48 Zie bijv. IISG, archief BVBN, inv.nr. 7, 'Doelstellingen en activiteiten van het Medisch Comité Nederland-Vietnam', overdruk uit *Geneeskundige Gids* (mei 1972). Vgl. Eekert, *Johnson*, p. 103.
- 49 Zie bijv. R. Havenaar, *Van Koude oorlog naar nieuwe chaos 1939-1993* (Den Haag 1993), p. 209-224. Interessant is dat een functionaris van het ministerie van Buitenlandse Zaken het in 1971 voor het MCNV opnam toen deze door boze briefschrijvers werd beschuldigd van eenzijdigheid. Hij vond dat medische hulp aan mensen in nood nooit veroordeeld mocht worden, 'ook niet als het communisten betreft'. Zie Archief ministerie van Buitenlandse Zaken, code 9, 1965-1974, inv.nr. 1806, M. Vunderink aan de heer Beumer uit Rheden, dd. 9 juli 1971.
- 50 G.C. Herring, *America's longest war. The United States and Vietnam, 1950-1975* (New York 1986), p. 242.
- 51 Zie bijv. ABZ, code 9, 1965-1974, inv.nr. 6863, 'Verklaring over Vietnam' van het Dagelijks Bestuur van D'66, dd. 18 april 1972. Zie voor een voorbeeld van tv-beelden van de gevolgen van de

- Amerikaanse bombardementen: NIBG, TV-archief, *Achter het Nieuws* (VARA), 27 juni 1972, dragernummer VHS 42791. Daarin werd deskundige Gilles Quispel geïnterviewd over de zogenaamde superbom 'Daisy cutter'.
- 52 In het persoonlijk archief van P. Mug bevindt zich een stencil met alle contactadressen van groeperingen die zich in 1973 met Vietnam bezighielden. Volgens dit stencil waren er in Nederland 35 lokale Vietnamcomités actief.
- 53 Zie bijv. 'Rode Kruis verloor neutraal gevecht in Vietnam', in: *NRC Handelsblad* (Zaterdags bijvoegsel), 13 januari 1973; L. Berends, 'Leuze "Heel Vietnam" misleidend', in: *de Volkskrant*, 25 januari 1973; M. van Dulleman, 'Na de bommen de hulpverleners', in: *De Groene Amsterdammer*, 10 januari 1973 naar aanleiding waarvan het PVDA-Kamerlid Jan Pronk Kamervragen stelde. Zie ook: Archief Nederlandse Rode Kruis, doos 4, 1.93, Stukken betr. de nationale actie 'Heel Vietnam' – oktober 1972, januari 1973/februari 1973 en maart 1973 –, vooral de vergaderstukken.
- 54 Archief Nederlandse Rode Kruis, 1975, doos 2, 1.93, 'Stukken betr. div. acties t.b.v. de nationale actie 'Heel Vietnam' en de fin. afwikkeling daarvan. 'Afd. financiën aan Directeur-Generaal, stand alle rekeningen, dd. 7 september 1973; A. Claassen, 'Medisch Comité Nederland-Vietnam. Vijftien jaar medische hulp', in: *Vietnam. De toekomst van een volk* (Groningen 1983), p. 27.
- 55 Zie bijv.: 'Overall acties tegen de bombardementen', in: *NRC Handelsblad*, 10 januari 1973; 'Protestgolf na bommen op Vietnam', in: *de Volkskrant*, 23 december 1972; 'Vraagtekens achter acties voor Vietnam', in: *De Telegraaf*, 6 januari 1973.
- 56 Ibidem, p. 333.
- 57 De confessionele partijen verloren samen tien zetels, waarvan de KVP er zeven voor zijn rekening moest nemen. De verkiezingen werden gewonnen door de PVDa en de progressieve confessionele partij de PPR, maar ook door de rechtse Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).
- 58 Binnen de ARP en de KVP was er achteraf veel kritiek op de deelname. Zie bijv. HDC, ARP-archief, not. Moderamen, dd. 1 november 1973; 'Verdeeldheid in ARP over Vietnam', in: *NRC Handelsblad*, 12 januari 1973.
- 59 Van der Maar, 'Nederlandse regering', p. 357.
- 60 Ibidem.
- 61 Tom Küsters, 'Het Medisch Comité dat zagen we als het neerdalen op het vrome a-politieke volk', in: *Vietnam. De toekomst van een volk*, p. 38. Vgl. Hellema e.a., *Johnson*, p. 134; interview A. Claassen, dd. 11 maart 2005.
- 62 Hellema, *Johnson*, p. 126-130.
- 63 Zie bijv. het internationale congres dat de BVVN en Amnesty International in september 1973 in Amsterdam organiseerden. Zie *Vietnam Bulletin*, jrg. 8, nr. 6, 31 november 1973, p. 9-10.
- 64 Zie voor de moeizame ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Vietnam na 1976: D.A. Hellema, 'Nederland en de wederopbouw van Vietnam', in: *Internationale spectator*, jrg. 47, nr. 7/8 (1993), p. 426-435 en de bijdrage van Hellema elders in deze bundel.

Noten bijdrage 11

- 1 ABZ, 911.0, map 1054, Hanoi aan BZ, 8 april 1976. Het eerste gedeelte van deze bijdrage is een bewerking van: Duco Hellema, 'Nederland en de wederopbouw van Vietnam', in: *Internationale Spectator*, XLVII, nr. 7/8 (juli/augustus 1993), p. 426-435.
- 2 De Vietnamese belangstelling voor staal was al eerder gebleken tijdens een geheim bezoek van plaatsvervangend directeur-generaal Internationale Samenwerking Ch. Rutten aan Hanoi in

- april 1974. Zie: Charles Rutten, *Aan de wieg van Europa en andere Buitenlandse Zaken* (Amsterdam 2005), p. 122-130.
- 3 ABZ, DAL, 610.32, map 5460, memo over bestedingsoverleg en *Agreed Minutes*.
 - 4 ABZ, 912.2, map 2030, memo DGPZ, dd. 6 mei 1977.
 - 5 ABZ, 011.31, map 1061, amb. Hanoi aan BZ, dd. 8 november 1977.
 - 6 ABZ, DAL, 610.33, map 5462, memo dd. 16 oktober 1978.
 - 7 ABZ, Geheime Stukken, 921.1, map 1123, De Koning aan Hanoi, dd. 4 september 1978.
 - 8 Handelingen Tweede Kamer, 1978-1979, hoofdstuk V, nr. 102, p. 2 e.v.
 - 9 ABZ, DAL, 610.33, map 3229, Hanoi aan BZ, dd. 4 november 1981.
 - 10 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 2, 1985-1989', memo DOA/ZA aan M, dd. 1 maart 1985.
 - 11 Idem, CDP Hanoi aan DOA/ZA, dd. 23 augustus 1988.
 - 12 Idem, memo H. van der Hoeven aan chef DOA en DAL, dd. 4 oktober 1988.
 - 13 Idem, Cdf Hanoi aan BZ, dd. 23 augustus 1988.
 - 14 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 3, jan. 1990 - sept. 1993', Celer circulaire, dd. 20 februari 1990.
 - 15 Idem, Van den Broek aan Bangkok, dd. 5 maart 1990.
 - 16 ABZ, DAO/ARA, map 1298, diverse landenoverzichten over Vietnam.
 - 17 Citaat in *NRC Handelsblad*, 2 april 1993.
 - 18 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 3, jan. 1990 - sept. 1993', memo R, dd. 19 februari 1990.
 - 19 Idem, DGPZ aan DGIS, dd. 13 maart 1990.
 - 20 Idem, DGIS aan DGPZ, dd. 22 maart 1990.
 - 21 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 2, 1985-1989', memo DOA/OP aan chef DOA, dd. 15 maart 1990.
 - 22 Idem, memo plv. DOA aan DAL, dd. 15 juni 1990.
 - 23 Idem, Kasteel (Bangkok) aan BZ, dd. 23 november 1989.
 - 24 Idem, Van den Broek aan Bangkok, dd. 24 november 1989.
 - 25 Idem, BEB aan Bangkok, dd. 27 november 1989.
 - 26 Idem, memo chef DOA aan M, dd. 8 december 1989.
 - 27 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 3, jan. 1990 - sept. 1993', diverse codeberichten Kasteel aan BZ.
 - 28 Idem. 1990- sept. 1993', notitie deelnemer handelsmissie Blekxtoon, juni 1990.
 - 29 Idem, jan. 1990 - sept. 1993', memo chef DOA aan DGPZ, dd. 1 oktober 1991.
 - 30 ABZ, Archief DOA, inv.nr. 675, map 'Vietnam/Bezoek van min. Van Buitenlandse Zaken Nguyen Manh Cam, juni 1992/Werkdossier', Wehry aan BZ, dd. 7 mei 1992.
 - 31 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 3, jan. 1990 - sept. 1993', aantekening DGPZ op memo chef DOA aan DGIS en DGPZ, dd. 11 februari 1992.
 - 32 Idem, memo DOA/ZO aan DOA, dd. 23 november 1992.
 - 33 Idem, Kooijmans aan Bangkok, dd. 2 april 1993.
 - 34 *NRC Handelsblad*, 2 april 1993.
 - 35 ABZ, Archief DDI/DAL, inv.nr., 0007, map 'Coördinatie bezoek MP aan Vietnam en China, 1995', notitie V&W over activiteiten in Vietnam en China.
 - 36 ABZ, map 'Vietnam/verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel 4, okt.

- 1993 – dec. 1994', memo Chef de Poste (CDP)
Hanoi aan chef DOA, dd. 7 oktober 1994
- 37 ABZ, Archief DOA, inv.nr. 621, map
'Vietnam/Bezoek minister Kooijmans, maart
1994', de ambassade te Hanoi aan BZ, dd. 12
maart 1994.
- 38 Ibidem.
- 39 Aldus Kooijmans in het *Leidsch Dagblad*, 12 maart
1994.
- 40 ABZ, DOA/Alg. Rijksarchief Depot, inv.nr. 1557,
map 'Vietnam/Bezoeken van Nederland aan
Vietnam', Verslag van het bezoek aan Vietnam
van de minister van Buitenlandse Handel,
mevrouw A. van Dok-van Weele, dd. 22-28 maart
1996.
- 41 ABZ, DAO, map 'De voorbereiding en verslagleg-
ging van de en marge van de ASEM top
gehouden ontmoeting met Vietnam dd. 7
oktober 2004 te Hanoi', notitie DAO/ZO, dd. 24
september 2004.
- 42 ABZ, DOA/NA, inv.nr. 00135, 'De diplomatieke
betrekkingen tussen Nederland en Vietnam,
1997-2002, notitie ter voorbereiding van een
gesprek tussen R en Vietnamese delegatie en
marge AVVN, september 2001.
- 43 ABZ, 921.1, map 'Vietnam/verhoudingen en
diplomatieke betrekkingen met Nederland, deel
2, 1985-1989', e-mail ambassadeur te Hanoi aan
DAO, dd. 7 juli 2005.

Tijdbalk

830-300 v. Chr.	Dong Son-beschaving
208 v. Chr.	Vestiging van eerste zelfstandige staat, Nam Viet
111-939	Noorden van Vietnam kolonie van China
43 n. Chr.	Opstand van Trung-zusters
939 n. Chr.	Vietnam onafhankelijk van China
1010-1225	Ly-dynastie regeert Dai Viet. Het Grote Rijk van de Viet
1257-1287	Mongoolse invasies; slag bij Bach Dang-rivier
1407-1428	Chinese bezetting
1428-1789	Vietnam opnieuw onafhankelijk van China o.l.v. Le-dynastie; successieoorlogen
1527-1771	Dai Viet valt uiteen in Dang Ngoai (Tonkin) en Dang Trong (Cochinchina)
1601	Nederlandse schepen voor de kust van Vietnam
1602	Vice-admiraal Caspar van Groensbergen landt op Vietnamese kust
1602	Oprichting Verenigde Oostindische Compagnie (voc)
1635-1639	Eerste Nederlandse handelscontacten met Quinam (Cochinchina)
1637-1700	Nederlandse handelscontacten met Dang Ngoai (Tonkin); voc-factorijen te Pho Hien en Thang Long
1651-1652	voc onderhoudt factorij te Hoi An; betrekkingen tussen de voc en Quinam definitief afgebroken
1752-1756	voc onderhoudt factorij te Hoi An
1771	Tay Son-opstand
1789	Quang Trung keizer
1802-1945	Nguyen-dynastie regeert over Dai Nam (Groter Vietnam)
1833	Missie Phan Huy Chu naar Batavia
1861	Bezetting van Saigon door Franse troepen
1867	Oprichting Nederlands consulaat te Saigon
1883	Noorden en midden van Vietnam protectoraten: Tonkin en Annam. Cochinchina blijft kolonie
1887	Indochinese Unie (Cambodja, Tonkin, Annam en Cochinchina, in 1897 gevolgd door Laos)
1908	Opstand in midden-Vietnam tegen koloniale belastingen

- 1930 Yen Bay-opstand van Vietnamese nationalisten; oprichting Communistische Partij van Indochina (ICP) in Hong Kong
- 1930-1931 Opstand van boeren in de provincies Nghe An en Ha Tinh die als het begin van de massa beweging geldt
- 1933 Oprichting Nederlands consulaat te Hanoi
- 1936 Volksfrontregering in Frankrijk leidt tot kortstondig liberaal klimaat in Indochina met meer vrijheden voor pers en burgerrechtenbeweging
- 1940 Japanse troepen in Indochina
- 1941 Oprichting Viet Minh
- 1945 Uitroeping van de Democratische Republiek Vietnam; herstel van Franse gezag in het zuiden
- 1946 Begin van Eerste Indochinese Oorlog
- 1946 Opheffing Nederlands consulaat te Hanoi en verheffing Nederlands consulaat te Saigon tot consulaat-generaal en beroepspost
- 1950 Nederland erkent Vietnam als onafhankelijke staat
- 1954 Fransen bij Dien Bien Phu verslagen door Viet Minh-troepen
- 1958 Ambassadeur van Republiek van Vietnam in Londen mede geaccrediteerd als gezant in Den Haag
- 1958 Instelling Nederlands gezantschap bij de regering van de Republiek van Vietnam, tot 1970 o.l.v. de Nederlandse gezant-ambassadeur te Manilla, van 1970 tot 1975 o.l.v. de Nederlandse ambassadeur te Bangkok
- 1959 Incorporatie Nederlandse consulaire vertegenwoordiging te Saigon in nieuw opgerichte diplomatieke kanselarij in Saigon
- 1963 Verheffing wederzijdse gezantschappen van Nederland en de Republiek van Vietnam tot ambassades
- 1963 Moord op de katholieke president Ngo Dien Diem Dzien en zijn broer Ngo Dinh Nhu
- 1964 Begin Amerikaanse bombardementen (februari); 'Tonkin resolutie' (augustus) leidt tot onverklaarde oorlog met Noord-Vietnam
- 1965 3500 Amerikaanse mariniers gaan bij Da Nang aan land (maart)
- 1965 Nederlands diplomatieke kanselarij in Saigon o.l.v. een tijdelijk zaakgelastigde
- 1968 Tet-offensief
- 1969 Meer dan half miljoen Amerikanen in Vietnam; bombardementen op Cambodja
- 1971 Hervatting bombardementen op Noord-Vietnam
- 1971 Opening diplomatiek informatiekantoor van de Republiek van Vietnam o.l.v. een tijdelijk zaakgelastigde in Den Haag
- 1973 Akkoorden van Parijs ondertekend; laatste Amerikaanse troepen vertrekken uit Vietnam (maart)
- 1973 Nederland en Noord-Vietnam knopen diplomatieke betrekkingen aan
- 1974 Aftreden president Nixon
- 1974 Reis Charles Rutten naar Vietnam; Nederlandse ambassadeur in China mede geaccrediteerd bij regering van Noord-Vietnam

- 1975 Militaire verovering van Saigon door Noord-Vietnamese troepen (30 april); sluiting en opheffing Nederlandse diplomatieke kanselarij te Saigon; sluiting diplomatiek informatie kantoor van de Republiek van Vietnam in Den Haag
- 1976 Hereniging Noord- en Zuid-Vietnam (juli)
- 1976 Opening Nederlandse diplomatieke kanselarij te Hanoi, tot 1980, o.l.v. de Nederlandse ambassadeur te Peking, van 1980 tot 1988, o.l.v. Nederlandse ambassadeur te Bangkok
- 1976 Vietnamese ambassadeur in Parijs wordt mede geaccrediteerd voor Nederland
- 1977 Aankomst eerste Vietnamese vluchtelingen in Nederland
- 1978 Vietnam valt Cambodja binnen
- 1979 China onderneemt strafexpeditie tegen Vietnam
- 1986 Zesde Partijcongres met afroepen Doi Moi-beleid
- 1988 Sluiting Nederlandse diplomatieke kanselarij te Hanoi
- 1989 Vietnamese troepen verlaten Cambodja
- 1992 Zevende Partijcongres
- 1993 Franse president Mitterand bezoekt Vietnam
- 1993 Bezoek prins Claus aan Vietnam op persoonlijke titel
- 1994 Oprichting Nederlandse ambassade te Hanoi
- 1995 Vietnam lid van ASEAN; einde VS-embargo
- 1995 Bezoek premier Kok aan Vietnam
- 1997 Oprichting Nederlands consulaat-generaal te Ho Chi Minh Stad
- 1998 Oprichting Vietnamese ambassade te Den Haag
- 2000 Handelsakkoord met VS; bezoek Amerikaanse president Bill Clinton aan Vietnam
- 2005 Bezoek prins Willem-Alexander aan Vietnam

Literatuur

(Voor geciteerde artikelen, zie de eindnoten per hoofdstuk)

- Association of Vietnamese Historians & People's Committee of Hai Hung Province, *Pho Hien: The Centre of International Commerce in the 17th-18th Centuries* (Hanoi 1994).
- Barrelon, P., (e.a.), *Cities of nineteenth century colonial Vietnam* (Bangkok 1999).
- Beerends, H., *De Derde Wereldbeweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht 1994).
- Blom, J.C.H., H. Daalder, J.H.J. van den Heuvel, *Een vrij zinnige verhouding: de VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986).
- Blussé, L. (et al.), (red.), *Bridging the Divide: 400 Years the Netherlands-Japan* (Leiden 2000).
- Blussé, L., *Tussen geveinsde vrunden en verklaarde vijanden*, oratie, Leiden 1999.
- Bosgra, S.J., R.R. Eijbersen (red.), *De kwestie Vietnam: feiten en achtergronden* (Amsterdam 1966).
- Buch, W. *De Oost-Indische Compagnie en Quinam. De Betrekkingen der Nederlanders met Annam in de XVIIe Eeuw* (Amsterdam/Parijs, 1929).
- Burchett, W., *Vietnam wint* (Amsterdam 1969).
- Bussolati-Schoute, H. *One more time. A Journalist remembers Wars, Love and Survival* (Atlanta, London, Sidney 1999).
- Cooke, N. & Li Tana (eds), *Water Frontier. Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880* (Lanham/Boulder 2004).
- Crawford, J. *Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochinchina exhibiting a View of the Actual State of those Kingdoms* (1830), (herdruk Kuala Lumpur/Londen/New York/Oxford 1967).
- Dai Nam nhat thong chi* [Kroniek van het Verenigde Dai Nam], deel 3 (Hanoi 1997).
- Dai Viet su ky toan thui* (De complete historische kronieken van Dai Viet], delen 2-3 (Hanoi 1998).
- Dampier, W., *Voyages and Discoveries* (Londen 1931).
- DeBenedetti, C., *An American ordeal. The anti-war movement of the Vietnam era* (New York 1990).
- Denekamp, P. (red.) *Onstuimig maar geduldig. Interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP* (Amsterdam 1987).
- Denekamp, P. (e.a.), *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982).
- Dennis, P., *Troubled Days of Peace: Mountbatten and South East Asia Command, 1945-46* (Manchester 1987).
- Dijksman D., (red.), *Verheffend, vooruitstrevend, verstrooiend: vijfenzeventig jaar "Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs", 1925-2000* (Amsterdam 2000).

- Earl, G.W., *The Eastern Seas or Voyages and Adventures in the Indian Archipelago in 1832-33-34* (1837; herdruk Kuala Lumpur 1971).
- Eekert, van, P., Duco Hellema en Adrienne van Heteren, *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek, 1965-1975*. Amsterdam: Jan Mets, 1986
- Foreest, van H.A. & A. de Booy (red.), *De vierde Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Wilkens en Jacob van Neck (1599-1604)*, deel 2 (Den Haag 1981).
- Franchini, P., (ed.), *Saigon 1925-1945* (Parijs 1992).
- Frijhoff, W. & M. Hiemstra (red.), *Bewogen en Bewegen: de historicus in het spanningsveld tussen economie en cultuur*, (Tilburg 1986).
- Fulbright, W., *De arrogantie van de macht* (Bruna 1968).
- Gaastra, F., *The Dutch East India Company. Expansion and Decline*, (Zutphen 2003).
- Galbraith, J.K., *Een uitweg uit Vietnam. Een alternatief van het andere Amerika* (Amsterdam 1968).
- Geerts, A.J.C. *Cochinchine française. Voyage du yacht hollandais «Grol» du Japon au Tonquin (31 janvier 1637-8 août 1637), suivi de quelques renseignements sur le Tonquin par des auteurs japonais du XVIIe siècle* Saigon (Saigon 1882).
- Hartmans, R., *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002).
- Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 1995).
- Herring, G.C., *America's longest war. The Unites States and Vietnam, 1950-1975* (New York 1986).
- Hersch, S. *The Price of Power. Henry Kissinger in the Nixon White House* (Simon & Schuster 1983).
- Heuvel, van den, A., *Dit was Brandpunt, goedenavond* (Soesterberg 2005).
- Hoffenaar, J., (e.a.), (red.), *Confrontatie en ontspanning: maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag 2004).
- Ishii, Y. *The Junk Trade from Southeast Asia. Transition from the Tosen Fusetsu-gaki, 1674-1731* (Singapore, 1998).
- Iwao Seiichi, I., *Nanyom nihonmachi no kenkyum* [Studies on Japan Towns in Southeast Asia] (Tokyo 1966).
- Karskens, A., *Pleisters op de ogen. De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001).
- Kissinger, H., *Diplomacy* (New York 1994).
- Kiyohiko, S., en Kikuchi Seiichi, *The Vietnamese-Japanese historical exchanges. Japanese streets and ceramic trade* (Tokyo 2002).
- Kleinen, J., en D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland* (Hilversum 1986).
- Kleinen, J., *Vietnam* (Amsterdam, 1999).
- Kleinen, J. *Facing the Future, Reviving the Past. A Study of Social Change in a Northern Vietnamese Village*, (Singapore 1999).
- KPM Jaarboek 1937-1938, Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (s.l. 1939).
- Kuitenbrouwer, M. *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (Den Haag 1994).
- Lambrecht M., (e.a.), (red.), *Vietnam. Kunst en culturen van de prehistorie tot op heden* (Antwerpen 2004).
- Lane, M., *Waarom wij deserteerden. Gesprekken met Amerikanen* (Zwolle 1970).
- Le, Ba Thao, *Vietnam, the country and its geographical regions* (Hanoi 2002).
- Le, Qui Don, *Phu bien tap luc*, [Verspreide kronieken uit het zuidelijk grensgebied] 1776, (Ha Noi 1977).
- Lidman, S., *Gesprekken in Hanoi* (Utrecht 1968).

- Liempt, van, A. *Het Journaal. 50 jaar achter de schermen van het nieuws* (Amsterdam 2005).
- List, van der, G., *Meer dan een weekblad. De geschiedenis van Elsevier* (Amsterdam 2005).
- Maar, van der, R., *Welterusten, mijnheer de president. Nederland en de Vietnam-oorlog 1965-1973*.
- Manning, A.F. *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985).
- Maybon, Ch. B., *Histoire moderne du pays d'Annam* (Parijs 1919).
- Mc Carthy, M., *Bericht uit Vietnam* (Leiden 1968).
- Medhurst, W.H., Ong Ta Hae, *The Chinaman abroad, or a Desultory Account of the Malayan Archipelago Particularly of Java* (Shanghai 1849).
- Meuleau, M., *Des pionniers en Extrême-Orient. Histoire de la Banque de l'Indochine (1875-1975)* (Paris 1990).
- Meyer, C., *Les Français en Indochine 1860 - 1910* (Paris 1996).
- Mooij, A., *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006).
- Morice, A., *People and Wildlife in and around Saigon 1872-1873* (Bangkok 1997).
- Muller, H.P.N., *Azië Gespiegeld* (Utrecht 1912).
- Nagazumi, Y., *The Japanese-Tonkinese trade relationship in the first half of the 17th century* (Saitama, 1992).
- National Committee for the International Symposium on the Ancient Town of Hoi An, *Ancient Town of Hoi An* (Hanoi 1993).
- Ngô, Duc Tho Nguyễn Văn Nguyên, Philippe Papin, *Đông Khanh Địa dư Chí. Géographie descriptive de l'empereur Dong Khanh* (Hanoi 2004).
- Nguyen, Thanh Nha, *Tableau Économique du Vietnam aux XVIIe et XVIIIe Siècles* (Parijs 1970).
- Nieuwenhuis, W., *Vietnam. De nooit verdwenen oorlog* (Amsterdam 2000).
- Pas, N.G., *Imaazje! De verbeelding van Provo (1965-1967)* (Amsterdam 2003).
- Phan Huy Lê, C. Salmon et T? Tr?ng Hi?p (vertalers en red.). *Phan Huy Chu, Hai Trinh Chi luoc/Recit sommaire d'un voyage en mer* (Parijs 1994).
- Pinkerton, J., *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in all Parts of the World* (Londen 1811).
- Plas, van der, C.C. (red.), *Journaal van de reis van Anthonio van Brouckhorst* (Amsterdam 1955).
- Regtien, T., *Springtij. Herinneringen aan de jaren zestig* (Houten 1988).
- Rhodes, de, A., *The History of the Tonkin Kingdom* (Ho Chi Minh City 1994).
- Righart, H., *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten* (Utrecht 2004.) 66-72.
- Righart, H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).
- Rutten, C., *Aan de wieg van Europa en andere Buitenlandse Zaken* (Amsterdam 2005).
- Rutten, C., *Aan de wieg van Europa en andere Buitenlandse Zaken. Herinneringen van een diplomaat* (Amsterdam 2006).
- Schoots, H., *Gevaarlijk leven. Een biografie van Joris Ivens* (Amsterdam 1995).
- Schuijt, W.J., *Levenslogboek van Willem J. Schuijt* (Helvoirt 1990).
- Selberg, E., *Reise nach Java* (Oldenburg/Amsterdam 1846).
- Sontag, S., *Reis naar Hanoi* (Utrecht 1969).
- Spock B., en M. Zimmerman, *Dr. Spock over Vietnam* (Amsterdam 1969).
- Tana, Li & Anthony Reid (eds.), *Southern Vietnam under the Nguyen. Documents on the Economic History of Cochinchina (Dang Trong), 1602-1777* (Singapore 1993).

- Tana, Li, *Nguyen Cochinchina, Southern Vietnam in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, (Ithaca 1998).
- Teo, M., *Nineteenth Century Prints of Singapore* (Singapore 1990).
- Valentijn, F., *Oud en Nieuw Oost-Indiën* (Dordrecht 1724-1726).
- Verbij, A., *Tien rode jaren. Links radicalisme in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2005).
- Verkuil, I.D., *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht 1988).
- Verwey, W.D., H. Haas en Nguyen Bao cong, *Hel en hemel. De rol van de katholieken in Vietnam* (Baarn 1970).
- Vien Su Hoc, *Dai Nam Thuc Luc*, [De Ware Kronieken van Dai Nam](Ha Noi 2002).
- Voyages et Missions du Père Alexandre de Rhodes en la Chine et autres royaumes de l'Orient. Par un Père de la même Compagnie*, 1653 (Paris 1854).
- Vorapheth, K., *Commerce et colonisation en Indochine 1860-1945* (Parijs 2004)
- Vree, van, F., *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996).
- Wal, van der, S.L., P.J. Drooglever & M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederland-Indonesische betrekkingen 1949-1950* (Den Haag 1971-1996), Deel III.
- Wigbold, H. en Koos Postema, *De oorlog die niet nodig was* (Hilversum 1968).
- Wijfjes, H., *Journalistiek in Nederland 1850 - 2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).
- Wiselius, J.A.B., *De Franschen in Indo-China* (Zaltbommel 1878).
- Zaphiratos, H.T., *Flâneries dans Saïgo. Naissance d'une ville* (1999).
- Zuijdam, F. *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PvdA in de periode 1958-1977* (Amsterdam 2002).

Over de auteurs

Duco Hellema (1950) is als hoogleraar in de Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen verbonden aan het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Hij schreef onder meer *Buitenlandse Politiek van Nederland, de Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, derde geactualiseerde editie, Utrecht 2006.

Nguyen Van Kim (1952) is wetenschappelijk medewerker aan de faculteit Geschiedenis van de Universiteit van Hanoi. Hij publiceerde over de betrekkingen tussen Vietnam en Japan en over Japan tijdens de Tokugawa-periode.

John Kleinen (1948) is antropoloog en historicus, en werkzaam als hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde over Vietnam, de Vietnamese geschiedenis, film en fotografie. In 1988 promoveerde hij op een dissertatie over de Vietnamees-Franse betrekkingen tussen 1880 en 1940.

Phan Hu Le (1934) is emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Hanoi. Hij was directeur van het Centrum voor Vietnamese Studiën en is president van de Associatie van Vietnamese Historici. Bovendien is hij auteur van verschillende standaardwerken over de premoderne geschiedenis van Vietnam.

Jody Leewis (1979) studeert geschiedenis in Leiden. Hij deed onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse consulaire dienst in Zuidoost-Azië en hoopt snel af te studeren op dit onderwerp.

Rimko van der Maar (1973) studeerde geschiedenis in Utrecht. In 2007 promoveerde hij op een dissertatie over de Nederlandse Vietnambeweging in de periode 1965-1967, getiteld *Welterusten mijnheer de president*. Sinds 2006 werkt hij als docent aan de Universiteit van Utrecht.

Hans Moors (1966) studeerde cultuurgeschiedenis in Utrecht en politieke filosofie in Parijs. Hij is senior onderzoeker bij IVA Beleidsonderzoek en Advies (Universiteit Tilburg) en lector aan het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool. Hij publiceerde over tal van historische onderwerpen.

Nguyen Quang Ngoc (1952) is hoogleraar Premoderne Geschiedenis aan de Universiteit van Hanoi en oud-decaan van de faculteit Geschiedenis van die universiteit. Hij publiceerde in het bijzonder over de geschiedenis van de delta van de Rode Rivier.

Niek Pas (1970) studeerde politieke geschiedenis en Franse literatuur in Utrecht, Tours en Parijs. Hij promoveerde in 2006 op een onderzoek naar Provo. Sinds 2005 is hij werkzaam als universitair docent bij het instituut Mediastudies (Universiteit van Amsterdam).

Hoang Anh Tuan (1976) is wetenschappelijk medewerker aan de faculteit Geschiedenis van de Universiteit van Hanoi. Hij promoveerde in 2006 aan de Rijksuniversiteit te Leiden op een proefschrift over de VOC in Tonkin.

Ton van Zeeland (1955) studeerde geschiedenis in Leiden. Hij publiceerde over historische en andere onderwerpen. Thans werkt hij als consul-generaal in Ho Chi Minh Stad (Vietnam)

Bert van der Zwan (1956) studeerde geschiedenis in Leiden. Hij is coördinator van de Historische Eenheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij publiceerde over de geschiedenis van het Nederlandse buitenlands beleid en het ministerie.

Illustratieverantwoording

Personenregister

